

Barns levekår

Familiens inntekt og barns levekår
over tid

MONA SANDBÆK (RED)

RAPPORT
NR 7/08

Barns levekår

Familiens inntekt og barns levekår over tid

MONA SANDBÆK (RED)

Med bidrag av:

ANNE SKEVIK GRØDEM

LARS B. KRISTOFERSEN

JON IVAR ELSTAD

STEN-ERIK CLAUSEN

ANNE BRITA THORØD

Norsk institutt for forskning om
oppvekst, velferd og aldring

NOVA Rapport 7/2008

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) ble opprettet i 1996 og er et statlig forvaltningsorgan med særskilte fullmakter. Instituttet er administrativt underlagt Kunnskapsdepartementet (KD).

Instituttet har som formål å drive forskning og utviklingsarbeid som kan bidra til økt kunnskap om sosiale forhold og endringsprosesser. Instituttet skal fokusere på problemstillinger om livsløp, levekår og livskvalitet, samt velferds-samfunnets tiltak og tjenester.

Instituttet har et særlig ansvar for å

- utføre forskning om sosiale problemer, offentlige tjenester og overføringsordninger
- ivareta og videreutvikle forskning om familie, barn og unge og deres oppvekstvilkår
- ivareta og videreutvikle forskning, forsøks- og utviklingsarbeid med særlig vekt på utsatte grupper og barnevernets temaer, målgrupper og organisering
- ivareta og videreutvikle gerontologisk forskning og forsøksvirksomhet, herunder også gerontologien som tverrfaglig vitenskap

Instituttet skal sammenholde innsikt fra ulike fagområder for å belyse problemene i et helhetlig og tverrfaglig perspektiv.

© Norsk institutt for forskning om oppvekst,
velferd og aldring (NOVA) 2008
NOVA – Norwegian Social Research
ISBN 978-82-7894-283-3
ISSN 0808-5013

Illustrasjonsfoto: stock exchange (sxc)
Desktop: Torhild Sager
Trykk: Allkopi

Henvendelser vedrørende publikasjoner kan rettes til:

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring
Munthesgt. 29 · Postboks 3223 Elisenberg · 0208 Oslo

Telefon: 22 54 12 00
Telefaks: 22 54 12 01
Nettadresse: <http://www.nova.no>

Forord

I denne rapporten presenterer og drøfter vi resultatene fra andre datainnsamling i prosjektet «Barns levekår – betydningen av familiens inntekt» som ble gjennomført i 2006. Prosjektet ble initiert av Norske Kvinners Sanitetsforening i 2000, og presentasjonen fra den første datainnsamlingen i 2003 forelå året etter (Sandbæk 2004). Hovedmaterialet hentes fra en landsdekkende og representativ intervjuundersøkelse med barn og foreldre som informanter. Målet med undersøkelsen «Barns levekår – betydningen av familiens inntekt» er å se nærmere på sammenhengen mellom familiens levekår og barns hverdag: Hva innebærer det for barn i Norge å vokse opp i en familie som har en betydelig lavere inntekt enn familier flest? Prosjektet går over en tiårsperiode med datainnsamling tre ganger: 2003, 2006 og 2009. Dette gir oss anledning til å følge barna og familiene deres gjennom noen viktige år i barnas oppvekst.

Vi vil rette en stor takk til Norske Kvinners Sanitetsforening for å ha initiert og satset på et langsiktig prosjekt som på en omfattende måte kartlegger hvilke konsekvenser lav inntekt har for barn over tid og hvilke tiltak som kan iverksettes.

Takk også til Intervjuseksjonen ved Statistisk sentralbyrå for gjennomføring av intervjuene, og en spesiell takk til Bengt Oscar Lagerstrøm som har vært prosjektets hovedkontakt i SSB.

Selv om enkeltpersoner står oppført som forfattere for hvert bidrag, har kapitlene sirkulert og vært diskutert av hele forskningsgruppen. Ved NOVA vil vi spesielt takke forskningsleder Viggo Nordvik ved seksjon for forskning om velferdspolitik og migrasjon og Axel West Pedersen, NOVAs leder av FAMI, Senter for fattigdom, minstesikring og sosial integrasjon. Begge har deltatt aktivt i forskningsgruppen, lest utkast til rapport og gitt verdifulle kommentarer til analyser og vurderinger. Axel West Pedersen takkes også for viktige bidrag som NOVAs leseansvarlige på rapporten.

Oslo, juni 2008

Mona Sandbæk

Innhold

Sammendrag	9
<i>Mona Sandbæk</i>	
1 Barn i inntektsfattige familier – andre datainnsamling	19
Fokus i rapporten	19
Bakgrunn for prosjektet	19
Politisk og teoretisk kontekst	23
Resultater fra intervjuene i 2003	27
Rapportens innhold	29
<i>Anne Skevik Grødem</i>	
2 Metode, design og frafall	30
Introduksjon	30
Gjennomføringen av undersøkelsen	30
De to utvalgene	31
Beregningen av inntekter	33
Frafall i 2006	36
Skjevhet i frafallet?	38
Sentrale inntektsvariabler	42
<i>Anne Skevik Grødem</i>	
3 Familie, yrkestilknytning og inntekter	44
Ulike familiefaser	45
Arbeidsmarkedsstatus og inntektskilder	48
Inntekt over tid	56
Sammenfatning	59
<i>Anne Skevik Grødem</i>	
4 Flytting, boligforhold og boligproblemer	61
Flytting og eieform til boligen	62
Boligkvalitet	69
Sammenfatning	75
<i>Anne Skevik Grødem</i>	
5 Materielle levekår: utvikling og fordeling	77
Eierskap til forbruksgoder	78
Egenrapporterte økonomiske problemer	81
Fordeling av levekårsproblemer	87
Opphoping av dårlige levekår?	92
Sammenfatning	96
<i>Anne Skevik Grødem</i>	
6 Familieliv og sosiale nettverk	98
Aktiviteter og familiebegivenheter	99
Familienes sosiale nettverk	103
Tilfredshet i parforholdet	112
Sammenfatning	114

Jon Ivar Elstad

7 Helse og helserelaterte forhold blant foreldre og foresatte	116
Hva viste analysene i 2003?	116
Helsetilstanden i 2006	117
Har selvrapportert allmennhelse blitt mer forverret i lavinntektsutvalget?	119
Helse i 2003 og yrkesaktivitet i 2006	121
Helse i 2003 og å ha partner i 2006	122
Hva var av betydning for lavinntektsmødrenes helse i 2006?	123
Sammenfatning	125

Lars B. Kristofersen

8 Barns skolehverdag: Prestasjoner, sosiale relasjoner og trivsel	127
Skolen som undervisnings- og læringsarena	127
Drøfting	134
Skolen som sosial arena	134
Kontakt med hjelpetjenester	142
Sammenfatning	147

Lars B. Kristofersen

9 Fritid og sosial deltakelse	149
Innledning	149
Organisert fritid	150
Den sosiale fritiden	153
Utstyr til fritid	157
Sammenfatning	161

Lars Kristofersen

10 Barns opplevelse av familieøkonomien og egne økonomiske ressurser	163
Har familien god eller dårlig råd – slik barnet ser det?	163
Barnets egne økonomiske ressurser	167
Sammenfatning	171

Jon Ivar Elstad

11 Helse blant lavinntektsbarna	173
Innledning	173
Å måle helse blant barn	174
Framgangsmåte	176
Helse i 2006 blant lavinntektsbarna sammenlignet med kontrollutvalget	178
Betydningen av dårlig økonomi over lengre tid	184
Fattigdom – eller annet – som forklaring?	187
Sammenfatning	190

Sten-Erik Clausen

12 Barnas selvoppfatning av egen kompetanse og ferdigheter	194
Harters barneskala for selvoppfattet kompetanse	194
Harters ungdomsskala	202
Årsaksplassering: egne ferdigheter eller ytre omstendigheter?	207
Sammenfatning	211

Anne Brita Thorød

13 Sosial eksklusjon	212
Innledning	212
Sosial eksklusjon og fattigdom	212
Utvalg og metode	215

Kjennetegn ved barnas familier	216
Skole	219
Venner – nettverk.....	223
Deltakelse i organisert aktivitet	226
Diskusjon.....	231
Sammenfatning	235
<i>Mona Sandbæk</i>	
14 Barns levekår – konklusjoner	237
Valg av forskningsdesign.....	237
Familiens levekårsprofil	239
Barns situasjon	244
Lav inntekt nedfeller seg ulikt for foreldre og barn	246
Valg av tiltak.....	249
Summary	259
Referanser	269
Vedlegg:	285
Brev til informantene	
Spørreskjema til foresatte	
Selvutfyllingsskjema til foresatte	
Spørreskjema for barn og ungdom	
Selvutfyllingsskjema til barn	
Selvutfyllingsskjema til ungdom	

Sammendrag

Kapittel 1: Innledning

Undersøkelsen «Barns levekår – betydningen av familiens inntekt» er et samarbeidsprosjekt mellom Norske Kvinners Sanitetsforening og NOVA. Den landsomfattende og representative intervjuundersøkelsen studerer levekårene til barn som lever i familier med under 60 prosent av medianinntekten. Barn og foreldre er informanter om ulike sider av levekårene sine. Det er en longitudinell undersøkelse med tre datainnsamlinger over 10 år, med både kvantitativ og kvalitativ informasjon. Valget av et paneldesign gjør at vi følger de samme familiene over tid. I denne rapporten presenterer og drøfter vi resultatene fra andre datainnsamling som ble gjennomført i 2006. Statistisk sentralbyrå intervjuet 1303 familier og et tilsvarende antall barn i alderen 9–15 år for andre gang. 1068 av informantene kom fra «lavinntektsutvalget», mens 235 kom fra et «kontrollutvalg». Et sentralt spørsmål i denne rapporten er hvilke endringer som har funnet sted i løpet av de tre årene som har gått fra vi intervjuet barn og foreldre første gang i 2003 (Sandbæk red. 2004).

Kapittel 2: Metode

Kapittel 2 går nærmere inn på metodiske aspekter ved studien. Studien består av to utvalg: lavinntektsutvalget, som består av familier som hadde inntekter under EUs fattigdomsgrense i inntektsåret 2000, og kontrollutvalget, som består av familier med inntekter fra hele inntektsfordelingen. Fattigdomsgrensen er definert som inntekt per forbruksenhet lavere enn 60 prosent av medianinntekten ved bruk av den modifiserte OECD-skalaen. Intervjuene ble gjennomført våren 2006. Vi intervjuet både voksne og barn, barna var på intervjutidspunktet mellom 9 og 15 år gamle. Svarprosentene i 2006 var 65,6 prosent i lavinntektsutvalget og 75,8 prosent i kontrollutvalget, som er omtrent som forventet i en undersøkelse av denne typen. En frafallsanalyse viser at vi har størst frafall blant ikke-vestlige innvandrere og blant familier med svak arbeidstilknytning.

Kapittel 3: familieforhold og yrkestilknytning

Kapitlet gjennomgår noen av de sentrale bakgrunnskjennetegnene ved familiene i undersøkelsen. Som i 2003 finner vi at andelen barn som bor sammen med begge foreldrene, er mer enn 10 prosentpoeng lavere i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget (63 mot 73 prosent). Flere i lavinntektsutvalget har opplevd familieendring i perioden 2003–2006. Dette skyldes delvis at mange av de som var enslige foreldre i 2003, har etablert nye parforhold i 2006. Ser vi på yrkestilknytning, finner vi at 70 prosent av kontrollutvalget er toforeldrefamilier med to inntekter. Tilsvarende tall for norske i lavinntektsutvalget er 48 prosent, for innvandrere i lavinntektsutvalget 26 prosent. Toforeldrefamilier der ingen av de voksne har lønnet arbeid, utgjør mindre enn én prosent av kontrollutvalget, 3 prosent av norske lavinntektsfamilier, og 24 prosent av innvandrerfamilier i lavinntektsutvalget. Den vanligste familiekonstellasjonen blant ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget er toforeldrefamilier der bare én er yrkesaktiv. Det er generelt en klar tendens i retning av at familiene i lavinntektsutvalget har sterkere arbeidstilknytning i 2006 enn de hadde i 2003. Utdanningsnivået er høyest i kontrollutvalget og lavest blant ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget. Ser vi på mottak av sosialhjelp, finner vi at 14 prosent av familiene i lavinntektsutvalget har mottatt større eller mindre summer, mot under to prosent i kontrollutvalget. Alle gruppene vi ser på har hatt en viss inntektsøkning i perioden (målt i nominelle kroner), men forskjellene mellom kontrollutvalget, norske/vestlige familier i lavinntektsutvalget og ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget er fortsatt tydelige. 63 prosent av de ikke-vestlige innvandrerne og 46 prosent av de norske i lavinntektsutvalget har hatt inntekt under fattigdomsgrensen i minst tre av de seks årene vi har opplysninger om.

Kapittel 4: Flytting, boligforhold og boligproblemer

Flere familier i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget (27 versus 14 prosent) har opplevd flytting i perioden 2003–2006. Det har vært mest flytting blant familier som hadde en utilfredsstillende boligsituasjon i 2003. Flere har etablert seg som selveiere på boligmarkedet: 64 prosent av familiene i lavinntektsutvalget, og 87 prosent i kontrollutvalget, bor i selveide boliger i 2006. Boligstørrelsen, målt som antall rom per person i husholdningen, har

økt lite i perioden. Ikke-vestlige innvandrere bor trangt svært mye oftere enn andre grupper – hele 63 prosent av dem disponerer mindre enn ett rom per person. Det tilsvarende tallet for norske familier i lavinntektsutvalget er 12 prosent. Andelen som oppgir ulike boligproblemer, er lavere i 2006 enn i 2003, men familiene i lavinntektsutvalget oppgir fortsatt flere boligproblemer enn kontrollutvalget. I 2003 oppga 48 prosent av lavinntektsutvalget, og 62 prosent i kontrollutvalget, at de ikke hadde noen av de boligproblemene vi spesifiserte. Andelene i 2006 er hhv. 57 og 69. Antallet boligproblemer varierer i noen grad med inntektsutviklingen etter 2000: det er flere som har svært dårlige boliger blant dem i lavinntektsutvalget som hadde inntekter under fattigdomsgrensen i 2005 enn blant de som har hatt en bedre inntektsutvikling.

Kapittel 5: Materielle levekår

79 prosent av familiene i lavinntektsutvalget eier alle de tre sentrale forbruksgodene vi har definert (fryser, vaskemaskin, oppvaskmaskin) i 2006, mot 71 prosent i 2003. Andelen i kontrollutvalget er 95 prosent. Andelen i lavinntektsutvalget som sier at de ikke har mulighet til å klare en uforutsett regning på 10.000 kroner er falt fra 8 til 4 prosent. Ingen i kontrollutvalget gir dette svaret. Andelene som oppgir at de ikke får pengene til å strekke til, er stabile, og fortsatt høyere i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget. De som har inntekter under fattigdomsgrensen i 2005, sier oftere at de har problemer med å få pengene til å strekke til enn familier som har hatt en bedre inntektsutvikling. Ikke-vestlige innvandrere, enslige forsørgere og familier med svak yrkestilknytning er overrepresenterte blant familier med dårlige levekår innenfor lavinntektsutvalget. 62 prosent av familiene i lavinntektsutvalget oppgir ingen av de levekårsproblemene vi har definert (boligproblemer, mangel på forbruksgoder, føler at pengene ikke strekker til), mens 26 prosent opplever ett problem, 9 prosent to, og 3 prosent oppgir alle tre levekårsproblemer. Det har skjedd en forbedring på dette området i perioden: i 2003 oppga 50 prosent av familiene i lavinntektsutvalget at de ikke hadde noen av de aktuelle levekårsproblemene. Av de som hadde problemer på alle de tre områdene i 2003, har nesten hver tredje beveget seg til «ingen levekårsproblemer»-kategorien. Vi ser altså en generell tendens til forbedring, samtidig som vi ser at få opplever svært dårlige levekår etter disse indikatorene over tid.

Kapittel 6: Familieliv og sosiale nettverk

De viktigste skillelinjene med hensyn til familieliv og nettverk går mellom ikke-vestlige innvandrerfamilier på den ene sida, og norske familier på den andre, heller enn mellom familier med god eller mindre god økonomi. 33 prosent av ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget avstår fra å reise på årlige ferier, mot 11 prosent av norske familier i lavinntektsutvalget og 7 prosent i kontrollutvalget. 28 prosent av ikke-vestlige innvandrerfamilier går ikke ut og spiser eller på kino minst en gang i halvåret, mot 16 prosent av de norske i lavinntektsutvalget og 11 prosent i kontrollutvalget. Men: andelen innvandrere som inviterer venner/familier hjem er 85 prosent, som er høyere enn for norske i lavinntektsutvalget (77 prosent) og for kontrollutvalget (80 prosent). Det er ingen forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget når det gjelder kontakt med besteforeldre, derimot har ikke-vestlige innvandrerbarn vesentlig mindre besteforeldrekontakt. 81 prosent av barna i kontrollutvalget ser minst en av besteforeldrene sin minst en gang i måneden, mot 71 prosent av norske barn i lavinntektsutvalget – og 14 prosent av de ikke-vestlige innvandrerbarna. Ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget har langt mer sårbare sosiale nettverk enn norske familier i lavinntekts- og kontrollutvalget. 25 prosent av innvandrerne sier de mangler noen å snakke fortrolig med i familien, mens 30 prosent mangler noen å snakke med utenfor familien. Tilsvarende tall for norske i lavinntektsutvalget er 7 og 9 prosent. 26 prosent av innvandrerne mangler noen i familien som kan stille opp ved sykdom, og 27 prosent har ingen utenfor familien. Andelene blant de norske er 9 og 16 prosent. Rundt 10 prosent av innvandrerne har ingen å gå til for en fortrolig samtale eller når de trenger hjelp ved sykdom, verken i eller utenfor familien.

Kapittel 7: Helse og helserelaterte forhold blant foreldre og foresatte

Som i 2003 har de foresatte i lavinntektsutvalget også i 2006 generelt en mye dårligere helsesituasjon enn de foresatte i kontrollutvalget. I lavinntektsutvalget rapporterer 23 prosent av mødrene og 22 prosent av fedrene i 2006 at deres egnevurderte allmennhelse er middels eller dårlig, mot henholdsvis 13 og 15 prosent blant mødrene og fedrene i kontrollutvalget. Også omfanget av psykiske plager er klart større blant mødrene i lavinntektsutvalget

enn blant mødrene i kontrollutvalget. *Endringene* av helsetilstanden blant de foresatte fra 2003 til 2006 er imidlertid ganske lik i lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget, og helsetilstanden blant de foresatte varierer ikke på noen klar måte med varigheten av fattigdom i perioden 2000–2005. Analysene ga inntrykk av at helseproblemer hemmet yrkesaktiviteten i 2006 blant de foresatte i lavinntektsutvalget, og helseproblemer er derfor trolig en av årsakene til at disse familienes lavinntektssituasjon vedvarte. Blant de foresatte i lavinntektsfamiliene er det særlig de ikke-vestlige og eneforsørgerne som gir inntrykk av relativt dårlig helsetilstand, mens lavinntektsforeldrene som opplever en mer romslig familieøkonomi i 2006, rapporterer om mindre omfang av dårlig egenvurdert helse og av psykiske plager. Opplevelsen av en dårlig familieøkonomi ser derfor særlig ut til å ha sammenheng med de subjektive helseplagene blant foreldrene.

Kapittel 8: Barns skolehverdag: Prestasjoner, sosiale relasjoner og trivsel

De fleste barna i lavinntektsutvalget kom i første fase av undersøkelsen godt ut på flere av indikatorene både når det gjaldt skolen som læringsarena og sosial trivsel. Likevel var det en større andel i lavinntekts- enn i kontrollutvalget som syntes de klarte seg dårligere på skolen enn «de andre». En noe større andel i lavinntekts- enn i kontrollutvalget hadde spesialundervisning.

Etter annen intervjurunde finner vi at dette bildet er litt, men ikke vesentlig, endret. Alle barna som deltok i andre fase, svarte selv på spørsmålene.

Åtte av 10 barn både i lavinntekts- og kontrollutvalget oppgir at de trives veldig godt / godt på skolen. Ni av 10 synes at de har veldig god / god kontakt med lærer og kan snakke med læreren. Godt over halvparten sier seg helt enige i at læreren oppfordrer dem til å uttrykke meningene sine og behandler alle rettferdig. Det er signifikante forskjeller i retning av at ikke-vestlige ungdommer uttrykker seg mer positivt om disse forholdene. Nærmere ni av 10 i begge utvalg oppgir at de har fire eller flere gode venner i klassen / på trinnet og omlag 10 prosent to eller tre.

Ungdommene i lavinntektsutvalget oppgir signifikant lavere matematikk-karakterer enn kontrollutvalget. For øvrig er det små variasjoner i karakterer, de største variasjonene finner vi mellom gutter og jenter i kontrollutvalget.

Det er en større andel som blir mobbet på skolen i lavinntektsutvalget sammenliknet med kontrollutvalget, men forskjellene er ikke signifikante. Blant dem som ble mobbet i 2003, er det en større sjanse for å bli mobbet også i 2006.

I familier med lav inntekt i 2005 er det signifikant flere barn som benytter pedagogisk-psykologisk tjeneste.

Kapittel 9: Fritid og sosial deltakelse

Som i 2003 finner vi i 2006 signifikante resultater når det gjelder høyere deltaking i organiserte fritidsaktiviteter (trener i klubb, for eksempel fotball, riding eller liknende) blant norske barn i lavinntektsgruppen 9–12 år sammenliknet med ikke-vestlige barn i samme alder. Blant 13–15-åringene er en enda høyere andel av de ikke-vestlige innvandrerne i lavinntektsgruppen passive i forhold til organiserte aktiviteter, det gjelder nå vel 46 prosent. I kontrollutvalget og blant barn med norsk/vestlig bakgrunn i lavinntektsutvalget er henholdsvis 33 og 22 prosent passive. Det er først og fremst de ikke-vestlige jentene som bidrar til de signifikante forskjellene mellom inntektsgruppene, ikke guttene.

Blant de yngste finner vi at ikke-vestlige barn i lavinntektsgruppen sammenliknet med både lavinntektsgruppen av norske / vestlige innvandrere og kontrollgruppen sjeldnere har venner hjemme hos seg. Dette gjelder både gutter og jenter. Vi finner ikke slike forskjeller for 13–15-åringene.

Barna og de unge i kontrollutvalget oppgir noe oftere enn barna og de unge i lavinntektsgruppen at de eier CD-spiller, mobiltelefon, ski/snowboard eller sykkel. Når vi splitter lavinntektsutvalget i norske / vestlige innvandrere og ikke-vestlige innvandrere, ser vi at disse typene av utstyr oftere eies av de norske enn av ikke-vestlige innvandrere. Forskjellene er særlig store for ski/snowboard og vesentlig mindre for sykkel. Alle forskjellene er statistisk signifikante.

Kapittel 10: Barns opplevelse av familieøkonomien og egne økonomiske ressurser

I 2003 svarte bare de eldste barna (10–12-åringene) på spørsmålet om deres eget syn på familiens økonomi. Flertallet av barna svarte den gangen at familien verken hadde god eller dårlig råd, og at familiens økonomi ikke

hadde lagt begrensninger på deres egen sosiale deltakelse. Vi observerer i 2006 også bare små variasjoner i barna og de unges subjektive opplevelse av familiens økonomi på grunnlag av den registrerte inntektssituasjonen. Dette kan ha sammenheng med at foreldrene skjerner barna, men og med at barna vegrer seg for å fortelle om familiens økonomiske vansker. Men vi finner en noe klarere og sterkere sammenheng i forventet retning med foreldrenes subjektive rapportering. I familier der foreldrene rapporterer om en anstrengt økonomi, er også barna langt mer tilbøyelige til å rapportere det samme. I den delen av lavinntektsutvalget med de gjennomgående laveste inntektene, hvor foreldrene i egne intervjuer hevder at pengene ikke strekker til, svarer en vesentlig høyere andel av barna at familien har dårlig / veldig dårlig råd sammenliknet med familier i lavinntektsutvalget hvor foreldrene hadde mer positivt syn på familieøkonomien.

Målene vi har for barnas egne økonomiske ressurser viser med enkelte unntak mindre forskjeller mellom de to delene av lavinntektsutvalget (lavinntekt / ikke lavinntekt tre av de seks siste årene) og kontrollutvalget. Det er litt forskjell i gjennomsnittstallene for lommepenger (ukentlig beløp) og en viss forskjell i andelen 13–15-åringer som jobber utenom skolen. 27 prosent i kontrollutvalget jobber utenom skolen i 2006 mot kun vel 15 prosent i lavinntektsutvalget.

Kapittel 11: Helse blant lavinntektsbarna

I analyser av helseforhold blant barn er det viktig å legge vekt ikke bare på sykdommer og funksjonshemninger, men også på barnets kroppslige, mentale og sosiale utvikling, ettersom slike indikatorer representerer barnets potensial for helse på lengre sikt. Kapitlet viser at lavinntektsbarna har en lavere høydevekst enn barna i kontrollutvalget. Kontrollert for alders- og kjønns sammensetning er lavinntektsbarna 2–3 cm kortere enn barna i kontrollutvalget. Det er også en litt større tendens til overvekt blant lavinntektsbarna enn blant barna i kontrollutvalget, mens sykdommer og funksjonshemninger ikke forekommer oftere blant lavinntektsbarna enn blant kontrollutvalgsbarna. Når det gjelder trivsel, psykosomatiske symptomer og sosial tilpasning, er ikke situasjonen blant lavinntektsbarna med *ikke-vestlig* bakgrunn påtakelig dårligere enn blant kontrollutvalgsbarna. For slike forhold som er knyttet til psykososial utvikling og problematisk atferd, er det imidlertid klare forskjeller mellom kontrollutvalgsbarna og lavinntektsbarna

med *norsk* bakgrunn. Blant de norske lavinntektsbarna rapporterer for eksempel 24 prosent om minst ett ukentlig psykosomatisk symptom, mot 17 prosent blant barna i kontrollutvalget. 15 prosent av de norske lavinntektsbarna har hatt mer enn 10 dagers skolefravær på grunn av sykdom «siden skoleferien», mot 9 prosent blant kontrollutvalgsbarna. De norske lavinntektsbarna har også oftere hatt kontakt med instanser som barne- og ungdomspsykiatrien og barnevernet enn kontrollutvalgsbarna, flere av foreldrene rapporterer at barnet har ADHD (3,8 mot 0,9 prosent), og blant 13–15-åringene er det flere dagligrøykere blant de norske lavinntektsbarna enn blant kontrollutvalgsbarna (5,2 mot 0,9 prosent). Den uheldige profilen når det gjelder slike helserelaterte forhold blant de norske lavinntektsbarna er særlig markant i familier som har hatt en svak familieøkonomi over lengre tid, men den er også mer utpreget i eneforsørgerfamilier og i familier der de foresatte selv rapporterer om egne helseproblemer. Dette tyder på at lav familieinntekt, men også andre familierelaterte forhold som forekommer hyppigere i lavinntektsfamilier, kan være en stressfaktor for barna som er forbundet med en høyere risiko for mistriivsel, uheldig psykososial utvikling og problematisk atferd. Dette ser særlig ut til å inntreffe blant lavinntektsbarna med norsk bakgrunn, men – kanskje litt overraskende – ikke så mye blant lavinntektsbarn med ikke-vestlig bakgrunn. Riktignok er ikke helsesituasjonen generelt sett dårlig blant de norske lavinntektsbarna, men det er altså en overhyppighet av problematiske forhold som kan bety en mer ugunstig helseutvikling på lengre sikt.

Kapittel 12: Selvtillit og kontrollplassering

Resultatene av analysene av Harters (1982, 1988) to skalaer for selvoppfattet kompetanse viser at barn som kommer fra familier med lav inntekt, skårer lavere på selvoppfattet kompetanse enn barn i kontrollutvalget som kom fra familier med inntekter fra hele inntektsfordelingen. Også i familier hvor foreldrene mener at pengene ikke strekker til, er det flere barn som har lav selvoppfattet kompetanse. Barn som bor hos begge foreldrene skårer betydelig høyere både på Harters barne- og ungdomsskala.

Nowicki og Stricklands (1973) skala for kontrollplassering viser at barn fra familier med lave inntekter over flere år har en større tilbøyelighet til å forklare ulike hendelser med tilfeldigheter og ytre omstendigheter. Tilsvarende er de mindre tilbøyelige til å vektlegge betydningen av egne ferdig-

heter. Vi finner samme resultater for barn i familier hvor foreldrene vurderer at pengene ikke strekker til. Videre viste resultatene at lavinntektsbarn fra ikke-vestlige opphavsland også hadde en sterkere tendens til å ytre kontrollplassering, det vil si tilskrive hendelser til ytre omstendigheter.

Kapittel 13: Sosial ekskludering

Kapittelet bygger på det kvalitative datasettet i Barns levekår, dvs. 26 intervjuer med barn i alderen 10–13 år. Det belyser om barn som lever i familier med lav inntekt, er utsatt for sosial eksklusjon, og hvilke eksklusjonsprosesser som i så fall er i virksomhet. Sosial eksklusjon er knyttet både til strukturelle og relasjonelle forhold, og analyseres langs dimensjonene skole, fritid, venner og forbruk. Tilgang til penger regulerer i stor grad aktiviteter både i skole, den organiserte og uorganiserte fritiden. Dette legger grunnlag for sosial eksklusjon. De ekskluderende prosessene beveger seg langs to akser. Den ene går fra struktur til relasjon, den andre fra lav til høy grad av eksklusjon. Barna i utvalget befinner seg i forskjellige posisjoner. Noen barn erfarer i liten grad sosial eksklusjon, mens andre opplever eksklusjon på mange områder. Det ser ut til at de barna som lever under de dårligste økonomiske vilkårene også er de som i størst grad risikerer å bli sosialt ekskluderte.

Kapittel 14: Barns levekår – konklusjoner

I dette kapitlet gir vi en samlet drøfting av hvordan resultatene fra andre datainnsamling belyser prosjektets problemstillinger. Vi ser nærmere på utviklingen av familienes levekår fra 2003 til 2006, i henholdsvis lavinntekts- og kontrollutvalget og på forholdet mellom lav inntekt og levekår; kan familiene i vårt lavinntektsutvalg kalles fattige? Foreldrenes svar viser signifikante forskjeller på alle de områdene vi har undersøkt i disfavør av familier med lav inntekt, mens bildet er mer sammensatt for barna. Også her går alle ulikheter i disfavør av barn fra familier med lav inntekt, men på mange områder finner vi ikke store forskjeller mellom barn fra ulike inntektsgrupper. Kan dette skyldes at foreldrene beskytter barna sine mot de negative konsekvensene av lav inntekt, eller er det mer dekkende å si at de prioriterer barna, men ikke lykkes med å beskytte dem? Flere av funnene våre peker i retning av at barna fanger opp den faktiske økonomiske situasjonen, særlig

når den er vanskelig nok. Avslutningsvis drøfter vi hvordan vi kan beholde et fokus på barn i bekjempelsen av barnefattigdom. Vi drøfter tiltak langs to dimensjoner; universelle tiltak som bygger opp om foreldrenes vilje og ønsker om selv å legge til rette for at barna skal ha gode oppvekstforhold, og tiltak rettet direkte mot barna selv på deres ulike arenaer.

1 Barn i inntektsfattige familier – andre datainnsamling

Fokus i rapporten

Resultatene fra første datainnsamling i prosjektet «Barns levekår – betydningen av familiens inntekt» er presentert i Sandbæk (red. 2004). I denne rapporten presenterer og drøfter vi resultatene fra andre datainnsamling i prosjektet som ble gjennomført i 2006. Statistisk sentralbyrå intervjuet 1303 familier og et tilsvarende antall barn i alderen 9–15 år for andre gang. 1068 av informantene kom fra «lavinntektsutvalget», mens 235 kom fra et «kontrollutvalg». Lavinntektsutvalget består av barn som i 2000 var i alderen 6–12 år og som levde i familier som hadde en inntekt lavere enn 60 prosent av medianinntekten. Kontrollutvalget består av barn i samme alder som levde i familier fra alle inntektsgrupper.

Barna ble som ved første datainnsamling i 2003 intervjuet om ulike sider ved hverdagslivet sitt hjemme, på skolen og i fritida og om sitt syn på familiens økonomiske situasjon. Foreldrene ble intervjuet om demografiske forhold, tilknytning til arbeidsliv, familieøkonomi og sosiale relasjoner.

Innledningsvis i dette kapitlet vil vi presentere bakgrunnen for prosjektet og sette dette arbeidet om barn som lever i familier med lave inntekter inn i en politisk og teoretisk kontekst. Et sentralt spørsmål i denne rapporten vil være om det har funnet sted noen endring i løpet av de tre årene som har gått fra vi intervjuet barn og foreldre første gang.

Bakgrunn for prosjektet

Et hovedmål med undersøkelsen «Barns levekår – betydningen av familiens inntekt» er å se nærmere på om det er noen sammenheng mellom familiens levekår og barns hverdag. Fokuset er på barn som lever i familier med lave inntekter. Hva innebærer det for barn i Norge å vokse opp i en familie som har en betydelig lavere inntekt enn familier flest. Hvem er disse familiene, hvordan har det de, og – ikke minst – hvordan har barna det?

Prosjektet startet i 2000 da Norske Kvinners Sanitetsforening og NOVA inngikk et samarbeid med tanke på å utvikle et handlingsrettet forskningsprosjekt om barn og unges levekår og velferd. Som et første trinn i dette samarbeidet ble det utarbeidet en oversikt over eksisterende kunnskap og nye forskningsbehov på utvalgte områder vedrørende barn og unges levekår og velferd (Sandbæk 2002). I samråd med NOVA, valgte Norske Kvinners Sanitetsforening barns levekår som satsingsområde for et større forskningsprosjekt. Det teoretiske grunnlaget for prosjektet ble drøftet i rapporten «Barns levekår. Teoretiske perspektiver på familieøkonomiens betydning for barns hverdag (Sandbæk og Sture 2003). Her ble det også redegjort nærmere for hvordan de teoretiske perspektivene er operasjonalisert i spørreskjemaene til barn og foreldre. Resultatene fra den første datainn-samlingen ble presentert i rapporten «Barns levekår – betydningen av fami-liens inntekt for barns hverdag» (Sandbæk (red) 2004). Rapporten «Fattige innvandrerbarn» (Øia, Skevik Grødem og Krange 2006) drøfter innvandrerbarnas situasjon spesielt, mens Thorød (2006) analyserer resultater fra de kvalitative foreldreintervjuene i rapporten «En normal barndom. Foreldre-strategier for å skjerme barn fra konsekvenser av å leve med lav inntekt». I tillegg er det utgitt flere artikler og kronikker med utgangspunkt i datainn-samlingen i 2003.¹

Prosjektet består av tre deler:

- Hovedmaterialet hentes fra en landsdekkende og representativ inter-vjuundersøkelse med barn og foreldre som informanter. I samarbeid med Statistisk sentralbyrå ble det trukket to utvalg. «Lavinntekts-utvalget» består av familier som hadde under 60 prosent av median-inntekten i 2000, mens «kontrollutvalget» omfatter familier fra alle inntektsgrupper. Det foretas tre datainnsamlinger over en tiårs-perioder. De to første ble foretatt i 2003 og 2006, mens den siste vil finne sted i 2009.

¹ Familier med vedvarende lav inntekt i Norge – har de dårlige levekår (Skevik 2005a), Low-income families with children in Norway: who are they, and how are they doing? (Skevik 2005b), Fattige barns levevilkår (Sandbæk og Stefansen 2005), Barnefamilier i kommunale boliger. Hvem er de og hvordan har de det? (Stefansen og Skevik 2006), Når fattige barn faller utenfor (Stefansen og Skevik 2006), Children's rights to a decent standard of living (Sandbæk 2007), Household poverty and deprivation among children: how strong are the links? (Grødem 2008)

- I 2003 ble det også gjennomført kvalitative intervjuer med 26 foreldre og et tilsvarende antall barn fra lavinntektsutvalget. Informantene ble valgt blant familier i lavinntektsutvalget hvor foreldrene oppga at de ikke fikk pengene til å strekke til.
- Prosjektet har også en handlingsrettet del hvor vi analyserer materialet med tanke på å identifisere tiltak som kan bidra positivt for barn og familier som strever økonomisk.

Særtrekk ved undersøkelsen

Vi vil framheve noen særtrekk ved måten denne undersøkelsen er lagt opp på:

- Det er den første større landsomfattende og representative intervjuundersøkelsen som ser på levekårene til barn som lever i familier med under 60 prosent av medianinntekten. De fleste undersøkelser av fattige barn i Norge har tatt utgangspunkt i mindre utvalg av barn som befinner seg i særlig utsatte livssituasjoner, som for eksempel langtids-sosialhjelpsmottakere. I konklusjonskapitlet drøfter vi nærmere hvordan valg av design kan påvirke bildet av situasjonen til fattige barn.
- Det er også en av de første undersøkelsene hvor barn selv er analyseenhet og informant om det å vokse opp under vanskelige økonomiske forhold. Samtidig vil mange levekårsindikatorer for barn være knyttet til familien, og slik informasjon innhentes vi via foreldrene og fra registerdata. Vi undersøker om det er noen sammenhenger mellom foreldrenes og barnas forhold, men vi analyserer også foreldrene og barnas situasjon hver for seg.
- Undersøkelsen inneholder både kvantitativ og kvalitativ informasjon fra de samme informantene. Dette bidrar til at vi fanger opp ulike aspekter ved det å ha lav inntekt. Vi studerer både levekår og velferd i betydningen objektive forhold så vel som barn og foreldres mer subjektive opplevelse av situasjonen. Undersøkelsen kan dermed gi ny kunnskap om hva det vil si å leve med lav inntekt, sett med barnas og foreldrenes egne øyne.
- Videre vil vi framheve verdien av at dette er et longitudinelt prosjekt med innsamling av data på flere tidspunkt over en tiårsperiode. For det første gir dette mulighet for å utvide observasjonsperioden for den sentrale uavhengige variabelen i undersøkelsen: familiens økonomiske situasjon. Dermed kan vi skille mellom de familiene som bare har

opplevd kortvarige perioder med lav inntekt fra familier hvor denne tilstanden er mer permanent. For det andre – og vel så viktig – gir det longitudinelle designet mulighet for å utvide observasjonsperioden for de forhold ved barns liv og utvikling som utgjør de sentrale avhengige variabler i undersøkelsen. Vi har på denne måten mulighet til å få med eventuelle effekter som ikke viser seg med en gang, men som bygger seg opp over tid.

- Valget av et paneldesign gjør at vi følger de samme familiene. Dette forsterker muligheten til å kartlegge ikke bare objektive forhold og endringer over tid, men til også å få foreldre og barns vurdering av disse endringene. Dette kan gi økt innsikt i hvordan fattigdom påvirker barn i en viktig periode av oppveksten deres.

Definisjon av fattigdom

Det er allmenn enighet om at fattigdom er et sammensatt og uensartet fenomen som en enkel definisjon ikke vil kunne fange opp. Dette gjenspeiles også i litteraturen om fattigdom hvor en finner en rekke ulike forståelser og definisjoner (Townsend 1979, Sen 1992, Gordon 1998, Atkinson m.fl. 2002, Pedersen 2002a). Det vanligste er å ta utgangspunkt i levekår, sosial eksklusjon eller knapphet på økonomiske ressurser. Ved valg av *knapphet på økonomiske ressurser* som definisjon knyttes fattigdom til situasjoner der de økonomiske ressursene et individ eller et hushold disponerer, er for lave til å oppnå en akseptabel levestandard. *Levekårsorienterte* definisjoner knytter fattigdom til tilgangen til materielle goder og forbruksgjenstander, mens *sosial eksklusjon* fokuserer på om barn og eller foreldre er utelukket fra viktige sosiale arenaer.

Vi har som allerede nevnt valgt 60 prosent av medianinntekten som fattigdomsgrense og har dermed lagt oss på en definisjon av fattigdom knyttet til knapphet på de økonomiske ressursene som en familie disponerer. Gjennom undersøkelsen får vi imidlertid også informasjon om familiens levekår og sosiale nettverk og kan dermed studere i hvilken grad det er overlapp mellom økonomisk fattigdom, dårlige levekår og sosial eksklusjon. Om disse målene henger sammen, drøftes nærmere i kapittel 5 og i konklusjonskapitlet. Det vil være ulike synspunkter på om det å ha mindre enn 249 480 kroner til disposisjon for en familie på to voksne og ett barn slik vi har definert lav inntekt (se tabell 2.1), betyr at familien er fattige eller ikke. Det er liten tvil om at det innebærer en lavere inntekt enn det som er vanlig i Norge, men er de fattige? Vi vil hovedsak bruke begrepet «familier med lav

inntekt», og kommer tilbake til diskusjonen om hva som skal defineres som fattigdom i konklusjonskapitlet. Vi viser for øvrig til kapittel 2 for nærmere definisjoner av lavinntektsgrense, ekvivalensskalaer og andre metodespørsmål.

Politisk og teoretisk kontekst

I det siste tiåret har fattigdom fått fornyet aktualitet på den politiske dagsorden i Norge, med et særlig fokus på barnefattigdom. Høsten 2003 la Bondevik-regjeringen fram sin Tiltaksplan mot fattigdom (St.meld. nr. 6 (2002–2003)) med den ambisiøse visjonen at ingen skal leve i fattigdom i Norge. Hovedstrategien for å bekjempe fattigdom var å få flere i arbeid og en generelt sterkere grad av målretting av virkemidlene. Det var likevel ikke snakk om noe angrep på de universelle ordningene, men en understrekning av behovet for også å ha skreddersydde tiltak for å bidra til å integrere marginale grupper i arbeidslivet. Bondevik-regjeringens valg av 50 prosent av medianinntekten som fattigdomsgrense ble kritisert for å gi færre offisielle fattige enn om en hadde lagt seg på EUs indikator, 60 prosent av medianinntekten. Det ble også antydnet at den sterke vekten på målretting og skreddersøm kunne peke fram mot et mer skjønnspreget og mindre rettighetsorientert system for inntekts-sikring og arbeidsmarkedsintegrasjon (Pedersen 2002b).

Regjeringen Stoltenberg (2001–) har videreført arbeidet for å bekjempe fattigdom og fokuserer også spesielt på barnefattigdom. I Handlingsplan mot fattigdom (2006) presenterte regjeringen en tverrsektoriell innsats mot fattigdom som omfattet tiltak innenfor seks sektordepartementer og hvor flere statlige etater har en rolle i gjennomføringen av tiltak. Hovedinnrettingen fra St. meld nr. 6 (2002–2003) videreføres med en prioritering av å få så mange som mulig i arbeid og satsing på målrettede tiltak mot fattigdom. Også her er innstillingen at universelle ordninger må suppleres med individuelt tilpassede tjenester og tiltak. Regjeringen vil for øvrig forebygge fattigdom ved å utvikle velferdsordningene knyttet til arbeidslivet, utdannings-systemet og helsevesenet. Den nye arbeids- og velferdsforvaltningen (NAV) står sentralt i arbeidet med å realisere intensjonene om å få så mange som mulig i arbeid. Forslag til tiltak drøftes nærmere i konklusjonskapitlet.

Den fornyede interessen for fattigdom i Norge må ses i sammenheng med at kampen mot fattigdom og sosial eksklusjon står høyt på EUs dagsorden. Det har vært gjort et omfattende arbeid med hensyn til å utvikle felles indikatorer på disse områdene. I EUs rapportering av indikatorer for sosial

inkludering ses fattigdom som et av flere levekårsproblemer og ett aspekt ved et bredere begrep om sosial eksklusjon (Fløtten 2003 a, Atkinson m.fl. 2002). Norge har deltatt i EUs handlingsprogram for å bekjempe sosial eksklusjon (2002–2006). Norske institusjoner og organisasjoner vil fortsatt delta i samarbeidsprosjekter innefor EUs videre innsats mot fattigdom og sosial eksklusjon som videreføres fra 2007 innenfor handlingsprogrammet PROGRESS; Programme for Employment and Social Solidarity som vi pågå i perioden 2007–2013 (Handlingsplanen mot fattigdom 2006:7).

Omfanget av barnefattigdom i Norge

Andelen fattige barn i Norge er som i de øvrige nordiske landene liten sammenliknet med andre land. I en sammenlikning mellom 25 land (EU, andre europeiske land, Russland og USA) plasserte Norge seg blant de fem landene med lavest barnefattigdom (Bradbury og Jäntti 2001). Norge rangeres noe ulikt i internasjonale studier, men er blant landene med minst omfattende barnefattigdom i samtlige undersøkelser (Bradshaw 2001, Phipps 1998, UNICEF 2000). Whiteford and Adema (2007) fant at andelen fattige barn i Norge har variert fra 3,9 prosent i 1980, til 4,4 prosent midt i 1990-årene og til 3,6 prosent rundt 2000.

Undersøkelser fra Statistisk sentralbyrå har vist at det ble flere barn i familier med lav inntekt mellom 1996 og 2004. Epland og Kirkeberg (2007) fant at andelen barn i alderen 0–15 år som levde i familier med en årlig inntekt under 60 prosent av medianinntekten, økte fra 5,8 prosent i 1998 (som var det laveste nivået i perioden) til 7,7 prosent i 2004. Det vil si fra om lag 52 000 til vel 70 000 barn. I følge OECDs definisjon (50 prosent av medianinntekten) økte andelen barn i lavinntektsfamilier fra 3,4 til 4,9 prosent i samme periode. Handlingsplan mot fattigdom (2006) presenterer noe lavere tall, men også de beregningene som legges til grunn her viser en økning av fattige barn til omtrent 5,6 prosent i 2004 eller omlag 50 000 barn målt med EUs-ekvivalensskala på 60 prosent av medianinntekten.

Det er flere grunner til å studere barnefattigdom i Norge, til tross for at vi har en forholdsvis lav andel fattige barn. Den viktigste årsaken er at selv om det ikke nødvendigvis er mange barn, kan situasjonen være alvorlig nok for dem det gjelder. Videre har vi i andre sammenhenger (Sandbæk 2007) påpekt at det er av generell interesse å få kunnskap om hvilke grupper man ikke har klart å nå i et høyt utviklet velferdssamfunn som det norske. Forsk-

ning viser dessuten at også i Norge har barn økt risiko for å være fattige dersom de vokser opp med enslige forsørgere, ikke-vestlige innvandrere og familier uten eller med svak yrkestilknytning. Det er altså de samme risikofaktorene og de samme gruppene som i andre europeiske land. En ytterligere grunn til å studere barnefattigdom i Norge er at antallet barn som lever under lavinntekstgrensen øker, til tross for høyere sysselsetting og økt satsing for å bekjempe fattigdom generelt og barnefattigdom spesielt.

Ulike innfallsvinkler til å studere barnefattigdom

Studier av barnefattigdom har på samme måte som studier av fattigdom for voksne fokusert på å kartlegge omfanget, varigheten og graden av fattigdom (Vleminckx og Smeeding 2001, Bradbury, Jenkins og Micklewright 2001). Dette er viktig informasjon både for å bekjempe fattigdom innen hvert enkelt land og for å kunne sammenlikne utviklingen mellom ulike velferdsstater og dermed også mellom ulike velferdsmodeller.

I tillegg er det også vanlig å kartlegge hvilke problemer fattigdommen medfører for barn. En rekke amerikanske og europeiske undersøkelser viser at barn som vokser opp i fattige familier, er statistisk overrepresentert på risikofaktorer som opplevelse av vold og misbruk, dårlig helse, overdødelighet, selvmord, skoleproblemer, tenåringsgraviditer og rus (se for eksempel Evans 2004, Seecombe 2002, Bradshaw 2001, 2002). Også nordiske undersøkelser har vist at unge som er vokst opp med arbeidsløshet og fattigdom hadde større problemer med yrkesopplæring, arbeidsløshet, og ulike former for psykologiske problemer (Christoffersen 1994, 1999, 2001). Se Sandbæk (2004, 2007) for grundigere drøftinger av disse undersøkelsene.

Det er nødvendig med statistisk informasjon både om omfanget av fattigdom og hvilke type problemer den medfører for mange barn. Samtidig er det også svakheter ved denne måten å studere fattigdom på, særlig hvis den blir enerådende. *For det første* rettes fokuset ofte ensidig mot individuelle risikoforhold, mens strukturelle forhold ikke kartlegges i like stor grad. Dette kan bidra til å individualisere fattigdom og knytte den til trekk ved enkelt personer eller familier. *For det andre* kartlegger disse undersøkelsene ofte bare risiko og ikke beskyttende forhold. Dette til tross for en økende erkjennelse av at for å forstå et barns situasjon og utvikling må både risiko og beskyttende forhold tas i betraktning. At visse problemer opptrer hyppigere blant barn som vokser opp i familier med lave inntekter, betyr ikke at alle fattige

barn får disse problemene. Det er nettopp for å forstå hvorfor noen barn utvikler problemer, mens andre ikke gjør det, at det er viktig med informasjon både om risiko – og beskyttende forhold. *For det tredje* sier slike studier ikke noe om barns dagligliv, om hvordan barn forstår og erfarer fattigdom. Samfunnsforskningen generelt, inkludert fattigdomsforskningen, har lenge vært kritisert for ikke å inkludere barns perspektiv (Lister and Beresford 2000, Ruxton and Bennet 2002).

Noe av denne kritikken har vært fanget opp i nyere studier. Flere forfattere peker på nødvendigheten av å se på risiko og beskyttende forhold ikke bare på individ, men også på et strukturelt nivå. Seecombe (2002) argumenterer for eksempel for at man bør se på risiko og beskyttende forhold ved skole, lokalmiljø og samfunn. Noen studier har studert beskyttende forhold eller «well-being» hos barn framfor problemer og risikoforhold (Unicef 2007, EU 2008). Den største forandringen er kanskje framveksten av studier som undersøker barns egne erfaringer generelt og også hva det betyr for barn å vokse opp i fattigdom spesielt (Roker og Coleman 2000, Ridge 2002, 2007, Van der Hoek 2005, Hjelmtveit 2004, Rysst 2006). Mange av disse studiene har tatt utgangspunkt i en barndomssosiologisk forståelse. Studiene viser at barna ikke nødvendigvis har den samme materielle situasjonen som foreldrene sine, eller opplever den på samme måte som foreldrene. De viser likevel at barn som vokser opp i familier med lav inntekt har stor sannsynlighet for å ha en lavere materiell levestandard og for å måtte avstå fra aktiviteter. Undersøkelsene viser videre at barna er i stand til å reflektere over sin situasjon og handle i forhold til den. Slike observasjoner er i tråd med perspektiver som vektlegger barn som aktører i eget liv, og understreker betydningen av å benytte barn selv som informanter. Det er i nyere forskning stadig flere eksempler på at informasjon innhentes direkte fra barna, både i barneforskning og levekårsforskning (Andersen og Ottosen 2002, Jensen m.fl. 2004).

I vår undersøkelse har vi som nevnt innledningsvis studert fattigdom med utgangspunkt i familiens inntekt og ser også på konsekvensene av varighet og omfanget av fattigdom for ulike levekårsvariabler og sosial eksklusjon. Samtidig innhenter vi også informasjon om foreldrenes og barnas subjektive opplevelse av fattigdom gjennom strukturerte intervjuer med samtlige informanter og åpne, kvalitative intervjuer med et mindretall.

For å belyse prosjektets problemstillinger, kombinerer vi ulike teoretiske tilnærminger og tradisjoner. Med utgangspunkt i en tradisjonell levekårs-

tilnærming, kartlegger vi sosioøkonomiske forhold som demografi, arbeids- og boligsituasjon, inntekt, utdanning og helse. Vi bygger på teori og empiri om levekår, fattigdom og sosial eksklusjon. For å se om disse forholdene har noen sammenheng med barnas hverdagsliv, undersøker vi barnas situasjon på skole, fritid, forhold til foreldre og venner. Her legger vi barndoms-sosiologiske perspektive til grunn. Barna er analyseenhet og hovedinformant. Vi har også inkludert perspektiver på beskyttende forhold og sosial kapital, blant annet i form av kvaliteten på forholdet mellom foreldre og barn, og foreldrenes og barnas sosiale støtte.²

Prosjektets problemstillinger

Prosjektet har noen gjennomgående problemstillinger som vil bli belyst i alle de tre datainnsamlingene. Disse kan oppsummeres i følgende punkter:

- Hvordan er levekårsprofilen i familier som hadde lav inntekt i 2000 (lavinntektsutvalget), sammenliknet med familier i kontrollutvalget på sentrale levekårsdimensjoner som foreldrenes inntekt, tilknytning til arbeidsmarkedet, utdanning, bostandard og tilgjengelighet til sentrale forbruksgoder?
- Hvordan beskriver barna sitt forhold til skole, venner og fritidsaktiviteter? Er det noen sammenheng mellom familiens inntekt og barnas hverdagsliv?
- Hvordan opplever og håndterer barna og foreldrene sin livssituasjon?
- Hvilke tiltak kan bedre livssituasjonen til barn i familier med lav inntekt?

Resultater fra intervjuene i 2003

Fra foreldreintervjuene

Lavinntektsutvalget hadde omtrent de kjennetegnene vi forventet at familier i Norge med lav inntekt ville ha. Både enslige forsørgere, ikke-vestlige innvandrere og ikke sysselsatte var overrepresentert i lavinntektsutvalget

² Her gir vi en svært kortfattet presentasjon. For en mer utfyllende redegjørelse av prosjektets teoretiske perspektiver og refleksjoner rundt etiske aspekter ved barn som informanter, se Sandbæk og Sture (2003): «Barns levekår. Teoretiske perspektiver på familieøkonomiens betydning for barns hverdag» og Sandbæk (2004): Barns levekår, kapittel 1.

sammenlignet med kontrollutvalget. Familiene i lavinntektsutvalget eide sjeldnere sin egen bolig, de oppga at boligene hadde flere problemer og de flyttet oftere (boligfattigdom). Familier som bodde i kommunale boliger hadde spesielt dårlige boforhold. Lavinntektsfamiliene manglet også oftere sentrale forbruksgoder som vaskemaskin og fryser (forbruksfattigdom), og de opplevde oftere at de ikke fikk pengene til å strekke til (subjektiv fattigdom). I tråd med tidligere forskning fant vi at andelen som hadde problemer på alle disse levekårsindikatorerne var liten (fire prosent).

Hovedinntrykket var at familier med lave inntekter i liten grad skilte seg fra andre familier når det gjaldt kontakt med venner og familie, støtte i hverdagen, eller tilfredshet med familielivet. Unntak herfra var at de reiste noe sjeldnere på ferie og gikk noe sjeldnere ut for å spise.

Foreldrene i lavinntektsutvalget rapporterte om en generelt dårligere helsesituasjon, og også en dårligere situasjon for andre livskvalitetsforhold enn foreldrene i kontrollutvalget. Også helseproblemene hang særlig sammen med å være ikke-vestlig innvandrere, med å ha lav utdanning, med å være ikke-yrkesaktiv og aleneforsørger.

Fra barneintervjuene

Det store flertallet av 10–12-åringene både i lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget, trivdes på skolen (om lag åtte av 10). De aller fleste hadde gode relasjoner både til læreren og til andre elever og mente de gjorde det like godt eller bedre enn andre på skolen (ni av 10). Majoriteten av barna både i lavinntektsutvalget (tre fjerdedeler) og i kontrollutvalget (ni av 10) deltok i organiserte fritidsaktiviteter. De aller fleste barna i begge utvalgene hadde en eller flere faste venner. Majoriteten av 10–12-åringene både i lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget oppga at de hadde sentrale forbruksgoder som snowboard, sykkel og cd-spiller. De fleste barna hadde ikke opplevd at familiens økonomi hadde lagt begrensninger på deres egen sosiale deltakelse. Det var også lite som tydet på at 10–12-åringene i lavinntektsfamiliene hadde flere helseproblemer enn andre barn.

Samtidig gikk alle signifikante funn i disfavør av barn fra lavinntektsutvalget: Andelen som oppga at de gjorde det dårligere på skolen enn medelevene var høyere, flere var utsatt for plaging og erting fra medelever og de mottok også oftere spesialundervisning. Det var også visse forskjeller når

det gjaldt deltakelse i fritidsaktiviteter og samvær med venner. Dette gjaldt særlig barn fra ikke-vestlige familier.

Samlet vurdering av funnene

Foreldrene og barna ga med andre ord et ganske forskjellig inntrykk i denne undersøkelsen. Mens vi fant gjennomgående og til dels betydelige forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget når vi spurte foreldrene om deres levekår, var forskjellen mellom de to utvalgene langt mindre når vi spurte barna om deres hverdagsliv. Dette kan ha ulike forklaringer, men vi konkluderte med at den viktigste årsaken var at foreldre et stykke på vei klarte å beskytte barna sine mot den vanskelige økonomiske situasjonen familien befant seg i ved å prioritere barns behov på bekostning av sine egne. Vi argumenterte derfor for tiltak som støtter opp om foreldrenes anstrengelser for å legge til rette for at barna skal ha gode oppvekstforhold, samtidig som vi argumenterte for tiltak som rettet seg direkte mot barna.

Rapportens innhold

I denne rapporten ser vi nærmere på hvordan situasjonen er i de samme familiene tre år senere. I kapittel 2 drøfter vi metodiske spørsmål og frafall. I kapitlene 3–7 presenterer vi resultater basert på foreldrenes rapportering. Vi belyser temaer som kjennetegn ved lavinntektsfamiliene, boligsituasjon, forbruksproblemer, ulike former for fattigdom, sosiale nettverk og helse. Kapitlene 8–11 handler om barns skolehverdag, fritid, barns egne økonomiske ressurser og barns opplevelse av egen helse og trivsel. Kapittel 12 presenterer resultatene fra barn og unges svar på skalaer som måler selvtillit (Harter 1982, Harter 1988) og kontrollplassering (Nowicki og Strikland 1973). I samtlige av disse empiriske kapitlene undersøker vi om det er forskjeller mellom lavinntekts- og kontrollutvalget. I tillegg retter vi enkelte steder søkelyset mot særskilte grupper innenfor lavinntektsutvalget. Kapittel 13 presenterer resultater fra de kvalitative barneintervjuene og drøfter om barn fra familier med lave inntekter kan sies å være sosialt ekskludert. Kapittel 14 har en samlet drøfting av resultatene.

2 Metode, design og frafall

Introduksjon

I dette kapitlet skal vi redegjøre for metodiske aspekter ved «Barns levekår»-undersøkelsen: den praktiske gjennomføringen av undersøkelsen, datakildene, trekking av utvalg og beregning av inntekter. Dessuten presenteres en relativt omfattende frafallsanalyse. For flere tekniske detaljer om gjennomføringen av undersøkelsen viser vi til dokumentasjonsrapporten for prosjektet (Lagerstrøm 2008). Alle spørreskjemaene finnes i vedlegget til rapporten.

Gjennomføringen av undersøkelsen

I datainnsamlingen i 2006 kombinerte vi tre typer data: intervjudata, data fra skriftlige spørreskjema, og registerdata. Det aller meste av informasjonen som brukes i denne rapporten kommer fra intervjuundersøkelsene med barn og foreldre i samme familie. Disse ble gjennomført av Statistisk sentralbyrås intervjuere, som oppsøkte familiene i deres egne hjem. På forhånd fikk familiene tilsendt et brev med informasjon om undersøkelsen og invitasjon til å delta, samt en liten brosjyre som oppsummerte hovedresultatene fra undersøkelsen i 2003. Brevet gjorde også oppmerksom på at intervjudataene ville bli supplert med registerdata, og redegjorde for hvordan personvernet til respondentene ble ivaretatt (se vedlegg). Senere tok intervjuerne kontakt med familiene per telefon, og avklarte om familien ønsket å delta, og når det eventuelt passet å ble intervjuet. Intervjuene fant sted hjemme hos familiene. De fleste intervjuene ble gjennomført i perioden januar – april 2006. Disse intervjuene ga imidlertid en litt lavere svarprosent enn forventet, noe som hovedsakelig skyldtes interne forhold i Statistisk sentralbyrå. En ekstra oppfølgingsundersøkelse ble derfor gjennomført i juni 2006. Alle intervjuene var gjennomført innen sommerferien 2006 (se også Lagerstrøm 2008:6ff).

Som i 2003 ble intervjuene gjennomført som «Computer-Assisted Interviews» (CAI): intervjuerne hadde med seg bærbare PC-er som de leste spørsmålene fra, og kodet svarene direkte inn på datamaskinen. Denne måten å arbeide på minimerer risikoen for at data kodes feil, og den sørger også for god flyt i intervjuet fordi alle «hopp» og «silinger» i skjemaet går

automatisk (slik at hvis det først er kodet at den som intervjues er enslig forsørger, forsvinner alle spørsmålene om forhold som angår partner og parforhold). I 2003 intervjuet vi barna i den eldste aldersgruppen (10–12 år) i tillegg til foreldrene, mens foreldrene svarte på spørsmål på vegne av de yngste barna. I 2006 intervjuet vi alle barna for seg selv, men stilte litt ulike spørsmål til henholdsvis 10–12-åringene og 13–15-åringene. Hovedtemaene som ble tatt opp var imidlertid de samme: skole, fritid, helse, sosiale relasjoner og oppfatninger om økonomi. Hvilke spørsmål som er stilt til de ulike aldersgruppene gjennomgås i de tematiske kapitlene.

I tillegg til disse ansikt-til-ansikt-intervjuene ble både foreldre og barn bedt om å fylle ut papirskjemaer. Her stilte vi noen spørsmål som kanskje vil være vanskelige eller pinlige å svare på hvis de ble stilt av en fremmed intervjuer, så som problemer i parforholdet (foreldre), eller mobbing og småkriminell atferd (barn/ ungdom). Barna (9–12-åringene) ble også bedt om å fylle ut to skalaer: The Perceived Competence Scale for Children (Harter 1982) og The Child Nowicki-Strickland Internal-External Scale (Nowicki & Strickland 1973), mens 13–15-åringen fylte ut Harter's Self-Perception Profile for Adolescents (Harter 1988). Svarene på selvutfyllingsskjemaene ble kodet av Statistisk sentralbyrå i etterkant.

Den tredje typen data vi har brukt er tilkoblede registerdata. Statistisk sentralbyrå har tilgang til registre blant annet over folks innvandrerbakgrunn, utdannelse, inntekter og bruk av offentlige stønader. Vi fikk koblet til det som var relevant for vår undersøkelse. Disse registrene oppdateres med jevne mellomrom. De seneste inntektsdataene vi har hatt tilgang til i arbeidet med denne rapporten, er fra 2005.

I 2003 hadde vi også en fjerde type data, nemlig kvalitative intervjuer med 26 foreldre og et tilsvarende antall barn. Deltakerne i denne undersøkelsen var trukket blant familier som deltok i den kvantitative intervjuundersøkelsen, der foreldrene hadde oppgitt at de ikke fikk pengene til å strekke til. Resultatene fra de kvalitative intervjuene med foreldrene er presentert i Thorød (2006), mens resultatene fra intervjuene med barna er presentert i Anne Brita Thorøds kapittel i denne rapporten.

De to utvalgene

Som beskrevet i tidligere publikasjoner fra prosjektet (Flåte m.fl. 2004, Sandbæk (red.) 2004) ble det trukket to utvalg til denne undersøkelsen: et lavinntektsutvalg, som ble definert ved at de hadde inntekter under 60

prosent av medianinntekten per forbruksenhet i 2000, og et kontrollutvalg, som er representativt for hele befolkningen. Strategien som gjennomsyrrer prosjektet er dermed at vi søker å sammenligne situasjonen til barn som bor i familier med lave inntekter med «barn flest» på en rekke områder. Kontrollutvalget vårt inneholder også noen familier som har hatt inntekter under fattigdomsgrensen i ett eller flere år i undersøkelsesperioden 2000–2006, inkludert familier som hadde inntekter under fattigdomsgrensen på trekk-tidspunktet i 2000. Dette ble gjort fordi det gir en mulighet til å sammenligne resultatene med andre levekårsundersøkelser som omfatter hele befolkningen. Hadde vi trukket et kontrollutvalg av bare ikke-fattige familier, ville denne muligheten til sammenligning falt bort.

Vi kan imidlertid identifisere de familiene i kontrollutvalget som har inntekter under fattigdomsgrensen. I situasjoner der vi har vært i tvil om hvorvidt inkluderingen av lavinntektsfamilier i kontrollutvalget har vært avgjørende for resultatene, har vi gjort kontrollanalyser, og kjørt analysen på nytt uten de fattige kontrollutvalgsfamiliene. Disse har vanligvis ikke gitt substansielle utslag, og blir som regel ikke eksplisitt rapportert i de empiriske kapitlene.

Undergrupper i lavinntektsutvalget

I mange av analysene er vi spesielt interessert i situasjonen til bestemte undergrupper innen lavinntektsutvalget. Særlig vet vi fra analysene av 2003-materialet at ikke-vestlige innvandrere er en utsatt kategori. I likhet med Statistisk Sentralbyrå definerer vi innvandrere som personer som har to utenlandskfødte foreldre, uavhengig av om personen selv er født i Norge eller i utlandet. Mange av dem vi omtaler som innvandrerbarn vil dermed være født i Norge, men ha to utenlandskfødte foreldre. Vi skiller mellom vestlige og ikke-vestlige innvandrere, der ikke-vestlige land omfatter land i Asia, Afrika og Latin-Amerika³. 17 prosent av barna i lavinntektsutvalget har ikke-vestlig bakgrunn etter denne definisjonen. I de fleste analysene er innvandrere fra vestlige land slått sammen med norske familier, slik at ikke-vestlige innvandrere skiller ut som egen gruppe. Dette er i tråd med den forrige hovedrapporten fra prosjektet (Sandbæk (red.) 2004), og med den vanlige praksisen til Statistisk Sentralbyrå (Epland og Kirkeberg 2007). Hele 78 prosent av de ikke-vestlige innvandrerbarna i undersøkelsen har bakgrunn fra

³ Her skiller vi oss fra Statistisk sentralbyrå, som inkluderte tidligere Østeuropeiske land i sin definisjon av «ikke-vestlig» på det tidspunktet undersøkelsen ble gjennomført.

Asia, mens 17 prosent har bakgrunn fra Afrika. Fem prosent kommer fra Latin-Amerika. 90 prosent av alle barna med minoritetsbakgrunn er enten født i Norge, eller de har kommet til landet før barnet nådde skolealder.

Det andre hovedskillet vi ønsker å gjøre innen lavinntektsutvalget, er mellom familier som har lagt perioden med lav inntekt bak seg, og de som fortsatt hadde lav inntekt på intervju tidspunktet. Fattigdom er som regel ikke en varig tilstand, og de fleste familiene som faller under lavinntektsgrensa forblir under denne grensa bare en kort periode (jf. Epland 2005, Epland og Kirkeberg 2007). I en studie der de samme familiene følges gjennom 10 år, vil svært mange bevege seg inn i og ut av fattigdomskategorien – bare et mindretall er permanent fattige. Vi håndterer dette på to måter: gjennom å skille ut de som hadde inntekter under fattigdomsgrensen i 2005 (nærmest mulig intervju tidspunktet), og gjennom å skille ut de som hadde hatt inntekter under fattigdomsgrensen i minst tre av de seks årene 2000–2005. Disse sammenligningskategoriene beskrives mer detaljert senere i dette kapitlet, og i kapittel 3 der vi diskuterer inntektsutvikling over tid.

Beregningen av inntekter

Definisjonen av lavinntekt i denne undersøkelsen er den samme som anbefales av EUs Ministerråd og brukes som hovedindikator på inntektsfattigdom i EUs system for sosial rapportering (Atkinson m.fl. 2002): «Lav inntekt» er inntekt under 60 prosent av medianinntekten per forbruksenhet ved bruk av den modifiserte OECD-skalaen. I dette avsnittet skal vi gå nærmere inn på inntektsbegrepet, samt beregningen av inntekter per forbruksenhet.

Lavinntektsgrenser har vært definert som ulike andeler av medianinntekten, både 50, 60 og 70 prosent har vært brukt (se for eksempel Ritakallio 2002, Whelan m. fl. 2004, Corak 2005, Ritakallio og Bradshaw 2006, Dahl, Fløtten og Lorentzen 2008). Vi har valgt å benytte 60 prosent av medianinntekten som fattigdomsgrense fordi vi ønsket et romslig lavinntektsbegrep som ikke bare fanger inn de aller fattigste, men som også kan gi kunnskap om familier som befinner seg i grenseområdet. I et longitudinelt perspektiv kan dette gi oss innsikt i hvordan familier beveger seg inn og ut av fattigdom. Vi forventer med andre ord ikke at de familiene som er med i vår undersøkelse vil befinne seg under fattigdomsgrensen i hele den 10-årsperioden denne undersøkelsen skal pågå, tvert i mot ser vi det som interessant å studere bevegelsene. Et annet argument for å bruke 60 prosent

av medianen som lavinntekstgrense er muligheten til å sammenligne med andre norske og internasjonale studier som følger Eurostats anbefaling.

Inntektsbegrepet som ligger til grunn for denne studien er inntekt etter skatt. Dette er sammensatt på følgende måte:

Inntekt etter skatt=

Lønnsinntekt

+ netto næringsinntekt fratrukket evt. underskudd og avskrivninger

+ brutto kapitalinntekt (renteinntekter, avkastning på verdipapirer)

+ overføringer (pensjoner, barnetrygd, kontantstøtte, bostøtte, sosialhjelp)

- utlignet skatt og negative overføringer

(underholdsbidrag, pensjonspremier i arbeidsforhold)

(fra Epland og Kirkeberg 2007:14)

Lavinntekstgrensen er basert på medianinntekten for hele landet og tar ikke hensyn til eventuelle geografiske forskjeller i kostnadsnivå. Vi er interesserte i inntekten per forbruksenhet (ekvivalentinntekter). Antallet «forbruksenheter» i husholdningen bestemmes av antallet voksne og barn som bor der, men en person er ikke nødvendigvis en forbruksenhet: fordi alle husholdninger har visse stordriftsfordeler, «koster» person nummer to litt mindre enn person nummer en. Det er utviklet ulike ekvivalensskalaer for å beregne hvor mye «en ekstra voksen» eller «ett ekstra barn» koster. I denne undersøkelsen bruker vi det som er kjent som den modifiserte OECD-skalaen: første person har vekten 1, hver ekstra voksen vekten 0,5, og hvert barn vekten 0,3. Dette er den skalaen EU anbefaler, og som brukes i mange sammenlignende studier av fattigdom (for en lengre diskusjon, se Sandbæk (red) 2004:20ff). Medianinntekter og fattigdomsgrenser for de ulike årene er vist i tabell 2.1 for (a) en

Tabell 2.1. Medianinntekter og 60% av medianinntekt (fattigdomsgrense), ved bruk av den modifiserte OECD-ekvivalensskalaen, 2000–2005

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Median-inntekt	187 000	198 000	208 000	213 000	219 000	231 000
Lavinntekstgrense, enslig	112 200	118 800	124 800	127 800	131 400	138 600
Lavinntekstgrense, enslig forsørger med ett barn	145.860	154.440	162.240	166.140	170.820	180.180
Lavinntekstgrense, to voksne med ett barn	201.960	213.840	224.640	230.040	236.520	249.480
Lavinntekstgrense, to voksne og to barn	235.620	249.480	262.080	268.380	275.940	291.060

Kilde: SSB (2007). tabell 12.1.

enslig person, (b) en enslig forsørger med ett barn (1,3 forbruksenheter) (c) en familie med to voksne og ett barn ($1+0,5+0,3=1,8$ forbruksenheter) og (d) en familie med to voksne og to barn ($1+0,5+0,3+0,3=2,1$ forbruksenheter).

Ved beregningen av ekvivalentinntekter, trenger vi å kjenne både samlet husholdningsinntekt, og antallet barn og voksne som skal leve av denne inntekten. Sammenlignet med mange andre land har Norge gode registre over slike forhold. Så lenge barnet bor sammen med to biologiske foreldre, eller en biologisk forelder alene, og disse foreldrene oppgir inntektene sine korrekt når skatten beregnes, kan vi regne med at opplysningene i registrene er pålitelige. Men det er to feilkilder, som kan slå ut for noen familier: for det første kan de enkelte husholdningsmedlemmene ha inntekter som ikke registreres, eller som registreres feil. Inntekter fra svart arbeid og (annen) kriminell virksomhet er opplagte eksempler, det samme er inntekter som gjemmes vekk på lovlig vis gjennom å utnytte fullt ut de mulighetene som ligger i skattesystemet. Dette kan særlig være en feilkilde for familier med inntekter fra selvstendig næringsvirksomhet.

Den andre feilkilden er unøyaktig informasjon om hvem som skal leve av pengene husholdningen disponerer. Blir ikke alle som hører til husholdningen registrert, får vi både feil anslag på den samlede husholdningsinntekten og på antallet «forbruksenheter» som inntekten skal deles på. Her er det springende punktet distinksjonen mellom «familie» og «husholdning». «Familie» i Statistisk sentralbyrås familiestatistikk inkluderer ektefeller, foreldre og barn (biologiske eller adopterte). Eventuelle besteforeldre, onkler eller andre familiemedlemmer som bor i husholdningen regnes ikke med. Det mest problematiske er kanskje at mors/ fars nye samboer heller ikke regnes med, i situasjoner der en enslig forelder flytter sammen med en ny partner. Denne partneren blir barnas stemor/ far, men registreres fortsatt ikke som familiemedlem av Statistisk sentralbyrå. Denne personen forsvinner både som «forbruksenhet» og som inntektstaker, noe som innebærer at noen av eneforsørgerfamiliene i våre utvalg kan ha et «skjult» medlem med høy inntekt. Partneren blir derimot synlig hvis han/ hun gifter seg med eller får barn med forelderen til vårt referansebarn – da registreres den nye babyen som halvsøsken, og den nye partneren som stemor/stefar. Problemet gjelder altså bare *samboerforhold der det ikke er felles barn*. Det ligger i sakens natur at vi ikke kan få presis kunnskap om hvor mange familier i utvalgene våre dette gjelder, men vi har grunn til å tro at det dreier seg om et begrenset antall.

Disse feilkildene vil prege all kvantitativ forskning om fattigdom. Vår studie er verken mer eller mindre utsatt enn andre. Uansett er det viktig å slå fast at de fleste barn bor sammen med biologiske foreldre (og ingen andre) som har relativt gjennomsiktige inntektsforhold. Dermed vil informasjonen vi har være riktig for de fleste.

Frafall i 2006

Det er frivillig å delta i surveyundersøkelser i Norge, og alle undersøkelser har et visst frafall. Vi antok på forhånd – før datainnsamlingen i 2003 – at frafallet ville bli noe høyere i denne undersøkelsen enn i mange andre intervjuundersøkelser, fordi vi rettet oss spesielt mot grupper som vi vet fra før er vanskelige å få i tale (fattige familier, innvandrere). Videre visste vi at frafallet ville øke over tid, slik det nødvendigvis må gjøre når vi gjør samme survey flere ganger. Vi valgte paneldesign fordi vi ønsket å følge de samme barna og familiene deres over tid. Derfor kunne vi ikke «fylle på» med nye familier til erstatning for de som takket nei til å delta i 2003. I stedet måtte vi holde oss til det nettoutvalget vi hadde i første intervjurunde. Vi kunne ikke forvente at alle disse kunne eller ville delta på nytt i 2006. Endelig er det et poeng at datainnsamlinger generelt er svært dyre, og prosjektets ressurser er begrensede. Vi hadde derfor små muligheter til å følge opp de informantene som av en eller annen grunn var vanskelige å nå. Frafall kan oppstå enten fordi man ikke får kontakt med respondentene, eller fordi folk nekter å la seg intervju. Dermed gir det seg selv at jo mer ressurser man kan bruke på å oppspore respondentene, jo større er sjansen for å oppnå en høy deltakelsesprosent. Dette er et generelt problem, og Statistisk sentralbyrå arbeider fortløpende med å bedre metodene for å nå fram til og følge opp informantene.

De to strategiske valgene vi gjorde – at vi rettet undersøkelsen mot grupper i befolkningen som er vanskelige å nå, og at vi følger dem opp i flere runder – kombinert med den begrensede ressurstilgangen, gjør at vi må se spesielt grundig på frafallet. Som en følge av paneltilnærmingen har vi hatt frafall i to runder: mellom bruttoutvalget (de som ble kontaktet) og nettoutvalget (de som lot seg intervju) i 2003, og mellom intervjuene i 2003 og 2006. Tabell 2.2 viser brutto- og nettoutvalgene i 2003 og 2006, både i antall og i prosent.

Tabell 2.2. Brutto- og nettoutvalg i 2003 og 2006

	Lavinntekt	Kontroll	Alle
Bruttoutvalg 2003	3075	486	3572
Nettoutvalg 2003	1627	310	1937
Nettoutvalg 2006	1068	235	1303
Netto 2003 i prosent av brutto 2003	53,0	63,8	54,2
Netto 2006 i prosent av netto 2003	65,6	75,8	67,3

I alt 3572 familier ble kontaktet for intervju i 2003. Av disse oppnådde vi intervjuer med 1937, altså 54,2 prosent: 53 prosent i lavinntektsutvalget og 63,8 prosent i kontrollutvalget. I 2006 kontaktet vi disse familiene på nytt, og oppnådde intervjuer med 1303 familier. Disse utgjorde 67 prosent av 2003-utvalget: 65,6 prosent av lavinntektsutvalget og 75,8 prosent av kontrollutvalget. Familiene som ikke deltok i 2003 ble ikke kontaktet på nytt i 2006, og er dermed ute av bildet når frafallet for 2006 beregnes.

Mesteparten av frafallet i 2006 skyldtes at respondentene ikke ville la seg intervjuer. Av hele utvalget var det 8,4 prosent som ikke var mulig å få kontakt med, mens 22,3 prosent ble kontaktet, men avslo å delta (Lagerstrøm 2008:tabell 2). I tillegg var det 16 respondenter som var ute av utvalget, enten fordi de hadde emigrert, var på institusjon, eller var døde. I tillegg til at vi har mistet en del respondenter, har vi noen respondenter som har svart på deler av undersøkelsen, men ikke hele. Av de intervjuede barna leverte 88 prosent et ferdig selvutfyllingsskjema. Andelen blant intervjuede foreldre som leverte selvutfyllingsskjemaet, var 77 prosent. Slikt «partiell frafall» er noe alle undersøkelser har, og risikoen for slikt frafall minimeres når man gjennomfører ansikt-til-ansikt intervjuer. Det er derfor ikke tilfeldig at det nettopp er selvutfyllingsskjemaene som rammes i denne undersøkelsen, selv om frafallet ikke er stort.

Det er en generell trend at frafallet i surveyundersøkelser viser en økende tendens (Thomsen m.fl. 2006). For eksempel hadde Statistisk sentralbyrås levekårsundersøkelser en svarprosent på rundt 80 på begynnelsen av 1990-tallet, mens prosenten falt til under 70 ved inngangen til 2000-årene. Valgundersøkelsene falt fra 90 prosent tidlig på 1970-tallet til 70 prosent på slutten av 1990-årene, mens forbruksundersøkelsene var helt nede i 50 prosent i 2000 (Thomsen m. fl 2006:figur 2.1). Den samme trenden gjør seg gjeldende internasjonalt. Panelundersøkelser byr på spesielle utfordringer med tanke på frafall, fordi frafallet akkumuleres. Det vanlige når

man rapporterer om frafall i paneler er å beregne frafallet etter første intervju-runde, og altså ikke ta med det opprinnelige frafallet i første runde. Målt på denne måten, mistet vi en av tre respondenter mellom 2003 og 2006. Til sammenligning mistet den amerikanske panel Study of Income Dynamics (PSID), som drives av Universitetet i Michigan, mer enn hver fjerde respondent i perioden 1968–1975. Den senere Survey of Income and Program Participation (SIPP), administrert av the US Census Bureau, mistet 35 prosent på fire år. Det tyske sosio-økonomiske panelet (GSOEP) og den britiske husholdningspanelstudien (BHPS) mistet rundt 34 prosent av respondentene i løpet av åtte år, mens en tilsvarende nederlandsk sosioøkonomisk panelstudie mistet 50 prosent etter like lang tid (Watson og Wooden 2006). EUs «flaggskip» på panelstudiefronten, the European Community Household Panel, mistet i løpet av fem år mellom 18 og 43 prosent av deltakerne (færrest i Portugal, flest i Irland) (Watson 2003). Også fra de internasjonale panelstudiene rapporteres det at frafallsproblemet akselererer over tid (Watson og Wooden 2006).

Alle studiene som er nevnt her, er nasjonale satsinger med til dels betydelige ressurser. Likevel, i løpet av fire–fem år mister også disse mellom en tredjedel og en halvpart av de opprinnelige respondentene. Sett i dette lyset er ikke vårt frafall på 33 prosent mellom 2003 og 2006 spesielt oppsiktsvekkende. Likevel tar vi frafallet alvorlig og forsøker å kartlegge så detaljert som mulig hvilke familier det er som faller fra. I de neste avsnittene vil vi presentere analyser av frafallet ved datainnsamlingen i 2006.

Skjevhet i frafallet?

Om paneldesignet gjør undersøkelsen spesielt utsatt for frafall, gir det også en unik fordel: fordi vi har til dels omfattende informasjon om respondentene fra 2003, kan vi si ganske mye om hvem som faller fra. På denne måten kan vi kontrollere for om frafallet er sosial skjevt, og i så fall hvor sterke skjevhetene er og hvordan de arter seg.

Lagerstrøm (2008: tabell 2) har analysert frafallet etter noen bakgrunnskjennetegn: kjønn, aldersgruppe og landsdel. Han finner noe større frafall blant gutter enn blant jenter, men svært små forskjeller i frafall etter alder. Geografisk er frafallet lavest i Trøndelag og i Hedmark og Oppland, mens det er høyest i Østlandsområdet med Oslo og Akershus, og i Nord-

Norge. Felles for disse tre områdene er høye andeler med «ikke kontakt», altså at Statistisk sentralbyrå ikke har lyktes i å nå fram til informantene.

Lagerstrøm (2008:10–11) viser videre at det er visse forskjeller i frafallratene etter intervjupersonenes husholdningssammensetting, mors og fars utdanning, husholdningsinntekt, og etter hvorvidt familien tilhører innvandrerbefolkningen. Han finner at frafallet synker med foreldrenes utdanning, uavhengig om vi ser på mors eller fars utdanning. Inntektskategorier har derimot liten innflytelse på svarvilligheten. Med hensyn til husholdningssammensettingen er frafallet minst blant barn og unge som bodde sammen med en biologisk forelder og steforeldre, eller med mor alene. Forskjellen mellom disse gruppene og de som bodde sammen med begge biologiske foreldre er imidlertid små. Frafaller er størst blant barn som bodde sammen med far alene eller i «andre» husholdningstyper (som kan være andre slektninger eller fosterhjem), men disse gruppene er svært små, og noen enkeltpersoners frafall gir utslag i høye prosentandeler.

Vi vet at det er tre grupper i Norge som er spesielt sårbare for fattigdom: innvandrere (særlig med ikke-vestlig bakgrunn), enslige forsørgere, og familier uten tilknytning til arbeidslivet (Epland 2001, Ytrehus 2004, Sandbæk 2004, Epland og Kirkeberg 2007). Videre er det sannsynlig at fattigdommen blir mer tyngende jo lavere inntekten er. Familier med svært lave inntekter, innvandrere, eneforsørgere og folk uten jobb må antas å være de aller svakeste – og kanskje dermed også de som oftest vil falle fra. Videre vet vi fra 2003 hvem av våre inntektsfattige familier som også hadde problemer med dårlige levekår på andre områder: dårlig bolig, mangel på vanlige forbruksgoder (som vaskemaskin eller fryser), eller en opplevelse av at pengene ofte ikke strekker til. Det er rimelig å anta at også familier som sliter med dårlige levekår har høyere frafall enn familier som opplever at de har et greit liv. Resten av dette kapitlet skal vi bruke til å se på forskjeller i frafall mellom ulike kategorier og familier med ulike levekårsproblemer. Vi bygger på Lagerstrøms (2008) funn, men går noen skritt videre når det gjelder å se på undergrupper i materialet. For å få forskjellene mest mulig tydelig fram, skiller vi mellom tre grupper: (1) alle som deltok i 2003, (2) de som falt fra i 2006, og (3) de som deltok i 2006. Tabell 2.3 viser inntekter, innvandrerbakgrunn, familieform og antall inntektstakere i familien for de tre kategoriene.

Tabell 2.3 Gjennomsnitts- og medianinntekter i 2002, innvandrerbakgrunn, familieform og yrkestilknytning etter hvorvidt familien deltok i undersøkelsen i 2006 eller ikke.

	Falt fra i 2006	Deltok i 2006	Alle som deltok i 2003
<i>Inntekt i 2002</i>			
Gjennomsnitt	143.290	157.445	152.859
Median	133.205	143.589	140.000
<i>Innvandrerbakgrunn</i>			
Barn med norsk/ vestlig bakgrunn	75	86	82
Barn med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn	25	14	18
<i>Familieform og antall inntekter</i>			
Eneforsørger uten lønnsinntekt	11	8	9
Eneforsørger med lønnsinntekt	13	15	14
Toforeldrefamilier uten lønnsinntekt	13	6	9
Toforeldrefamilier med en lønnsinntekt	28	25	26
Toforeldrefamilier med to lønnsinntekter	35	45	42
(Minste N=)	624	1302	1926

Tabellen viser at vi har hatt et større frafall blant familiene som hadde de laveste inntektene sist disse dataene ble koblet på. Forskjellen er imidlertid relativt liten. Det har vært et klart større frafall blant familier med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn (se definisjonen ovenfor) enn blant familier med norsk/ vestlig bakgrunn. Ikke-vestlige innvandrere utgjorde 18 prosent av utvalget i 2003, men bare 14 prosent i 2006. Andelen familier som ikke hadde lønnsinntekt (på intervju tidspunktet i 2003) har minsket. Dette gjelder både enslige forsørgere uten inntekt, og (særlig) toforeldrefamilier der ingen av de voksne er i arbeidslivet. De som hadde størst sannsynlighet for å delta på nytt i 2006 var de som i 2003 var enslige forsørgere med lønnsinntekt, og (særlig) toforeldrefamilier med to lønnsinntekter.

Vi vet fra 2003-dataene (Skevik 2004a) at toforeldrefamilier uten inntekt svært ofte er ikke-vestlige innvandrere. Frafallet her må derfor ses i sammenheng med frafallet blant innvandrerne. Tilsvarende er det klart at inntekt i stor grad er bestemt av antallet inntektstakere i familien. Det er derfor behov for å se de ulike bakgrunnsvariablene i sammenheng, for å se på graden av overlapp og om og i hvilken grad effektene holder seg når vi kontrollerer for andre variabler. For å få et inntrykk av dette, har vi kjørt en serie multivariate analyser. Metoden er logistisk regresjon, som er en egnet analysemetode når utfallsvariabelen er dikotom (todelt). Utfallet vi er interesserte i her, er om familien deltok i 2006 eller ikke (altså en todelt variabel med verdiene deltok/ deltok ikke). Bakgrunnsvariablene er de samme som vi har sett på i de bivariate analysene. Resultatene er vist i tabell 2.4.

Tabell 2.4. Logistiske regresjoner, avhengig variabel: om familien deltok i 2006 eller ikke⁴.

	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4
Ikke-vestlig	-,540** (,133)	-,523** (,133)	-,593** (,130)	-,566** (,130)
Eneforsørger u. lønnsinntekt	-,521** (,174)	-,466** (,176)		
Eneforsørger m. lønnsinntekt	-,132 (,155)	-,107 (,156)		
To foreldre, ingen lønnsinntekt	-,805** (,188)	-,731** (,191)		
To foreldre, 1 lønnsinntekt	-,276* (,127)	-,224 (,129)		
Eneforsørger			,045 (,129)	,062 (,129)
Antall barn	,025 (,042)	,034 (,042)	,021 (,042)	,026 (,042)
Inntekt, 2002 (i 1000 kroner)		,002* (,001)		,002* (,001)
Dårlige levekår			-,328 (,194)	-,300 (,194)
Utenfor arb.styrken			-,486** (,138)	-,461** (,138)
Lavinntekt 2000-2002			-,076 (,109)	,114 (,132)
Constant	,996 (,133)	,691	,925 (,128)	,497 (,211)
Nagelkerke R2	,041	,045	,039	,044
-2LL	2365,539	2360,490	2363,271	2356,532

* p<.05

** p<.01

Ikke-vestlig: ikke-vestlige innvandrere, ref: norske/ vestlige innvandrere

Familie + antall inntektstakere: ref: toforeldrefamilier med to lønnsinntekter

Eneforsørger: ref: toforeldrefamilier

Antall barn: kontinuert

Inntekt, 2002: Kontinuert

Dårlige levekår: de som både har to eller flere problemer med boligen sin, og samtidig føler at de ikke får pengene til å strekke til. Ref: alle som ikke har disse problemene

Utenfor arbeidsstyrken: eneforsørgere uten inntekt, og toforeldrefamilier uten noen yrkestilknyttede. Erstatte «familie + antall inntektstakere»-dummyene. Ref: familier med minst en inntektstaker.

Lavinntekt 2000–2002: familier som hadde inntekter under 60% av medianen i alle årene 2000, 2001 og 2002. Ref: alle andre

⁴ Analysen er bygd opp på følgende måte: i modell 1 er bare bakgrunnsvariablene (innvandrersstatus, familieform og yrkestilknytning, og antall barn) inkludert. I modell 2 er det også kontrollert for inntekten i 2002. I modell 3 utgår inntekten, men vi kontrollerer for ulike deprivasjonsmål (se kapittel 5). I modell 4 inngår bakgrunnsvariablene, deprivasjonsvariablene, og inntekten i 2002.

Analysene viser at det er to forhold som helt konsekvent slår igjennom, og som ikke lar seg kontrollere bort gjennom å legge flere variabler inn i analysene. Disse to er bakgrunn som ikke-vestlig innvandrere, og manglende tilknytning til arbeidsstyrken i 2003. Manglende tilknytning til arbeidsstyrken har sterk effekt enten den er kodet som «eneforsørger uten inntekt / toforeldre, null inntekt» eller «utenfor arbeidsstyrken». En tredje variabel som har betydning, om enn svakere, er inntekten i 2002.

Som nevnt vet vi at dimensjonene «ikke-vestlig innvandrere» og «utenfor arbeidsstyrken» overlapper i relativt stor grad. Særlig er ikke-vestlige innvandrere sterkt overrepresentert blant toforeldrefamilier der ingen av foreldrene har lønnsinntekt. Derfor er det spesielt interessant å merke seg at begge kommer ut som signifikante i den multivariate analysen, der de er kontrollert mot hverandre. Dette må tolkes dit hen at begge dimensjonene har selvstendig betydning: familier med svak yrkestilknytning hadde større sannsynlighet for å falle fra mellom 2003 og 2006, uavhengig av innvandrerstatus – og ikke-vestlige innvandrere hadde større sjanse for å falle fra, også om de hadde minst en forelder i jobb. Endelig hadde familier som hadde lav inntekt i 2002 større risiko for å falle fra enn familier med høyere inntekter, om disse lavinntektsfamiliene aldri så mye var norske og hadde sterk yrkestilknytning. Alt i alt må vi konkludere med at vi har mistet uforholdsmessig mange ikke-vestlige innvandrere i familier uten yrkestilknytning som hadde svært lav inntekt: i familier der alle disse faktorene opererer, er frafallet betydelig.

Vi har valgt å ikke kompensere for frafallet gjennom tekniske metoder. For å kunne si noe om faktisk endring for de familiene som har svart, vil vi i mange tabeller i denne rapporten presentere tabeller med svar fra 2003 og 2006 kun for de familiene som har svart begge ganger. Dette begrenser betydningen av frafallet.

Sentrale inntektsvariabler

Dette kapitlet har dreid seg om gjennomføringen av undersøkelsen, definering av de to utvalgene, og spørsmål om frafall. Datamaterialet er en rik kilde til informasjon om mange sider ved livene til barn og voksne som har en kortere eller lengre fattigdomsopplevelse bak seg. Som vi har redegjort for, har vi et lavinntektsutvalg definert ut fra inntektene i år 2000. Noen av disse har bare hatt en kortvarig fattigdomsopplevelse – mange av dem har ikke hatt inntekter under fattigdomsgrensen i noen av årene etter 2000. Andre har derimot hatt

inntekter under dette nivået i flere år, som vi skal se i neste kapittel. I mange av analysene sammenligner vi resultatene for det samlede *lavinntektsutvalget* med *kontrollutvalget*, som er representativt for hele befolkningen. I noen av analysene ønsker vi imidlertid å skille mellom de som bare har opplevd kortvarig fattigdom, og de som har hatt lave inntekter over lengre tid. Dette gjør vi på to ulike måter. For det første skiller vi ut de familiene i lavinntektsutvalget som hadde inntekter under fattigdomsgrensen i året før de ble intervjuet for andre gang (2005). Disse er enten «permanent fattige» (de har hatt lave inntekter i hele perioden), eller de er «fattige igjen» (de har hatt inntekter over fattigdomsgrensen i noen år, men er falt tilbake under dette nivået i 2005). Disse omtaler vi som «*lavinntektsutvalget, lav inntekt i 2005*», eventuelt «*lavinntektsutvalget, under fattigdomsgrensen i 2005*». Vi sammenligner dem med «*lavinntektsutvalget, ikke lav inntekt i 2005*» eller «*lavinntektsutvalget, over fattigdomsgrensen i 2005*», og med kontrollutvalget. For det andre skiller vi ut de som har hatt lav inntekt i minst tre av de seks årene vi har data for (2000–2005). Disse var ikke nødvendigvis under fattigdomsgrensen på det tidspunktet de ble intervjuet i 2006, men de har uansett en lengre fattigdomsopplevelse bak seg. Disse omtales som «*lavinntektsutvalget, lav inntekt i tre år eller mer*», eller mer kortfattet «*lavinntektsutvalget, vedvarende lavinntekt*». Sammenligningskategoriene er «*lavinntektsutvalget, lav inntekt i mindre enn tre år*», eventuelt «*lavinntektsutvalget, ikke vedvarende lavinntekt*» og kontrollutvalget. Noen av bidragsyterne i denne rapporten bruker hovedsakelig «*lavinntekt i 2005*» som indikator på langvarige lavinntektsopplevelser, andre bruker heller «*lavinntekt i tre år eller mer*» / «*vedvarende lavinntekt*». Hensikten er uansett å ha et mål på vedvarende lavinntekt i kontrast til en kortvarig lavinntektsopplevelse.

3 Familie, yrkestilknytning og inntekter

Familieforhold og yrkestilknytning er de to faktorene som mest grunnleggende avgjør enkeltmenneskers inntekts- og forbruksmuligheter. Dermed er eventuelle endringer i status på disse områdene også av spesielt stor betydning for utviklingen i familienes levekår. Det er godt dokumentert at barn av enslige forsørgere og familier uten yrkestilknytning har en spesielt stor risiko for inntektsfattigdom i Norge (Epland 2001, Ytrehus 2004, Fløtten 2006, Epland og Kirkeberg 2007) og for den saks skyld også i andre land (UNICEF 2005, 2007) – og vi så i 2003 at disse gruppene var kraftig overrepresenterte i lavinntektsutvalget vårt. En tredje gruppe som ifølge de samme studiene er spesielt utsatt, er barn med innvandrerbakgrunn. Derfor ser vi spesielt på disse i en del sammenhenger, for å undersøke om de har hatt en annen utvikling enn etnisk norske barn. Hvor stort innslag har vi av enslige forsørgere og familier uten yrkestilknytning i lavinntektsutvalget nå, tre år etter første intervjurunde og seks år etter at familiene ble registrert med lav inntekt?

I tillegg til å sammenligne familiesituasjon og yrkestilknytning i 2006 og 2003, skal vi presentere noen nye data om familienes yrkesposisjon og detaljert informasjon om utdanning. Her var datakvaliteten for dårlig i 2003 til at vi gikk inn på det i den forrige rapporten, utover noen data for brede utdanningskategorier. I 2006 har vi bedre data, inkludert informasjon om hvordan de foreldrene som ikke er i betalt arbeid oppfatter situasjonen sin. For disse spørsmålene kan vi altså ikke se på endringer over tid, men heller på statusen i 2006. Dette gjelder også mottak av sosialhjelp, der vi har koblet på registerdata fra 2004. Mot slutten av kapitlet skal vi se på familienes inntektsutvikling over tid.

Før vi går tilbake til respondentene fra 2003, kan det være nyttig å se på hva vi ut fra tilgjengelig statistikk kan forvente. Hva har skjedd med norske familier og med norsk økonomi i treårsperioden?

- Vi må anta at en viss andel av barna i begge utvalgene har opplevd samlivsbrudd. Statistisk sentralbyrå har tall som viser at drøyt 35.000 barn under 18 år opplevde at foreldrene ble separert i perioden 2003–2005⁵.

⁵ <http://www.ssb.no/emner/02/02/30/ekteskap/>

For å få med antallet som opplever at samboende foreldre går fra hverandre – som er noe vi ikke har sikre data om – må vi omtrent doble dette tallet (samboerne er færre enn de gifte foreldrene, men de har høyere brudds sannsynlighet). Et løst anslag blir da at mellom fem og åtte prosent av barna opplever samlivsbrudd i løpet av en treårsperiode.

- Mange av respondentene var enslige forsørgere i 2003. Vi vet fra tidligere forskning (Dahl 1993, Kjeldstad 1998) at eneforsørgerfasen for mange er relativt kort, og at mange vil være etablere i nye samboerforhold/ekteskap i løpet av fire–fem år. Dette må vi regne med også har skjedd med mange av respondentene i denne undersøkelsen.
- Arbeidsløsheten steg noe mellom 2003 og 2005, men falt i andre halvdel av 2005 og gjennom hele 2006⁶. Sammenlignet med tidligere tider og med andre land, har imidlertid nivået på ledigheten vært lavt i hele perioden. Det er derfor grunn til å forvente en økning i yrkesaktiviteten blant respondentene.
- En ytterligere årsak til å anta en viss økning i sysselsettingen er at barna i undersøkelsen er blitt eldre, noe som letter foreldrenes yrkesaktivitet. Innvanderne i utvalgene har fått lengre botid, noe som også påvirker sysselsettingen positivt. Vi vil sannsynligvis finne at noen av respondentene har forlatt yrkeslivet siden sist, mens andre har kommet inn – og det er grunn til å tro at andelen som har kommet inn er større enn andelen som har gått ut.

Ulike familiefaser

I 2003 fant vi, som forventet ut fra tidligere forskning, at barna i lavinntektsutvalget oftere enn barna i kontrollutvalget bodde sammen med bare mødrene sine. La oss starte med å se på hvordan lavinntektsutvalget og kontrollutvalget fordeler seg på ulike familieformer i 2006.

⁶ <http://www.ssb.no/emner/06/01/akumnd/>

Tabell 3.1 Familiesituasjonen i 2003 og 2006, lavinntekts- og kontrollutvalget

	Lavinntekt 2003	Lavinntekt 2006	Kontroll 2003	Kontroll 2006
Bor sammen med begge foreldrene	67	63	79	73
Bor med mor og stefar	8	10	4	6
Bor med far og stemor	1	1	1	1
Bor med mor alene	22	22	12	14
Bor med far alene	3	4	3	6
Bor med fosterforeldre	1	0	1	0
(N=)	(1068)	(1054)	(235)	(233)

Barna i lavinntektsutvalget har en statistisk signifikant ($p < .01$) annerledes familiesituasjon enn barna i kontrollutvalget i 2003 og 2006.

Vi ser at det fortsatt er sammenheng mellom utvalgstilhørighet og familieform for barna i undersøkelsen i 2006. Andelen som bor sammen med begge foreldrene er mer enn 10 prosentpoeng lavere i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget, mens andelen som bor med mor alene, eller med mor og stefar, er tilsvarende høyere. Sammenligner vi med resultatene fra 2003 ser vi at andelen som bor sammen med begge foreldrene har gått litt ned i begge utvalgene, fra 67 prosent i lavinntektsutvalget og 79 prosent i kontrollutvalget. Interessant nok er prosentdifferansen mellom utvalgene så å si utforandret, noe som kan tyde på at utviklingen (antallet foreldrebrudd) har vært ganske identisk. Andelen som bor med mor og stefar har økt i begge utvalgene, for øvrig er endringene svært små.

Er mønsteret i overganger fra en familiekonstellasjon til en annen forskjellig for de to utvalgene? Tabell 3.2 og 3.3 viser familiesituasjon i 2006 betinget av familiesituasjon i 2003 for lavinntektsutvalget og kontrollutvalget.

Tabell 3.2 Barn i lavinntektsutvalget, etter familieforhold i 2003 og 2006.

2003→ 2006↓	Begge biologiske foreldre	Mor og stefar	Far og stemor	Mor alene	Far alene
Begge biologiske foreldre	89	9	(0)	6	46
Mor og stefar	1	64	(0)	22	4
Far og stemor	0	0	(80,0)	0	25
Mor alene	7	23	(0)	69	4
Far alene	3	4	(20,0)	3	21
(N=)	(703)	(78)	(5)	(235)	(28)

81 prosent av barna i lavinntektsutvalget befinner seg på diagonalen, dvs. de hadde samme familiekonstellasjon i 2006 som i 2003. De resterende 19 pro-

sent har opplevd en eller annen form for endring i perioden. Den endringen flest har opplevd, er overgangen fra «begge foreldre» til andre konstellasjoner, altså brudd mellom foreldrene. 11 prosent av de barna i lavinntektsutvalget som bodde sammen med begge foreldrene i 2003, har opplevd foreldrebrudd. Den nest vanligste overgangen går fra «mor alene» til «mor og stefar» – altså at mor har inngått et nytt parforhold. På en litt uventet tredjeplass kommer fra «mor/ far alene» eller «mor og stefar» til «begge biologiske foreldre». Disse barna har opplevd familiegjenforening: mor og far bodde fra hverandre i 2003, men har flyttet sammen igjen i 2006. Dette kan ha vært kortvarige, faktiske separasjoner, men vi skal ikke se bort fra at noe av dette mønsteret kan forklares ved feilregistreringer på et av tidspunktene, eller uklarerhet om hva det betyr å «bo sammen med» (for eksempel hvis en av foreldrene var bortreist på et langvarig jobboppdrag). En liten andel barn bodde sammen med mor og stefar i 2003, og med bare mor i 2006. Disse barna har opplevd foreldrebrudd – ikke mellom sine biologiske foreldre, men mellom mor og stefar. I tillegg er det noen få barn som har flyttet fra mor til far eller omvendt, med eller uten steforeldre på en eller begge kanter.

Tabell 3.3 Barn i kontrollutvalget, etter familieforhold i 2003 og 2006.

2003→ 2006↓	Begge biologiske foreldre	Mor og stefar	Far og stemor	Mor alene	Far alene
Begge biologiske foreldre	91	(0)	(0)	4	(13)
Mor og stefar	1	(78)	(33)	19	(0)
Far og stemor	0	(0)	(0)	0	(25)
Mor alene	5	(11)	(33)	78	(0)
Far alene	3	(11)	(33)	0	(63)
(N=)	(185)	(9)	(3)	(27)	(8)

I kontrollutvalget befinner 87 prosent av barna seg på diagonalen, som indikerer at de ikke har opplevd familieendring i perioden 2003–2006. Også i kontrollutvalget er den familieendringen flest barn har opplevd, brudd mellom biologiske foreldre. 9 prosent av barna som bodde sammen med begge foreldre i 2003, opplevde brudd i perioden 2003–2006. Den nest vanligste endringen er, som i lavinntektsutvalget, overgangen fra «mor alene» til «mor og stefar». Men kontrollutvalget er lite, og et stort flertall av barna i dette utvalget levde sammen med begge foreldrene på begge tidspunktene. Antallet som lever med hver av de andre konstellasjonene blir dermed lite, og andelen som har opplevd overganger enda mindre. De to tabellene til sammen gir inntrykk av

noe mindre stabile familierelasjoner i lavinntektsutvalget, men forskjellene er små, og kontrollutvalget er for lite til å trekke bastante konklusjoner.

Andelen som har opplevd foreldrebrudd i treårsperioden, slik disse kan leses ut av tabell 3.2 og 3.3, er henholdsvis 11 prosent av barna i lavinntektsutvalget og 9 prosent i kontrollutvalget. Dette er noe høyere andeler enn det vi ville forventet, gitt tallene for befolkningen som helhet: innledningsvis anslo vi at mellom fem og åtte prosent ville ha opplevd foreldrebrudd. Det er fullt mulig at vi har utvalg der bruddprosentene ligger noe høyere enn for barnefamilier generelt. En alternativ forklaring er at vi kan ha noen problemer med feilregistrering på ett eller begge tidspunkter. Den relativt høye andelen barn i lavinntektsutvalget som har opplevd «foreldregjenforening» kan tyde på det. Selv med denne mulige feilkilden kan vi tillate oss å konkludere med at andelen som har opplevd foreldrebrudd i treårsperioden er omtrent som forventet eller litt høyere, og at andelen er noe høyere i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget.

Arbeidsmarkedsstatus og inntektskilder

De aller fleste familieforsørgere i Norge får sin inntekt gjennom deltakelse i arbeidslivet. Det mindretallet som ikke har betalt arbeid er langt mer utsatte for fattigdom enn andre. Selv om kombinasjonen av lav lønn og store familier også i Norge kan føre til at familier med yrkesaktive foreldre har inntekter under fattigdomsgrensen, er arbeid i veldig mange tilfeller veien ut av fattigdom. Derfor er vi opptatte av å finne ut hvor stor andel i vårt lavinntektsutvalg som utgjøres av familier uten arbeidstilknytning. I neste omgang undersøker vi faktorer som må antas å påvirke familienes muligheter på arbeidsmarkedet. Da ser vi på hovedforsørgerens utdanning og type yrke. I tillegg skal vi se på hvordan de foreldrene som ikke er i lønna arbeid beskriver sin posisjon: regner de seg som studenter, hjemmearbeidende, arbeidsløse eller noe annet?

I analysene av familiens yrkestilknytning skiller vi mellom fem kategorier: enslige forsørgere uten lønnsinntekt, enslige forsørgere med lønnsinntekt, toforeldrefamilier uten lønnsinntekt, toforeldrefamilier med en lønnsinntekt, og toforeldrefamilier med to lønnsinntekter. Vi lar altså analysene avhenge både av antallet foreldrepersoner i familien, og av hvorvidt disse foreldrene er i betalt arbeid. Dette er samme inndeling som brukes av Statistisk sentralbyrå (Epland og Kirkeberg 2007:24) og av OECD (Whiteford og Adema 2007). Toforeldrefamilier er familier der barnet bor sammen med begge biologiske

foreldre, med mor og stefar/ far og stemor, eller med to fosterforeldre. Det er altså ikke gitt at toforeldrefamiliene har to biologiske foreldre, poenget er antallet potensielle inntektstakere i familien. Enslige forsørgere omfatter enslige mødre og enslige fedre. Familiens yrkestilknytning er målt ved spørsmålene «Har du for tiden inntektsgivende arbeid?» og (til de som lever sammen med en partner) «Har din partner for tiden inntektsgivende arbeid?».

Vi ser først på totalfordelingene på de ulike kombinasjonene av familietyper og yrkestilknytning for ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget, norske familier i lavinntektsutvalget, og kontrollutvalget i 2006.

Vi ser av tabell 3.4 at det er klare forskjeller mellom de tre gruppene. I kontrollutvalget er det klart mest vanlig at barna bor sammen med to yrkesaktive foreldrepersoner. Dette gjelder 70 prosent. Det nest mest vanlige er å bo sammen med en yrkesaktiv enslig forelder (16 prosent), mens knappe 10 prosent bor sammen med to voksne hvorav bare den ene er yrkesaktiv. De norske familiene i lavinntektsutvalget fordeler seg jevnere på de tre vanligste utfallene: knapt halvparten bor sammen med to yrkesaktive voksne, 20 prosent sammen med en yrkesaktiv enslig forsørger, og 21 prosent i toforeldrefamilier med en inntekt. I tillegg finner vi 8 prosent av disse barna i enforeldrefamilier uten inntekt. For øvrig er mønsteret noenlunde det samme for de norske familiene i lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Den gruppen som skiller seg mest ut, er likevel de ikke-vestlige innvandrerne i lavinntektsutvalget. Her er den vanligste konstellasjonen toforeldrefamilier med en inntekt (36 prosent), mens det bare er litt flere som lever med to yrkesaktive foreldre enn som lever med to foreldre som begge er uten arbeid på intervju tidspunktet (26 mot 24 prosent). Andelen enslige forsørgere er klart lavere blant innvandrerne i utvalget enn blant de norske.

Tabell 3.4. Familietype og yrkestilknytning, etter innvandrersstatus og lavinntekt/kontrollutvalg.

	Lavinntekt: ikke-vestlige innvandrere	Lavinntekt: norske	Kontrollutvalg
Eneforsørger uten lønnsinntekt	9	8	3
Eneforsørger med lønnsinntekt	6	20	16
To foreldre, ingen lønnsinntekt	24	3	0
To foreldre, en lønnsinntekt	36	21	10
To foreldre, to lønnsinntekter	26	48	70
(N=)	(183)	(885)	(232)

Forskjellene mellom ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget, norske familier i lavinntektsutvalget og familiene i kontrollutvalget er statistisk signifikante ($p < .01$)

Sammenligner vi resultatene i tabell 3.4 med den tilsvarende tabellen fra 2003 (tabell 2.6, side 40 i Sandbæk 2004), ser vi at andelen enslige forsørgere uten inntekt, og andelen toforeldrefamilier uten inntekt, har gått ned i alle underutvalgene. Tilsvarende har andelen toforeldrefamilier med to inntekter økt i alle utvalgene, mens andelen med to foreldre og en inntekt har sunket. Dette er bevegelser i forventet retning – vi ville anta at flere har fått en sterkere yrkestilknytning i løpet av de årene som har gått. Problemet med denne direkte sammenligningen er likevel at vi på denne måten blander sammen faktiske endringer og frafall. Det kan være at hele den nedgangen vi ser i andelen familier uten yrkestilknytning skyldes at disse familiene oftere enn andre har falt fra – og vi vet fra metodekapitlet at vi har større frafall i denne gruppen enn i lavinntektsutvalget for øvrig. For å isolere spørsmålet om endring fra spørsmålet om frafall skal vi i de neste to tabellene bare se på situasjonen for de familiene som svarte på begge tidspunktene. Tabell 3.5 a og b viser situasjonen i 2006 betinget av hva som var situasjonene i 2003 for henholdsvis lavinntektsutvalget og kontrollutvalget.

Tabell 3.5a. Familiesituasjon og yrkestilknytning i 2006, betinget av situasjonen i 2003. Lavinntektsutvalget.

Situasjon i 2006 ↓	Situasjon i 2003				
	Eneforsørger uten lønnsinntekt	Eneforsørger med lønnsinntekt	To foreldre, ingen lønnsinntekt	To foreldre, en lønnsinntekt	To foreldre, to lønnsinntekter
Eneforsørger uten lønnsinntekt	39	13	8	4	2
Eneforsørger med lønnsinntekt	31	53	3	7	10
To foreldre, ingen lønnsinntekt	2	0	50	8	1
To foreldre, en lønnsinntekt	16	9	27	47	15
To foreldre, to lønnsinntekter	11	25	13	35	71
(N=)	(99)	(164)	(78)	(282)	(423)

Tabell 3.5b. Familiesituasjon og yrkestilknytning i 2006, betinget av situasjonen i 2003. Kontrollutvalget.

Situasjon i 2006 ↓	Situasjon i 2003				
	Eneforsørger uten lønnsinntekt	Eneforsørger uten lønnsinntekt	To foreldre, ingen lønnsinntekt	To foreldre, en lønnsinntekt	To foreldre, to lønnsinntekter
Eneforsørger uten lønnsinntekt	-	11	-	0	1
Eneforsørger med lønnsinntekt	-	63	-	15	8
To foreldre, ingen lønnsinntekt	-	0	-	0	0
To foreldre, en lønnsinntekt	-	0	-	35	6
To foreldre, to lønnsinntekter	-	26	-	50	86
(N=)	(8)	(27)	(2)	(34)	(161)

- : Færre enn 10 tilfeller i kategorien.

Tabell 3.5a og b viser situasjonen til barnet i 2006 (vertikalt) betinget av hvordan situasjonen var i 2003 (horisontalt) for lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Andelene som var i samme situasjon på begge intervju-tidspunktene – diagonalen i tabellene – er uthevet. I kontrollutvalget er det liten variasjon å spore: de aller fleste av disse familiene var toforeldrefamilier med to lønnsinntekter i 2003, og var fortsatt i samme situasjon i 2006. For de andre kategoriene har endringene stort sett skjedd «nedover» i tabellen, altså i retning av sterkere yrkestilknytning. Halvparten av de som var toforeldrefamilier med en inntekt i 2003 har skaffet seg lønnsinntekt nummer to i perioden, mens hver fjerde yrkesaktive enslige forsørger har flyttet sammen med en yrkesaktiv partner. Avgangen fra kategorien «to foreldre, to lønnsinntekter» har hovedsakelig skjedd gjennom samlivsbrudd, til kategorien «eneforsørger med lønnsinntekt».

Variasjonen er klart større i lavinntektsutvalget. Likevel, 71 prosent av de som hadde to foreldre og to lønnsinntekter i 2003, er fortsatt i denne posisjonen i 2006. De vanligste endringene for denne gruppen er at en av foreldrene ikke lenger er i arbeid (15 prosent), eller at foreldrene har skilt lag, men at den av foreldrene som barnet bor sammen med fortsatt er yrkesaktiv (10 prosent). Av de som hadde to foreldre og en lønnsinntekt i 2003, er det en betydelig andel (35 prosent) som har skaffet seg lønnsinntekt nummer to i

treårsperioden. Tilsvarende ser vi at av familiene med to foreldre, men ingen arbeidsinntekt, i 2003, har 27 prosent fått en forelder i jobb siden den gang. 13 prosent er blitt til toinntektsfamilier. Av de yrkesaktive enslige forsørgerne har 25 prosent flyttet sammen med en yrkesaktiv partner i treårsperioden, slik at de ikke lenger er enslige forsørgerne. 13 prosent har mistet/ forlatt jobben, og blitt eneforsørgerne uten lønnsinntekt, mens over halvparten fortsatt er alene og i jobb. Kategorien som har hatt størst avgang i perioden, er enslige forsørgerne uten jobb. 39 prosent er fortsatt i samme situasjon i 2006, men 31 prosent har kommet seg i arbeid. Nesten en av tre har funnet en ny partner, og inngår nå i toforeldrefamilier med varierende grad av yrkestilknytning.

Utdanning og yrke

Utdanning er en ressurs på arbeidsmarkedet. Det å ha fagutdanning, eller utdanning på høyere nivå, øker sjansene for å få og beholde en jobb som betaler en lønn familien kan leve av. Vi har registerdata om utdanning på alle personer i husholdningen, selv om registreringen er mangelfull i en del tilfeller. Vi er mest interesserte i hva slags utdanning og yrkestilhørighet familiens hovedforsørger har. Hvem som er hovedforsørgeren, har de intervjuede selv vurdert: vi spurte, og de mulige svarene var «jeg», «min partner» eller «begge». Hvis svaret var «begge», viser vi utdanningen og yrket til den personen som intervjues. I familier som består av to foreldre, og der bare en av dem har inntekt, defineres den yrkesaktive forelderen som hovedforsørger. Tabellene i dette avsnittet omfatter bare de husholdningene som har minst en yrkesaktiv voksen: enslige forsørgerne uten lønnsinntekt og toforeldrefamilier der ingen av de voksne er i jobb er holdt utenfor.

Tabell 3.6 viser hovedforsørgerens utdanning, etter familiens innvandrerbakgrunn og tilhørighet til lavinntektsutvalget eller kontrollutvalget. I tabellen har vi slått sammen kategoriene «ukjent utdanning» og «ingen utdanning».

Tabell 3.6. Innvandrere og norske i lavinntektsutvalget, og kontrollutvalget, etter hvilken utdanning hovedforsørgeren har.

	Lavinntektsutvalget: ikke-vestlige innvandrere	Lavinntekts- utvalget: norske	Kontrollutvalg
Ingen utdanning/ uoppgitt	21	4	1
Barneskole	7	1	0
Ungdomsskole	18	8	5
Videregående grunnutdanning	20	29	21
Videregående avsluttende utdanning	15	28	31
Påbygging til videregående utdanning	1	4	5
Universitet/ høyskole lavere nivå	16	20	29
Universitet/ høyskole høyere nivå	2	5	8
(N=)	(181)	(885)	(229)

Familier i kontrollutvalget har statistisk signifikant ($p < .01$) høyere utdanning enn norske familier i lavinntektsutvalget, som igjen har statistisk signifikant høyere utdanning enn ikke-vestlige innvandrerfamilier i lavinntektsutvalget

Det er i overveldende grad innvandrere som har lav/ uoppgitt utdanning – hver fjerde ikke-vestlige innvandrer havner i denne kategorien. Om vi skiller mellom «ingen utdanning» og «uoppgitt», finner vi at fire av fem i denne kategorien har uoppgitt utdanning, mens den siste femtedelene er registrert med utdanning lavere enn barneskolen. Mange av de som har uregistrert utdanning har sannsynligvis utdanning fra opprinnelseslandet, men det er usikkert hvor mye denne faktisk vil være verdt på et norsk arbeidsmarked. 7 prosent av innvandrerfamiliene har en forsørger med utdanning på barneskolenivå, mens dette knapt gjelder noen av de norske eller vestlige innvandrerne. De fleste av de norske familiene i lavinntektsutvalget har forsørgere med utdanning på videregående nivå (grunnutdanning eller avsluttende), mens de viktigste kategoriene i kontrollutvalget utgjøres av forsørgere med videregående avsluttende utdanning og universitet/ høyskole lavere nivå.

I hvilke yrker finner vi respondentene våre? Dette spurte vi ikke om i 2003, da stilte vi et mer generelt spørsmål om former for ansettelse og lederansvar. I 2006 har vi sett på tilknytning til ulike bransjer. Disse er vist i tabell 3.7.

Tabell 3.7. Innvandrere og norske i lavinntektsutvalget, og kontrollutvalget, etter hvilket yrke hovedforsørgeren har.

	Lavinntekts- utvalget: ikke- vestlige innvandrere	Lavinntekts- utvalget: norske	Kontroll- utvalg
Spesialarbeider eller ufaglært arbeider	30	14	8
Fagarbeider, handverker, formann	16	16	14
Underordnet funksjonær (for eksempel butikk, kontor, offentlige tjenester)	18	17	11
Fagfunksjonær (for eksempel sykepleier, tekniker, lærer)	8	16	20
Overordnet stilling i offentlig eller privat virksomhet	(3)	10	16
Sjåfør	13	3	(3)
Gårdbruker, skogeier, fisker	(0)	4	(1)
Akademisk yrke (for eksempel sivilingeniør, advokat, lege)	(3)	9	17
Selvstendig næringsdrivende	10	12	9
(N=)	(119)	(780)	(226)

(parentes: N=6 eller mindre)

Forskjellene mellom ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget, norske familier i lavinntektsutvalget og familiene i kontrollutvalget er statistisk signifikante ($p < .01$)

Nesten hver tredje ikke-vestlige innvandrer i lavinntektsutvalget jobber som spesialarbeider eller ufaglært arbeider. Den nest største gruppen av innvandrere jobber som underordnede funksjonærer, for eksempel i butikk eller på kontor. Nesten halvparten av innvandrerfamiliene (der minst en av foreldrene er i jobb) forsørgeres av foreldre i en av disse to yrkeskategoriene. De norske familiene, både i lavinntektsutvalget og kontrollutvalget, er mer spredt over de ulike yrkeskategoriene. De tre største gruppene i lavinntektsutvalget er fagarbeidere, underordnede funksjonærer, og fagfunksjonærer (som sykepleiere og lærere). Disse tre kategoriene sysselsetter om lag 16 prosent av forsørgerne i lavinntektsutvalget hver, til sammen utgjør de nesten halvparten av de norske lavinntektsfamiliene. I kontrollutvalget utgjør fagfunksjonærer og akademikere (som sivilingeniører og leger) de to største gruppene, fulgt av personer med overordnede stillinger i offentlig eller privat virksomhet.

Alt i alt er resultatene i dette avsnittet i overensstemmelse med det vi på forhånd kunne forvente: innvandrerfamilier som gruppe har klart lavere utdanning enn andre, og de jobber oftere enn andre i typiske arbeiderklasseyrker, ofte uten fagopplæring. Norske familier i lavinntektsutvalget domineres av familier der hovedforsørgeren er fagarbeider, fagfunksjonær eller

underordnet funksjonær, mens innslaget av akademikere og folk i overordnede stillinger er klart størst i kontrollutvalget. Forsørgerne i kontrollutvalget har også langt oftere enn andre utdanning på universitets- og høyskolenivå. De fleste familiene i lavinntektsutvalget har enten samme arbeidstilknytning i 2006 som de hadde i 2003, eller de har fått en sterkere tilknytning. Sånn sett er dette en historie om forbedring.

Mottak av sosialhjelp

Velferdsstatens siste sikkerhetsnett er sosialhjelpen. I motsetning til trygdene er denne kommunalt organisert og finansiert, den er behovsprøvd og basert på skjønn. Sosialhjelp kan mottas som tillegg til (lave) trygdeytelser eller arbeidsinntekter, eller den kan være eneste inntektskilde. Det å ha sosialhjelp som viktigste inntektskilde over tid regnes som en sterk indikator på fattigdom i vårt land: sosialhjelpen utbetales som regel på et lavt nivå, og den er tenkt som en nødløsning, fortrinnsvis en kortvarig sådan.

I dette datamaterialet har vi fått koblet på data om mottak av sosialhjelp i 2004. Data er koblet på for individer tilknyttet husholdningen, og summert for hele husholdningen. Tabell 3.8 viser andelene som har mottatt sosialhjelp, samt noen data om hvor mye de ulike gruppene har mottatt, for lavinntektsutvalget og kontrollutvalget.

Tabell 3.8. Mottak av sosialhjelp i 2004, lavinntektsutvalget og kontrollutvalget.

	Lavinntektsutvalget	Kontrollutvalget
Har mottatt sosialhjelp	14	2
De som har mottatt:		
Laveste beløp	1000	
Høyeste beløp	270.000	
Gjennomsnitt	60.945	13.750
1. kvartil	11.500	
2. kvartil (median)	32.000	
3. kvartil	87.000	
(N=)	(1068)	(235)

Familier i lavinntektsutvalget mottar statistisk signifikant ($p < .01$) oftere sosialhjelp enn familiene i kontrollutvalget.

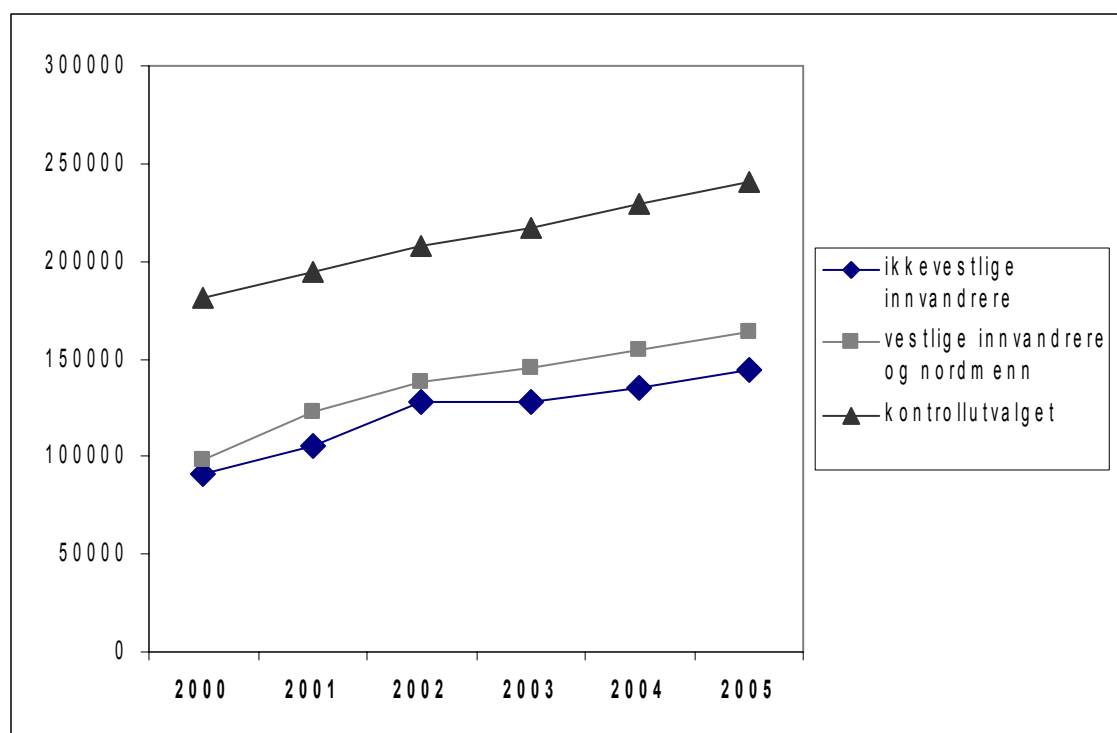
14 prosent av familiene i lavinntektsutvalget hadde mottatt sosialhjelp i 2004, mot bare 2 prosent i kontrollutvalget. Vi ser dessuten at gjennomsnittsbetøpet for de som har mottatt sosialhjelp i kontrollutvalget er mindre enn en fjerdedel

av gjennomsnittsbeløpet som er mottatt i lavinntektsutvalget. De få familiene i kontrollutvalget som har mottatt sosialhjelp, har altså bare mottatt små summer sammenlignet med lavinntektsutvalget. For familiene som har mottatt sosialhjelp i lavinntektsutvalget er gjennomsnittlig mottatt beløp nesten 61.000 kroner. Men det er svært stor spredning rundt dette gjennomsnittet: hver fjerde sosialhjelpsmottaker i lavinntektsutvalget har mottatt mindre enn 11.500 kroner, mens den fjerdedelen som har mottatt mest har fått mer enn 87.000 kroner. Det høyeste registrerte beløpet er 270.000 kroner.

Inntekt over tid

Vi skal til slutt i dette kapitlet se på familienes inntektsforhold over tid. Her har vi påkoblede registerdata for årene 2000 – 2005. I metodekapitlet redegjorde vi for hvordan inntekter og familiesammensetning er beregnet. Figur 3.1 viser de ekvivalerte medianinntektene (nominelle verdier) for ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget, norske/ vestlige familier i lavinntektsutvalget, og kontrollutvalget. Vi ser at kontrollutvalget hele tiden ligger over de to kategoriene i lavinntektsutvalget, og har hatt en jevn stigning i medianinntekten i perioden. I lavinntektsutvalget stiger inntektene relativt raskt de første par årene, noe som kan tyde på at 2000 – året de ble valgt ut

Figur 3.1 Ekvivalerte medianinntekter i tre underutvalg, 2000–2005. Nominelle verdier.

til å delta i undersøkelsen – var et spesielt år for en del av familiene i utvalget. Særlig innvandrerfamiliene i lavinntektsutvalget har hatt en flatere inntektsutviklingskurve etter 2002, men inntektene stiger likevel i alle utvalgene. Det som er mest verdt å merke seg, er at forholdet mellom de tre utvalgene endrer seg svært lite, og at særlig familier med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn skiller seg ut med de laveste medianinntektene i hele perioden.

Mange av familiene i lavinntektsutvalget hadde ikke lenger inntekter under fattigdomsgrensen i 2005. 696 (65 prosent) av de 1068 familiene hadde inntekter over fattigdomsgrensen i 2005, mens 372 familier (35 prosent) hadde inntekter som lå under dette nivået. I tillegg hadde 25 familier i kontrollutvalget inntekter under fattigdomsgrensen i 2005, mens 209 kontrollutvalgfamilier hadde inntekter over dette nivået. Det at to tredjedeler av lavinntektsutvalget hadde inntekter over fattigdomsgrensen i 2005 betyr imidlertid ikke nødvendigvis at de hadde økt inntektene sine svært mye over dette nivået: 52 prosent av lavinntektsutvalget hadde inntekter per forbruksenhet under 70 prosent av medianen i 2005, og hele 85 prosent hadde inntekter under medianinntekten. 85 prosent av familiene i lavinntektsutvalget befant seg altså fortsatt i den laveste halvparten av inntektsfordelingen i 2005.

Det neste spørsmålet er naturligvis om de familiene som hadde inntekter under fattigdomsgrensen i 2005 hadde hatt så lave inntekter i hele perioden, eller om de beveger seg opp og ned over fattigdomsgrensen. Tabell 3.9 viser denne fordelingen for lavinntektsutvalget og kontrollutvalget.

Tabell 3.9. Antall år med lav inntekt (2000–2005), etter om familien hadde inntekter under fattigdomsgrensen i 2005 eller ikke. Lavinntektsutvalget og kontrollutvalget.

	Lavinntekt, over fattigdomsgrensen 2005	Lavinntekt, under fattigdomsgrensen 2005	Kontroll- utvalget
Ikke lav inntekt noe år	*	*	80
Lav inntekt ett år	53	1	3
Lav inntekt to år	20	7	4
Lav inntekt tre år	12	13	2
Lav inntekt fire år	8	14	2
Lav inntekt fem år	6	18	3
Lav inntekt seks år	0	48	6
(N=)	(696)	(372)	(234)

Familier som hadde lav inntekt i 2005 hadde statistisk signifikant ($p < .01$) oftere enn familier som ikke hadde lav inntekt i 2005 hatt lav inntekt gjennom flere år

* ikke mulig per definisjon

Alle familiene i lavinntektsutvalget hadde inntekter under fattigdomsgrensen i 2000 – det var kriteriet for å bli inkludert i lavinntektsutvalget i første omgang. Antallet i lavinntektsutvalget som ikke hadde lav inntekt i noen av de aktuelle årene er per definisjon lik 0, slik stjernen i tabellen antyder. Videre, ettersom 2005 er ett av de seks årene som inkluderes i beregningen av antallet år med lav inntekt, følger det logisk at ingen som var over fattigdomsgrensen i 2005 hadde hatt lav inntekt i seks år. Vi ser av tabellen at bare 1 prosent av familiene i lavinntektsutvalget som hadde lav inntekt i 2005 kun hadde lav inntekt i dette året (innenfor undersøkelsesperioden). De aller fleste av dem hadde altså en lengre lavinntektsopplevelse, og hele 48 prosent var familier som hadde hatt inntekter under fattigdomsgrensen i alle de seks årene vi har informasjon om. De i lavinntektsutvalget som hadde inntekter over fattigdomsgrensen i 2005 har en langt mer begrenset fattigdomsopplevelse, der 53 prosent av dem hadde hatt inntekter under fattigdomsgrensen bare i ett år. Når vi ser på familier med inntekter under fattigdomsgrensen i 2005, kan vi altså regne med at vi har å gjøre med familier som har vært inntektsfattige over lengre tid.

Vi har sett tidligere i dette kapitlet at det er til dels betydelige forskjeller på familier med innvandrerbakgrunn og norske familier med hensyn til utdanning og yrke. På bakgrunn av det vi vet, må vi regne med å finne spesielt mange med en lengre/ gjentatt lavinntektsopplevelse blant innvandrere i lavinntektsutvalget. Tabell 3.10 viser at dette i stor grad er tilfelle.

Tabell 3.10. Antall år med lav inntekt (2000–2005), etter innvandrerstatus og utvalg.

	Lavinntekt: ikke-vestlige innvandrere	Lavinntekt: norske, vestlige innvandrere	Kontrollutvalg
Aldri lavinntekt	*	*	80
Lavinntekt ett år	26	38	3
Lavinntekt to år	12	16	4
Lavinntekt tre år	13	12	2
Lavinntekt fire år	14	9	2
Lavinntekt fem år	15	9	3
Lavinntekt seks år	21	16	6
(N=)	(183)	(885)	(234)

Ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget hadde statistisk signifikant ($P < .01$) oftere enn norske familier i lavinntektsutvalget hatt lave inntekter gjennom flere år. Norske familier i lavinntektsutvalget hadde statistisk signifikant ($P < .01$) oftere enn familier i kontrollutvalget hatt lav inntekter gjennom flere år.

* ikke mulig per definisjon.

21 prosent av de ikke-vestlige innvandrerne i lavinntektsutvalget – det vil si en av fem – hadde inntekter under fattigdomsgrensen kontinuerlig i perioden 2000–2005. Det samme gjaldt 16 prosent av de norske/ vestlige familiene i lavinntektsutvalget – og seks prosent av familiene i kontrollutvalget. Ser vi på andelene som hadde hatt inntekter under fattigdomsgrensen i tre år eller mer, fanger vi opp hele 63 prosent av innvandrerfamiliene, 46 prosent av de norske/ vestlige familiene, og 13 prosent av kontrollutvalget. Her er det ikke nødvendigvis snakk om tre sammenhengende år, familiene kan ha beveget seg opp og ned rundt fattigdomsgrensen. Uansett levner denne tabellen ingen tvil om at ikke-vestlige innvandrere er overrepresenterte blant familiene som har levd med lav inntekt over lengre tid i denne studien.

Sammenfatning

Dette kapitlet har vist familieformer, yrkestilknytning, utdanning og yrker, og inntekt for lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. På temaer der vi vet at innvandrere ofte skiller seg fra etniske nordmenn, har vi delt lavinntektsutvalget i ikke-vestlige innvandrere og andre.

Vi har sett at det fortsatt er sammenheng mellom utvalgstilhørighet og familieform for barna i undersøkelsen i 2006. Andelen som bor sammen med begge foreldrene er mer enn 10 prosentpoeng lavere i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget, mens andelen som bor med mor alene, eller med mor og stefar, er tilsvarende høyere.

Vi finner fortsatt tydelige forskjeller i yrkestilknytning mellom innvandrere i lavinntektsutvalget, norske familier i lavinntektsutvalget, og kontrollutvalget. Fortsatt er det et langt større innslag av toforeldrefamilier med to lønnsinntekter i kontrollutvalget enn i lavinntektsutvalget, selv når vi bare ser på de norske familiene i lavinntektsutvalget. Den vanligste familieformen blant innvandrerne i lavinntektsutvalget er familier med to foreldre, der bare den ene er yrkesaktiv – men vi har også et betydelig innslag av toforeldrefamilier helt uten yrkestilknytning i dette underutvalget. Et flertall av familiene våre har enten styrket sin yrkestilknytning siden 2003, eller de har beholdt samme tilknytning. Særlig blant familiene som hadde to yrkesaktive foreldre i 2003 har det vært liten endring – de har fortsatt to yrkesaktive foreldre. Blant de som hadde en svakere yrkestilknytning, er det klare tegn til at denne er styrket.

Også når det gjelder utdanning og yrkeskategorier i de tre underutvalgene finner vi svært klare forskjeller. Når vi ser på yrkestilknytningen i de ulike utvalgene, finner vi flest innvandrere i typiske arbeiderklasseyrker, som arbeidere med eller uten fagbrev og som underordnede funksjonærer. De norske i lavinntektsutvalget utgjøres av store grupper fagarbeidere, fagfunksjonærer eller underordnede funksjonærer. Fagfunksjonærer, akademikere og folk med overordnede stillinger utgjør et lite flertall i kontrollutvalget. Dette gjenspeiles når vi ser på utdanningsnivået, som er høyest i kontrollutvalget. Blant de norske i lavinntektsutvalget finner vi en overvekt av hovedforsørgere med utdanning på videregående nivå, mens innvandrerne i lavinntektsutvalget har et svært høyt innslag av personer uten noen registrert utdanning.

Endelig har vi sett på inntektsutviklingen over tid. Med data for perioden 2000–2005 ser vi at inntektene fortsatt er klart høyest i kontrollutvalget, og de er lavere blant innvandrere i lavinntektsutvalget enn blant norske familier i lavinntektsutvalget. Vi har sett at hele 92 prosent av det mindretallet i lavinntektsutvalget som hadde inntekter under fattigdomsgrensen i 2005 hadde hatt så lave inntekter i tre eller flere av de seks årene vi har data for. Dette er noe som særlig rammer ikke-vestlige innvandrerfamilier.

4 Flytting, boligforhold og boligproblemer

I dette kapitlet og det neste skal vi se på sammenhengene mellom familienes inntekt og de materielle levekårene deres. Vi begynner med å se på forhold knyttet til boligen: flytting, eieform til boligen, og boligstandard. Det å ha et stabilt sted å bo, og en god boligsituasjon, er avgjørende for muligheten til å skape et godt familieliv. For de fleste er også boligen en av de viktigste investeringene man gjør i løpet av livet, noe som innebærer at familier som ikke kommer seg inn på boligmarkedet, men som leier bolig gjennom mange år, mister en viktig mulighet til å bygge opp formue. Fordi så mange viktige levekårsspørsmål er knyttet til boligen – stabilitet versus stadige flyttinger, bolig som investering, boligen som ramme om hverdagslivet – diskuterer vi boligrelaterte spørsmål for seg i dette kapitlet. I neste kapittel tar vi opp andre sider ved familienes levekår, da skal vi også diskutere eventuelle tendenser til opphoping av dårlige levekår.

Generelt vet vi at boligstandarden er svært god i Norge (Nordvik 2006). Selv om det finnes enkelte sosiale forskjeller, har de fleste husholdninger med inntekter under fattigdomsgrensen også rimelig gode boliger (Fløtten 2003b). I internasjonal sammenheng skiller Norge seg ut gjennom en spesielt sterk politisk prioritering av muligheten til å eie sin egen bolig. Av alle familier med barn i alderen 6–17 år i Norge i 2004 bodde 86 prosent i selveierbolig, mens henholdsvis seks og fire prosent bodde i andels/ aksjeleilighet eller i leid bolig⁷. Kvaliteten på boligene er jevnt over god: blant annet oppga bare 2,2 prosent av de spurte i 2004 at de manglet bad eller WC i boligen sin, fire prosent hadde problemer med råte, mugg eller sopp, og 10 prosent hadde en bolig som var vanskelig å varme opp. Det er også få (10–15 prosent) som hadde problemer med ulike typer støy eller lukt fra omgivelsene (Nordvik 2006). At det er visse sosiale forskjeller viser seg blant annet i eieformen til boligen: det er langt flere som leier bolig blant barnefamilier med vedvarende lavinntekt, enn blant andre barnefamilier (Epland og

⁷ <http://www.ssb.no/emner/05/03/bo/>

Kirkeberg 2007: tabell 6.2). Fattige barn bor oftere enn andre trangt, og oftere i boliger som er utsatt for støy eller forurensning (Fløtten m.fl. 2001:18). I analysene av 2003-materialet fra denne undersøkelsen fant vi også at barna i lavinntektsutvalget oftere bodde i boliger plaget med fukt, trekk eller kulde, og/eller dårlig materiell standard (Skevik 2004b:tabell 3.3). Hvordan ser så dette ut tre år etter?

Flytting og eieform til boligen

Flytting i perioden 2003–2006

Det å flytte fra en bolig til en annen kan oppleves som en belastning, både for barn og voksne. Samtidig er det et fåtall av flyttinger i Norge i dag som skjer fordi familien kastes ut av huseier eller tvinges til å flytte av andre årsaker. De aller fleste som flytter gjør det frivillig, fordi de ønsker seg en bolig som på en eller annen måte passer bedre til de behovene de har. Flyttingen i seg selv kan være en belastning, men det å etablere seg i en bedre bolig vil oppleves som et gode. Hyppige flyttinger, særlig for barnefamilier, tyder imidlertid på at familien har problemer med å etablere seg stabilt på boligmarkedet. Barna i denne undersøkelsen var mellom 10 og 15 år i 2006, og de fleste som har barn i denne aldersgruppen er ferdig med etableringsfasen. Likevel er det rimelig å anta at det vil være visse forskjeller mellom ulike grupper når det gjelder boligetablering og bostabilitet.

Et første spørsmål vi vil ha svar på, er hvorvidt barn i lavinntektsutvalget opplever mer flytting enn barn i kontrollutvalget. I rapporten fra 2004 hadde vi ikke data konkret om flyttinger, men vi spurte om hvor lenge familien hadde bodd i den nåværende boligen. Da fant vi at barna i lavinntektsutvalget gjennomsnittlig hadde bodd vesentlig kortere tid i den nåværende boligen enn det barna i kontrollutvalget hadde, altså at de langt oftere hadde opplevd minst en flytting i løpet av sine relativt korte liv. I 2006 spurte vi om hvor mange ganger familien hadde flyttet siden forrige intervju. Svarene til lavinntektsutvalget og kontrollutvalget er vist i tabell 4.1.

Tabell 4.1. Antall flyttinger mellom 2003 og 2006, lavinntektsutvalget og kontrollutvalget.

	Lavinntektsutvalget	Kontrollutvalget
0 ganger	73	86
1 gang	19	10
2 ganger	5	3
3 eller flere ganger	3	1
(N=)	(1060)	(235)

Familier i lavinntektsutvalget har flyttet statistisk signifikant ($P < .01$) oftere enn familier i kontrollutvalget.

Tabellen viser at det har vært klart flere flyttinger i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget i perioden. 27 prosent av barna i lavinntektsutvalget har flyttet minst en gang i perioden, mot 14 prosent av barna i kontrollutvalget. Barna i lavinntektsutvalget har altså dobbelt så stor risiko for å oppleve flytting som det barna i kontrollutvalget har. Men dette må ses i sammenheng med det vi fant i forrige kapittel, nemlig at flere av barna i lavinntektsutvalget har opplevd endringer i familiesituasjonen sin i perioden. Når mor flytter sammen med en ny partner, eller når mor og far flytter fra hverandre, innebærer dette ofte en flytting også for barnet. For å kontrollere for dette, kjørte vi samme analyse bare for de barna som ikke har opplevd endringer i familiesituasjonen sin i perioden ($N=1055$). Dette forandret ikke på forholdet mellom lavinntekts- og kontrollutvalget: å bare se på de som ikke hadde endret familiesituasjon økte andelen som ikke hadde opplevd flytting med rundt tre prosentpoeng i begge utvalgene (tabellen er ikke vist). Noe av årsaken til dette kan vi finne i innvandrerbarnas situasjon. Som vi har sett opplever innvandrerbarn i lavinntektsutvalget færre familieendringer enn norske barn i det samme utvalget, likevel viser det seg at innvandrerbarna opplever flere flyttinger. Hele 35 prosent av innvandrerbarna i lavinntektsutvalget har opplevd en eller flere flyttinger i treårsperioden, mens andelen som har opplevd dette blant norske barn i lavinntektsutvalget er 24. Sannsynligheten for å ha flyttet i perioden 2003–2006 avhenger altså av utvalg (lavinntekt/ kontroll) og familiestatus, men også av innvandrerbakgrunn.

Vi vet generelt lite om hyppigheten av flyttinger for barnefamilier i ulike sosiale situasjoner i Norge. En rapport om forholdene i Oslo bekrefter imidlertid det inntrykket som gis her: for barn i skolealderen er flyttheypigheten langt høyere for barn i fattige familier enn andre (Bråten m. fl. 2007). I den lille gruppen som i denne studien flyttet fire ganger eller mer i perioden 2000–2005, tilhørte 40 prosent av de ikke-vestlige innvandrerbarna, og 26 prosent

av de norske barna, familier med lav inntekt. Dette illustrerer en betydelig overrepresentasjon av hyppige flyttere blant lavinntektsfamiliene. I alt hadde fem prosent av de ikke-vestlige innvandrerbarna flyttet tre ganger eller mer i perioden.

I vår studie har vi alt i alt 314 familier som har flyttet minst en gang i løpet av perioden 2003–2006: 282 i lavinntektsutvalget og 32 i kontrollutvalget. Hva slags boliger flyttet disse familiene fra, og hva flytter de til? Nesten hver fjerde flytting (24 prosent) har vært fra en selveierbolig til en annen. I kontrollutvalget utgjør flytting mellom selveierboliger halvparten av alle flyttinger (15 av 32). Fem prosent av flyttingene i lavinntektsutvalget gikk fra borettslag/ boligaksjeselskapsleilighet til selveierbolig, mens 19 prosent gikk fra leid bolig til selveierbolig. Av alle i lavinntektsutvalget som flyttet i perioden, har altså til sammen 46 prosent flyttet inn i en selveierbolig. Andelen i kontrollutvalget er 66 prosent – uten at vi skal legge så stor vekt på det, siden vi har så få familier å beregne ut fra. 30 prosent av familiene i lavinntektsutvalget som flyttet i perioden, har flyttet fra en utleiebolig til en annen, mens 11 prosent har flyttet til utleieboliger fra boliger med andre eieformer. Innvandrere er overrepresenterte blant familiene som flytter mellom utleieboliger, men de utgjør ikke noe flertall.

Etter alle flyttingene fordeler lavinntekts- og kontrollutvalget på de tre eieformene som vist i tabell 4.2.

Tabell 4.2 Eieform til boligen. Lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. 2006.

	Lavinntektsutvalget	Kontrollutvalget
Selveiere	64	87
Borettslag	13	5
Leiebolig	22	8
(N=)	1060	235

Familier i lavinntektsutvalget eier statistisk signifikant ($P < .01$) sjeldnere boligen sin enn familier i kontrollutvalget.

87 prosent av familiene i kontrollutvalget, og 64 prosent av familiene i lavinntektsutvalget, bor nå i selveide boliger. Dette er også den vanligste boligformen blant familier i Norge mer generelt (Andersen 2006). Vi kan ikke sammenligne tallene i tabell 4.2 direkte med de tilsvarende bruttotallene fra 2003 (tabell 3.1, s. 44 i Skevik 2004:b), siden vi har hatt et langt større frafall blant leietakere enn blant folk som bodde i selveierboliger i 2003. Ser vi på eieformene til boligen i 2003 for de familiene som svarte på nytt i

2006, ser vi imidlertid at det har vært en viss forskyvning i retning av flere selveiere innen lavinntektsutvalget, og at dette går på bekostning av andelene som bor i leieboliger.

Det er imidlertid forskjeller innen lavinntektsutvalget mellom de som hadde inntekter under fattigdomsgrensen i 2005 og de som hadde inntekter over dette nivået (tabell 4.3). 56 prosent av de i lavinntektsutvalget som hadde lav inntekt i 2005, og 69 prosent av de som ikke lenger hadde lav inntekt, eide bolig som selveiere i 2006. Hele 31 prosent av de i lavinntektsutvalget som hadde lav inntekt i 2005 leide bolig i 2006, mot 18 og 9 prosent i de andre kategoriene. Denne forskjellen består om vi deler utvalget etter innvandrerbakgrunn: også blant familier uten innvandrerbakgrunn er det signifikant færre som eier boligen sin blant de som hadde lav inntekt i 2005.

Tabell 4.3. Eieform til boligen i 2006, etter utvalgstilhørighet og inntekt i 2005. Prosent.

	Lavinntektsutvalget, lav inntekt i 2005	Lavinntektsutvalget, ikke lav inntekt i 2005	Kontroll- utvalget
Selveiere	56	69	87
Borettslag	14	13	5
Leiebolig	31	18	9
(N=)	(368)	(692)	(235)

Familiene i lavinntektsutvalget som hadde lav inntekt i 2005 hadde signifikant lavere sannsynlighet enn andre for å eie bolig i 2006 ($p < .01$).

Hvilke barn hadde størst sjanse (eller risiko) for å oppleve flytting i treårsperioden 2003–2006? Tabell 4.4 viser en logistisk regresjonsanalyse, der flytting (ja eller nei) er den avhengige variabelen. Modell 1 viser flyttestilbøyelighet avhengig av noen sentrale bakgrunnsvariable, modell 2 kontrollerer i tillegg for eieformen til boligen i 2003, mens modell 3 kontrollerer for bakgrunnsvariabler, eieform til boligen, og antallet problemer som ble oppgitt ved boligen i 2003 (se Skevik 2004b).

Tabell 4.4. Logistiske regresjonsanalyse, avhengig variabel: hvorvidt familien har flyttet minst en gang i perioden 2003–2006. Lavinntekstsutvalget.

	Modell 1	Modell 2	Modell 3
	B	B	B
Ikke-vestlig innvandrer	,913** (,182)	,174 (,207)	,127 (,210)
Enslig forsørger i 2003	,769** (,151)	,373* (,170)	,368* (,171)
Barnets alder	-,080* (,033)	-,073* (,036)	-,069 (,036)
Antall barn	-,171* (,074)	-,141 (,080)	-,155 (,080)
Oslo/ Akershus	,147 (,147)	,128 (,173)	,127 (,174)
Borettslag, 2003		,483* (,234)	,462* (,235)
Leide bolig, 2003		1,980** (,167)	1,855** (,175)
Boligproblemer oppgitt i 2003			,172* (,068)
Konstant	-,358 (,359)	-,932 (,393)	-1,034 (,396)
Nagelkerke R2	,071	,228	,235
-2LL	1371,220	1219,665	1211,207

** p<.01

* p<.05

Den første modellen viser at ikke-vestlige innvandrere flytter oftere enn norske familier, og at enslige forsørgere oftere flytter enn toforeldrefamilier. Dette siste gjenspeiler sannsynligvis mønsteret vi fant i forrige kapittel, der enslige forsørgere oftere også har endret familiestatus i perioden. Familier med eldre barn flytter noe sjeldnere enn familier med yngre barn, og jo flere barn familien har, jo mindre sannsynlig er det at de vil flytte (kontrollert for de andre variablene i analysen). Derimot finner vi ingen effekt av det å bo i sentrale strøk (definert her som Oslo og Akershus). Når vi kontrollerer for eieform til boligen i 2003, forsvinner effekten av å være ikke-vestlig innvandrer. Det vil si: den forsvinner ikke, men «spises opp» av effekten av å bo i leid bolig. Innvandrere leier bolig langt oftere enn norske familier, og de som bodde i leide boliger i 2003 hadde langt større flyttehyppighet i perioden enn de som bodde i selveierboliger. Familier som bodde i borettslag flytter også noe oftere enn familier som eide egen bolig. For øvrig finner vi fortsatt en

selvstendig effekt av det å være enslig forsørger, og vi ser en svak tendens til at flyttehyppigheten avtar jo eldre barna blir. I den tredje modellen, der vi også kontrollerer for antallet boligproblemer, forsvinner derimot effekten av så å si alle bakgrunnsvariablene. Bare det å være enslig forsørger fortsetter å ha en selvstendig effekt. Alt i alt viser denne analysen at kjennetegn ved boligen påvirker flyttehyppigheten langt sterkere enn kjennetegn ved familien. Både det å bo i borettslag, det å leie bolig, og det å bo i en dårlig bolig med mange problematiske sider, øker sannsynligheten for at familien flytter på seg. På den andre sida er det ikke tilfeldig hvem som hadde hvilke boligforhold og hvilket eierskap til boligen i 2003 (Skevik 2004b), slik at familiens demografiske karakteristika har vesentlige indirekte effekter.

Leiemarkedet

22 prosent av lavinntektsutvalget bodde i utleiebolig på intervju tidspunktet i 2006. Dette utgjorde 236 familier. 206 av disse (87 prosent) var også leietakere i 2003, mens bare 30 familier har flyttet fra selveierbolig/ borettslag til leiebolig. Hva slags leieformer har disse leietakerne? Dette er vist i tabell 4.5 for nordmenn og innvandrere i lavinntektsutvalget.

Tabell 4.5. Leieform til boligen, 2006, etter om familien er innvandrere eller norske. Leietakere i lavinntektsutvalget.

	Ikke-vestlige innvandrere	Norske
Åpne marked	27	44
Kommunal bolig	58	16
Slekt, venner	7	29
Andre	8	11
(N=)	(77)	(159)

Forskjellene mellom ikke-vestlige innvandrere og norske familier i lavinntektsutvalget er statistisk signifikant ($p < .01$).

Den største gruppen (44 prosent) av norske leietakere leier i det åpne markedet, mens det nest vanligste – 29 prosent – er å leie gjennom slekt og venner. Disse to leieformene fanger opp 75 prosent av de norske leietakerne i lavinntektsutvalget. Den siste fjerdedelen av norske leietakere fordeler seg på kommunale boliger (16 prosent) og «andre leieformer» (11 prosent). Bildet for ikke-vestlige innvandrere er annerledes: her bor flertallet (58 prosent) av leietakerne i kommunale boliger. Den nest største gruppen (27 prosent) leide

i det åpne markedet, mens en håndfull innvandrerfamilier fordelte seg på slekt og venner og andre leieformer.

I analysene av 2003-materialet ble vi spesielt oppmerksomme på de familiene som bodde i kommunale boliger (Skevik 2004b, Stefansen og Skevik 2006a). Vi fant ikke bare at disse barnefamiliene ble boende i kommunale boliger i mye lengre perioder enn det disse boligene i utgangspunktet er beregnet til, men også at de har vesentlig dårligere boligforhold enn noen andre grupper vi hadde informasjon om. Hvordan er det gått med våre leieboere i kommunale boliger? Dessverre har vi begrenset mulighet til å si noe om dette. I 2003 intervjuet vi 187 familier i kommunale boliger. Av disse er det bare 90 igjen i 2006 – de øvrige 97 har vi enten ikke oppnådd kontakt med, eller de har nektet å la seg intervju. Det er rimelig å anta at det store frafallet her har sammenheng med at disse familiene har en ustabil bosituasjon som har gjort det vanskelig å få tak i dem i andre datainnsamling. Av de 90 familiene vi oppnådde kontakt med har 20 familier (22 prosent) kjøpt bolig i mellomtida – enten selveier (åtte familier) eller borettslagsleilighet (11 familier). 65 prosent bor fortsatt i kommunal bolig, mens 13 prosent leier bolig enten på det åpne markedet, eller gjennom slekt og venner. Et stort flertall av de vi har data om fra 2006, bor altså fortsatt i kommunal bolig. De som har falt ut av undersøkelsen kan vi bare spekulere om, men det er ingen grunn til å tro at de har bedre forhold i dag enn det de hadde i 2003 – når forbedringen er såpass moderat for de som har valgt å delta i enda en undersøkelsesrunde.

For å oppsummere: barna i lavinntektsutvalget har oftere enn barna i kontrollutvalget opplevd flytting i perioden siden forrige intervju. Dette har både sammenheng med at flere i lavinntektsutvalget bodde sammen med bare en forelder i 2003, og at det er et større innslag av innvandrere i lavinntektsutvalget – men også om vi holder innvandrerbarn og barn av eneforsørgere utenfor, finner vi en noe større flyttehyppighet i lavinntektsutvalget. Mange av disse flyttingene later til å være oppgraderinger, i den forstand at vi har en nedgang i andelen som bor i leid bolig siden sist, og en økning i andelen som bor i selveierbolig. En multivariat analyse tydet på at det var kjennetegn ved boligen i 2003, snarere enn kjennetegn ved familien eller familiesituasjonen, som hadde mest å si for familiens beslutning om å flytte eller ikke: de som bodde i de dårligste boligene, hadde størst sannsynlighet for å ha flyttet i perioden. Av de som bor i utleiebolig er det relativt store

forskjeller i leieformen mellom nordmenn og innvandrere i lavinntektsutvalget: norske familier leier langt oftere på det åpne markedet, mens innvandrere er kraftig overrepresenterte i kommunale boliger.

Boligkvalitet

Hyppige flyttinger kan åpenbart oppleves som en stressfaktor for en familie. En annen faktor som vil virke negativt inn på livskvaliteten, er det å bo i en bolig med store mangler. Som vi påpekte innledningsvis, er kvaliteten på norske boliger gjennomgående god, og de fleste bomiljøer er trygge. Ikke desto mindre finnes det sosiale forskjeller, også i 2007. En ny norsk kartlegging av barnefamiliers boligsituasjon har dokumentert at barnefamilier med lav inntekt oftere enn andre barnefamilier bor i boliger med råte, og/eller boliger som var utsatte for støy eller forurensning (Nakstad, Epland og Norman 2007). Det samme gjaldt eneforsørgerfamilier. De sosiale forskjellene som dokumenteres er små, men de er der. Dette fant vi også i kartleggingen vi gjorde i 2003: de fleste i lavinntektsutvalget bor godt, men andelen som opplever problemer med boligen var signifikant høyere enn i kontrollutvalget. I dette avsnittet skal vi se på endringer i opplevelsen av boligproblemer i perioden 2003 – 2006 for familiene i de to utvalgene.

Vi har både subjektive og objektive mål på boligkvalitet. De objektive målene vi ser på er trangboddhet og hvorvidt barnet har sitt eget rom eller ikke. De subjektive målene er hvorvidt respondentene oppgir at de har ulike boligproblemer. I dette avsnittet skal vi diskutere begge deler. I kapittel 5 kommer vi nærmere inn på i hvilken grad det å ha ulike boligproblemer henger sammen med det å ha vanskelige levekår på andre områder.

Trangboddhet og rom til barnet

Statistisk sentralbyrå definerer trangboddhet som det å ha mindre enn et rom per person i boligen. I denne undersøkelsen er gjennomsnittlig antall rom per person 1,57 i kontrollutvalget, 1,46 blant norske familier i lavinntektsutvalget, og 0,89 blant ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget. Tabell 4.6 viser antallet rom per person for norske/ vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget, ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget og kontrollutvalget i 2003 og 2006.

Tabell 4.6. Antall rom per person, etter utvalgstilhørighet. 2003 og 2006. Prosent.

	Lavinntektsutvalget: ikke-vestlige innvandrere		Lavinntektsutvalget: norske, og vestlige innvandrere		Kontroll- utvalget	
	2003	2006	2003	2006	2003	2006
Mindre enn ett rom per person	65	63	14	12	6	4
Ett rom per person	19	22	21	21	12	15
1,1-to rom per person	15	15	56	59	70	72
Mer enn to rom per person	2	1	9	9	12	10
(N=)	(249)	(248)	(819)	(819)	(235)	(235)

Familiene i kontrollutvalget har signifikant flere rom per person i boligen enn norske familier i lavinntektsutvalget, som igjen har signifikant flere rom i boligen enn ikke-vestlige innvandrere ($p < .01$)

63 prosent av de ikke-vestlige innvandrerfamiliene i lavinntektsutvalget er trangbodde etter Statistisk sentralbyrås definisjon. Andelen blant norske/ vestlige familier i lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget er henholdsvis 12 og 4 prosent. I tillegg bor 22 prosent av de ikke-vestlige innvandrerne, 21 prosent av de norske og 15 prosent av kontrollutvalget i boliger der de har i snitt ett rom per person. Hele 82 prosent av familiene i kontrollutvalget hadde imidlertid mer enn ett rom per person i 2006, sammenlignet med 68 prosent av de norske familiene i lavinntektsutvalget – og 16 prosent av de ikke-vestlige innvandrerfamiliene. I alle underutvalgene har andelen som bor svært trangt falt noe siden 2003, men forskjellene er fortsatt svært markante i 2006. Hovedinntrykket fra tabell 4.6 er at det bare har vært små endringer i boligstørrelsen i de tre underutvalgene i perioden.

Trangboddhet er et objektivt mål på boligstandard som det er verdt å se nærmere på. Tabell 4.7 (neste side) viser en regresjonsanalyse med risikoen for trangboddhet (dvs. ha mindre enn ett rom per person) som avhengig variabel.

Både det å ha ikke-vestlig innvandrerbakgrunn og det å være en toforeldrefamilie der ingen er i arbeid øker sterkt risikoen for å bo i en bolig med mindre enn ett rom per person. Familier med mange barn, og familier med lav inntekt i 2005, har også signifikant større risiko enn andre for å bo i for trange boliger. Risikoen for trangboddhet minsker noe med barnas alder. Her er det neppe alderen til referansebarnet i seg selv om er av betydning, men referansebarnets alder kan ses på som en proxy-variabel for omtrent hvor store barn familien har.

Tabell 4.7. Logistisk regresjonsanalyse, avhengige variable: har mindre enn ett rom per person. N=1046 Lavinntektsutvalget. Standardfeil i parentes.

	Trangbodddhet
<i>Innvandrerbakgrunn, ref. norske/ vestlige</i>	
Ikke-vestlige innv.	1,590** (,256)
<i>Antall inntektstakere</i>	
Eneforsørger uten arbeid	,390 (,261)
Eneforsørger med arbeid	-,293 (,197)
To foreldre, ingen i arbeid	1,360** (,180)
To foreldre, en i arbeid	,596** (,180)
Antall barn (kontinuerlig)	,536** (,074)
Referansebarnets alder (2006, kontinuerlig)	-,075* (,034)
<i>Landsdel (ref. resten av landet)</i>	
Oslo/ Akershus	,347 (,181)
Inntekt i 2005 (i 10.000 kroner)	-,009** (,003)
Constant	-,410 (,478)
Nagelkerke R2	,269
-2LL	1208,901

* P<.05

** P<.01

Boligstørrelsen later ikke til å ha økt særlig i treårsperioden: i 2003 hadde en gjennomsnittlig familie i kontrollutvalget 5,8 rom til disposisjon, mens en gjennomsnittlig familie i lavinntektsutvalget hadde 4,9 rom. I 2006 hadde gjennomsnittsfamilien i kontrollutvalget fortsatt 5,8 rom, mens gjennomsnittsfamilien i lavinntektsutvalget hadde økt til 5,0 rom.

Barna i de to utvalgene er blitt tre år eldre siden forrige intervjurunde. I 2003 fant vi en klar sammenheng mellom alder og andelen som hadde eget rom. I 2006 er våre yngste respondenter like gamle som de eldste var i 2003 (10–12 år), dermed må vi anta at andelen som har fått eget rom har økt. Tabell 4.8 viser at dette i stor grad har skjedd.

Tabell 4.8. Andel barn som har eget rom, lavinntektsutvalget og kontrollutvalget, 2003 og 2006

	Lavinntekt		Kontroll	
	Yngste	Eldste	Yngste	Eldste
2003	60	72	78	92
2006	74	85	92	94
(Minste N=)	(654)	(405)	(127)	(108)

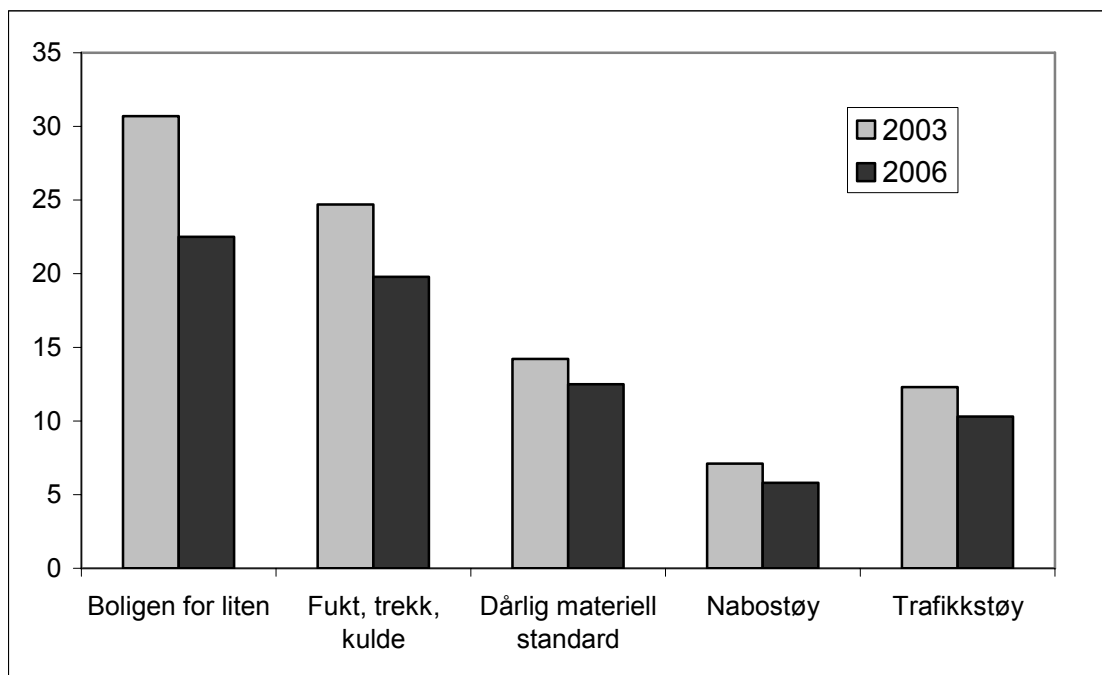
Innenfor begge aldersgruppene er det signifikant færre barn i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget som har eget rom ($P < .01$)

Utviklingen i begge utvalgene er ganske nøyaktig som vi forventet: andelen i den yngste aldersgruppen som har eget rom i 2006, er så å si identisk med andelen i den eldste aldersgruppen som hadde eget rom i 2003. 72/ 74 prosent av 10–12-åringene i lavinntektsutvalget har eget rom på begge tidspunktene, mot 92 prosent av 10–12-åringene i kontrollutvalget. De eldste barna i undersøkelsen er blitt 13–15 år i 2006: her har 94 prosent av barna i kontrollutvalget, og 85 prosent av barna i lavinntektsutvalget, sine egne rom. Andelen av ungdommene som ikke har eget rom har altså falt til 15 prosent blant familiene med lav inntekt – fortsatt høyere enn for de jevnaldrende i kontrollutvalget (forskjellen er signifikant på 1%-nivå), men klart lavere enn tilfellet var i 2003.

Subjektivt opplevde boligproblemer

Så langt har vi sett på plassen i boligen, dvs. antall rom per person og hvorvidt barnet har eget rom. Men trangboddhet er bare ett av flere mulige boligproblemer. I denne seksjonen ser vi på et bredere spekter av mulige problemer med boliger, slik respondentene selv opplever det. Vi har listet opp fem problemer man typisk kan ha med boligen man bor i: Boligen er for liten, problemer med fukt, trekk eller kulde, dårlig materiell standard, nabostøy og trafikkstøy. Respondentene ble bedt om å merke av hvilke av disse de selv opplevde. Andelene i lavinntektsutvalget som oppga at de hadde hvert av problemene i 2003 og 2006 er vist i figur 4.1. Figuren inkluderer bare de familiene som svarte både i 2003 og i 2006.

Figur 4.1. Andelen som oppgir å ha ulike boligproblemer i 2003 og 2006. Lavinntektsutvalget.

I 2003 skilte vi ut familier i lavinntektsutvalget som bodde i kommunale boliger som en egen gruppe da vi rapporterte disse indikatorene, for å understreke det poenget at boligkvaliteten i kommunale boliger til dels var svært mye lavere enn for noen annen gruppe (Skevik 2004b). Blant familier i kommunale boliger har vi hatt svært stort frafall, som nevnt ovenfor. Imidlertid harmonerer tallene for 2003 i figur 4.1. svært godt med de opprinnelige tallene fra 2003 for de familiene i lavinntektsutvalget som *ikke* bodde i kommunale boliger. For øvrig viser figuren at familiene i vårt lavinntektsutvalg jevnt over har opplevd en forbedring av sine boligforhold: det er færre som oppgir å ha hvert enkelt problem i 2006 enn det var i 2003. Dette gjelder alle problemene vi har spurt om.

Av de i lavinntektsutvalget som oppgir at boligen er for liten, er 83 prosent trangbodde etter SSBs definisjon. Det samme gjelder 45 prosent av de som ikke føler at boligen er for liten. Det er med andre ord et sterkt overlapp mellom det objektive og det subjektive målet på trangboddhet, men som vanlig er ikke sammenhengen perfekt.

Det er også verdt å se på antallet boligproblemer hver familie oppgir, altså tendensen til opphoping av boligproblemer. Her er de problemene/negative sidene ved boligen som er listet opp ovenfor, slått sammen til en indeks som går fra 0 (ingen boligproblemer) til 5 (alle de boligproblemene vi har spurt om). Vi ser av tabell 4.9 at andelen som ikke oppgir noe problem

med boligen sin har økt fra 2003 til 2006: med sju prosent i kontrollutvalget og ni prosent i lavinntektsutvalget. Forskjellen mellom utvalgene er dermed blitt en anelse mindre, men den er fortsatt tydelig og signifikant i 2006. I lavinntektsutvalget var det 24 prosent som oppga å ha to eller flere problemer med boligen sin i 2003 – i 2006 var denne andelen sunket til 18 prosent. I denne enden av skalaen, for familiene som hadde de største problemene, har det skjedd en viss forbedring.

Tabell 4.9. Antall boligproblemer i 2003 og 2006, lavinntektsutvalget og kontrollutvalget.

	Lavinntektsutvalget		Kontrollutvalget	
	2003	2006	2003	2006
0 problemer	48	57	62	69
1 problem	28	25	29	20
2 problemer	14	10	7	8
3 eller flere problemer	10	8	2	3
(N=)	1065	1060	235	235

Familiene i lavinntektsutvalget hadde statistisk signifikant ($P < .01$) flere boligproblemer enn familiene i kontrollutvalget både i 2003 og i 2006.

Alt i alt tyder disse tallene på at boligkvaliteten har økt noe for våre respondenter i lavinntektsutvalget. Det er færre som oppgir hvert enkelt av de ulike boligproblemer vi har spurt om, og færre som oppgir en opphopning av boligproblemer. Når dette er sagt, finner vi fortsatt forskjeller mellom lavinntekts- og kontrollutvalget, og vi har fortsatt familier i lavinntektsutvalget som bor svært dårlig. Et annet poeng er at antallet boligproblemer varierer med inntekten over tid. Dette er vist i tabell 4.10. Forskjellene innen lavinntektsutvalget er ikke svært store, men det er en større andel som oppgir to eller flere boligproblemer blant de som hadde lav inntekt i 2005 enn blant de som hadde forbedret inntekten sin i perioden (22 mot 16 prosent).

Tabell 4.10. Antall boligproblemer i 2006, etter utvalgstilhørighet og inntekt i 2005. Prosent.

	Lavinntektsutvalget, lav inntekt i 2005	Lavinntektsutvalget, ikke lav inntekt i 2005	Kontrollutvalget
0 problemer	56	57	69
1 problem	22	27	20
2 problemer	11	10	8
3 eller flere problemer	11	6	3
(N=)	(368)	(692)	(235)

Familiene i lavinntektsutvalget som hadde lav inntekt i 2005 hadde signifikant flere boligproblemer enn andre i 2006 ($p < .05$ innen lavinntektsutvalget).

Sammenfatning

I dette kapitlet har vi sett på flyttemønstre, eieform til boligen og boligproblemer. Et slående funn er at familiene i lavinntektsutvalget flytter langt mer enn familiene i kontrollutvalget. Dette skyldes ikke at barn i lavinntektsutvalget oftere levde med enslige forsørgere som har endret status (og dermed kanskje flyttet for å leve sammen med en ny partner) i perioden, slik man middelbart kunne tenke seg. Forskjellen mellom de to utvalgene består selv etter kontroll for ulik sammensetning. De fleste av flyttingene gikk mellom selveierboliger, eller til selveierbolig fra andre boligtyper. Dette tyder på at familiene i lavinntektsutvalget har etablert seg sterkere på boligmarkedet i 2006 enn de hadde i 2003 – vi har færre leietakere og flere selveiere. En multivariat analyse viste at de barna som hadde størst sannsynlighet for å ha opplevd flytting i perioden var barn i ikke-vestlige innvandrerfamilier og barn av enslige forsørgere. Et hovedbudskap fra denne analysen er likevel at egenskaper ved boligen later til å bestemme flytting mer enn egenskaper ved familien.

22 prosent av lavinntektsutvalget bodde i leiebolig på intervjuetidspunktet i 2006. Hva slags leieforhold disse hadde, varierte sterkt etter om familien var norsk eller hadde ikke-vestlig innvandrerbakgrunn. Innvandrere er særlig kraftig overrepresenterte blant de som bodde i kommunal bolig.

Det har bare vært små endringer i boligstørrelsen for familiene i denne undersøkelsen mellom 2003 og 2006. Både i 2003 og 2006 var det særlig mange ikke-vestlige innvandrere som bodde trangt (i betydningen disponerte mindre enn ett rom per person). Andelen barn som har eget rom har imidlertid økt, og er høyere for de eldre barna enn for de yngste.

Ser vi på opplevde boligproblemer, ser vi at familiene jevnt over har opplevd en forbedring i boligstandarden fra 2003 til 2006. Andelen som oppgir at de ikke har noen problemer med boligen de bor i, har økt forholdsvis klar innen lavinntektsutvalget, mens andelen som oppgir to eller flere problemer har sunket tilsvarende.

Familier både i lavinntektsutvalget og kontrollutvalget har bedret boligstandarden sin i perioden 2003–2006. Likevel, familiene i lavinntektsutvalget startet fra et lavere nivå, og de har ikke «tatt igjen» det forspranget kontrollutvalg-familiene hadde. Forskjellene mellom de to utvalgene er fortsatt signifikante, og det er en større minoritet blant lavinntektsfamiliene som bor i boliger det er flere ting å utsette på. Åtte prosent av lavinntektsutvalget

oppgå i 2006 tre eller flere boligproblemer, mot bare tre prosent i kontrollutvalget. Historien om boligstandarden er hovedsakelig en historie om forbedring, men noen familier står enten på samme sted som i 2003, eller de har opplevd en forverring. Risikoen for å være i den dårligst stilte kategorien er større for de familiene som tilhørte lavinntektsutvalget og som (fortsatt) hadde lav inntekt i 2005.

5 Materielle levekår: utvikling og fordeling

Boligen, som vi diskuterte i forrige kapittel, er svært viktig for familienes trivsel og mulighet til å skape en god ramme omkring familielivet. I dette kapitlet skal vi se på andre sider ved familienes materielle levekår: i hvilken grad de eier ting som det er vanlig å eie i en norsk husholdning («forbruksgoder»), og i hvilken grad de synes at de har nok penger til å greie seg.

I tidligere publikasjoner har vi definert «dårlige levekår» som det å ha en dårlig bolig, og/ eller å mangle sentrale forbruksgoder, og/ eller å subjektivt oppleve at pengene ikke strekker til. I tidligere rapporter fra dette prosjektet (Skevik 2004b, 2005, se også Grødem 2007) har vi sett at sammenhengen mellom det å ha lav inntekt og det å ha dårlige levekår, slik vi har definert det, er relativt svak. Vi hadde riktignok flere i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget som fortalte om dårlige levekår, men jevnt over fant vi ikke tegn til svært store levekårsproblemer blant lavinntektsfamiliene. Halvparten av familiene i lavinntektsutvalget hadde ikke noen av de problemene vi definerte, mens 30 prosent bare hadde ett problem. De sterkeste risikofaktorene for å ha svært dårlige levekår – problemer på alle de tre nevnte områdene pluss lav inntekt – var det å være ikke-vestlig innvandrer, og det å være utenfor arbeidsstyrken. Disse funnene er i tråd med tidligere funn fra norsk og internasjonal forskning, som heller ikke finner sterke sammenhenger mellom lav inntekt og levekårsproblemer (Halleröd 1996, Nolan og Whelan 1996, Whelan m.fl. 2001, 2002, 2003, 2004, Bradshaw og Finch 2003, Berthoud m. fl. 2004, Skevik 2005, Fløtten 1999, 2006). Spørsmålet nå er naturligvis hvordan disse sammenhengene er tre år etter. En mulig utvikling er at et overveldende flertall av lavinntektsfamiliene fra 2000 nå er kommet økonomisk på fote, slik at vi ikke lenger vil finne systematiske forskjeller mellom de to utvalgene. Alternativt, hvis økonomien ikke har bedret seg vesentlig for lavinntektsfamiliene i utvalget, må vi forvente å finne stabilitet eller kanskje til og med forverring sammenlignet med situasjonen i 2003. Etter tre år må vi regne med at reservene begynner å bli uttømt. En

trede mulig utvikling er at vi ser økende differensiering, der mange familier forbedrer sine levekår mens andre utgjør en «hard kjerne» av inntektsfattige familier som er låst fast i svært problematiske levekår.

I dette kapitlet ser vi først på eierskap til forbruksartikler, deretter på opplevelsen av om pengene strekker til og om familien har mulighet til å betale en uforutsett regning på 10.000 kroner. Vi går så nærmere inn på hvilke strategier familiene har for å drøye pengene på slutten av måneden, hvis det skulle knipe. Til slutt i kapitlet skal vi se på overlapp mellom ulike levekårsproblemer. Her trekker vi spørsmålene om boligproblemer fra forrige kapittel inn igjen, slik at vi får en samlet oversikt over familienes eventuelle problematiske levekår. Er det slik at de som har dårlige boliger også oftere enn andre mangler forbruksgoder og føler at pengene ikke strekker til, eller er dette ulike dimensjoner som opererer uavhengig av hverandre? Dette er problemstillingene i de siste avsnittene av dette kapitlet. I flere av analysene sammenligner vi funnene våre med funnene i Tone Fløttens (2006) arbeid, som er en ny norsk undersøkelse av fattigdom og levekårsproblematikk som bruker mange av de samme indikatorene som vi bruker her.

Eierskap til forbruksgoder

Vi har spurt familiene i undersøkelsen hva de har av de forbruksgodene som er vanlige å ha i norske hjem. I 2003 fant vi relativt små, men signifikante forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget for gjenstander som vaskemaskin, fryser og video/ DVD. Større forskjeller fant vi for PC, bil, oppvaskmaskin, og tørketrommel/ tørkeskap. I dette avsnittet skal vi se på hvordan dette ser ut for de av familiene som svarte i 2006. Har familiene i lavinntektsutvalget «tatt igjen» familiene i kontrollutvalget når det gjelder eierskap til slike goder, eller har de fortsatt større sannsynlighet for å mangle sentrale husholdningsgjenstander?

Sammenligner vi 2003-kolonnene for lavinntekts- og kontrollutvalget i tabell 5.1 med de tilsvarende kolonnene i rapporten fra 2003 (Skevik 2004b:tabell 3.5), ser vi at utviklingen på dette området stort sett bare går en vei: flere familier eier flere ting. Det er svært sjelden vi finner respondenter som eide en bestemt gjenstand i 2003, som ikke eier denne i 2006. Altså kan vi sammenligne bruttoresultatene, det vil si andelen i de to utvalgene som hadde forbruksgodet i 2006 mot andelen som hadde det i 2003.

Tabell 5.1. Andeler som eier ulike forbruksgoder. Lavinntektsutvalget og kontrollutvalget, 2003 og 2006. Bare familier som svarte i begge intervjurunder.

	Lavinntektsutvalget		Kontrollutvalget	
	2003	2006	2003	2006
Telefon (fast/ mobil)	100	-	100	-
CD-spiller	96	-	97	-
TV	98	-	99	-
Video/ DVD	93	98	95	99
PC	83**	95	94	97
Oppvaskmaskin	75**	83**	92	96
Vaskemaskin	96*	97*	99	100
Tørketrommel/ tørkeskap	55**	57**	73	71
Fryser	94**	95**	98	100
Bil	84**	86**	95	98

* forskjellen mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget er statistisk signifikant (* $p < .05$, ** $p < .01$)

Tre av gjenstandene vi spurte etter i 2003 ble droppet i 2006-undersøkelsen. Dette gjaldt telefon, CD-spiller og TV. Dette hadde så å si alle, og det var ingen signifikante forskjeller mellom lavinntekts- og kontrollutvalget. Ellers finner vi signifikante forskjeller mellom de to utvalgene for stort sett de samme gjenstandene som vi fant det for i 2003, med ett unntak: det er ikke lenger noen signifikant forskjell på andelene som har PC i de to utvalgene. Her har familiene i lavinntektsutvalget dratt kraftig innpå, samtidig som endringen er liten innen kontrollutvalget. Dette kan ha sammenheng med at barna er blitt eldre: i 2003 fant vi en relativt klar aldersforskjell nettopp for PC. Familiene med de eldste barna hadde oftere PC enn familiene med barn i den yngste aldersgruppen. I 2006 er alle barna blitt tre år eldre, og PC kan ha blitt høyere prioritert også blant familiene med lave inntekter. Familiene i lavinntektsutvalget «haler innpå» (dvs. prosentdifferansen mellom andelen i de to utvalgene som hadde den aktuelle gjenstanden var mindre i 2006 enn i 2003) med hensyn til oppvaskmaskin og tørketrommel, mens forholdet mellom de to utvalgene er forbausende stabilt når vi ser på andelen som har vaskemaskin, fryser og bil. For disse gjenstandene er utviklingen ganske lik i de to utvalgene, forskjellen er bare at familiene i kontrollutvalget startet fra et høyere nivå.

Video/ DVD, vaskemaskin, og fryser er noe «alle» (mer enn 99 prosent) i kontrollutvalget har. Andelen i lavinntektsutvalget er noe lavere, men likevel over 97 prosent for video/ DVD og vaskemaskin, og over 95 prosent

for fryser. Særlig oppvaskmaskin er det en høy andel i lavinntektsutvalget som har skaffet seg siden forrige intervjurunde.

I 2003 laget vi en indeks for å måle forbruksfattigdom. Kriteriene for at et bestemt forbruksgode skulle kunne inkluderes i denne indeksen var at tingen ble eid av signifikant færre i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget, men at andelen i kontrollutvalget som eide gjenstanden var nærmere 100 prosent; at gjenstanden ikke har et for tydelig luksuspreg (slik vi mente video/ DVD-spiller hadde i 2003); og at eierskap til gjenstanden ikke er for tydelig knyttet til bestemte undergrupper i utvalgene. På basis av det siste kriteriet forkastet vi PC, som var sterkt knyttet til barnets alder, og bil, der eierskap var knyttet til det å bo utenfor de mest sentrale strøkene i Norge (Oslo og Akershus). I 2006-intervjuene finner vi som sagt ingen signifikant forskjell på utvalgene når det gjelder eierskap til PC, og respondentene som mangler bil bor fortsatt i overveldende grad i Oslo og Akershus. Dermed bruker vi den samme indeksen for forbruksfattigdom i 2006 som vi gjorde i 2003: «forbruksfattige» er de som mangler vaskemaskin, fryser og/ eller oppvaskmaskin. Andelen som er i denne situasjonen i de to utvalgene, er vist i tabell 5.2.

Tabell 5.2. Eierskap til sentrale forbruksgoder (vaskemaskin, fryser, oppvaskmaskin), etter om familien tilhører lavinntektsutvalget eller kontrollutvalget.

	Lavinntektsutvalget		Kontrollutvalget	
	2003	2006	2003	2006
Har alle tre	71	79	91	95
Mangler ett gode	24	18	9	5
Mangler to goder	5	2	0	0
Mangler tre goder	1	0	0	0
(N=)	(1067)	(1058)	(235)	(235)

Det er statistisk signifikant ($p < .01$) flere i kontrollutvalget enn i lavinntektsutvalget som eier alle forbruksgodene i 2003 og 2006.

Denne tabellen tyder på at «forbruksfattigdommen» blant våre familier har minsket betraktelig i perioden 2003–2006. Andelen som har alle tre godene i lavinntektsutvalget har økt fra 71 i 2003 til 79 i 2006. Innen kontrollutvalget har den økt fra 91 til 95 prosent. Andelen som mangler to eller tre av disse tingene har falt fra 6 til 2 prosent i lavinntektsutvalget. Det er noen forskjeller avhengig av familiens inntekt i 2005 (ikke vist): 74 prosent av familiene som hadde lav inntekt i 2005, og 82 prosent av dem som hadde

inntekter over fattigdomsgrensen i 2005, hadde alle de tre sentrale godene. De aller fleste av de som ikke hadde alle tre, i begge disse undergruppene, mangla imidlertid bare ett gode.

Tone Fløtten (2006:118) har brukt en lignende indeks for å måle forbruksfattigdom: hennes indikatorer er mangel på vaskemaskin, fryser og telefon. Tallene hennes fra 1995 viste at 89 prosent av hele den norske befolkningen eide alle tre forbruksgoder, at åtte prosent manglet én av dem, mens tre prosent manglet to og én prosent manglet alle tre. Disse tallene er slående like tallene for vårt kontrollutvalg i 2003. Hun fant videre (op.cit:131) at 25 prosent av de inntektsfattige i Norge mangla minst et forbruksgode, noe som bare er litt lavere enn våre tall for lavinntektsutvalget i 2003. Fløtten bruker data fra 1995 og en indeks for forbruksfattigdom som var tilpasset datidens forbruksmønster (1995 var før mobiltelefoner ble allemannseie), vår indeks er tilpasset dataene fra 2003. Det at resultatene blir såpass like tyder på at mangel på sentrale forbruksgoder er assosiert med inntektsfattigdom, og at sammenhengen er mer robust enn det data fra en enkelt undersøkelse kan dokumentere.

Det er fortsatt forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget når det gjelder eierskap til forbruksgoder, men forskjellene er mindre i 2006 enn de var i 2003. Dette kan delvis skyldes at barna er blitt eldre og markerer større behov (for eksempel for PC til skolearbeidet), men det skyldes nok også at familiene i lavinntektsutvalget har fått noe bedre økonomi i løpet av disse siste tre årene.

Egenrapporterte økonomiske problemer

Det er en vedvarende diskusjon om hvilken vekt man skal legge på folks egen oppfatning av økonomien. På den ene sida kan det argumenteres for at det å spørre folk om de selv mener at de har dårlig råd er det mest demokratiske fattigdomsmålet. Bradshaw og Finch (2003:521) foreslår at det å føle at pengene ikke strekker til – det vi kan kalle subjektiv fattigdom – kan være en nødvendig, men neppe tilstrekkelig betingelse for å beskrive en person som faktisk fattig. Vi kan kanskje ikke overlate helt til hver enkelt å avgjøre om han eller hun har for lite penger, samtidig vil mange si at det gir liten mening å beskrive noen som fattig hvis ikke personen selv har en oppfatning om at økonomien er knapp. Det viser seg imidlertid at andelen som opplever seg som subjektivt fattige har en tendens til å øke eller minske ganske uavhengig

av andre økonomiske indikatorer: Fløtten (2006:121) viser at andelen nordmenn som enten sa at de hadde vanskeligheter med løpende utgifter, eller at de ikke ville klart en uforutsett regning, økte fra 10 prosent i 1987 til 18 prosent i 1998. Det var ingen vesentlig økning i inntektsfattigdommen i denne perioden, andelen som manglet forbruksgoder ble redusert, og boligstandarden økte i befolkningen. Bare det subjektive målet indikerte at flere hadde fått det verre. Det er minst tre mulige forklaringer på dette (op.cit.:121). Den ene er at mange har økt utgiftene raskere enn inntektene, slik at de ikke har noen reserve å falle tilbake på. Den andre er at levestandarden øker for alle i samfunnet, og at flere dermed har en følelse av å sakke akterut relativt sett. Den tredje forklaringen er at det kanskje er lettere å snakke om økonomiske problemer i 1998 enn det var i 1987.

Undersøkelsen vår inneholder to spørsmål om hvordan respondentene vurderer sin egen økonomiske situasjon. Det første lyder «Hvis du plutselig skulle havne i en situasjon der du i løpet av en uke måtte skaffe 10.000 kroner, hvordan ville du skaffet pengene?» og hadde svaralternativene (1) benyttet egen konto, fondsandeler eller lignende, (2) lån fra familie, slekt, venner, (3) Lån i bank, bruk av kredittkort eller liknende (4) andre måter, (5) ville ikke klare det. I 2003 fant vi at mange av de som sa at de ville skaffet pengene på «andre måter», oppga at de ville gått på sosialkontoret da de ble bedt om å spesifisere hvilke andre måter de tenkte på. Derfor skilte vi ut sosialkontoret som en egen svarkategori i 2006. For øvrig er spørsmålene likt stilt på begge tidspunktene. Fordelingene for lavinntektsutvalget og kontrollutvalget er vist i tabell 5.3.

Tabell 5.3. Hvordan familiene ville skaffet 10.000 kroner på ei uke, etter om familien tilhører lavinntektsutvalget eller kontrollutvalget. 2003 og 2006.

	Lavinntektsutvalget		Kontrollutvalget	
	2003	2006	2003	2006
Benyttet egen konto	39	46	63	73
Lån fra familie, slekt, venner	30	26	16	10
Lån i bank, kredittkort	21	19	18	15
Sosialkontoret		3		1
Andre måter	2	2	2	0
Ville ikke klare det	8	4	0	0
(N=)	(1064)	(1051)	(235)	(235)

Det er statistisk signifikant ($P < .01$) flere i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget som ikke har pengene tilgjengelig på konto i 2003 og 2006.

For spørsmålet om hvordan familiene ville skaffet 10.000 kroner på ei uke, ser vi en ganske tydelig forandring fra 2003 til 2006: andelen i lavinntektsutvalget som har dette beløpet tilgjengelig på konto har økt fra 39 til 46 i perioden, mens andelen som sier de ikke ville klart å skaffe pengene falt fra åtte til fire prosent. Litt overraskende har ikke det å introdusere sosialhjelp som et eget alternativ på dette spørsmålet redusert andelen som sier de ville skaffet pengene på «andre måter». Nå vet vi ikke hvilke andre måter respondentene sikter til, siden vi ikke stilte oppfølgingsspørsmål i 2006 – men i 2003 var svar som gikk igjen på dette spørsmålet «be om lønnsforskudd» og «jobbe overtid». Siden vi har flere yrkesaktive foreldre i 2006 enn vi hadde i 2003 (jf. kapittel 2), er det mulig at flere har tenkt på slike alternativer. Andelen som vil ta opp lån, enten i bank eller privat, har sunket. Utviklingen er den samme i kontrollutvalget, med flere som har penger på konto og færre som ville ha behov for lån.

Det andre spørsmålet vi stilte med hensyn til familiens økonomiske situasjon, har ordlyden «Hvordan vil du si at den nåværende økonomiske situasjonen er for din familie, vil du si at (1) pengene strekker ikke til, (2) jeg/vi må bruke sparepenger for å greie oss, (3) Jeg/ vi greier meg/ oss akkurat med de inntektene jeg/vi har, (4) Jeg/ vi greier meg/ oss så bra at jeg/vi kan spare litt, (5) Jeg/ vi greier meg/ oss så bra at jeg/vi kan spare temmelig mye». Svarfordelingene er vist i tabell 5.4 for lavinntektsutvalget og kontrollutvalget på de to intervjudispunktene.

Tabell 5.4. Hvordan familiene vurderer sin økonomiske situasjon, etter om de tilhører lavinntektsutvalget eller kontrollutvalget. 2003 og 2006.

	Lavinntektsutvalget		Kontrollutvalget	
	2003	2006	2003	2006
Pengene strekker ikke til	10	10	3	1
Må bruke sparepenger	5	4	2	2
Greier oss akkurat	51	42	35	29
Kan spare litt	31	38	51	53
Kan spare mye	3	6	9	14
(N=)	(1066)	(1055)	(235)	(235)

Det er statistisk signifikant ($P < .01$) flere som opplever at pengene ikke strekker til, eller at de må bruke sparepenger, i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget i 2003 og 2006.

Utviklingen er noe annerledes for det andre spørsmålet vi har sett på her, nemlig spørsmålet om hvordan familiene vurderer sin nåværende økonomiske situasjon. Her er det liten bevegelse i den «lavere» enden av skalaen i

lavinntektsutvalget. Andelen som sier de ikke får pengene til å strekke til, eller som må bruke sparepenger for å greie seg, har sunket med bare ett prosentpoeng – fra 15 til 14. Derimot er det en liten forskyvning fra andelen som «greier seg akkurat» over mot andelene som kan spare litt eller mye. Det ser altså ut til at vi har flere i lavinntektsutvalget som greier seg bedre enn før, men også en gruppe som hadde det dårlig i utgangspunktet og som i liten grad har forbedret situasjonen sin.

Den økonomiske situasjonen i 2006 har naturligvis sammenheng med inntektsutviklingen siden forrige intervjurunde. Tabell 5.5 viser hvordan familiene oppfatter sin økonomiske situasjon, etter om de tilhører lavinntekts- eller kontrollutvalget og hvorvidt de hadde inntekter over eller under fattigdomsgrensen i 2005.

Tabell 5.5. Hvordan familiene vurderer sin økonomiske situasjon i 2006, etter om de tilhører lavinntektsutvalget eller kontrollutvalget og inntektsnivå i 2005.

	Lavinntektsutvalget		Kontrollutvalget
	Lav inntekt i 2005	Ikke lav inntekt i 2005	Ikke lav inntekt i 2005
Pengene strekker ikke til	13	8	1
Må bruke sparepenger	5	4	2
Greier oss akkurat	47	40	29
Kan spare litt	31	42	53
Kan spare mye	4	7	14
(N=)	(366)	(692)	(235)

De i lavinntektsutvalget/ kontrollutvalget som hadde lav inntekt i 2005 hadde statistisk signifikant ($p < .01$ for lavinntektsutvalget, $p < .02$ for kontrollutvalget) større sjanse for å oppleve at pengene ikke strekker til enn de i lavinntektsutvalget/ kontrollutvalget som ikke hadde lav inntekt i 2005.

Det er tydelige forskjeller mellom de i lavinntektsutvalget som hadde inntekter under fattigdomsgrensen i 2005 og de som ikke hadde det. 13 prosent av de som hadde inntekter under dette nivået syntes det var vanskelig å få pengene til å strekke til, mot åtte prosent av de som hadde inntekter over fattigdomsgrensen i 2005. Tilsvarende sa 35 prosent av de som hadde lav inntekt i 2005 at de kunne spare (litt eller mye), mot 49 prosent av de som ikke hadde lav inntekt i 2005. Forskjellene til kontrollutvalget er likevel klart til stede: også den best stilte kategorien i lavinntektsutvalget vurderer situasjonen sin som dårligere enn familiene i kontrollutvalget.

Sammenligningen mellom 2003 og 2006 i tabell 5.4 kunne tyde på at vi har en «hard kjerne» av fattige familier som i svært liten grad har forbedret situasjonen sin i perioden mellom de to intervjuene. Er det slik – at de som

hadde problemer med å få pengene til å strekke til i 2003 ble værende i denne kategorien, mens det har skjedd en forskyving av de som tidligere «klarte seg akkurat» over mot «kan spare»-kategoriene? Tabell 5.6 viser svarfordelingen i 2006 avhengig av svarfordelingen i 2003 innen lavinntektsutvalget. Svarkategoriene «pengene strekker ikke til» og «vi må bruke sparepenger for å greie oss» er slått sammen, det samme er kategoriene «kan spare litt» og «kan spare mye». Diagonalen i tabellen, dvs. de som svarte det samme på begge tidspunktene, er uthevet.

Tabell 5.6. Hvordan familiene vurderer sin økonomiske situasjon i 2006, etter hvordan de vurderte situasjonen i 2003. Lavinntektsutvalget.

Svar i 2003 → Svar i 2006 ↓	Pengene strekker ikke til/ må bruke sparepenger	Greier oss akkurat	Kan spare
Pengene strekker ikke til/ må bruke sparepenger	35	14	4
Greier oss akkurat	45	53	25
Kan spare	19	33	70
(N=)	(155)	(539)	(362)

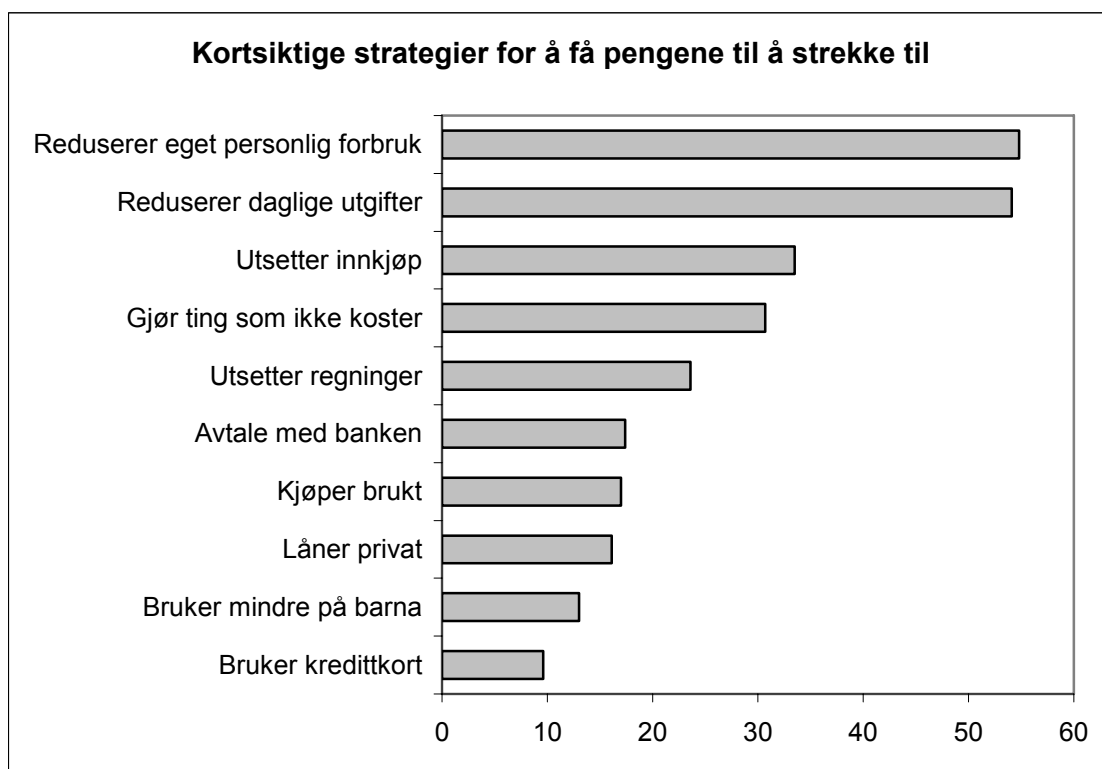
Tabellen viser at det har vært en viss bevegelse blant respondentene, og at denne i hovedsak går «nedover» i tabellen, altså i retning av at folk oppgir å ha en mindre anstrengt økonomi. Et flertall av de som ikke fikk pengene til å strekke til i 2003 oppgir at de greier seg akkurat, eller at de kan spare, i 2006. Av de som oppga at de klarte seg akkurat i 2003, og at de kunne spare, sier et flertall det samme i 2006. En tredjedel av de som oppga at de klarte seg akkurat i 2003 sa i 2006 at de kunne spare, mens 14 prosent av dem har glidd «oppover» i tabellen og oppgir i 2006 at pengene ikke strekker til eller at de må bruke av sparepengene. Det samme sier fire prosent av de som sa de kunne spare litt i 2003. Det er altså ikke bare de samme familiene som ikke fikk pengene til å strekke til i 2003 som sier det samme i 2006, slik vi kunne mistenke ut fra tabell 5.4. Det har vært en betydelig bevegelse ut av denne kategorien – og fordi disse familiene alt i 2003 utgjorde et mindretall, trengs det ikke så mange prosenters overgang fra de andre kategoriene for å opprettholde andelen.

155 familier (14 prosent) i lavinntektsutvalget oppga at de ikke fikk pengene til å strekke til, eller at de måtte bruke sparepenger for å greie seg. Disse har fått oppfølgingsspørsmål om hvorvidt de har økonomi til å varme opp boligen, til vedlikehold/ reparasjon av boligen, og til å bytte ut slitte

møbler. 20 prosent av dem sier at de ikke har økonomi til å varme opp boligen skikkelig, 57 prosent at de ikke har penger til vedlikehold av boligen, og 78 prosent sier at de ikke har penger til å bytte ut slitte møbler. Særlig dette siste er en høy andel, men det er en høy andel av en liten gruppe. Dette forteller oss to ting – for det første, at vi fortsatt har en liten andel innenfor lavinntektsutvalget som opplever å ha det svært knapt, for det andre, at når det virkelig kniper, er det å skifte ut møbler det første som prioriteres ned. Det sitter – rimeligvis – mye lengre inne å slutte å varme opp boligen.

Alle respondentene har fått spørsmål om hva de gjør for å få pengene til å strekke til, «for eksempel på slutten av måneden». Referansen til «slutten av måneden» indikerer at vi har tenkt på relativt kortvarige og «akutte» tilpasninger, ikke radikale endringer i hvordan man lever. Svaralternativene i 2006 er informert av den kvalitative studien som ble gjennomført i 2004 (Thorød 2006), der forskerne blant annet snakket med foreldrene om de tilpasningene de gjorde for å få pengene til å strekke til. Den kvalitative studien ga oss en rekke ideer om hvordan enkelte familier sparer, mens dette kvantitative datasettet gjør det mulig å kartlegge hvor utbredte de ulike alternativene er. Svaralternativene og resultatene er vist i figur 5.1.

Figur 5.1 Familienes strategier for å få pengene til å strekke til på kort sikt. Lavinntektsutvalget 2006.

Det vanligste å gjøre når økonomien er knapp, er å skjære ned på daglige utgifter til eget personlig forbruk og til «daglig drift» av husholdningen. Omtrent halvparten av lavinntektsutvalget indikerer at de har gjort dette. Rundt en trededel sier at de har utsatt innkjøp, og at de gjør ting som ikke koster så mye. Rundt en av fire utsetter regninger. Det siste familiene i lavinntektsutvalget vil gripe til, er å handle med kredittkort (10 prosent) – men også det å bruke mindre penger på barna sitter svært langt inne (13 prosent). Denne fordelingen bekrefter det inntrykket vi fikk av analysene under ett i 2003 (Sandbæk (red.) 2004) – at foreldrene prioriterer barnas velferd svært høyt. De skjærer gjerne ned på eget forbruk, eller prøver å bruke mindre til husholdningsutgifter, men det skal mye til at de vil bruke mindre på barna.

Vi ser alt i alt en liten tendens til forbedring på disse subjektive målene på levekårsproblemer, men fortsatt har vi klare forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Andelene i lavinntektsutvalget som forteller at de mangler kontantmarginal, eller at de har vanskelig for å få pengene til å strekke til, er blitt mindre, men det er fortsatt en viss andel som har det vanskelig. Det kan likevel ses på som positivt at det i liten grad er de samme familiene som sier at de sliter i 2006 som det var i 2003 – vi har svært få familier som hadde det dårlig på begge tidspunktene. Mange går ut og inn av en situasjon preget av knapphet. Når det blir behov for å spare, ser vi at foreldrene prioriterer ned sine egne behov først, men at de fleste drøyer i det lengste før de begynner å bruke mindre penger på barna.

Fordeling av levekårsproblemer

Så langt har vi sett på fordelingen av ulike levekårsproblemer i lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Hovedspørsmålet har vært om det fortsatt – seks år etter at utvalgene ble definert, tre år etter første intervjuing – er forskjeller mellom de to utvalgene. Det har vi sett at det er. Videre har vi sett på sammenhengene mellom de problemene familiene våre hadde i 2003, og situasjonen i 2006. Her finner vi visse sammenhenger, men sammenhengen er sterkest for de som hadde det best i 2003. Disse har det fortsatt rimelig bra, mens mange av de som hadde det mindre bra har fått det bedre. I dette avsnittet skal vi gå nærmere inn på fordelingen innen lavinntektsutvalget. Hvem innen lavinntektsutvalget er de mest utsatte – eller sagt på en annen måte, hvilke faktorer/ kjennetegn ved familiene er forbundet med ulike

levetårproblemer? I tråd med analysene av 2003-materialet (Skevik 2004b) definerer vi tre aspekter ved levetårproblemer:

- Boligfattige: de som oppgir at de har minst to av de fem boligproblemerne vi har spurt om: boligen er for liten, problemer med fukt, trekk, kulde, dårlig materiell standard, nabostøy, trafikkstøy (se kapittel 4).
- Forbruksfattige: de som mangler minst ett av de tre sentrale forbruksgodene fryser, vaskemaskin og oppvaskmaskin.
- Subjektivt fattige: de som på spørsmålet om hvordan familiens økonomi er for tida, svarer at pengene ikke strekker til, eller at de må bruke sparepenger for å greie seg.

Det kan være greit å minne om hvordan vi bruker fattigdomsbegrepet i denne sammenhengen: «fattig» er det navnet vi setter på familier som ikke har det de aller fleste andre familiene i denne undersøkelsen – og i Norge for øvrig – har. Begrepene «boligfattig», «forbruksfattig» og «subjektivt fattig» brukes for å holde dette fokuset, og for å minne om at vi snakker om ulike aspekter ved det å ha litt (eller vesentlig) lavere inntekt enn andre.

Fløtten (2006) bruker indikatorer på levetårproblemer som har mye felles med de indikatorene vi bruker: hun har sett på økonomiske problemer, mangel på forbruksgoder og dårlige boligforhold. Dårlige boforhold er operasjonalisert på en annen måte hos Fløtten (2006:118) enn i vår studie: vi spør hvor mange boligproblemer folk oppgir (av en liste på fem mulige problemer definert på forhånd), mens Fløttens indikatorer er hvorvidt boligen har badekar/ dusj, eget toalett, er for liten, mangler sentralfyring, eller mangler innlagt varmt vann. Bare 37 prosent av boligene i undersøkelsen hennes hadde en eller to av disse manglene i 1995, mens ingen oppga at de hadde flere enn to. Økonomiske problemer i vår studie er definert som det å ha problemer med løpende utgifter, og/ eller det å ikke kunne betale en uforutsett regning. Forbruksgodene Fløtten diskuterer, som nevnt ovenfor, er vaskemaskin, fryser og telefon. I diskusjonen av hvem som løper størst risiko for å ha levetårproblemer etter en eller flere av disse dimensjonene (Fløtten 2006: kap. 7), viser det seg at ikke-vestlig innvandrerbakgrunn er en svært viktig determinant for å oppleve fattigdom og dårlige levetår i Norge, det samme er svak tilknytning til arbeidsmarkedet. Enslige forsørgere rapporterer om flere levetårproblemer enn par med barn. Disse sammenhengene gjelder stort sett for alle levetårsindikatorene i studien.

Tabell 5.7. Andelen boligfattige, forbruksfattige og subjektivt fattige etter karakteristika ved familien. Lavinntektsutvalget. Prosent.

	% boligfattige	% forbruksfattige	% subjektivt fattige
Hele utvalget	18	21	13
<i>Innvandrerbakgrunn</i>			
Norske	16	17	12
Alle innvandrere	25	33	19
Ikke-vestlige innv.	28	36	20
<i>Familietype (2006)</i>			
To foreldre	17	17	11
Mor og stefar	14	15	14
Far og stemor	(0)	(8)	(0)
Mor alene	24	37	25
Far alene	(16)	(21)	5
<i>Antall inntektstakere</i>			
Eneforsørger uten arbeid	34	37	42
Eneforsørger med arbeid	18	33	13
To foreldre, ingen i arbeid	40	35	30
To foreldre, en i arbeid	18	22	13
To foreldre, begge i arbeid	12	11	7
<i>Antall barn</i>			
Ett barn	16	34	14
To barn	16	22	11
Tre barn	19	17	16
Fire eller flere barn	23	17	15
<i>Barnets alder (2006)</i>			
9–12 år	17	20	12
13–15 år	17	22	16
<i>Bor i kommunal bolig</i>			
Ja	49	45	36
Nei	16	19	12
<i>Under fattigdomsgrensen i 2005</i>			
Nei	16	19	11
Ja	22	26	18

Fet skrift: forskjellene mellom kategoriene er statistisk signifikante på 5-prosentnivå.
Parentes: N<20.

Tabell 5.7 viser andelen med ulike bakgrunnskjennetegn i lavinntektsutvalget som er fattige etter de ulike indikatorene. Vi ser at i hele lavinntektsutvalget er 18 prosent av familiene boligfattige, 21 prosent er forbruksfattige, og 13 prosent er subjektivt fattige. Innvandrere, og særlig de fra ikke-vestlige land, har større risiko for å være fattige etter alle indikatorene enn norske familier. Her er forskjellen størst for forbruksfattigdom: det er betydelig færre innvandrerfamilier som eier de ulike forbruksgodene, enn det er fattige norske

familier som eier dem. Alenemødre er mer utsatte enn noen annen familiekategori på alle de tre indikatorene, mens barn som bor sammen med mor og stefar ikke er mer utsatte enn de som bor sammen med to biologiske foreldre. Vi har for få barn som bor sammen med alenefedre og far og stemor til å si noe om hvordan forholdene er for dem, men de begrensede tallene vi har – og resultatene fra 2003 – tyder på at alenefedre som gruppe har materielt bedre kår enn alenemødre. Familier uten yrkestilknytning – både enslige forsørgere uten arbeid og toforeldrefamilier der ingen av de voksne er i arbeid – er langt mer utsatte for fattigdom enn familier med minst en inntektstaker. De minst sårbare familiene på alle indikatorene er, ikke overraskende, toforeldrefamilier med to inntektstakere. Alt i alt bekrefter tabell 5.7 funnene fra Fløttens arbeid (2006: kap. 7). I 2003 fant vi kraftige utslag av det å bo i kommunal bolig for risikoen for å oppleve de ulike formene for levekårsdeprivasjon. Det gjør vi også i 2006, selv om vi har betydelig færre familier som er i denne situasjonen nå. Det er ingen tvil om at det fortsatt er de aller fattigste familiene som bor i kommunal bolig: andelene som opplever de ulike formene for deprivasjon er to til tre ganger høyere for disse familiene enn for familier som eier/ leier bolig på andre måter.

Endelig har vi sett på andelen som er fattige etter de ulike målene etter hvorvidt de var inntektsfattige (dvs. hadde inntekter lavere enn 60 prosent av medianen per forbruksenhet) i 2005. Sammenhengene her er relativt tydelige: de som hadde inntekter under fattigdomsgrensen i 2005 hadde større sjanse for å oppleve hver enkelt av de fattigdomsindikatorene vi har konstruert. Sammenhengen er imidlertid ikke veldig sterk, slik at mellom 73 og 82 prosent av de familiene i lavinntektsutvalget som var inntektsfattige i 2005 *ikke* opplevde de ulike formene for levekårsdeprivasjon.

Mange av kategoriene i tabell 5.7 overlapper hverandre. Vi vet blant annet at enslige foreldre i gjennomsnitt har færre barn enn toforeldrefamilier, og at innvandrere ofte har store familier og oftere enn norske familier er utenfor arbeidsstyrken. For å få et bedre grep om hvordan ulike bakgrunnsfaktorer virker inn, skal vi gjøre en serie logistiske regresjonsanalyser. Avhengige variable er boligfattigdom, forbruksfattigdom og subjektiv fattigdom. For hver av de avhengige variablene har vi kjørt to analyser, der svarene på det tilsvarende spørsmålet i 2003 er tatt inn som uavhengig variabel i analyse nummer to. Dette gir et mål på stabiliteten i svargivningen over tid, også når andre relevante bakgrunnsvariable er kontrollert for.

Tabell 5.8. Logistiske regresjonsanalyser, avhengige variable: oppgir to eller flere boligproblemer (N=1047), mangler minst ett av de sentrale forbruksgodene (N=1047), opplever at pengene ikke strekker til eller må bruke sparepenger for å greie seg (N=1044). Lavinntektsutvalget. Standardfeil i parentes.

	Boligfattigdom		Forbruksfattigdom		Subjektiv fattigdom	
Innvandrerbakgrunn, ref. norske/ vestlige						
Ikke-vestlige innv.	,422 (,225)	,349 (,235)	1,009** (,217)	,305 (,249)	-,022 (,262)	-,025 (,270)
<i>Antall inntektstakere</i>						
Eneforsørger uten arbeid	1,245** (,276)	1,051** (,293)	1,317** (,280)	1,277** (,322)	2,157** (,298)	1,997** (,308)
Eneforsørger med arbeid	,521* (,248)	,435 (,260)	1,220** (,229)	1,192** (,259)	,666* (,301)	,471 (,310)
To foreldre, ingen i arbeid	1,248** (,310)	1,007** (,330)	1,087** (,323)	,991** (,362)	1,773** (,355)	1,409** (,373)
To foreldre, en i arbeid	,378 (,224)	,192 (,234)	,681** (,225)	,636* (,248)	,656* (,275)	,580* (,280)
Antall barn (kontinuerlig)	,104 (,077)	,126 (,082)	-,269** (,082)	-,126 (,092)	,083 (,089)	,072 (,092)
Barnets alder (2006, kontinuerlig)	-,012 (,041)	-,008 (,044)	,008 (,040)	,067 (,046)	,119* (,048)	,115* (,050)
<i>Landsdel (ref. resten av landet)</i>						
Oslo/ Akershus	-,204 (,215)	-,303 (,225)	0,31 (,201)	-,011 (,228)	,675** (,224)	,658** (,231)
Inntekt i 2005 (i 10.000 kroner)	-,005 (,004)	-,004 (,004)	-,016** (,005)	-,005* (,005)	-,015* (,006)	-,014** (,006)
Boligfattig i 2003		1,563** (,178)				
Forbruksfattig i 2003				2,451** (,195)		
Subjektivt fattig 03						1,351** (,221)
Constant	-1,916 (,579)	-2,472 (,617)	-1,080 (,568)	-3,419 (,668)	-3,867 (,697)	-3,996 (,718)
Nagelkerke R2	,078	,190	,163	,248	,163	,220
-2LL	937,899	855,671	958,472	775,765	736,222	699,070

* P<.05

** P<.01

For alle de tre avhengige variablene har svarene i 2003 svært sterke og signifikante effekter. Det er en klar sammenheng mellom svarene i 2003 og svarene på samme spørsmål i 2006 – selv om vi har sett tidligere i kapitlet at det har vært en del bevegelse blant informantene. Å introdusere 2003-svarene i regresjonsmodellen øker modellens forklaringskraft (målt med Nagelkerke

R2) betydelig. Samtidig er det ikke veldig sterke tendenser til at svarene fra 2003 «tømmer» modellen ellers for effekter, slik at alle andre sammenhenger mister betydning når denne variabelen introduseres. Dette tyder på at svarfordelingen i 2003 gir genuint ny informasjon når vi ønsker å forklare svarfordelingen i 2006 – den avhenger ikke veldig sterkt av fordelingene på de øvrige bakgrunnsvariablene.

Familiens innvandrerbakgrunn – om foreldrene til barnet har innvandret fra et ikke-vestlig land eller ikke – får betydning bare for risikoen for å oppleve forbruksfattigdom (når vi ikke kontrollerer for 2003-svar). Dette kan ha både med økonomi og med prioriteringer innen familien å gjøre. Ikke-vestlige innvandrere er derimot ikke mer utsatte for å oppleve subjektiv fattigdom eller boligfattigdom enn andre. Den bakgrunnsvariabelen som slår sterkest ut for alle de avhengige variablene, er den variabelen som kombinerer antallet foreldre og antall inntektstakere i familien. Familier helt uten yrkestilknytning er gjennomgående mer utsatte for alle formene for deprivasjon enn familier som i det minste har en inntektstaker. Dette gjelder både enslige forsørgere og toforeldrefamilier uten lønnsinntekt. Enslige forsørgere med lønnsarbeid er mer utsatte enn toforeldrefamilier med to inntekter for alle fattigdomsmålene, så det er en risikosituasjon å være alene – selv om man er i jobb. Likevel, disse effektene er gjennomgående svakere enn for familier uten lønnsarbeid. Antallet barn slår bare ut for forbruksfattigdom, og her er effekten negativ: jo flere barn, jo mindre risiko for forbruksfattigdom. Dette er i tråd med det vi så i den bivariate tabellen. Barnets alder har ingen betydning, bortsett fra en svak effekt for subjektivt opplevd fattigdom. Dette kan tyde på at barn krever (eller iallfall ønsker) mer av materiell goder jo eldre de blir innenfor det aldersspennet vi snakker om her (10–15 år), noe som øker foreldrenes følelse av at pengene ikke strekker til. Lignende mekanismer kan være i sving når vi ser at familier som bor i Oslo og Akershus i større grad enn andre opplever subjektiv fattigdom – det er mulig forbrukspresset på barn i denne alderen er større her enn andre steder i landet. Inntekten i 2005 hadde betydning for risikoen for forbruksfattigdom og subjektiv fattigdom, men ikke for boligfattigdom.

Opphoping av dårlige levekår?

Så langt har vi sett på boligproblemer, mangel på forbruksgoder og opplevelsen av knapp økonomi som tre separate temaer. I den siste delen av denne seksjonen skal vi se på tendensen til opphoping av dårlige levekår. Er

det slik at de familiene som opplever boligproblemer også oftere enn andre opplever at de mangler forbruksgoder, og at pengene ofte ikke strekker til? Fløtten (2006:134) har analysert en lignende problemstilling. Elementene i hennes indeks over «akkumulert deprivasjon» har mye til felles med de indikatorene vi har sett på (se ovenfor), med den viktige forskjellen at Fløtten ikke henter ut inntektsfattigdom som en overordnet faktor, slik vi gjør i dette prosjektet, men lar inntektsfattigdom være en av fem likestilte indikatorer. De andre indikatorene er mottak av sosialhjelp, økonomiske vanskeligheter (som tilsvarer vår subjektive fattigdom), mangel på forbruksgoder og dårlige boligforhold. Hun finner at 77 prosent av den norske befolkningen ikke var fattig etter noen indikator i 1995, 18 prosent var fattige etter en indikator, fem etter to indikatorer, to prosent fattige etter tre indikatorer, mens ingen var fattige etter fire eller fem indikatorer. Tallene kan ikke sammenlignes direkte med resultatene fra vår undersøkelse, gitt at vi ser på et lavinntektsutvalg mens hennes analyser omfatter hele befolkningen, men de illustrerer at overlappet mellom ulike definisjoner av/ indikatorer på fattigdom er begrenset. Det samme fant vi i denne studien i rapporteringen av resultater fra 2003 (Skevik 2004b, 2005). Andelen i lavinntektsutvalget som opplever opphoping av levekårsproblemer – eller som ikke har noen av disse levekårsproblemene vi har diskutert – er vist i tabell 5.9.

Tabell 5.9. Andeler med ingen, en, to, eller tre indikatorer på dårlige levekår. Lavinntektsutvalget.

	Ingen indikator	En indikator	To indikatorer	Tre indikatorer	(N)
Ingen indikator	62				656
Subjektivt		6			63
Forbruk		12			122
Bolig		8			87
Subjektivt + forbruk			2		25
Subjektivt + bolig			3		29
Bolig + forbruk			4		47
Tre indikatorer				3	26
Total (prosent)	62	26	9	3	100
(N=)	(656)	(272)	(101)	(26)	(1055)

Tabellen viser at i 2006 oppga 62 prosent av lavinntektsutvalget at de ikke hadde noen av de levekårsproblemene vi har definert (to eller flere av de aktuelle boligproblemene, mangler fryser, vaskemaskin eller oppvaskmaskin, og/eller føler at pengene ikke strekker til eller at familien må bruke sparepenger for å

greie seg). 26 prosent har problemer langs en av disse dimensjonene, vanligvis forbruksfattigdom, mens ni prosent opplever to av de aktuelle problemene. Tre prosent av lavinntektsutvalget hadde problemer på alle tre indikatorer. Ser vi hva de samme familiene svarte i 2003, finner vi at 53 prosent av dem oppga null problemer, 29 prosent oppga ett problem, og 18 prosent oppga at de hadde to eller tre av de definerte problemene. Den forbedringen vi har sett tendenser til innen lavinntektsutvalget for hver enkelt av indikatorene, viser seg altså også klart når vi ser på alle de tre indikatorene samlet.

26 familier plasserte seg i den dårligst stilte gruppen – de som har levekårsproblemer etter alle de tre indikatorene vi har sett på. Nesten halvparten av disse er familier med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn, noe som er en svært kraftig overrepresentasjon. 22 av 26 var enten toforeldrefamilier uten lønnsinntekt, eller enslige forsørgere. De tendensene vi har sett hele veien – at det å være eneforsørger og/ eller mangle yrkestilknytning er risikosituasjoner – viser seg altså også i den lille gruppen av de aller mest marginaliserte. 11 av 26 mottok sosialhjelp i 2004, til dels ganske store beløp, og sju av 26 bodde i kommunal bolig. Det er ikke overraskende at vi finner tegn på så sterk bruk av offentlige tilbud i den mest svakstilte gruppen, men dette er også et tankekors: til tross for at disse familiene får, og bruker, det tilbudet velferdsstaten har å by dem, har de påfallende dårlige levekår.

For hver av de tre dimensjonene bolig, forbruk og subjektiv fattigdom fant vi visse sammenhenger med familiens inntekt i 2005. Hvordan denne slår ut på det samlede målet for deprivasjon, er vist i tabell 5.10.

Tabell 5.10. Antall problemer i 2006, etter utvalgstilhørighet og inntekt i 2005.

	Lavinntektsutvalget		Kontroll- utvalget
	Lavinntekt i 2005	Ikke lavinntekt i 2005	
Ingen problemer	53	67	85
Ett problem	31	23	10
To problemer	14	7	4
Tre problemer	2	3	0
(N=)	(364)	(691)	(234)

Det er statistisk signifikant ($p < .01$) flere blant de som hadde lav inntekt i 2005 som opplevde opphoping av levekårsproblemer enn blant dem som ikke hadde lav inntekt i 2005 innen lavinntektsutvalget. Forskjellen mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget er signifikant.

Sammenhengen mellom tilhørighet til lavinntektsutvalget, inntekter under fattigdomsgrensen i 2005 og levekårsproblemer er enda tydeligere for dette samlede målet enn det var for noen av enkeltindikatorene. 47 prosent av fami-

liene i lavinntektsutvalget, som også hadde lav inntekt i 2005, oppga at de hadde minst ett av de problemene vi har spurt om. Tilsvarende andel blant de i lavinntektsutvalget som hadde forbedret inntektene sine var 33, og i kontrollutvalget, 14 prosent. Igjen ser vi altså at både det å ha en historie med lav inntekt, og det å ha lav inntekt «nå», virker inn på levekårene til familiene. Man er ikke nødvendigvis over problemene selv om inntekten øker – men det å ha lav inntekt over tid er en langt verre risikosituasjon enn å ha hatt en forbigående, nå avsluttet periode med lav inntekt.

Spørsmålet må også stilles om de familiene som var dårligst stilt i 2006 også var blant de dårligst stilte i 2003. Sammenhengen mellom antallet levekårsproblemer på de to tidspunktene er vist i tabell 5.11.

Tabell 5.11. Antallet levekårsproblemer i 2006, etter antallet i 2003. Lavinntektsutvalget.

2003 → 2006 ↓	Ingen problemer	Ett problem	To problemer	Tre problemer
Ingen problemer	83	45	27	32
Ett problem	14	41	37	24
To problemer	2	11	30	26
Tre problemer	1	2	6	18
(N=)	559	306	147	38

Som vanlig i disse 2003–2006-sammenligningstabellene er diagonalen uthevet. Prosentandelene i diagonalen blir lavere jo lenger til høyre i tabellen vi kommer, noe som viser at endringene har vært større for de familiene som hadde størst problemer i 2003. Av de familiene som hadde tre levekårsproblemer i 2003, var bare 18 prosent fortsatt i denne situasjonen i 2006. Hele 32 prosent hadde beveget seg til «null problemer-gruppen», mens 51 prosent oppga at de hadde ett eller to av de problemene vi har definert. Også for de som oppga å ha to problemer i 2003 har det vært en klar bevegelse «oppover» i tabellen, mot færre levekårsproblemer. 83 prosent av de som ikke oppga å ha noen problemer i 2003 var fortsatt i denne situasjonen i 2006, mens 14 prosent hadde «sunket» til ett problem. Inntrykket er altså at de som var best stilt i 2003 i all hovedsak fortsatt har det rimelig bra, mens de som var dårligere stilt har fått det bedre. Dette gjelder for de fleste – men ikke for alle.

Sammenfatning

Analysene i dette kapitlet har vist at det har vært en klar forbedring i levekårene til familiene i lavinntektsutvalget i perioden 2003–2006. Samtidig har vi sett at fremgangen er ujevnt fordelt blant respondentene, i lavinntektsutvalgets disfavør som forventet.

Da vi så på eierskap til forbruksgoder, fant vi at det fortsatt er signifikante forskjeller på lavinntektsutvalget og kontrollutvalget i andelen som eier PC, oppvaskmaskin, vaskemaskin, tørketrommel, fryser og bil. De sentrale forbruksgodene vi definerte i 2003 – fryser, vaskemaskin og oppvaskmaskin – eies av klart færre i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget. Likevel, det vi har definert som «forbruksfattigdom» er langt mindre utbredt i lavinntektsutvalget i 2006 enn det var i 2003. Flere av familiene har skaffet seg sentrale forbruksgoder i den treårsperioden som er gått.

Også når vi spør om familienes opplevelse av egen økonomi, enten vi spør hvordan de ville skaffe 10.000 kroner på ei uke eller om hvordan de beskriver sin økonomiske situasjon, finner vi at familiene har fått det bedre i perioden. Andelen i lavinntektsutvalget som mener de ikke ville klare å reise 10.000 kroner på ei uke har falt fra åtte til fire prosent, samtidig som andelen som opplever at de kan spare iallfall noen penger har økt fra 34 til 44 prosent. Vi så også at det har vært en betydelig overgang mellom kategoriene, slik at de fleste av dem som ikke fikk pengene til å strekke til, eller som måtte bruke sparepenger i 2003, greier seg bedre i 2006. Vi har bare noen ganske få familier som er blitt sittende fast i svært dårlige økonomiske kår – få, men de er der. Spør vi familiene som har problemer med å få pengene til å strekke til om hva de gjør for å greie seg hvis det er svært lite penger på kontoen i perioder, er de vanligste svarene «reduserer eget personlig forbruk» og «reduserer daglige utgifter». Svært få sier at de i denne situasjonen strammer inn gjennom å bruke mindre penger på barna. Dette er i tråd med flere andre undersøkelser av lavinntektsfamiliers levekår og prioriteringer (Thorød 2006, Rysst 2006) – barnas behov prioriteres svært høyt.

Ser vi nærmere på hvem i lavinntektsutvalget som er mest utsatte for de ulike levekårsproblemene, finner vi mange av de samme trekkene som vi gjorde i 2003: innvandrere, særlig de med ikke-vestlig bakgrunn, barn av enslige forsørgere, og barn i familier uten yrkestilknytning er mer utsatte enn andre. Barn i familier som hadde inntekter under fattigdomsgrensen i 2005 er mer utsatte enn barn i familier som hadde en bedre inntektsutvikling.

Endelig har vi i dette kapitlet sett på tendenser til opphoping av dårlige levekår – om det er slik at familier som har problemer på en indikator også oftere har det på en eller begge de to andre indikatorene. Vi har liten slik opphoping i dette materialet. 62 prosent av familiene i lavinntektsutvalget oppgir ikke å ha noen av de levekårsproblemene vi har definert (to eller flere boligproblemer, mangler minst ett av de sentrale forbruksgodene, får ikke pengene til å strekke til eller må bruke sparepenger for å greie seg). 26 prosent oppgir å ha ett av dem, ni prosent har to, mens tre prosent av lavinntektsutvalget har problemer langs alle tre indikatorer. Også for dette samlemålet finner vi tegn til en forbedring fra 2003 til 2006, blant annet har andelen som ikke oppgir noen problemer økt fra 50 til 62. Blant de som oppga å ha alle tre problemene i 2003 – den gruppen vi var aller mest bekymret for – oppgir nesten hver tredje at de ikke hadde noen av de aktuelle problemene i 2006. Bare 18 prosent av dem er fortsatt i den mest utsatte gruppen. Dette er kanskje den mest gledelige beskjeden fra denne gjentatte undersøkelsen: vi ser at andelen som «faller utenfor», og som blir værende «utenfor» i svært mange år, er liten. Det er i liten grad slik at vi finner igjen «de elendigste» fra 2003 i en like miserabel posisjon i 2006, de fleste av de svakest stilte i 2003 har forbedret sin posisjon.

6 Familieliv og sosiale nettverk

Er det slik at fattigdom og dårlige materielle levekår fører til sosial isolasjon, tilbaketrekning og ensomhet? Kvalitative studier og intervjuer med enkeltpersoner som lever i fattigdom gir mange eksempler på at fattige trekker seg bort fra, eller føler seg støtt ut av, samvær med andre mennesker (Underlid 2005, Flavik (red.) 2002). Det kan oppleves som skammelig å invitere folk hjem hvis man aldri har noe å by på, og det kan være vanskelig å komme seg ut og treffe folk hvis man knapt har penger til bussbilletten. Det blir også rapportert om at det å ha lite penger i lange perioder bryter ned både energien og selvspekten (Underlid 2005). Likevel tyder de kvantitative studiene – som ofte definerer fattigdom videre enn det som gjøres i mange kvalitative studier – ikke på at sammenhengene mellom inntektsfattigdom og sosial isolasjon/ ensomhet er svært sterke. Mange har lav inntekt uten å være ensomme, og mange er ensomme uten å ha lav inntekt. Mer kvantitativt orienterte studier viser videre at sammenhengene mellom fattigdom og sosial isolasjon/ ensomhet er kompliserte, og i stor grad avhenger av hvordan man definerer begrepene. Ikke minst ser det ut til at sammenhengene avhenger av forhold som varierer mellom land. Et land som har et godt utbygget velferds-system – som Norge – kan i noen grad forebygge utstøting blant fattige og arbeidsløse (Gallie m. fl. 2003, Gallie og Paugam 2004). Ikke desto mindre viser undersøkelser at det er sammenhenger mellom det å ha lav inntekt og det å ikke delta i vanlige aktiviteter som koster penger, for eksempel å reise på ferie eller gå ut og spise (Gordon m. fl. 2000, Levitas 2006, Skevik 2004c). Sammenhengene mellom det å lav inntekt og det å mangle venner, eller å ha liten kontakt med familien, er derimot svakere (Fløtten 2003b, 2006). Barstad (2000) fant at effekten av inntekt på sosial isolasjon og ensomhetsfølelse avhang av hvilken definisjon som ble brukt av sosial isolasjon, og at effektene dessuten var forskjellige for kvinner og menn. Likevel, ikke på noe område viste denne studien spor av at personer med lav utdanning og inntekt hadde *mindre* sjanse enn andre til å oppleve isolasjon og ensomhet. Hvis det finnes forskjeller, går de altså i lavinntektsgruppens disfavør.

I 2003 så vi at familiene i vårt lavinntektsutvalg oftere avsto fra aktiviteter som ferieturer og restaurantmåltider, de hadde i gjennomsnitt noe

mindre kontakt med besteforeldrene, og de sa sjeldnere at de hadde noen å snakke med om vanskelige temaer (Skevik 2004c). Samtidig framhevet vi i analysen av 2003-dataene at de fleste lavinntektsfamilier både reiste på ferie, traff venner og hadde et støttende nettverk. De i lavinntektsutvalget som manglet nettverk eller avsto fra alminnelige aktiviteter utgjorde et mindretall. Når det gjelder kontakt med besteforeldre, noe som ikke minst er viktig for barna, forsvant forskjellene mellom utvalgene når vi tok hensyn til at innslaget av innvandrerfamilier er langt større i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget: sammenlignet vi bare norske familier, var det ingen forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Hvordan ser dette ut når vi kommer tilbake til familiene tre år etter?

Vi ser først på aktiviteter som familien gjør sammen, så som feriereiser og restaurantbesøk. Resten av kapitlet handler om ulike sider ved sosiale relasjoner: kontakt med besteforeldre, kontakt med samværsforeldre (for barn som bor sammen med bare en biologisk forelder), tilgangen til et støttende nettverk, og konflikter i parforholdet (for respondenter som lever i parforhold). Det kan være sosiale forskjeller på alle disse områdene – og selv om respondentene i vårt lavinntektsutvalg tilsynelatende har fått det materielt bedre, slik resultatene i de foregående kapitlene tyder på, kan det være at årene med lav inntekt plasserte dem på et uheldig spor som det senere er vanskelig å komme ut av. Har man først trukket seg vekk fra kontakten med venner, kan det være vanskelig å ta opp tråden igjen. På den andre sida, forskjellene vi fant i 2003 var små, og vi kom ikke da på sporet av betydelige utstøtingsproblemer.

Aktiviteter og familiebegivenheter

Det å ikke delta i vanlige sosiale aktiviteter brukes av og til som en indikator på sosial eksklusjon (Burchardt m. fl. 2002, Levitas 2006): man blir stående utenfor en av samfunnets arenaer, man deler ikke de opplevelsene og den livsstilen som er vanlig i det samfunnet man tilhører. Levitas (2006:140–41) finner forholdsvis sterke sammenhenger mellom inntektsfattigdom og det å avstå fra vanlige aktiviteter som å reise på ferie, gå ut på pub eller restaurant, eller invitere venner hjem i sitt datamateriale fra Storbritannia. Dette tyder på at økonomi spiller en klar rolle. På den andre sida kan det mange tilfeller diskuteres om folk velger å avstå fra vanlige aktiviteter fordi de faktisk ikke har råd til dem, eller fordi de ikke er interesserte i å gjøre disse tingene. I

mange undersøkelser stilles det derfor oppfølgingsspørsmål om *hvorfor* respondentene avstår. Der dette spørsmålet stilles som et valg mellom «har ikke råd til å delta» og «vil ikke delta», får man ofte en tendens i retning av «vil ikke»-svar (Levitas 2006:150). Holder man svaralternativene mer åpne, kommer det gjerne klarere fram at penger spiller en rolle, enten direkte eller indirekte. Økonomiske begrensinger kan vise seg i mange former (kanskje har man råd til å gå på kino, men ikke til å samtidig betale for transporten til og fra kinoen), dessuten er det gjerne en viss skam forbundet med det å ikke ha råd til det så å si alle andre gjør. Det kan være lettere å si at man ikke bryr seg om det. I utgangspunktet er det vel likevel liten grunn til å tro at familier med dårlig økonomi som gruppe ikke skulle ønske seg å gjøre ting som framstår som attraktivt for andre – selv om alle naturligvis må prioritere innenfor de budsjettene de har.

Aktiviteter og familieøkonomi

I 2003 fant vi i denne undersøkelsen tydelige forskjeller mellom de to utvalgene for spørsmålene om hvorvidt de reiste på ferie minst en gang i året, om de spiste ute eller gikk på kino minst en gang i halvåret, og om de besøkte venner eller familie minst en gang i måneden. Derimot fant vi ingen forskjeller når det gjaldt det å invitere venner og familie hjem minst en gang i måneden, eller det å drive med en felles hobby/ aktivitet.

Tabell 6.1 Andeler som gjør ulike aktiviteter, etter om familien tilhører case- eller kontrollutvalget, og etter hvorvidt familien hadde lav inntekt i 2005.

	Lavinntekt, lav inntekt 2005	Lavinntekt, ikke lav inntekt 2005	Kontrollutvalget
Reiser på ferie**	81	88	93
Feirer spesielle anledninger	97	98	99
Spiser ute/ går på kino**	77	85	89
Besøker venner/familie	84	86	92
Inviterer venner/ familie**	72	81	80
Driver med felles hobby/ aktivitet	41	47	46
(Minste N=)	(367)	(692)	(234)

** De i lavinntektsutvalget som hadde lav inntekt i 2005 scorer statistisk signifikant lavere enn de i lavinntektsutvalget som ikke hadde lav inntekt i 2005 (P<.01)

Vi ser av tabell 6.1 at både familiens fattigdomshistorie (om de tilhører lavinntekts- eller kontrollutvalget) og inntekten på det siste måletidspunktet (2005) spiller inn på sjansen for at de gjør de ulike aktivitetene. Familiene i

lavinntektsutvalget som fortsatt hadde lave inntekter i 2005 er de som oftest avstår fra de aktivitetene vi har spurt om. De i lavinntektsutvalget som ikke hadde inntekter under fattigdomsgrensen i 2005 deltar i klart større grad enn de langtidsfattige familiene, men likevel jevnt over mindre enn familiene i kontrollutvalget. Dette viser at inntektsfattigdom – både nåværende lavinntekt og en nylig erfaring med lav inntekt – reduserer sjansene for at familien driver med mange av de aktuelle aktivitetene vi spør etter. Forskjellene er imidlertid ganske små, slik at de i lavinntektsutvalget som hadde kommet seg ut av fattigdommen i 2005 ligner vel så mye på familier i kontrollutvalget enn de ligner på de langtidsfattige i lavinntektsutvalget.

De i lavinntektsutvalget som hadde lav inntekt i 2005 gir et dystre inntrykk enn lavinntektsutvalget som helhet gjorde i 2003. Dette kan ha sammenheng med at vi her har «singlet ut» de som faktisk har det vanskeligst, eller det kan komme av at disse familiene faktisk har det dårligere i 2006 enn de hadde i 2003. Det er likevel to unntak: 90 prosent av familiene i lavinntektsutvalget sa i 2003 at de pleide å besøke venner og familie minst en gang i måneden, mens 83 prosent sa at de pleide å invitere venner og familie hjem minst en gang i måneden. I 2006 har andelene som gjør dette gått ned, både for familier som fortsatt var inntektsfattige i 2005 og for familier som ikke var det. Dette skyldes ikke primært frafall, siden våre 2006-respondenter også oftere oppga at de besøkte og fikk besøk av venner og familie i 2003 enn de gjorde i 2006. Den samme tendensen viser seg i kontrollutvalget, der hhv. 97 og 86 prosent sa at de månedlig besøkte eller inviterte hjem venner og familier. Det ser altså ut til at det har vært en reell nedgang i den sosiale omgangen til mange av familiene i våre utvalg, uten at dette ser ut til å være assosiert med bestemte undergrupper med god eller dårlig økonomi. Dette er et overraskende funn, og det er vanskelig å si hva det skyldes. Vi har ingen annen forskning som eksplisitt bekrefter dette, men trender fra Statistisk sentralbyrås tidsbruksundersøkelser peker i samme retning som det vi finner: det har vært en nedgang i tida befolkningen generelt tilbringer sammen med andre mennesker utenfor husholdningen, hvis vi sammenligner 1980 med 2000. Videre viser det seg at unge voksne (25–44-åringer) tilbringer mer tid sammen med andre utenfor husholdningen enn eldre voksne (44–66-åringer). Vi har ingen analyser som viser nedgang i sosial omgang med venner og storfamilie etter hvert som barna blir eldre, men det faktum at foreldrene er blitt noe eldre siden 2003 kan muligens forklare noe av nedgangen. Det samme kan generelle tendenser i retning av mindre samvær utenfor familien, selv om tre år er en

svært kort periode for slike større sosiale endringer å manifestere seg (Vaage 2002, Statistisk sentralbyrå 2002).

Aktiviteter og innvandrerbakgrunn

I 2003 fant vi at ikke-vestlige innvandrere særlig ofte avsto fra de ulike aktivitetene vi har spurt om. Siden vi har sett i de to foregående kapitlene at innvandrerfamilier i lavinntektsutvalget iallfall ikke skiller seg mindre fra nordmenn i 2006 enn de gjorde i 2003, kan det være verdt å gå gjennom disse spørsmålene med en spesiell vekt på forskjeller på basis av innvandrerbakgrunn. Dette er gjort i tabell 6.2.

Tabell 6.2 Andeler som gjør ulike aktiviteter, etter familienes minoritetsstatus og utvalgstilhørighet.

	Lavinntekt: ikke-vestlige innvandrere	Lavinntekt: norske	Kontrollutvalget
Reiser på ferie**	67	89	93
Feirer spesielle anledninger	95	98	99
Spiser ute/ går på kino**	72	84	89
Besøker venner/familie**	84	85	92
Inviterer venner/ familie*	85	77	80
Driver med felles hobby/ aktivitet	45	45	46
(Minste N=)	(179)	(880)	(235)

* Kontrollutvalget gjør statistisk signifikant oftere de ulike aktivitetene enn norske familier i lavinntektsutvalget, som igjen gjør dem statistisk signifikant oftere enn innvandrerfamilier i lavinntektsutvalget (unntatt: inviterer venner/ familier, som innvandrerfamilier gjør oftest). * p<.05, ** p<.01

Forskjellene mellom innvandrere og andre i lavinntektsutvalget er minst like tydelige som forskjellene på basis av inntekt i 2005 på de fleste spørsmålene. Andelen innvandrere som ikke reiser på ferie en gang i året eller går ut og spiser/ på kino en gang i halvåret, er betydelig lavere enn det som er tilfelle blant nordmenn i lavinntektsutvalget. Andelen som sjelden besøker venner eller familie er også lavere, men forskjellen er langt mindre. For spørsmålet om familiene pleier å invitere venner og familie hjem er derimot mønsteret snudd: dette gjør innvandrere i lavinntektsutvalget oftere enn de norske. Dette fant vi også i 2003 (Skevik 2004c:67). Også for denne gruppen er det imidlertid en liten nedgang siden 2003, så hyppigheten av det sosiale samværet er noe redusert også for innvandrere. Det er mulig denne hyppigere kontakten gjennom besøk i noen grad kompenserer for det at innvandrerfamilie sjeldnere går ut og spiser – de praktiserer sosialt samvær på en

annen måte. Det at ikke-vestlige innvandrere som gruppe har dårligere boligstandard enn norske familier (jf. kapittel 4) ser ikke ut til å dempe lysten til å invitere venner og familie hjem.

Ikke lyst eller ikke råd?

De som ikke gjør de ulike aktivitetene, har fått oppfølgingsspørsmål om dette er fordi de ikke har råd, eller av andre grunner. I alle undergrupper finner vi klart flest «ikke råd»-svar for spørsmålene om ferieturer og turer på kino/restaurant: rundt 70 prosent av de som ikke reiser på ferie, og vel 30 prosent av de som ikke går på kino/restaurant, sier dette er fordi de ikke har råd til det. Til sammenligning er det bare fire prosent av de som ikke inviterer/besøker venner, og tre prosent av de som ikke driver med en felles hobby, som sier dette er fordi de ikke har råd. Andelen som sier de ikke feirer bursdager og lignende fordi de ikke har råd er høyere, men dette er ikke pålitelig all den tid vi bare har 34 familier i denne situasjonen. Felles for alle spørsmålene er likevel at andelen som sier at de avstår fordi de ikke har råd er klart høyest blant de langtidsfattige. De nest laveste andelenene finner vi nesten like systematisk blant de i lavinntektsutvalget som ikke hadde inntekter under fattigdomsgrensen i 2005.

Det er altså klare forskjeller mellom grupper i utvalgene når vi ser på aktiviteter og hyggelige ting familiene gjør sammen. Likevel er det verdt å påpeke, som i 2003, at 81 prosent av de dårligst stilte familiene – de langtidsfattige – får til en eller annen form for feriereise i året, og 77 prosent av dem spiser ute eller går på kino minst en gang i halvåret. Det er minoriteten, også blant de langtidsfattige, som ikke gjør disse tingene. Dette er nok en påminning om at sammenhengen mellom inntektsfattigdom og dårlige levekår ikke er absolutt: det er mulig å gjøre hyggelige ting, også for familier som relativt sett har lite penger.

Familienes sosiale nettverk

Kontakt med besteforeldrene

Vi vet at de aller fleste norske barn vokser opp med besteforeldre i live. I aldersgruppen 10–12 år har 40 prosent alle besteforeldrene i live, og ni av 10 har mormor i live (Hagestad 2006). Barn har en utstrakt kontakt med besteforeldrene sine: Hagestad (2006) fant at en tredjedel av alle barn hadde

kontakt med minst en av besteforeldrene ukentlig, mens ytterligere en tredjedel hadde kontakt månedlig. Sammenligninger av hva eldre og yngre generasjoner sier om kontakten med besteforeldre tyder på at kontakten er blitt sterkere, slik at de yngre kohortene oppgir at de har hatt mer kontakt med besteforeldrene enn de eldre kohortene (Evenshaug m.fl. 2004). Det er altså en myte at kontakten mellom besteforeldre og barn var tettere «i gamle dager»: på grunn av den lavere levealderen i «gamle dager» ville mange barn miste besteforeldrene på et svært tidlig tidspunkt i livet.

Alle barna i undersøkelsen vår er 15 år eller yngre, og de aller fleste av dem har besteforeldre i live. 17 barn i lavinntektsutvalget og fem barn i kontrollutvalget har mistet den siste levende besteforelder siden forrige intervjurunde. Innen lavinntektsutvalget er andelen som har minst en besteforelder i live svært ulik for norske barn og innvandrerbarn: 99 prosent av de norske barna, og 89 prosent av innvandrerbarna, har minst en levende besteforelder. Andelen i kontrollutvalget er 96 prosent – at den er lavere enn andelen i lavinntektsutvalget kan neppe skyldes annet enn statistiske tilfeldigheter (fire prosent av kontrollutvalget er 10 barn). At så mange innvandrerbarn ikke lenger har besteforeldre i live kan skyldes både at mange av dem kommer fra land med vesentlig lavere forventet levealder enn vi har i Norge, og også at en del av innvandrerbarna er kommet som flyktninger fra krigsherjede områder.

Tabell 6.3 Hvor ofte barna treffer besteforeldrene, etter familienes minoritetsstatus og utvalgstilhørighet.

	Lavinntekt: ikke-vestlige innvandrere	Lavinntekt: norske	Kontrollutvalget
Hver uke	12	41	41
Hver måned	2	30	40
Hver andre/ tredje måned	1	15	12
En eller to ganger i året	42	13	7
Aldri	43	2	1
(N=)	(162)	(859)	(225)

Ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget treffer besteforeldrene sine statistisk signifikant ($P < .01$) sjeldnere enn norske barn i lavinntektsutvalget og barna i kontrollutvalget. Forskjellen mellom norske barn i lavinntektsutvalget og barna i kontrollutvalget er ikke signifikant.

De av familiene som har minst en besteforelder i live, er spurt hvor ofte barnet traff besteforelder eller besteforeldrene siste år. Her er det en liten forskjell mellom norske barn i lavinntektsutvalget og kontrollutvalget, i retning av at barn i lavinntektsutvalget ser besteforeldrene sine noe sjeldnere enn barn i kontrollutvalget, men forskjellen er ikke signifikant. Det er en noe

større spredning i lavinntektsutvalget, slik at det er en noe høyere andel som ser besteforeldrene ukentlig enn i kontrollutvalget, men også noe flere som treffer dem hver andre/ tredje måned eller sjeldnere. Tallene i denne undersøkelsen er enda litt høyere enn det Hagestad (2006) rapporterer, uten at denne lille forskjellen skal tillegges særlig vekt. Den virkelige store forskjellen går uansett mellom norske barn og innvandrerbarn. Bare 12 prosent av innvandrerbarna ser minst en av besteforeldrene sine ukentlig, mens 42 prosent treffer dem en eller to ganger i året. 43 prosent av innvandrerbarna har aldri møtt besteforeldrene sine, sammenlignet med rundt én prosent av de norske barna. På spørsmål om hvorfor det ikke er mer kontakt mellom barnet og besteforeldrene – dette spørsmålet har gått til alle som treffer besteforeldrene hver andre/ tredje måned eller sjeldnere – svarer 96 prosent av innvandrerforeldrene at problemet er lang reiseavstand. Fire prosent sier «andre grunner», uten at vi har bedt om å få disse spesifisert. «Lang reiseavstand» og «andre grunner» er også de klart vanligste svarene blant norske familier med lav inntekt og familier i kontrollutvalget. En håndfull (fem prosent) av de norske familiene i lavinntektsutvalget svarer at besteforeldrenes sykdom begrenser samværet, enda færre svarer at de ikke har kontakt med besteforeldrene i det hele tatt lengre.

De av familiene som har besteforeldre i live, og som oppgir at de har kontakt med dem minst en gang i året, er spurt om barna mottar penger eller gaver fra besteforeldrene. Her ser vi for det første at det er vanligere å motta gaver enn å få penger: 88 prosent av barna mottar «ofte» eller «av og til» gaver, mens 76 prosent mottar penger ofte eller av og til. For det andre korrelerer de to spørsmålene, slik at de som mottar gaver også oftere enn andre mottar penger. Noen barn får både penger og gaver, mens andre barn ikke får noen av delene. Andelen som sjelden eller aldri får gaver eller penger, er på ni prosent. Innvandrerbarn i lavinntektsutvalget er overrepresenterte blant dem som verken får gaver eller penger: 22 prosent av innvandrerbarna får sjelden eller aldri gaver, og 49 prosent får sjelden eller aldri penger. Tilsvarende tall for norske barn i lavinntektsutvalget og barn i kontrollutvalget er hhv. 11 og 8 prosent for gaver, og 22 og 19 prosent for penger. Vi kunne tenke oss at besteforeldre ville gi mer støtte til barn i familier med lav inntekt, og på denne måten utjevne noe av forskjellene mellom disse barna og andre barn, men dette finner vi altså ingen holdepunkter for. Dette kan ha sammenheng med fattigdom over generasjoner, at besteforeldrene også har en dårlig økonomi. Imidlertid kan det godt hende at besteforeldrene bidrar gjennom å hjelpe

foreldrene i familien ved å gi dem utstyr til husholdningen eller være med og handle klær til ungene. Dette har vi imidlertid ikke spurt om.

Når det gjelder kontakt med besteforeldre, ser vi altså klart at forskjellene går mellom norske barn og innvandrerbarn snarere enn mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Innvandrerbarn har langt mindre kontakt med besteforeldrene, og de får også klart sjeldnere penger og gaver fra dem. Den opplagte årsaken til dette er at besteforeldrene i mange tilfeller er for langt unna, noe familiene selv også oppgir som hovedårsak til den sjeldne kontakten.

Kontakt med samværsforeldre

38 prosent av barna i lavinntektsutvalget, og 27 prosent av barna i kontrollutvalget, bor ikke sammen med begge sine biologiske foreldre til daglig. De aller fleste av disse barna har en biologisk forelder i live som bor et annet sted, og som de etter barneloven har rett til å ha samvær med. I hvilken grad har de dette samværet, og varierer dette mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget? I dette avsnittet skiller vi ikke ut ikke-vestlige innvandrere som egen gruppe, men skiller i stedet mellom barn uten innvandrerbakgrunn («norske» barn), barn med innvandrerbakgrunn (vestlig eller ikke-vestlig) og kontrollutvalget. Grunnen til dette er at det er såpass få innvandrerbarn som lever sammen med bare en forelder at hvis vi skiller ut bare ikke-vestlige familier blir utvalget for lite til å si noe meningsfylt om variasjoner i samvær. Dessuten viser analysene bare små forskjeller mellom vestlige og ikke-vestlige innvandrere, mens disse to gruppene begge skiller seg forholdsvis klart fra de norske. Det kan derfor forsvares å se på innvandrerfamiliene samlet.

La oss først se på hvem som har foreldreansvaret⁸. Foreldrene har felles foreldreansvar for 52 prosent av de aktuelle barna i kontrollutvalget, og i 41 prosent av tilfellene blant de norske i lavinntektsutvalget. Blant innvandrerbarna i lavinntektsutvalget er andelen 21 prosent. De aller fleste innvandrer-

⁸ Foreldreansvar er ikke det samme som daglig bosted, men er et begrep som hovedsakelig omfatter retten til å ta avgjørelser på vegne av barnet (Lov om barn og foreldre, §30). Hvis foreldrene er gift eller samboende når barnet fødes, har de automatisk felles foreldreansvar. Mødre som er ugifte og bor alene når barnet fødes har i utgangspunktet foreldreansvaret alene, men foreldrene kan avtale at de skal ha felles foreldreansvar. At samboere automatisk har felles foreldreansvar kom inn i loven først i 2006, og gjelder bare barn født etter dette. Barna i vår undersøkelse er altså født i en periode da samboere spesifikt måtte avtale felles foreldreansvar.

barna som ikke bor sammen med begge foreldre, bor sammen med mødre som har foreldreansvaret alene (77 prosent). Dette gjelder også 51 prosent av norske barn i lavinntektsutvalget, og 38 prosent av barna i kontrollutvalget. 6–7 prosent av de norske barna lever sammen med fedre som har foreldreansvar alene, mens dette ikke gjelder noen av innvandrerbarna. I noen få tilfeller oppgis det at den andre forelderens er død, slik at felles foreldreansvar ikke er noe tema. Siden 2003 har det vært en liten prosentmessig økning i andelen som har felles foreldreansvar, en liten økning i andelen fedre som har foreldreansvar alene, og en tilsvarende liten nedgang i andelen mødre som har foreldreansvar alene. At det er en sammenheng mellom sosial status og avtale om foreldreansvar finner vi imidlertid også i tidligere forskning: jo høyere utdanning foreldrene har, jo større er sjansen for at de har avtale om felles foreldreansvar (Kitterød 2004:26). Vi så i kapittel 2 at utdanningsnivået er høyere i kontrollutvalget enn i lavinntektsutvalget, så dette harmonerer med våre funn.

Alle familiene der barnet har en biologisk forelder de ikke bor sammen med til daglig, er spurt hvorvidt barnet har samvær med denne forelderens. De aller fleste svarer ja: 61 prosent av innvandrerne i lavinntektsutvalget, 82 prosent av de norske familiene i lavinntektsutvalget, og 92 prosent av familiene i kontrollutvalget. Minoriteten som oppgir at barnet ikke har samvær, er spurt hva som er årsaken til dette. Her kunne de velge fra ei liste med 10 mulige grunner: (1) barnet vil ikke, (2) jeg/ min nye partner vil ikke, (3) den andre forelderens eller dennes nye partner vil ikke, (4) for lang avstand, (5) kontakten har gradvis ebbet ut, (6) alkohol/ andre rusproblemer, (7) fysisk eller psykisk sykdom, (8) uegnede boligforhold, (9) økonomiske årsaker, (10) andre årsaker. Symptomatisk nok er den årsaken som oftest framheves «andre årsaker» – 40 prosent av respondentene som har fått spørsmålet, oppgir dette. Antakelig er det ikke så lett å sette fingeren på en eller noen få årsaker til at kontakten har opphørt eller aldri kom i stand. For øvrig er det tre årsaker som nevnes av 18 prosent eller flere: barnet vil ikke, den andre forelderens eller dennes partner vil ikke, og for lang reiseavstand. For lang avstand er klart den vanligste grunnen som oppgis av innvandrerforeldre (der det også er prosentvis klart flest som ikke har samvær), noe som i mange tilfeller antakelig innebærer at den andre forelderens befinner seg i opprinnelseslandet. «Barnet vil ikke» er den grunnen som oftest oppgis av norske foreldre, både i lavinntektsutvalget og kontrollutvalget.

Men de aller fleste har samvær. Hvor mye samvær de har, er vist i tabell 6.4.

Tabell 6.4. Samværshyppighet, etter innvandrerbakgrunn og hvorvidt familien tilhører lavinntektsutvalget eller kontrollutvalget.

	Lavinntekt: innvandrere	Lavinntekt: norske	Kontroll- utvalget
Minst en gang i uka	48	40	50
Minst en gang i måneden	36	49	39
Hver andre/ tredje måned	12	7	8
En eller to ganger i året	4	5	4
(N=)	(25)	(274)	(52)

Forskjellen mellom de tre gruppene er ikke statistisk signifikant.

Vi er her nede på små undergrupper, og forskjellene mellom de tre kategoriene er ikke statistisk signifikant. De er heller ikke store: halvparten, eller nesten halvparten, i alle tre underutvalg har kontakt med den andre forelderen minst en gang i uka, og et stort flertall av de resterende har kontakt minst en gang i måneden. Mellom 12 og 16 prosent har mindre kontakt enn dette. De som har kontakt hver andre/ tredje måned eller sjeldnere er spurt hva som er årsaken til dette, med den samme lista av grunner som for de som ikke har kontakt i det hele tatt. Den grunnen som oppgis av klart flest, i alle underutvalgene, er «for lang avstand», fulgt av «barnet vil ikke» og «andre grunner». Den viktigste grunnen til at samværet begrenses, i alle underutvalgene, ser altså ut til å være reiseavstanden. Disse resultatene harmonerer rimelig godt med andre undersøkelser av samvær (Skevik og Hyggen 2002, Kitterød 2004, Thuen 2004), selv om våre utvalg er små og vi må forvente noen forskyvninger.

På samme måten som for kontakt med besteforeldrene, er hovedfunnet her at den største forskjellen går mellom innvandrerbarn og norske barn. Barn med minoritetsbakgrunn har langt sjeldnere kontakt med den av foreldrene de ikke bor sammen med enn det norske barn har. Men vi finner også små, men systematiske forskjeller mellom barna i lavinntektsutvalget og barna i kontrollutvalget: det er flere barn i lavinntektsutvalget som ikke har kontakt med den andre forelderen, og av de som har kontakt, er denne mindre hyppig. Våre utvalg er små, men dette funnet harmonerer med en av hovedkonklusjonene i Statistisk Sentralbyrås store studie av samvær, nemlig at fedre med høye inntekter har mer samvær (Kitterød og Lyngstad 2006, 2007, se også Skevik 2006).

Et støttende nettverk

For fattige familier kan det være spesielt viktig å ha et godt, støttende nettverk av venner og familie omkring seg. Samtidig er det en risiko for at nettverkene slites ned over tid, fordi overskuddet til å vedlikeholde relasjoner kan mangle når hverdagen i seg selv er vanskelig. Tall fra Storbritannia tyder klart på at personer som har lav inntekt regner med mindre støtte, både praktisk og emosjonell, i vanskelige situasjoner enn det personer med høyere inntekter gjør (Levitas 2006:143ff). I Norge fant Fløtten (2006:228) at økonomi ikke spiller noen rolle for hvor ofte den enkelte omgås familie og venner, men at de opplever mindre uformell støtte. Fløtten forklarer dette med at fattige individer enten har nettverk som ikke oppleves som støttende, og/ eller at de har behov for støtte som går utover det venner og familie er i stand til å gi. Indikatorene på støtte i Fløttens studie inkluderer økonomisk støtte, et område hvor familier med svært lav inntekt kanskje trenger for mye. Både den norske og den engelske studien konkluderer uansett med at personer med lav inntekt har mindre tilgang til uformell støtte enn andre.

I 2003 så vi at det var visse forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget når det gjaldt å ha noen som stilte opp når de var syke eller når de trengte å snakke om vanskelige temaer, men at disse forskjellene forsvant nå vi holdt innvandrerfamiliene utenfor. Blant norske familier var det ingen forskjeller mellom lavinntekts- og kontrollutvalget på disse temaene. Hvordan ser dette ut tre år etter? Svarfordelingene er vist i tabellene 6.5 og 6.6⁹. Gitt erfaringene fra 2003 sammenligner vi kontrollutvalget med norske familier og innvandrerfamilier i lavinntektsutvalget.

⁹ Spørsmålene i 2006 er stilt litt annerledes enn i 2003. I 2003 spurte vi om det fantes en venn eller slektning som ville stille opp i ulike situasjoner, med svaralternativene ja og nei. I 2006 har vi skilt mellom venner og slektninger, og åpnet opp for tre svaralternativer «ja, en», «ja, flere», og «nei». Samtidig har vi slått sammen spørsmålene «om du trenger noen å prate med om personlige bekymringer» og «om du behøver å diskutere spørsmål som dreier seg om barnet» til det mer generelle «er det noen ... som står deg nær og som du kan snakke fortrolig med?»

Tabell 6.5. Om respondentene har noen å snakke fortrolig med i eller utenfor familien. Prosent.

	Lavinntekt: ikke-vestlige innvandrere	Lavinntekt: norske	Kontrollutvalget
<i>Noen å snakke fortrolig med i familien</i>			
Ja, en	31	24	22
Ja, flere	45	69	71
Nei	25	7	7
<i>Noen å snakke fortrolig med utenfor familien</i>			
Ja, en	18	20	17
Ja, flere	53	71	75
Nei	30	9	8
(Minste N=)	(179)	(877)	(235)

Ikke-vestlige innvandrere har statistisk signifikant ($p < .01$) sjeldnere noen å snakke fortrolig med i eller utenfor familien. Forskjellen mellom norske i lavinntektsutvalget og kontrollutvalget er ikke signifikant.

Tabell 6.6. Om respondentene har noen som stiller opp når de blir syke, i eller utenfor familien. Prosent.

	Lavinntekt: ikke-vestlige innvandrere	Lavinntekt: norske	Kontrollutvalget
<i>Noen som stiller opp ved sykdom i familien</i>			
Ja, en	22	20	14
Ja, flere	52	71	77
Nei	26	9	9
<i>Noen som stiller opp ved sykdom utenfor familien</i>			
Ja, en	19	20	16
Ja, flere	55	64	72
Nei	27	16	12
(Minste N=)	(177)	(858)	(232)

Ikke-vestlige innvandrere har statistisk signifikant ($p < .01$) sjeldnere noen som stiller opp ved sykdom i eller utenfor familien. Forskjellen mellom norske i lavinntektsutvalget og kontrollutvalget er ikke signifikant.

Tabellene viser at andelen som ikke har noen som stiller opp når de trenger noen å snakke med, eller når de blir syke, er svært mye høyere blant innvandrerfamilier enn blant norske familier i lavinntektsutvalget. Nesten tre av fire norske respondenter oppgir at de har flere, både i og utenfor familien, som stiller opp for dem når de trenger noen å snakke med eller når de er syke. Dette gjelder både i lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Av de resterende sier flertallet at de iallfall har en person, i eller utenfor familien, som vil stille opp, mens rundt 10 prosent sier de ikke har noen. Bildet for innvandrerfamilier er langt mer blandet: rundt halvparten sier de har flere, i

eller utenfor familien, som vil stille opp. Om lag en fjerdedel sier at de ikke har noen. Andelen som sier de bare har en person, er ganske lik i de ulike underutvalgene.

Det kan tenkes at venner og familie et stykke på vei kompenserer for hverandre, slik at de som ikke har noen å snakke med i familien har et større nettverk utenfor familien, og omvendt. Vi finner imidlertid ikke sterke tendenser til dette: hovedtendensen er at de som har mange å snakke med i familien, også har mange utenfor familien. Slår vi sammen spørsmålene om noen stiller opp i eller utenfor familien (tabellen er ikke vist), finner vi at bare tre prosent av utvalget oppgir at de ikke har noen å snakke fortrolig med, verken i eller utenfor familien. Disse tre prosentene er imidlertid svært ulikt fordelt i utvalgene: de utgjør 1,7 prosent av kontrollutvalget, 1,4 prosent av det norske lavinntektsutvalget, og 11,1 prosent av innvandrerne i lavinntektsutvalget. Tilsvarende utgjør de som ikke har noen som stiller opp ved sykdom 4,5 prosent av alle respondentene: 1,7 prosent av kontrollutvalget, 3,1 prosent av det norske lavinntektsutvalget, og 11,7 prosent av innvandrerfamiliene i lavinntektsutvalget. Mer enn hver tiende innvandrerfamilie opplever altså at de ikke har noe nettverk å trekke på når de trenger støtte ved sykdom, eller når de trenger en samtalepartner – verken i eller utenfor familien.

Tidligere var vi inne på muligheten for at nettverk utarmes over tid for personer og familier som er fattige i lange perioder. For å få et inntrykk av dette, er analysene i tabell 6.5 og 6.6 kjørt for separat for de norske familiene i lavinntektsutvalget inndelt etter hvorvidt de hadde inntekter over eller under fattigdomsgrensen i 2005. Disse analysene avslørte en viss forskjell: det er en svak tendens til at de familiene i lavinntektsutvalget som hadde inntekter under fattigdomsgrensen i 2005 hadde et svakere sosialt nettverk enn de som ikke hadde så lave inntekter i 2005. Andelen med mer enn en person å stole på, i eller utenfor familien, er vist i tabell 6.7. Forskjellen er liten, men den går i forventet retning, og gir en viss støtte til antakelsen om at nettverk «tynnes ut» for familier som har lave inntekter over tid. Dette gjelder særlig nettverket av personer utenfor familien. De fleste av de som ikke har «flere» å snakke med/ som stiller opp når de blir syke oppgir at de iallfall har én, men andelen som ikke har noen er hele veien større blant familiene med lav inntekt i 2005 enn blant de andre.

Tabell 6.7. Norske/ vestlige innvandrerfamilier i lavinntektsutvalget: andelen som har mer enn en person å stole på i gitte situasjoner, etter inntekt i 2005. Minste N=858.

	Lav inntekt i 2005	Ikke lav inntekt i 2005
Flere å snakke fortrolig med i familien	66	70
Flere å snakke fortrolig med utenom familien*	65	73
Flere som stiller opp ved sykdom i familien	71	72
Flere som stiller opp ved sykdom utenfor familien*	58	67

*De som hadde lav inntekt i 2005 hadde statistisk signifikant ($p < .05$) sjeldnere enn de som ikke hadde lav inntekt i 2005 flere å snakke fortrolig med/ som stilte opp ved sykdom utenom familien.

Vi finner bare svake tendenser til at familier med lav inntekt mangler støttende nettverk i større grad enn familier med høyere inntekter. Derimot har vi sett at innvandrerne skiller seg ut med en stor minoritet som ikke har noen å vende seg til i vanskelige situasjoner. At innvandrere oftere enn nordmenn opplever ensomhet i Norge, viser også tall fra Statistisk sentralbyrås levekårsundersøkelse (Blom 1997). Mens 17 prosent av nordmenn i denne undersøkelsen sa at de følte seg ensomme av og til, var andelen blant innvandrere 43 prosent. Blant iranere og somaliere var andelen henholdsvis 65 og 54. Analysen av levekårsdata viste at innvandrere var mindre ensomme hvis de hadde familie i Norge (partner, foreldre og/ eller søsken) – mens det å ha barn ikke hadde betydning for ensomhetsfølelsen. Kontakt med naboene var en faktor som reduserte ensomheten, det samme var det å ha en god norsk venn og å være sysselsatt. Flyktninger følte seg oftere ensomme enn de som hadde innvandret på andre måter. Denne analysen viste også at innvandrere sjeldnere enn nordmenn kunne regne med praktisk hjelp til større arbeider fra nettverket sitt: fire av fem nordmenn regnet med å kunne få slik hjelp, mot bare annenhver innvandrer. Alt i alt er det store forskjeller mellom ulike grupper innvandrere, men tendensen til ensomhet og mangel på praktisk støtte i nettverket som viser seg i tabell 6.5 og 6.6 bekreftes i andre studier.

Tilfredshet i parforholdet

Vi finner altså lite som tyder på at norske familier som har, eller nylig har hatt, lave inntekter har et dårligere sosialt nettverk enn andre. Tilgangen til et sosialt nettverk ser ut til å ha sammenheng med innvandrerstatus snarere enn med inntektsforhold. Kan det være at familier med dårlig økonomi snur

frustrasjonen innover i familien, med krangler om penger og prioriteringer? Vil det å ha en dårlig økonomi over tid slite på parforholdet? Alle respondentene våre som lever i parforhold – enten partneren er referansebarnets biologiske forelder eller ikke – er stilt bedt om å ta stilling til et batteri av påstander om forholdet til partneren. Disse lød:

1. Det er et nært samhold mellom meg og min ektefelle/ samboer/ partner
2. Min partner og jeg har problemer i parforholdet
3. Jeg er svært lykkelig i mitt parforhold
4. Min partner er generelt forståelsesfull
5. Jeg tenker ofte på å avslutte vårt parforhold
6. Jeg er fornøyd med forholdet til min partner
7. Vi er ofte uenige om viktige avgjørelser
8. Jeg har vært heldig med valg av partner
9. Vi er enige om hvordan barn bør oppdras
10. Jeg tror min partner er fornøyd med forholdet.

I 2003 fant vi de tydeligste forskjellene mellom innvandrere på den ene sida og norske familier – uavhengig av inntekt – på den andre. Jevnt over fortalte innvandrerforeldre om langt mindre uenighet enn det norske familier gjorde (Skevik 2004c:74). På bakgrunn av denne tendensen har vi analysert spørsmålene ovenfor etter familiens innvandrerbakgrunn, og etter om familien tilhører lavinntektsutvalget eller kontrollutvalget. Vi finner at forskjellene mellom de tre utvalgene er statistisk signifikante bare for to påstander: 7 («Vi er ofte uenige om viktige avgjørelser») og 9 («Vi er enige om hvordan barn bør oppdras»). I begge tilfellene er det de ikke-vestlige innvandrerfamiliene som skiller seg ut: de er noe oftere uenige med partneren, samtidig er de oftere enn andre helt enige med partneren om hvordan barn skal oppdras. De ikke-vestlige innvandrerne gir altså oftere enn andre inntrykk av mye generell uenighet i parforholdet, men disse uenighetene handler om andre ting enn barneoppdragelse. For øvrig er det knapt forskjeller å spore mellom de tre underutvalgene.

Et alternativ til å se på svarfordelingen på hver enkelt påstand, er å slå sammen de 10 påstandene til en «tilfredshet i parforholdet-skala», og se om

total-skåren på skalaen varierer med sosiale kjennetegn. Konklusjonen blir imidlertid den samme: heller ikke for den samlede skalaen finner vi særlige variasjoner mellom ulike grupper. De eneste som skiller seg ut er den lille gruppen «subjektivt fattige» – altså de som sier at de ikke får pengene til å strekke til, eller at de må bruke sparepenger for å greie seg (se kapittel 4). 36 prosent av disse plasserer seg i den laveste kvartilen på tilfredshetsindeksen, mot 24 prosent av de som ikke er subjektivt fattige. Det er imidlertid få som beskriver seg som subjektivt fattige på denne måten, og sammenhengen er ikke statistisk signifikant. Kort sagt må vi lete godt for å finne sammenhenger mellom materiell situasjon og tilfredshet med parforholdet, og selv når vi kommer ned på små undergrupper er forskjellene moderate eller ikke-eksisterende.

Sammenfatning

Vi finner en del forskjeller mellom de ulike underutvalgene på de indikatorene vi har sett på her, men forskjellene finnes som regel mellom innvandrerfamilier og andre heller enn mellom lavinntekts- og kontrollutvalget eller mellom familier med ulike inntekter i 2005. Dette antyder at det er andre faktorer i situasjonen enn økonomi i seg selv som avgjør hvordan familienes sosiale liv blir. Innvandrerbarn har mindre kontakt med besteforeldrene – neppe på grunn av økonomi, men heller fordi besteforeldrene bor i et annet land. De har også mindre kontakt med samværsfedre – kanskje fordi faren ikke bor i Norge, kanskje fordi mange innvandrere tenker, slik mange nordmenn gjorde for bare en generasjon siden, at fedre ikke er så viktige i barns liv så lenge barna har en mor. Innvandrerforeldre har også i mindre grad et sosialt nettverk å henvende seg til når de trenger følelsesmessig eller praktisk støtte. Derimot har de mye sosial omgang, slik vi så i det første avsnittet i kapitlet: de besøker venner og familie like ofte som andre, og inviterer venner og familie hjem til seg enda mer jevnlig enn det de norske familiene i undersøkelsen gjør. Feriereiser og restaurantbesøk, derimot, blir det mindre av for innvandrerrespondentene i vårt lavinntektsutvalg.

For spørsmålene om feriereiser, restaurant/ kinobesøk og vennekontakt er det små, men systematiske forskjeller mellom norske familier i lavinntektsutvalget og familiene i kontrollutvalget. Særlig de langtidsfattige i lavinntektsutvalget – de som fortsatt hadde lave inntekter i 2005 – avstår ofte fra slike aktiviteter. Barna i lavinntektsutvalget har mindre kontakt med sam-

værsforeldre enn det barna i kontrollutvalgt har – et funn som er i tråd med konklusjonene fra andre undersøkelser på dette temaet. Kontakten med besteforeldrene, derimot, er ganske lik. Det er en svak tendens til at barna i lavinntektsutvalget sjeldnere enn barna i kontrollutvalget får penger og gaver fra besteforeldrene. Denne forskjellen er imidlertid svært liten. Når det gjelder tilgangen til et støttende nettverk, i eller utenfor familien, er det ingen forskjeller av noen betydning på norske familier i lavinntektsutvalget, og kontrollutvalget. Det er det heller ikke når det gjelder tilfredshet med parforholdet.

Dette behøver ikke å bety at det ikke er forskjeller langs disse dimensjonene mellom fattige og ikke-fattige familier i Norge. Vår studie er en kohortstudie – det vi kan si med rimelig sikkerhet, er at det å være fattig i 2000 ikke innebærer en økt risiko for å ha et svakt sosialt nettverk eller konflikter med partneren i 2006. Det er mer usikkert om vi kan si at fattigdom i kortere eller lengre perioder mellom 2000 og 2006 ikke skaper økt risiko, siden utvalget vårt er for lite og for spesielt til å skille godt nok mellom grupper med ulike fattigdomshistorier. Den informasjonen vi har, tyder imidlertid ikke på at eventuelle slike sammenhenger er sterke nok til å prege resultater på makronivå. Derimot preges resultatene av betydelige forskjeller mellom innvandrere og nordmenn. Vi skal ikke spekulere i hva som kan være årsakene til at det er slik, men det er klart at opplevelsen av ensomhet og sosial isolasjon kan gjøre fattigdomsopplevelsen tyngre for ikke-vestlige innvandrere enn det som er tilfelle for mange nordmenn med lav inntekt.

7 Helse og helserelevante forhold blant foreldre og foresatte

Hva viste analysene i 2003?

Intervjuene i 2003 viste at mødrene og fedrene til lavinntektsbarna ofte rapporterte om dårlig allmennhelse, nervøsitet, angst og lav livskvalitet. For slike helserelevante forhold var situasjonen klart dårligere blant de voksne i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget (Elstad 2004). Like store forskjeller var det ikke for langvarige somatiske sykdommer, selv om noen flere blant fedrene (men ikke blant mødrene) i lavinntektsfamiliene enn i kontrollutvalget fortalte om kroniske sykdommer.

Men det var også systematiske forskjeller *innen* gruppen av lavinntektsfamilier. I noen deler av lavinntektsutvalget rapporterte de voksne ikke spesielt mye helseplager. Dette gjaldt for eksempel for de norske lavinntektsfamiliene der det var to foresatte og minst en yrkesaktiv i 2003. Her var ikke helsesituasjonen særlig annerledes enn blant de voksne i kontrollutvalget. På den annen side var det flere helseplager blant de voksne i lavinntektsfamiliene om familieinntekten var under fattigdomsgrensen også i 2002 (i tillegg til 2000, da hele lavinntektsutvalget jo var under fattigdomsgrensen).

I 2003 ble det også rapportert om mye helseplager blant alenemødrene i lavinntektsutvalget. Et enda mer markant mønster var at de voksne i lavinntektsfamiliene med ikke-vestlig bakgrunn rapporterte særskilt dårlig allmennhelse, særskilt mye langvarige sykdommer og mange symptomer på psykiske plager.

Disse funnene var ikke overraskende, ettersom det er velkjent at lav inntekt henger sammen med dårligere helsesituasjon. I noen grad kan dette skyldes at lav inntekt er en helserisiko og dessuten henger sterkt sammen med flere typer helsebelastende livsomstendigheter. Lav inntekt kan føre til lav levestandard. De med de mest belastende arbeidsforholdene er blant dem med lavest inntekt. Men selvsagt vil den omvendte årsaksretningen også være viktig. Grunnen til lav inntekt kan jo ofte være helseproblemer som begrenser inntektsevnen. Som analysene av 2003-materialet viste (Elstad 2004), var det særlig de ikke-yrkesaktive i lavinntektsutvalget som rapporterte spesielt store helseplager.

I dette kapitlet skal vi analysere intervjuene gjort i 2006 blant de voksne i lavinntektsfamiliene og i kontrollutvalget. Vi skal først vise hva vi finner i 2006 for lavinntektsutvalget og forskjellige undergrupper blant dem, sammenlignet med kontrollutvalget. Deretter skal vi analysere endringer 2003–2006 og spørsmålet om hvordan helsesituasjonen i 2003 har spilt inn på livssituasjonen i 2006. Endelig skal vi analysere separat mødrene i lavinntektsutvalget som var intervjuet begge år. Hva har hatt betydning for hvordan helsesituasjonen deres utviklet seg fra 2003 til 2006?

Helsetilstanden i 2006

Generell egenvurdert allmennhelsetilstand

Mødrene i lavinntektsutvalget hadde også i 2006 markant dårligere egenvurdert allmennhelse enn mødrene i kontrollutvalget (tabell 7.1). Dette gjelder både de norske mødrene i lavinntektsutvalget, og – i enda sterkere grad – de ikke-vestlige mødrene. Men helsesituasjonen for mødrene i lavinntektsutvalget varierte med andre sider ved livssituasjonen deres. De som tilhørte husholdninger med en kontantmarginal på kr. 10.000, hadde ikke dårligere egenvurdert helse enn mødrene i kontrollutvalget. Det var dessuten en markert forskjell mellom lavinntektsmødrene i eneforsørgerfamilier og i familier med to partnere – de siste hadde bedre egenvurdert allmennhelse enn mødre uten en partner i husholdningen.

Tabell 7.1. Prosentandeler som rapporterer svak/dårlig allmennhelse i 2006 blant mødrene i kontrollutvalget og lavinntektsutvalget. (Antall svar i parentes).

Kontroll- utvalget	Lavinntektsutvalget						
	Alle	Bakgrunn		Kontantmarginal?		Eneforsørger?	
		Norske	Ikke-vestlig	Har	Har ikke	Nei	Ja
12,9 (225)	22,5* (1026)	19,6* (785)	32,0* (241)	14,6 (467)	28,8* (552)	20,3* (779)	30,1* (236)

* = Mødrene i lavinntektsgruppen/underkategorien innen lavinntektsgruppen har statistisk signifikant ($p < 0,05$) større andel med svak/dårlig selvurdert allmennhelse enn mødrene i kontrollutvalget. Kontantmarginal = om familien har/har ikke kr. 10.000 lett tilgjengelig. «Svak/dårlig allmennhelse» = svaralternativene «verken god eller dårlig» eller «dårlig» på spørsmål om generell helse, svarene er gitt av respondenten selv eller av partner. «Mødrene» inkluderer også noen få stemødre og fostermødre.

Liknende mønstre viste seg også for fedrene. Generelt hadde lavinntektsfedrene dårligere allmennhelsetilstand enn fedrene i kontrollutvalget (tabell 7.2). Men de norske fedrene hadde ikke dårligere allmennhelse, og det er

først og fremst blant de ikke-vestlige fedrene og blant fedrene i lavinntektsutvalget som manglet kontantmarginal i 2006 at svarene tydet på større innslag av svak/dårlig egenvurdert allmennhelse.

Tabell 7.2. Prosentandeler som rapporterer svak/dårlig allmennhelse i 2006 blant fedrene i forskjellige grupper. (Antall svar i parentes).

Kontroll- utvalget	Lavinntektsutvalget						
	Alle	Bakgrunn		Kontantmarginal?		Eneforsørger?	
		Norske	ikke-vestlig	Har	Har ikke	Nei	Ja
14,6 (198)	21,9* (816)	16,6 (610)	37,9* (206)	14,4 (467)	28,8* (552)	21,7* (779)	(28,1) (32)

* = Fedrene i lavinntektsgruppen har statistisk signifikant ($p < 0,05$) større andel med svak/dårlig allmennhelse enn fedrene i kontrollutvalget. Se forøvrig underskriften til tabell 7.1.

Langvarig sykdom og psykiske plager blant mødrene

De voksne i familiene som ble intervjuet var stort sett mødrene. Spørsmålene om langvarig sykdom og psykiske plager ble bare kartlagt for den av foreldrene som ble personlig intervjuet, og vi har ikke informasjon om eventuell partners langvarige sykdommer og psykiske plager. Derfor kan vi bare foreta analyser for mødrene når det gjelder disse aspektene ved helsesituasjonen.

Tabell 7.3 viser – som i 2003 – at mødrene i lavinntektsutvalget som helhet ikke rapporterte om særlig mer langvarig sykdom i 2006. Unntaket er mødrene med ikke-vestlig bakgrunn som synes å ha en større andel med kroniske sykdomsproblemer (om enn ikke statistisk signifikant større). Også mødrene i lavinntektsutvalget uten kontantmarginal (dvs. 10.000 kr. lett tilgjengelig) hadde en stor andel med langvarig sykdom.

Tabell 7.3. Prosentandeler blant mødrene som i 2006 rapporterer å ha en langvarig sykdomsvak og å ha psykiske plager. (Minste antall svar i parentes).

Kontrollutvalget	Lavinntektsutvalget						
	Alle	Bakgrunn		Kontantmarginal?		Eneforsørger?	
		Norske	ikke-vestlig	Har	Har ikke	Nei	Ja
Langvarig sykdom 33,1	35,7	35,0	40,0	28,2	42,1*	34,3	38,7
Psykiske plager 24,7 (178)	34,9* (760)	31,0* (646)	56,5* (115)	25,6 (467)	42,2* (552)	31,1* (516)	43,8* (235)

* = Mødrene i lavinntektsgruppen har statistisk signifikant ($p < 0,05$) større andel med svak/dårlig allmennhelse enn mødrene i kontrollutvalget. Psykiske plager = om mødrene rapporterer å ha følt seg nervøs/uroelig, plaget av angst, og/eller nedfor/deprimert i løpet av de to siste ukene. «Mødrene» inkluderer også stemødre og fostermødre, som imidlertid bare utgjør noen få personer.

Derimot var forekomsten av psykiske plager markant større blant mødrene i lavinntektsutvalget enn blant mødrene i kontrollutvalget (tabell 7.3). Særlig mødrene med innvandrerbakgrunn hadde en spesielt høy andel som rapporterte om psykiske plager. I lavinntektsutvalget var det også en høy prosentandel med psykiske plager blant mødrene i familier som manglet kontantmarginal og blant mødrene som var eneforsørgere.

Oppsummert

Blant de voksne i lavinntektsfamiliene var det altså – i 2006 som i 2003 – klart mer helseproblemer enn blant de voksne i kontrollutvalget. Dette gjelder både for mødrenes og fedrenes selvvalgte allmenne helsetilstand, for mødrenes rapportering om psykiske plager, men bare i liten grad for rapporteringen om langvarig sykdom blant mødrene.

Men intervjuene i 2006 viste også, som resultatene i 2003, markante forskjeller mellom grupper innen lavinntektsutvalget. Særsilt mye helseproblemer – både når det gjaldt selvvalgt helsetilstand, langvarig sykdom og psykiske plager – ble rapportert fra de voksne i de ikke-vestlige lavinntektsfamiliene. Videre hadde eneforsørgerne i lavinntektsfamiliene relativt mye helseproblemer, spesielt psykiske plager. På den annen side var det relativt lite helseproblemer – ikke påtakelig mer enn i kontrollutvalget – blant de voksne i lavinntektsfamiliene som i 2006 rapporterte at de hadde en kontantmarginal på kr. 10.000 ganske lett tilgjengelig. Følelsen av relativt romslig økonomi i 2006 så altså ut til å henge sammen med forholdsvis lite rapportering av helseproblemer.

Har selvrapportert allmennhelse blitt mer forverret i lavinntektsutvalget?

Ettersom vi har opplysninger om selvvalgt allmennhelse både i 2003 og 2006, kan vi også analysere endringer blant de intervjuete voksne fra 2003 til 2006. Her kan vi bare benytte svarene fra intervjuene der det er *samme* person som er intervjuet på de to tidspunktene.

Tabell 7.4. Prosentfordeling av de voksne i kontroll- og lavinntektsutvalget for endring i egenvurdert allmennhelse 2003 til 2006.

	Kontroll- utvalget	Lavinntektsutvalget	
		Norsk	ikke-vestlig
Ingen endring	59,9	62,1	52,1
Bedre	17,2	15,2	17,0
Dårligere	22,9	22,7	30,9
(N = 100%)	(192)	(697)	(165)

Tabellen viser funn for de *samme* personene intervjuet både i 2003 og 2006 (837 mødre, 219 fedre). Det er her ikke skilt mellom svarernes kjønn.

Over halvparten såvel i kontrollutvalget som i lavinntektsutvalget rapporterte om samme egenvurderte allmennhelsetilstand i 2006 som i 2003 (tabell 7.4). Blant de som fortalte om endring av allmennhelsen, var det flere som rapporterte om forverring enn om forbedring. En grunn kan være at utvalgene har blitt litt eldre, men tre år er ikke et så langt tidsrom at en ville vente særlige utslag. Mønsteret kan også ha oppstått om det i 2006 særlig var de med mer helseplager som var tilgjengelig for å bli intervjuet, f.eks. ved at helseplagene gjorde at de holdt seg hjemme og var lett å treffe for intervjuerne.

Endringene fra 2003 til 2006 er praktisk talt de samme for de norske i lavinntektsutvalget og for kontrollutvalget, selv om det riktignok er en liten (ikke statistisk signifikant) tendens til at en større andel blant de ikke-vestlige i lavinntektsutvalget rapporterte om forverret allmennhelse. I utgangspunktet, i 2003, var altså generell allmennhelsetilstand dårligere i lavinntektsutvalget, men det har ikke vært en tydelig tendens til at de siste års *forandringer* i helsetilstanden har vært annerledes blant de voksne i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget.

Tabell 7.5. Prosentfordeling av de voksne i lavinntektsutvalget for endring i egenvurdert allmennhelse 2003 til 2006, delt etter varigheten av lavinntekt.

	Norske lavinntektsfamilier		Ikke-vestlige lavinntektsfamilier	
	Lav inntekt 3 år eller mer	Lav inntekt under 3 år	Lav inntekt 3 år eller mer	Lav inntekt under 3 år
Ingen endring	58,7	64,9	48,5	57,6
Bedre	17,6	13,2	21,2	10,6
Dårligere	23,7	21,8	30,3	31,8
(N)	(312)	(385)	(99)	(66)

Tabellen viser funn for de *samme* personene intervjuet både i 2003 og 2006. Det er her ikke skilt mellom svarernes kjønn.

Utviklingen av økonomien blant lavinntektsfamiliene har variert etter år 2000. Noen har fått bedret økonomi, mens andre har vært under fattigdomsgrensen (dvs. har hatt familieinntekt mindre enn 60 prosent av medianinntekten) flere eller alle disse årene.

Har voksne i lavinntektsfamilier med lav inntekt over lengre tid – dvs. familier under fattigdomsgrensen minst tre av årene 2000–2005 – fått mer forverret allmennhelsetilstand enn de som hadde lav inntekt i kortere tid? Tabell 7.5 tyder ikke på det. Så vel blant de norske som de ikke-vestlige lavinntektsfamiliene var andelen som fikk verre egenvurdert helsetilstand fra 2003 til 2006 praktisk talt den samme, uansett om familien var under fattigdomsgrensen minst tre av disse årene eller bare ett eller to år. I tidsrommet 2003–2006 var det altså ikke noen tydelig tendens til at flere år med svak familieøkonomi hang sammen med mer forverring av allmennhelsetilstanden. Dette betyr ikke nødvendigvis at langvarig familiefattigdom ikke har betydning for de voksnes helse. På lengre sikt kan lav inntekt sette sine spor, selv om en ikke ser slike virkninger i et så kort tidsrom som fra 2003 til 2006.

Helse i 2003 og yrkesaktivitet i 2006

Blant barnefamilier er det to typiske «inngangsportaler» til fattigdom – enten at de voksne mangler arbeid eller at det bare er én voksen forsørger i familien. Helsesituasjonen kan selvsagt bety mye for muligheten for inntektsgivende arbeid (Elstad 1995; Elstad & Krokstad 2003). Svak helse kan gjøre at den enkelte har vansker med å gjøre oppgavene som hører til en jobb, men det kan også være at arbeidsgivere unngår å ansette de med dårligere helse – personer med tegn på helseproblemer kan bli diskriminert på arbeidsmarkedet.

Tabell 7.6. Prosentandeler blant de voksne som ikke har inntektsgivende arbeid i 2006, gruppert etter helseopplysningene for 2003. Kontrollutvalget og lavinntektsutvalget.

	Egenvurdert allmennhelse i 2003			Psykiske plager i 2003	
	Veldig god	God	Dårligere	Nei	Ja
Kontrollutvalget (N)	2,9 (103)	10,9 (101)	25,8* (31)	8,5 (177)	12,1 (58)
Lavinntektsutvalget norske (N)	16,9 (320)	23,4 (363)	43,2* (132)	21,9 (593)	29,9* (221)
Lavinntektsutvalget ikke-vestlig (N)	36,9 (65)	33,7 (95)	56,8* (81)	32,2 (121)	52,5* (118)

* = Andelen uten inntektsgivende arbeid i 2006 varierer statistisk signifikant ($p < 0,05$) med helsevariasjonen innen den analyserte gruppen. Egenvurdert helse og psykiske plager er definert som tidligere. Det er her ikke skilt mellom svarernes kjønn.

Tabell 7.6 viser at jo dårligere helse var i 2003, jo større sjanse var det for at de voksne ikke var i arbeid i 2006. Dette gjelder både for kontrollutvalget og for de norske og de ikke-vestlige foresatte i lavinntektsutvalget. Men vi ser også at for alle de tre nivåer av egenvurdert allmennhelse var yrkesaktiviteten lavest blant de ikke-vestlige i lavinntektsutvalget, noe høyere blant de norske i lavinntektsutvalget, og høyest i kontrollutvalget.

Helse i 2003 og å ha partner i 2006

En kunne også tenke seg at helseproblemer har hatt betydning for å inngå, eller fortsette med, et samliv. Helseproblemer kan være en belastning og en stressfaktor i samlivet. Et spørsmål er derfor: Førte dårligere helse i 2003 til en høyere sannsynlighet for at den voksne ikke hadde en partner i 2006?

Tabell 7.7. Prosentandeler som ikke har har voksen partner i familien i 2006, gruppert etter helseopplysningene for 2003 og om de hadde partner i 2003.

Hadde partner i 2003	Egenvurdert allmennhelse i 2003			Psykiske plager i 2003	
	Veldig god	God	Dårligere	Nei	Ja
Kontrollutvalget (N)	7,7 (91)	13,6 (81)	(4,0) (25)	7,9 (152)	15,6 (45)
Lavinntektsutvalget «norske» (N)	13,3 (233)	14,6 (260)	13,1 (84)	12,2 (435)	19,0 (142)
Lavinntektsutvalget ikke-vestlig (N)	5,5 (55)	6,0 (83)	5,6 (72)	7,2 (111)	4,1 (97)
Uten partner i 2003					
Lavinntektsutvalget «norske» (N)	62,8 (86)	66,0 (100)	72,3 (47)	64,1 (153)	69,6 (79)

* = svarerne i lavinntektsutvalget har statistisk signifikant ($p < 0,05$) færre med partner i 2006 enn svarerne i kontrollutvalget, innen denne helsekategorien.

I tabell 7.7 er analysene todelt: En analyse for de som hadde en partner i 2003, og en for de som ikke hadde det. Antallet uten partner i 2003 i kontrollutvalget og blant de ikke-vestlige lavinntektsfamiliene var for få til å foreta slike analyser. Tabell 7.7 viser at blant de som hadde partner i 2003, var det en svak, men ikke statistisk signifikant, tendens til at psykiske plager i 2003 hang sammen med å være uten partner i 2006. Dette gjaldt blant de norske lavinntektsfamiliene og i kontrollutvalget, men ikke blant de ikke-vestlige lavinntektsfamiliene. Et slikt mønster ble imidlertid ikke funnet når helse ble målt med selvurdert allmennhelse.

For de norske lavinntektsfamiliene som *ikke* hadde partner i 2003, ser vi også en svak (ikke statistisk signifikant) tendens til at dårligere helse i 2003 minsket sjansen for å ha partner i 2006.

Tabell 7.6 og 7.7 sier altså noe om hvordan helseproblemer kan være av betydning for om lavinntektsfamiliene «kommer ut» av fattigdommen. De som rapporterte dårligere helse i 2003 – så vel generell allmennhelse som psykiske plager – hadde klart mindre sjanse for å være i arbeid i 2006 enn de uten slike helseproblemer. Svekket helse blant de voksne i lavinntektsfamiliene var relatert til mindre arbeidsaktivitet i årene etter 2003 og derfor til lavere inntekter. Men tabell 7.6 tyder også på at ikke bare helsesituasjonen spilte inn for om en hadde inntektsgivende arbeid, ettersom graden av yrkesaktivitet varierte markant mellom kontrollutvalget, de norske, og de ikke-vestlige i lavinntektsutvalget, innen *hvert* nivå av rapportert helse.

Å ha to voksne i familien kan også hjelpe på inntektssituasjonen. Helse i 2003 var imidlertid ikke av stor betydning for partnersituasjonen i 2006. Det var en svak (ikke statistisk signifikant) tendens til at de foresatte i de norske lavinntektsfamiliene hadde større sjanse for å ha en partner tre år seinere om de rapporterte god helse i 2003. Denne tendensen gjaldt ikke for de ikke-vestlige, noe som kan reflektere hvordan partnerinngåelse og samlivsbrudd ikke «styres» av de samme forholdene i de to delene av lavinntektsutvalget.

Hva var av betydning for lavinntektsmødrenes helse i 2006?

Egenvurdert allmenn helsetilstand blant lavinntektsmødrene i 2006 var altså generelt klart dårligere enn blant mødrene i kontrollutvalget, og andelen som rapporterte psykiske plager var større. Men det var også variasjoner *blant* lavinntektsmødrene. De norske rapporterte mindre plager enn de ikke-vestlige. Blant lavinntektsmødrene som rapporterte om en noenlunde solid kontantmarginal i 2006 (10.000 kr tilgjengelig i bank e.l.) var den allmenne helsetilstanden og omfanget av psykiske plager ikke særlig annerledes enn situasjonen blant mødrene i kontrollutvalget.

Hvilke omstendigheter kan ligge bak variasjonen i helse i 2006 blant lavinntektsmødrene? Helsesituasjonen tre år før, i 2003, kan være av stor betydning, ettersom mange sider ved en persons helse kan vedvare over tid. Dessuten vil trolig livssituasjonen ha betydning. Et spørsmål er særlig viktig i

vår sammenheng: Hvor *lenge* har familien hatt en svak økonomi? Her blir dette målt med opplysningene om familien hadde lav inntekt (var over/under fattigdomsgrensen) i minst tre år i perioden 2000–2005, eller om lavinntektssituasjonen hadde vart i kortere tid. Dessuten kan det ha betydning om moren var gift/samboer eller ikke i 2006, og om hun var yrkesaktiv eller ikke. Vi kan også spekulere om det spiller inn hvordan hun oppfattet barnets helse – vil hennes egen helsetilstand være mindre bra om hun oppfatter barnets helse som dårlig? Vi tar også med opplysningene om kontantmarginal i 2006.

Tabell 7.8. Helse blant lavinntektsmødrene i 2006: Forklaringsvariablers effekter på å ha middels/dårlig selvvalgt allmennhelse og psykiske plager. Multipl logistisk regresjon, odds ratioer (OR).

Odds ratioer (OR)	Dårlig egenvurdert allmennhelse i 2006	Psykiske plager i 2006
Lav inntekt 3 år+ vs. lav inntekt < 3 år	0,86	1,14
Ikke-vestlig vs. norsk	1,29	1,94*
Dårlig egenvurdert helse i 2003 vs. god	8,17**	-
Psykiske plager i 2003 vs. ikke psyk.plager	-	5,24**
Kontantmarginal 2006: Hadde ikke vs. hadde	1,96**	1,51*
Inntektsgivende arbeid: Har ikke vs. har	4,50**	1,36
Enslig forsørger i 2006 vs. to foresatte	1,54	1,33
Barnets helse ikke veldig god vs. veldig god	2.20**	1,21
(N)	(670)	(667)

* = Forklaringsfaktoren har statistisk signifikant effekt ($p < 0,05$) i forhold til referansekategoriene, ** = $p < 0,01$. «Dårlig» egenvurdert helse inkluderer middels/verken eller, «god» inkluderer svært god. Se tabell 7.3 for definisjon av «psykiske plager».

Tabell 7.8 viser resultater for mødrene i lavinntektsutvalget som selv ble intervjuet både i 2003 og 2006, ettersom det er vanskelig å identifisere opplysningene hvis forskjellige personer i lavinntektsfamiliene har svart på de to intervjutidspunktene. Siden modellene kontrollerer for helsesituasjonen i 2003, refererer koeffisientene til om forklaringsvariablene har hatt konsekvenser for *endringene* i helsetilstand fra 2003 til 2006.

Varigheten av svak familieøkonomi (under fattigdomsgrensen tre år eller mer i perioden 2000–2005, mot «bare» ett eller to år) var ikke viktig for *endringene* i mødrenes allmennhelse fra 2003 til 2006 – koeffisienten var langt fra statistisk signifikant. Dette funnet tilsvarer hva som tidligere ble observert i mer enkle analyser (se tabell 7.5). Dette betyr selvsagt ikke at familieøkonomien *ikke* kan ha helsemessige konsekvenser, men at i dette utvalget – som jo jevnt over har dårligere økonomi enn gjennomsnittlig blant

norske barnefamilier – hadde ikke *varigheten* av fattigdom i årene 2000–2005 noen spesiell betydning for forandringene i mødrenes helse.

Derimot var opplevelsen av økonomien av betydning, ettersom de som mente de ikke hadde en tilgjengelig kontantmarginal også opplevde mer forverring i sin allmenne helsetilstand. På samme vis virket det å ikke ha inntektsgivende arbeid i 2006, og dessuten å mene at barnets helse ikke var helt tilfredsstillende. Men for selvurdert allmennhelse var ikke innvandrerbakgrunn av egen betydning når den tok hensyn til andre forklaringsvariable.

Det som særlig var av betydning for endringen av psykiske plager fra 2003 til 2006 (høyre del i tabell 7.8) var å ha innvandrerbakgrunn (som hang sammen med økning i psykiske plager) og dessuten å oppleve familieøkonomien i 2006 som svakere (dvs. å mangle kontantmarginal).

Sammenfatning

I 2006, som i 2003, hadde de voksne i lavinntektsutvalget klart dårligere helse enn de voksne i kontrollutvalget, og dette gjaldt både mødrene og fedrene. Mest tydelig var dette for de ikke-vestlige foresatte. De voksne i lavinntektsutvalget som oppfattet sin aktuelle familieøkonomi som relativt brukbar (dvs. de hadde en lett tilgjengelig kontantmarginal på kr. 10 000), syntes imidlertid ikke å ha særlig dårligere helse enn foreldrene i kontrollutvalget.

Generelt tyder ikke disse analysene på at helsetilstanden blant de voksne i det norske lavinntektsutvalget ble mer forverret i tidsrommet 2003–2006 enn helsetilstanden blant foreldrene i kontrollutvalget. Derimot var det en svak tendens til mer forverring blant de ikke-vestlige foreldrene (tabell 7.4). På den annen side spilte ikke *varigheten* av lav inntekt noen særlig rolle (tabell 7.5, tabell 7.8). Helseutviklingen blant foreldrene i lavinntektsutvalget var jevnt over den samme enten familien hadde vært under fattigdomsgrensen relativt kortvarig eller mer langvarig i perioden 2000–2005.

Analysene gir dessuten innsyn i *vekselvirkningen* mellom helsetilstand, yrkesaktivitet og inntektssituasjon. De som har full yrkesaktivitet vil ofte kunne holde seg over fattigdomsgrensen om de har vanlig avlønning uten for store forsørgelsesbyrder. Familier under fattigdomsgrensen har ofte liten eller ingen yrkesaktivitet, eller yrkesaktivitet med lave inntekter. Helseproblemer kan være en av grunnene til lav yrkesaktivitet og derfor til små inntekter. Analysene referert i tabell 7.6 viser hvor mye sjansene for yrkesaktivitet i

2006 var påvirket av helsetilstanden i 2003, og dette gjaldt (om enn i noe forskjellig grad) både for de voksne i kontrollutvalget og i det norske og ikke-vestlige lavinntektsutvalget. En av veiene til fattigdom er altså via helsesvikt, som hemmer og svekker mulighetene for inntektsgivende arbeid.

En kunne også tenke seg at helseproblemer førte til at en manglet partner og fikk lav familieinntekt i forhold til forsørgelsesbyrden. Men analysene viste ikke særlig sterke effekter av helsesituasjonen i 2003 på partnerforholdene i 2006 (tabell 7.7).

Manglende yrkesaktivitet og lave inntekter kan på sin side føre til større helseplager. Riktignok fant ikke analysene av foreldrene i lavinntektsutvalget en samvariasjon mellom antall år under fattigdomsgrensen og endring i allmennhelsen fra 2003 til 2006. I noen grad gir analysene likevel støtte for antakelsen om helsemessige konsekvenser av dårlig økonomi, ettersom en ser i tabell 7.8 at opplevelsen av bedre familieøkonomi i 2006 (dvs., å ha konstantmarginal) hang sammen med bedring av egenvurdert allmennhelse og minskning av psykiske plager. Visse stabile trekk finnes jo i voksnes helsesituasjon som ikke uten videre vil bedres om familieøkonomien blir bedre. For mange typer kroniske sykdommer er det lite trolig at positive endringer i familieøkonomien uten videre vil påvirke sykdommen. For opplevelsen av subjektive helsetilstander og psykisk besvær stiller det seg annerledes, og her er det mer sannsynlig at bedre økonomi kan medføre bedre selvopplevd helse.

8 Barns skolehverdag: Prestasjoner, sosiale relasjoner og trivsel

Vi skal i dette kapittelet fokusere på barns opplevelse av to sider ved skolehverdagen:

For det første skolen som undervisnings- og læringsarena: Hvordan opplever barn fra familier med lav inntekt sine egne prestasjoner sammenliknet med barn fra familier med vanlige inntekter?

For det andre skal vi analysere skolen som sosial arena for barna. Hva slags forhold har barnet til læreren og til sine medelever og venner på skolen? Hvordan trives barnet? I hvilken grad forekommer erting og mobbing? Disse spørsmålene ble undersøkt første gangen i 2003, og vi skal nå se hvordan situasjonen har utviklet seg fram til 2006 for de ulike gruppene i utvalgene.

På slutten av dette kapitlet analyseres barnas kontakt med hjelpetjenester – både hjelpetjenester knyttet til skolen og andre. Det gjelder bruk av spesialundervisning, pedagogisk psykologisk tjeneste, barne- og ungdomspsykiatri og barnevern. Analysene bygger på foreldresvar om kontakten med hjelpetjenestene.

Skolen som undervisnings- og læringsarena

I første fase av denne undersøkelsen oppga flertallet av 10–12-åringene både i lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget at de gjorde det som «de andre» eller bedre på skolen. Men i den eldste gruppen var andelen som oppga de gjorde det «dårligere enn andre» på skolen, omlag dobbelt så høy i lavinntektsutvalget som i kontrollutvalget. I lavinntektsutvalget var det også slik at barn i familier som oppga at de hadde det trangt økonomisk, skåret lavere enn andre barn. Det var også liknende tendenser i foreldresvarene for den yngste gruppen (6–9 år). I begge aldersgruppene var det også slik at en noe høyere andel av barn i lavinntektsutvalget enn i sammenlikningsutvalget hadde mottatt spesialundervisning. Innenfor lavinntektsutvalget var andelen som hadde mottatt spesialundervisning høyere i alle grupper som hadde særlige levekårsproblemer sammenliknet med barn ellers (Stefansen 2004b).

Det ble konkludert med at det er forskjell mellom barn fra familier i lavinntektsutvalget og barn ellers både når det gjaldt subjektive mål på skolefaglige prestasjoner og mer objektive mål på skoletilpasning, som det å motta spesialundervisning. Men forskjellene var ikke «dramatiske», og det var kun et mindretall av barna som innenfor lavinntektsutvalget som mente at de gjorde det dårlig på skolen og som fikk spesialundervisning (Stefansen 2004b).

I 2006 gikk hovedtyngden av barna i 4.–10. klasse¹⁰. Det er ved andre intervjurunde en tydelig tendens til at lavinntektsutvalget har en alderssammensetning som avviker noe fra kontrollutvalget. Årsaken er at det i lavinntektsutvalget har vært et noe større frafall blant de eldste barna, slik at 9.klassingene er noe svakere representert i lavinntektsutvalget sammenliknet med kontrollutvalget.¹¹

I de følgende analysene av skolesituasjonen sammenlikner vi først og fremst lavinntektsutvalget med kontrollutvalget. På grunnlag av inntektsdata for husholdningene i 2005 har vi mulighet for å dele *det opprinnelige lavinntektsutvalget i to: familier med lav inntekt i 2005 og familier som ikke har lav inntekt i 2005* (jf. kapittel 2 Metode, design og frafall). Som vi har sett, er det en betydelig andel av *lavinntektsutvalget* som har inntekt over lavinntektsgrensen i 2005, for det skjer hele tiden endringer i familiene, som deres tilknytning til arbeidslivet og endringer i familiesituasjonen. Resultatene fra sammenlikningene mellom de som har lav inntekt i 2005 og dem som ikke har det, vil stort sett bare bli rapportert der vi finner betydelige eller signifikante forskjeller.

Trivsel og mestring i skolen

I 2006 var barna og de unge i alderen 9–15 år og gikk hovedsakelig i 4.–10. klasse. I første fase ble det også presentert foreldresvar på vegne av 6–9 åringene der dette var relevant, men hovedfokuset var rettet mot 10–12-åringenes egne svar (Stefansen 2004b:89). I 2006 var disse barna blitt

¹⁰ For enkelhets skyld omtaler vi barna/de unge til å gå i 4.–10.klasse og være i alderen 9–15 år i 2006. Noen få av barna (4 elever) gikk i 2. og 3.klasse i 2006, alle de andre gikk i 4.–10.klasse. Barna/de unge var i alderen 9–16 år da de ble intervjuet i 2006. Svært få var fylt 16 år (30 personer), men en stor del var 9 år (176 personer).

¹¹ Som vi så i kapittel 5 hadde barnas alder i analysen av materielle levekår ingen betydning for forklaring av boligfattigdom og forbruksfattigdom. Men Grødem fant i dette kapitlet en svak effekt på forbruksfattigdom av barnas alder, noe som kan tyde på at barn krever mer av materielle goder jo eldre de blir innenfor aldersspennet 10-15 år.

henholdsvis 9–12 år og 13–15 år gamle. Alle barna ble nå intervjuet selv og vi analyserer bare barnas egne svar.

I en del av analysene i dette kapitlet vil 9–12 åringene (stort sett 4.–7.klassingene) bli analysert for seg, og 13.–15.åringene (stort sett 8.–10.klassingene)¹² bli analysert for seg. Det er en viktig grunn for dette, og det gjelder datatilfanget. De yngste svarte som nevnt ikke på spørsmål selv i 2003, det gjorde kun foreldrene deres. De eldste svarte derimot på spørsmål om blant annet trivsel på skolen, venner og fritid selv, og vi kan sammenlikne deres egne svar på disse spørsmålene i 2003 og i 2006.

Vi vil først redegjøre for analysene når det gjelder trivsel i skolen og hvordan barna ser på seg selv faglig og sosialt i skolesammenheng.

Barn i lavinntektsutvalget avviker ikke signifikant fra barn ellers med hensyn til om de liker seg på skolen i 2006 (jf. tabell 8.1). Nesten 45 prosent av alle (n=1.287) svarer at de liker seg «veldig godt» på skolen, og knapt 36 prosent sier de liker seg «godt». Vel 18 prosent sier de liker seg «passe», vel 1 prosent at de liker seg «dårlig» og nær en halv prosent at de liker seg «veldig dårlig» på skolen.

Tabell 8.1 Barna/de unge etter hvor godt de sier at de liker seg på skolen 2006. Lavinntektsutvalget (gutter/jenter, lavinntekt/ikke lavinntekt 2005, norske/vestlige/ikke-vestlige innvandrere) og kontrollutvalget. Prosent

	Veldig godt	Godt	Passe	Dårlig	Veldig dårlig	Total	Total (n=)
Lavinntektsutvalget							
– Begge kjønn	44,3	35,8	18,4	1,1	0,4	100,0	1053
- Lavinntektsutvalget: Gutter	41,3	37,7	19,0	1,8	0,2	100,0	499
- Lavinntektsutvalget: Jenter	46,9	34,1	17,9	0,5	0,5	100,0	554
- Lavinntektsutvalget: lav inntekt i 2005	41,1	36,2	20,8	1,6	0,3	100,0	365
- Lavinntektsutvalget: ikke lav inntekt i 2005	45,9	35,6	17,2	0,9	0,4	100,0	688
Lavinntektsutvalget							
– Norske/vestlige innvandrere	42,0	36,7	19,6	1,1	0,5	100,0	871
- Lavinntektsutvalget: ikke vestlige innvandrere	54,9	31,3	12,6	1,1	0,0	100,0	182
Kontrollutvalget – Begge kjønn	47,4	36,3	14,5	1,7	0,0	100,0	234

¹² Grunnen til at vi omtaler aldersgrupper og korresponderende klassetrinn med «stort sett» og «hovedsakelig», er at samsvaret mellom alder og klassetrinn ikke er nøyaktig det samme for alle elevene. Omlag 17-22 prosent av elevene på hvert av klassetrinnene 4.-9.klasse har en annen alder på intervjudispunktet enn flertallet. Det kan være ulike grunner til dette: De har fylt år i 1.-2.kvartal like før intervjuet skjedde, har begynt tidligere eller seinere på skolen enn de andre mv.

Som vi ser er det heller ikke store kjønnsforskjeller i lavinntektsutvalget. Det er en litt større andel av jentene enn av guttene i dette utvalget som sier at de liker seg veldig godt på skolen, og en tilsvarende litt lavere andel som sier at de liker seg «godt». En ubetydelig større andel av guttene enn av jentene i lavinntektsutvalget sier de liker seg dårlig på skolen, her er det svært lave andeler vi snakker om. Innenfor lavinntektsutvalget fant vi ikke statistisk signifikante kjønnsforskjeller på dette spørsmålet.

Det er og en litt hyppigere tendens til at de barna i lavinntektsutvalget som var inntektsfattige også i 2005¹³ i noe mindre grad svarer at de liker seg «veldig godt» på skolen enn dem som ikke var inntektsfattige dette året; 41,1 prosent mot 45,9 prosent. Forskjellene er imidlertid ikke statistisk signifikante.

Som det også framgår av tabell 8.1, sier ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget (54,9 prosent) vesentlig hyppigere enn norske (42 prosent) at de liker seg veldig godt på skolen. Både blant norske, vestlige og ikke-vestlige innvandrere er det svært få som sier at de liker seg dårlig eller veldig dårlig på skolen.

I 2003 hadde spørsmålet om trivsel på skolen bare fire svarkategorier. Blant 10–12-åringene (n= 734) som besvarte dette spørsmålet i 2003, svarte nær 44 prosent (n=321) «Veldig godt», nær 37 prosent svarte «Godt», nær 19 prosent svarte «Passe» og om lag 1 prosent «Dårlig». Spørsmålet har altså fungert ganske stabilt (med forbehold om at de eldste i 2006 svarer «Godt» og «Passe» i noe større grad). En svarkategori til har ikke brakt inn noe større endring i antallet som svarer «Dårlig»/«Veldig dårlig».

Faglige prestasjoner og karakterer

Ingen av elevene var på klassetrinn som ga dem karakterer i 2003, derfor spurte vi om deres egne vurderinger av prestasjonene sine. I 2003 svarte majoriteten av 10–12-åringene at de trodde de presterte faglig omtrent som de andre på skolen¹⁴. Om lag 65 prosent svarte «omtrent som de andre». Nær 20 prosent svarte «litt bedre» og vel 10 prosent «litt dårligere» enn de andre om egen faglig innsats. 3,3 prosent svarte «Mye bedre enn de andre» og 1,1 prosent svarte «Mye dårligere enn de andre». Barna i lavinntektsutvalget

¹³ Jevnfør definisjon i kapittel 2.

¹⁴ Spørsmålet lød: «Hvordan synes du selv at du får det til i fagene på skolen, hvis du sammenlikner deg med de andre i klassen?»

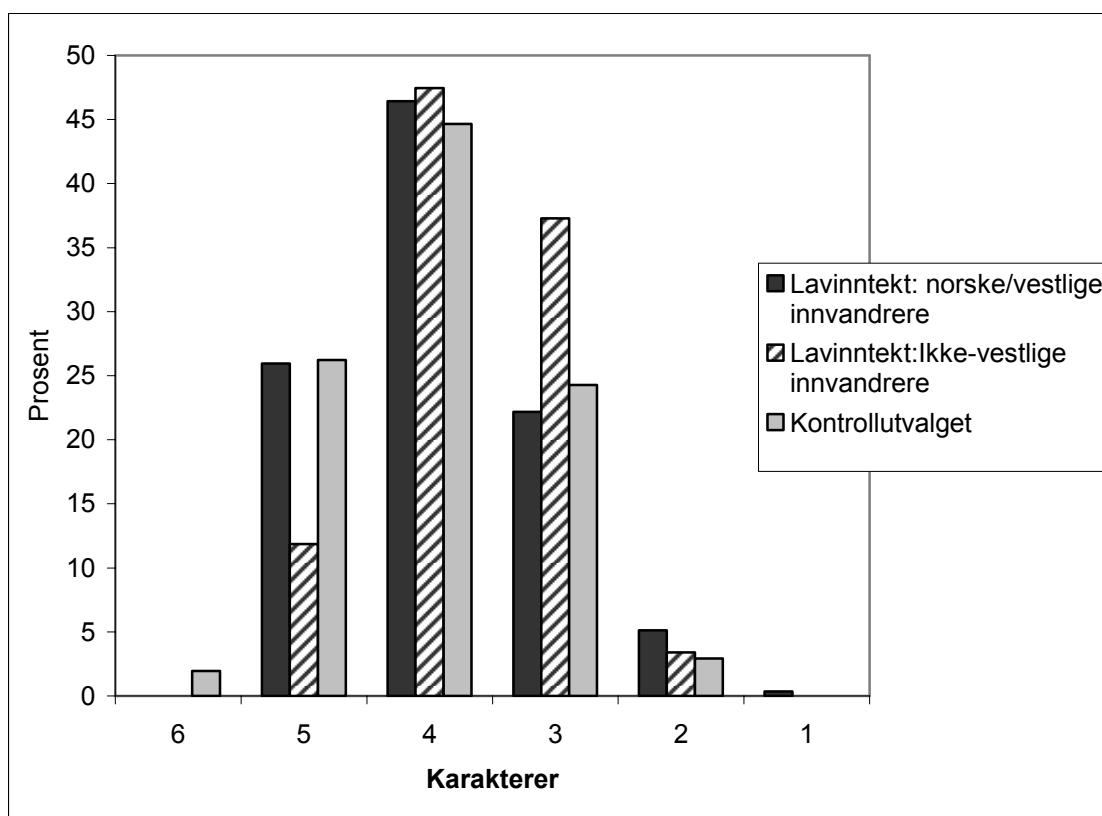
vurderte signifikant oftere enn andre barn sine egne prestasjoner som dårligere enn andres i 2003.

Hvordan er så dette i 2006, hvor de eldste igjen (n=747) besvarte dette spørsmålet selv?

Fortsatt er det slik at majoriteten av barna svarer at de synes de presterer omtrent som de andre, 67 prosent svarer dette. Nær 18 prosent svarer nå «Litt bedre» enn de andre og vel 11 prosent «Litt dårligere» enn de andre. Svært få (0,7 prosent) svarer «Mye dårligere enn de andre», litt færre enn sist svare «Mye bedre enn de andre» (2,3 prosent i 2006).

I undersøkelsen er det spurt om hva slags karakterer elevene fikk i *norsk, matematikk og engelsk* i ungdomsskolen. Dette spørsmålet gikk til elever i 8.–10.klasse, elever på barneskolen (4.–7. klasse) får ikke karakterer. Karakteropplysningene er egenrapporterte og ikke hentet fra registre (med de muligheter for feil som ligger i egenrapportering av karakterer).

Figur 8.1 Karakterer i norsk skriftlig for 8.–10.klassinger 2006. Lavinntektsutvalget/innvandringsbakgrunn og kontrollutvalget. Prosent

Kategori Lavinntektsutvalget: Norske/vestlige innvandrere (N=293), Lavinntekt: Ikke-vestlige innvandrere (n=59). Kontrollutvalget (N=103)

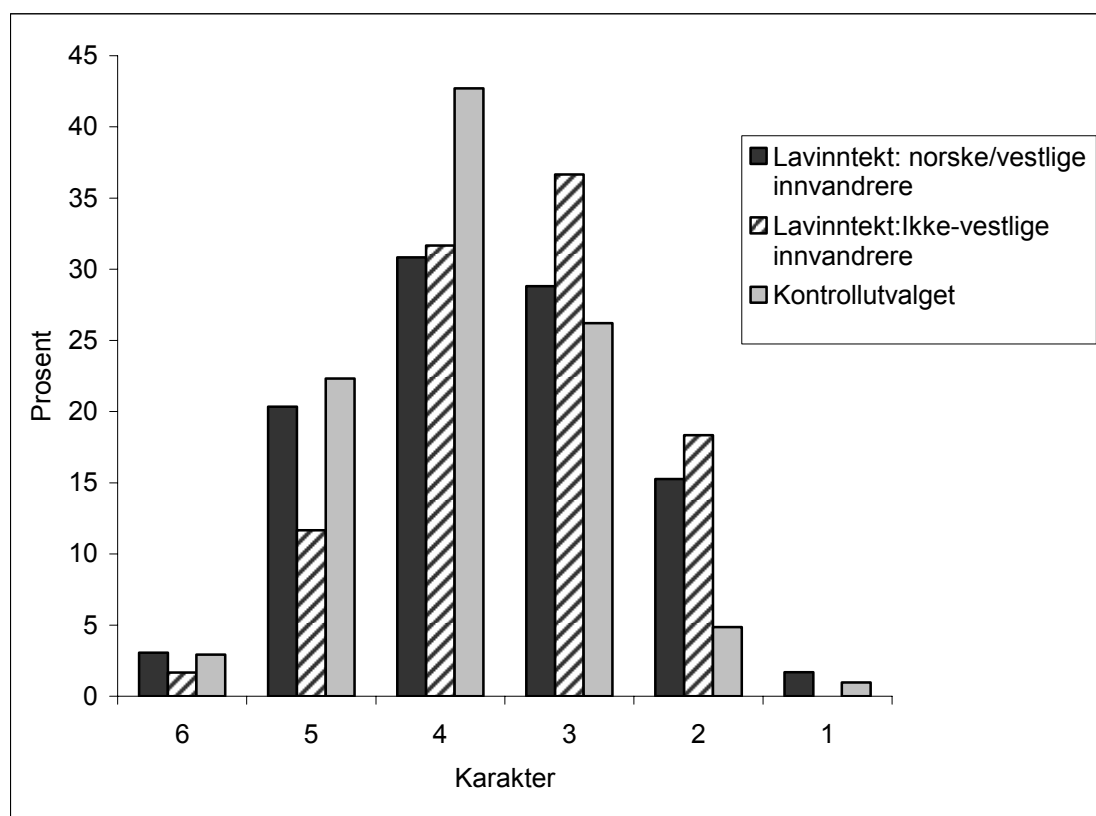
Ikke signifikant (IS)

Karakterskalaen på ungdomsskolen går fra 6, som er beste karakter, til 1 som er dårligste karakter. Som det framgår av figur 8.1, er det en svak tendens til at ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsgruppen i noe mindre grad enn lavinntektsgruppen med norske/vestlige innvandrere og kontrollutvalget får femmere og at de i noen større grad får treere i *norsk*. Forskjellene er ikke statistisk signifikante. De tre gruppene fikk følgende gjennomsnittskarakterer: Lavinntektsgruppen av norske/vestlige innvandrere fikk 3,9, lavinntektsgruppen av ikke-vestlige innvandrere fikk 3,7 og kontrollutvalget 4,0. Vi har også sett på kjønnsforskjellene innenfor de tre gruppene. Det er en signifikant tendens til at jenter i kontrollutvalget gjør det vesentlig bedre i norsk skriftlig enn guttene i dette utvalget. I lavinntektsgruppen av norske/vestlige innvandrere er det en svak tendens (ikke-statistisk signifikant) til at jentene gjør det noe bedre enn guttene. I lavinntektsgruppen ikke-vestlige innvandrere er det så å si ikke kjønnsforskjeller i karakterfordelingen i norsk skriftlig (men resultatene er her basert på 60 personer og gir dermed en viss grad av usikkerhet). Verken i lavinntektsgruppene av norske/vestlige innvandrere eller av ikke-vestlige innvandrere var det noen signifikant forskjellig karakterfordeling i norsk skriftlig blant dem med lavinntekt 2005 sammenliknet med dem som ikke hadde lavinntekt 2005. Men resultatene blant ikke-vestlige innvandrere (8.–10.klasse) er beheftet med en viss usikkerhet fordi de er relativt få.

Det er noe mer markerte forskjeller i *matematikkarakterer* mellom på den ene siden kontrollutvalget, som har fått de beste karakterene, og lavinntektsgruppen (jf. fig. 8.2). Det er en tendens til at vesentlig færre i lavinntektsgruppen får femmere og vesentlig flere får treere enn i de to andre gruppene. Det er dessuten en tendens til at vesentlig flere i kontrollgruppen får firere og færre her får toere enn i de to lavinntektsgruppene. De tre gruppene fikk følgende gjennomsnittskarakterer i matematikk (selvrappo-tert): Lavinntektsgruppen av norske/vestlige innvandrere fikk 3,6, lavinntektsgruppen av ikke-vestlige innvandrere fikk 3,4 og kontrollutvalget fikk 3,9. Forskjellen mellom gruppene når det gjaldt gjennomsnittskarakterer var statistisk signifikant ($p < 0,05$).

Det er små og statistisk ikke- signifikante kjønnsforskjeller i matema- tikkarakterer innenfor de tre gruppene.

Figur 8.2. Karakterer i matematikk for 8.–10.klasse i 2006

Kategori Lavinntektsutvalget: Norske/vestlige innvandrere (N=295), Lavinntekt: Ikke-vestlige innvandrere (n=60). Kontrollutvalget (N=103)

Ikke signifikant (IS)

Når det gjelder karakterene i *engelsk* er det mindre og ikke-signifikante forskjeller mellom de tre gruppene i 8.–10.klasse i 2006 enn vi fant for norsk skriftlig og matematikk. De tre gruppene fikk følgende gjennomsnittskarakterer i engelsk (selvrapportert): Lavinntektsgruppen av norske/vestlige innvandrere fikk 3,9, lavinntektsgruppen av ikke-vestlige innvandrere fikk 3,8 og kontrollutvalget fikk 4,0. Derimot er det statistisk signifikante kjønnsforskjeller innenfor lavinntektsgruppen av norske/vestlige innvandrere, jentene gjør det her betydelig bedre enn guttene.

Verken i matematikk eller engelsk var det signifikante forskjeller innad i lavinntektsgruppene (norske/vestlige innvandrere og ikke-vestlige innvandrere) når vi splittet hver av disse i henholdsvis lavinntekt i 2005/ikke-lavinntekt i 2005 (vi tar fortsatt her forbehold om at gruppen er liten for ikke-vestlige innvandrere).

Drøfting

Bakken har nylig med store datasett fra undersøkelsen «Ung i Norge» vist at det er tydelige klasseforskjeller i karakterer og prestasjoner på ungdomsskolen (Bakken 2007). Svakest karakterer oppnår ungdom med ufaglærte foreldre, hvor det skiller tre kvart karakterpoeng til den øverste sosialklassen i de tre fagene norsk, engelsk og matematikk (samlemål for karakterer i disse fagene). I følge hans analyser og fortolkninger kan dette stort sett forklares med at privilegerte elevgrupper utstyres med faglige kunnskaper og får slik hjelp hjemmefra som gir god avkastning i skolen. Sekundært mener Bakken at slike forskjeller holdes oppe ved at skolen på ulike måter diskriminerer og forskjellsbehandler elever med mindre privilegert kassetilhørighet. Motivasjonsforskjeller kan ikke forklare funnene, for ulikheter i tidsbruk til lekser går stort sett innen og ikke mellom klassene. Det er heller ikke etter Bakkens funn noen tydelige forskjeller i omfanget av utagerende og læringshemmende problematferd (Bakken 2007).

Vi har ikke, slik Bakken gjorde, foretatt en nærmere klasseanalyse av vårt materiale. Men vi har derimot en stor gruppe av barn i familier med lav inntekt. Vi finner igjen et klassemønster (lavinntektsmønster) i karakterer i norsk skriftlig og matematikk som likner på de resultatene Bakken finner. Han har riktignok i sitt datamateriale om ungdomsskoleelever analysert foreldrenes sosiale klassebakgrunn, mens vi i denne delen av analysen har basert oss på inntektsdata og data om lavinntekt. Bakken skriver at foreldrenes utdanningsnivå og antall bøker i hjemmet i sammenheng med sosial klasse synes å være mer utslagsgivende enn direkte økonomiske forhold (Bakken 2007:60).

Grødem har også i tidligere analyser av materialet i denne intervjuundersøkelsen blant annet beskrevet karakterforskjellene mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget, og påpekt de særlige problemene i majoritetsgruppen av lavinntektsutvalget (Grødem 2007a; b; Grødem 2008).

Skolen som sosial arena

I en tidligere rapport fra dette prosjektet (Sandbæk 2004, Stefansen 2004b) ble det blant annet fokusert på om materielle levekår og fattigdom synes å bety noe for hvordan barn opplever forholdet til læreren og til klassekameratene sine. Vi skal analysere de sosiale eller relasjonelle sidene ved skolehverdagen: er barns relasjoner til læreren og til medelever koplet til

familiens levekårssituasjon? Dette ble også undersøkt første gang i 2003, og vi skal nedenfor se hvordan situasjonen har utviklet seg fram til 2006 for de ulike gruppene i utvalgene.

Forholdet til læreren

I 2003-undersøkelsen ble det ikke funnet noen signifikante forskjeller på hvordan barn i lavinntektsutvalget og barn i kontrollutvalget opplevde kontakten med læreren sin. De eldste elevene (10–12 år) ble spurt om å ta stilling til ulike utsagn om relasjonen til læreren (jeg har god kontakt med læreren, jeg kan snakke med læreren om problemer, vi blir oppmuntret til å uttrykke meninger i klassen, læreren behandler oss rettferdig, jeg får ekstra hjelp på skolen hvis jeg trenger det og læreren er interessert i meg som person).

Når det gjelder holdningen til utsagnet om elevene synes de har god kontakt med læreren, finner vi heller ikke i 2006 signifikante forskjeller mellom lavinntekts- og kontrollutvalget eller mellom ikke-vestlige og norske/ vestlige innvandrere innenfor lavinntektsutvalget. Om lag 64 prosent sier seg helt enig i påstanden om at de har god kontakt med læreren, mens nær 31 prosent sier de er litt enige. 4 prosent av de spurte svarer at de er litt uenige, mens under 1 prosent sier de er helt uenige.

Det er også små og ikke signifikante kjønnsforskjeller i svarene på om elevene synes de har god kontakt med læreren.

Når det gjelder utsagnet om elevene synes de kan snakke med læreren, finner vi heller ikke i 2006 signifikante forskjeller mellom lavinntekts- og kontrollutvalget eller mellom ikke-vestlige og norske/ vestlige innvandrere innenfor lavinntektsutvalget. Nær 70 prosent sier seg helt enig i påstanden om at de kan snakke med læreren, mens nær 22 prosent sier de er litt enige. Om lag 5 prosent av alle svarer de er litt uenige, mens 3 prosent sier de er helt uenige. Ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget svarer noe oftere enn andre at de er helt enige i påstanden (77 prosent). Det er også for denne påstanden i liten grad kjønnsforskjeller i svarene.

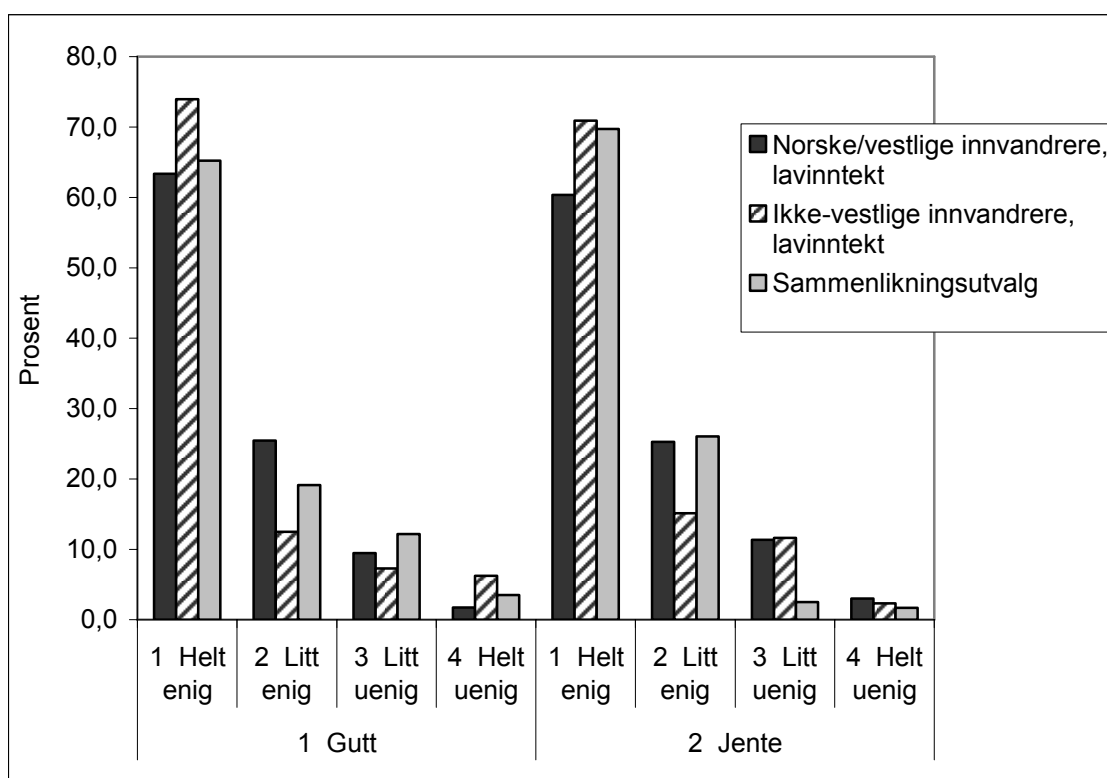
På spørsmålet hvordan barna og de unge stiller seg til påstanden om at de blir oppfordret av læreren til å uttrykke egne meninger i klassen, er det generelt sett også relativt små forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Et flertall av alle (56 prosent) svarer at de er helt enige i påstanden. Men det er ulikheter innad i lavinntektsutvalget. Mens det er små forskjeller mellom norske/ vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget (54

prosent) og kontrollutvalget (58 prosent av alle), er det en høyere andel ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget som er helt enige (nær 66 prosent).

Også for dette spørsmålet er det bagatellmessige kjønnsforskjeller, men jentene (59 prosent) har en noe hyppigere tendens enn guttene (54 prosent) til å svare «helt enig».

Derimot finner vi statistisk signifikante forskjeller på spørsmålet om læreren behandler alle rettferdig. Det er en høyere andel av ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget som er helt enige (nesten 73 prosent)¹⁵, sammenliknet med norske/vestlige i lavinntektsutvalget (knapt 62 prosent) og med de unge i kontrollutvalget (nesten 68 prosent). Samtidig er det en litt høyere andel av ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget som sier de er helt uenige i denne påstanden, sammenliknet med de norske/vestlige i lavinntektsutvalget og kontrollutvalget.

Figur 8.3 Synspunkter på utsagnet «læreren behandler alle rettferdig». Lavinntektsutvalget – norske/vestlige innvandrere og ikke-vestlige innvandrere – og kontrollutvalget. Kjønn. Prosent

Gutter: $p < 0,05$ Jenter: $p < 0,05$

¹⁵ En høy andel av ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget, både blant dem med lavinntekt i 2005 og blant dem som ikke lenger hadde lavinntekt 2005, svarte at de mente læreren behandlet dem rettferdig (begge grupper over 70 prosent).

En litt lavere andel av jentene enn av guttene sier de er helt enige i påstanden om at lærene behandler alle rettferdig. Dessuten er det svært få jenter i kontrollutvalget som er litt uenig sammenliknet med de andre gruppene, og færre jenter blant ikke-vestlige innvandrere som er helt uenige sammenliknet med guttene i denne delen av lavinntektsutvalget. Men for øvrig finner vi igjen de kommenterte tendensene i ulikheter i svarene mellom på den ene siden lavinntektsgruppen av norske/kontrollutvalget og lavinntektsgruppen av ikke-vestlige innvandrere for både gutter og jenter. Forskjellene er signifikante for begge kjønn ($p < 0,05$).

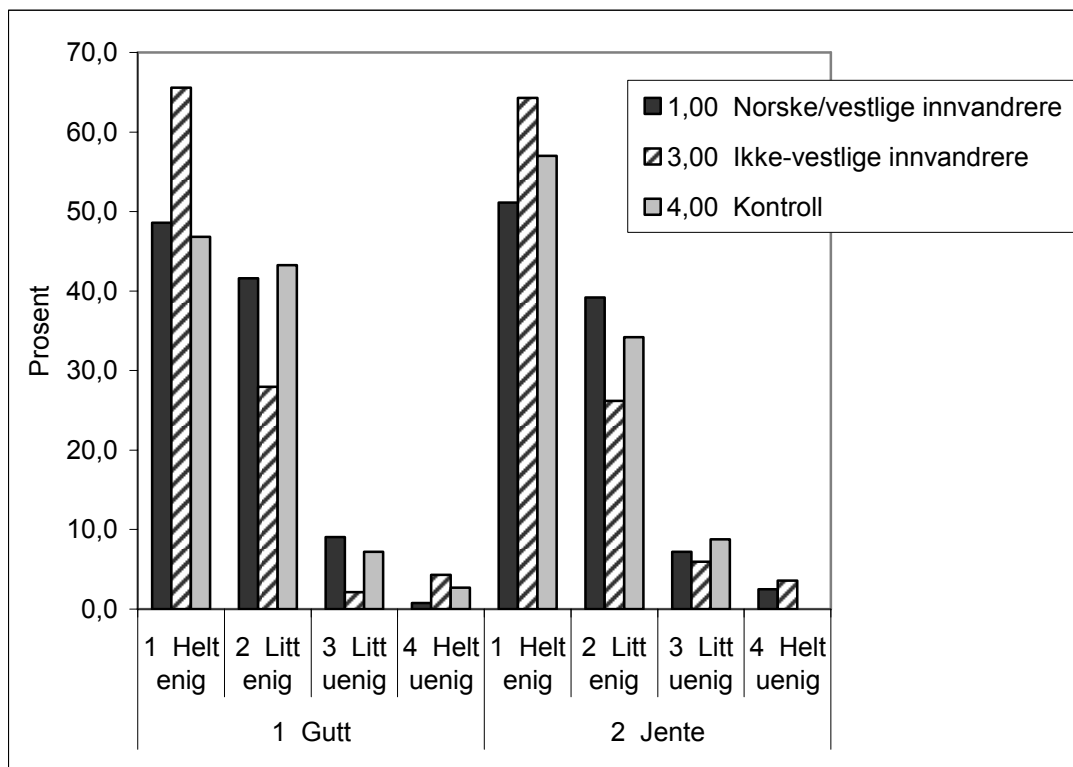
Det var ikke signifikante forskjeller mellom de to lavinnteksgruppene eller mellom dem og kontrollutvalget når det gjaldt synspunkter på utsagnet om at «jeg får ekstra hjelp ved behov». Vel 77 prosent av alle var helt enig i dette, og nær 19 prosent var litt enige. Knappt 4 prosent var litt uenige og under 0,5 prosent helt uenige. Det var heller ikke signifikante kjønnsforskjeller i svarfordelingen på dette spørsmålet. Men det var en tendens til at svært få gutter i kontrollutvalget svarte litt uenig. Dessuten var det ingen jenter i kontrollutvalget og ingen gutter i det hele tatt som svarte helt uenig.

På spørsmålet om hva barna/de unge synes om påstanden «læreren er interessert i barnet som person» framkom også signifikante forskjeller mellom lavinnteksgruppene og kontrollutvalget. Dette gjaldt når vi analyserte gutter og jenter samlet, men når vi splittet på kjønn viste det seg særlig tydelige variasjoner for guttene og ikke statistisk signifikante forskjeller for jentene.

Mens 52 prosent i kontrollutvalget svarte «helt enig» på spørsmålet om læreren var interessert i dem som person, var det hele 65 prosent av ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget som svarte det samme. Blant majoritetsgruppen (norske/vestlige innvandrere) i lavinntektsutvalget var det om lag 50 prosent som svarte «helt enig» på dette spørsmålet. Blant både de norske i lavinntektsutvalget og barn generelt i kontrollutvalget svarte 8 prosent at de er litt uenige mot 4 prosent blant den ikke-vestlige minoritetsgruppen i lavinntektsutvalget.¹⁶

¹⁶ En litt større andel av ikke-vestlige barn i lavinntektsutvalget (4 prosent) enn blant norske i lavinntektsutvalget (2 prosent) og barn i sammenlikningsutvalget (1,3 prosent) svarte at de var helt uenige i påstanden om at læreren var interessert i dem som person.

Figur 8.4 Synspunkter på utsagnet «læreren er interessert i meg som person». Lavinntektsutvalget – norske/vestlige innvandrere og ikke-vestlige innvandrere – og kontrollutvalget. Kjønn. Prosent

Gutter: $p < 0,01$ Jenter: IS

Det er i særlig grad ikke-vestlige innvandrere (i lavinntektsgruppen) som avviker fra de andre når det gjelder synspunkter på lærerne. Minoritetsbarn i lavinntektsgruppen synes gjennomgående å være bedre fornøyd med hvordan de blir behandlet av lærerne enn hva de andre barna/unge synes. Den norske lavinntektsgruppen følger i noe større grad kontrollutvalget med hensyn til spørsmålene som gjaldt lærerne.

Forholdet til medelever

Det er ikke signifikante forskjeller mellom lavinntekts- og kontrollutvalget med hensyn til antall gode venner barna oppgir at de har i klassen/ på dette klassetrinnet. Det er heller ikke forskjeller mellom de norske/vestlige innvandrene og ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget når det gjelder svar på dette spørsmålet. Nær 88 prosent av alle sier at de har fire eller flere gode venner og om lag 10 prosent at de har to eller tre gode venner i klassen/ på trinnet. Under 1 prosent i kontrollutvalget og under en halv prosent i lavinntektsutvalget sier at de har ingen gode venner i klassen. Ingen av barna med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn i lavinntektsutvalget svarer at de ikke

har noen gode venner i klassen/på trinnet, og kun vel 2 prosent av dem sier at de har en god venn her. I kontrollutvalget er de tilsvarende andelene i underkant av henholdsvis 1 og 2 prosent (spørsmålet besvart av N=1283).

Det er små kjønnsforskjeller også når det gjelder hvor mange venner barna sier at de har på klassetrinnet, bortsett fra en tendens til at en litt større andel av guttene (nær 90 prosent) enn av jentene (82 prosent) i den norske delen av lavinntektsutvalget sier de har fire eller flere venner.

Erting/plaging og mobbing

Bli barn fra lavinntektsutvalget oftere ertet eller plaget av medelever enn barn fra familier flest? Hvordan er utviklingen fra 2003 til 2006? Vi viser til Stefansen (2004b) når det gjelder resultatene for 2003. Flere andre forskere har også undersøkt mobbing blant skolebarn, bl.a. Rønning m.fl. (2004).

Blant ungdommene (13–15-åringer i 2006) er det en noe større andel som blir mobbet eller plaget av andre elever på skolen det siste skoleåret i lavinntektsutvalget i forhold til i kontrollutvalget. Disse resultatene er ikke signifikante. Det er også en større andel 9–12-åringer i lavinntektsutvalget som ble mobbet eller plaget av andre elever på skolen i forhold til i kontrollutvalget i 2006. Disse resultatene er heller ikke signifikante.

Dessuten var det en viss sammenheng mellom det å bli mobbet i løpet av skoleåret i 2003 og bli mobbet av andre i 2006 – særlig i lavinntektsutvalget. Dette går fram av tabell 8.2

Tabell 8.2. De unge (8.–10.klasse 2006) etter etter om de ble mobbet/plaget av andre elever på skolen i 2003 og i 2006. Lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Prosent

Blitt plaget eller mobbet på skolen eller skoleveien i dette skoleåret (2003)?	Blitt mobbet/ plaget av andre elever på skolen omtrent hver dag, ukentlig eller av og til i dette skoleåret (2006)	Sjelden blitt mobbet/ plaget av andre elever på skolen i dette skoleåret (2006)	Aldri blitt mobbet / plaget av andre elever på skolen i dette skoleåret (2006)	Total	Total (n=)
Lavinntektsutvalget					
Ja	17,4	30,4	52,2	100,0	115
Nei	5,8	16,0	78,2	100,0	206
Total	10,0	21,2	68,8	100,0	321
Kontrollutvalget					
Ja	:	:	:	100,0	28
Nei	5,7	11,4	82,9	100,0	70
Total	8,2	15,3	76,5	100,0	98

: Prosenttall kan ikke oppgis (prosentueringsgrunlaget er kun 28 personer)

Blant de som svarte ja på at de hadde blitt plaget eller mobbet på skolen eller skoleveien i løpet av skoleåret 2003 (de var da 10–12 år), er det nesten 48 prosent i lavinntektsutvalget som svarte at de hadde blitt mobbet av andre elever på skolen i 2006. Blant dem i samme utvalget som svarte nei på spørsmålet om de var blitt mobbet i skoleåret 2003, er det knapt 22 prosent som hadde blitt mobbet i 2006. En del av dem som hadde blitt mobbet i skoleåret 2003, blir altså ikke mobbet lenger i 2006. Men samtidig var det enkelte av dem som ikke ble mobbet i 2003 som oppgir at de blir mobbet i 2006. Dette var likevel en betydelig lavere andel enn dem som gikk fra status som mobbet i 2003 til ikke mobbet i 2006. Disse generelle tendensene gjaldt både i lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget. Både unge i lavinntektsgruppen generelt og unge med lavinntekt 2005 er noe overrepresentert blant dem som ble mobbet på skolen i 2006.

De eldste guttene i lavinntektsutvalget oppga i 2003 oftere enn jentene at de var blitt mobbet på skolen. Dette gjaldt 42 prosent av guttene og 31 prosent av jentene i dette utvalget. I kontrollutvalget ble guttene også mobbet oftere enn jentene, men prosentandelene lå lavere for begge kjønn. I 2006 finner vi ikke denne kjønnsforskjellen i lavinntektsutvalget blant 13–15-åringene. Nær 10 prosent blant begge kjønn oppgir at blir mobbet daglig, ukentlig eller av og til, om lag 20 prosent at de blir mobbet sjelden og om lag 70 prosent at de aldri blir mobbet i skoleåret 2006.

I den yngste gruppen (9–12 år) er det imidlertid signifikante kjønnsforskjeller blant flere inntektsgrupper i 2006. Både i lavinntektsgruppen av norske/vestlige innvandrere og i kontrollutvalget er det signifikante kjønnsforskjeller med hensyn til om barna var blitt mobbet av andre på skolen i dette skoleåret. I lavinntektsgruppen er det både for barn med lav inntekt 2005 og barn med ikke lav inntekt i 2005 en vesentlig høyere prosentandel gutter enn jenter som oppgir at de har blitt mobbet.

Vel 36 prosent av de eldste guttene i lavinntektsutvalget med lav inntekt i 2005 blir mobbet ved erting av andre elever på skolen i 2006. Jenter (samme alder) i kontrollutvalget og lavinntektsutvalget, ikke lav inntekt i 2005, blir mobbet sjeldnest på denne måten. Vel 23 prosent av de eldste jentene i kontrollutvalget oppgir at de ble mobbet ved erting i 2006.

I 2003 fant man en sammenheng mellom om barnet mottok spesialundervisning og at de i betydelig større grad enn andre ble mobbet ved erting på skolen. Denne tendensen er også tydelig i 2006. Blant de 60 barna som

har mottatt spesialundervisning i 2006, blir halvparten mobbet i løpet av året. Tilsvarende gjelder kun 25 prosent av dem som ikke har mottatt spesialundervisning. Forskjellen er signifikant.

Dette forholdet gjelder også for dem som har hatt kontakt med PP-tjenesten (n=43, 60 prosent av dem var blitt mobbet). Men her var andelen av barna som blir mobbet ikke like høy som blant de barna som først og fremst hadde fått spesialundervisning.

Blant de noe færre barna som ifølge foreldrene har hatt kontakt med barnevernet (n=24) finner vi ikke slike forskjeller i forhold til det å ha blitt mobbet på skolen ved erting i 2006. Det er derimot en svak og ikke statistisk signifikant tendens til at blant de barna som har hatt kontakt med barnevernet og som er blitt mobbet, har dette forekommet daglig eller nesten daglig sammenliknet med blant dem som ikke har hatt kontakt med barnevernet.

Innvandrerbakgrunn og mobbing

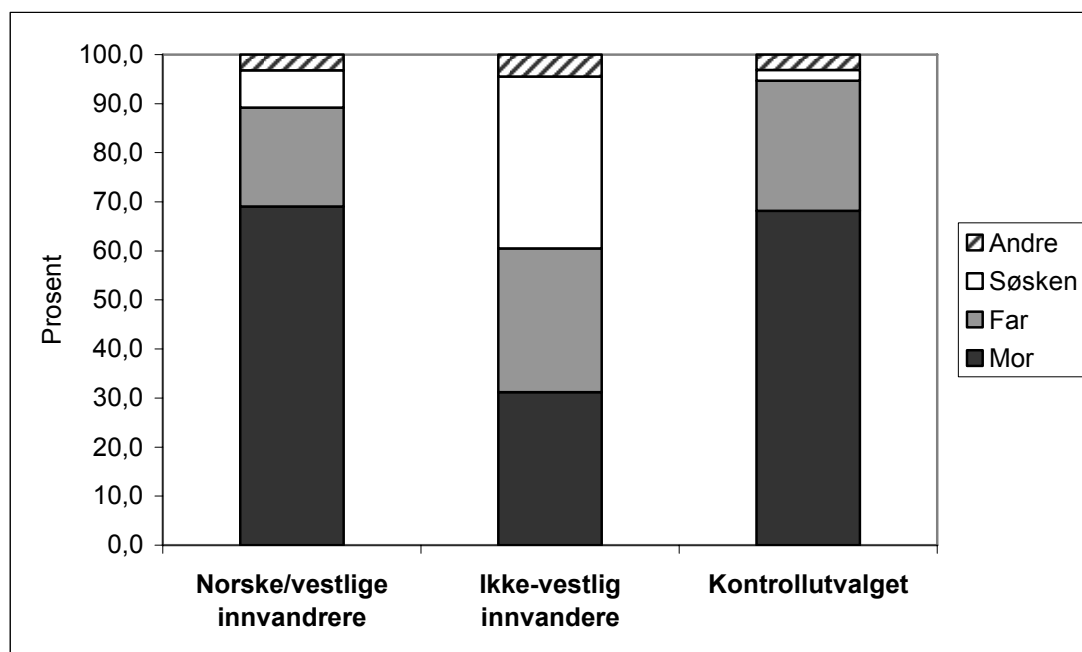
Blant 9–12-åringene med ikke-vestlig bakgrunn i lavinntektsutvalget svarer i 2006 en noe lavere andel (37 prosent) enn barn med norsk/vestlig bakgrunn (45 prosent) at de har blitt mobbet i dette skoleåret. Forskjellen skyldes at en større andel med norsk enn ikke-vestlig bakgrunn svarer at de blir mobbet sjelden dette skoleåret. En like stor andel norske som ikke-vestlige (17 prosent) blir mobbet daglig, ukentlig eller av og til. I kontrollutvalget svarer 10 prosent at de blir mobbet daglig, ukentlig eller av og til, mens sammenlagt svarer 36 prosent at de har blitt mobbet dette skoleåret.

Blant 13–15-åringene er det og en litt lavere andel med ikke-vestlig bakgrunn enn barn med norsk/vestlig bakgrunn som blir mobbet i lavinntektsutvalget (27 mot 31 prosent). Imidlertid er det enda lavere andel i kontrollutvalget som ble mobbet (21 prosent). Forskjellene er imidlertid ikke signifikante (det er under 60 personer med ikke-vestlig bakgrunn i denne aldersgruppen).

Hjelp til lekser

Når det gjelder hvem barna oftest går til når det gjelder hjelp med lekser, finner vi at barn og unge i lavinntektsgruppen av ikke-vestlige innvandrere i langt større grad går til sine søsken (35 prosent), sammenliknet med lavinntektsgruppen av norske/vestlige innvandrere (nær 8 prosent) og kontrollgruppen (vel 2 prosent).

Figur 8.5 Barn og unge 2006 etter hvem de oftest går til med lekser. Lavinntektsutvalget (norske/vestlige og ikke-vestlige innvandrere) og kontrollutvalget. Prosent innen hver gruppe ($p < 0,001$)

Ikke-vestlige barn og unge i lavinntektsgruppen går i liten grad oftest til sine mødre (31 prosent) sammenliknet med norske barn og unge i lavinntektsgruppen (69 prosent) og barn og unge i kontrollgruppen (68 prosent). Det er og litt ulik tendens til å gå til fedrene i de tre gruppene, det gjelder for 29 prosent i lavinntektsgruppen av ikke-vestlige innvandrere, vel 27 prosent i kontrollgruppen og vel 20 prosent i lavinntektsgruppen av norske/vestlige innvandrere ($p < 0,001$). Disse tendensene finner vi både blant gutter og jenter og blant både de yngste og de eldste som ble intervjuet.

Kontakt med hjelpetjenester

Barnas helse og enkelte sider ved deres sosiale tilpasning og bruk av hjelpetjenester er analysert i kapittel 11. Men siden bruk av hjelpetjenester også er relevant for forståelsen av barnas skolesituasjon, er også enkelte sider ved bruk av hjelpetjenester analysert her.

Spesialundervisning

På dette feltet hadde vi både i 2003 og i 2006 satt opp følgende problemstilling: Er det flere barn i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget som har mottatt spesialundervisning? I 2006 har vi i tillegg muligheten for å analysere hvordan utviklingen på dette området var fra 2003 til 2006 for enkelte grupper.

I 2003 var det signifikante forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget når det gjaldt å motta spesialundervisning (basert på foreldreopplysninger).

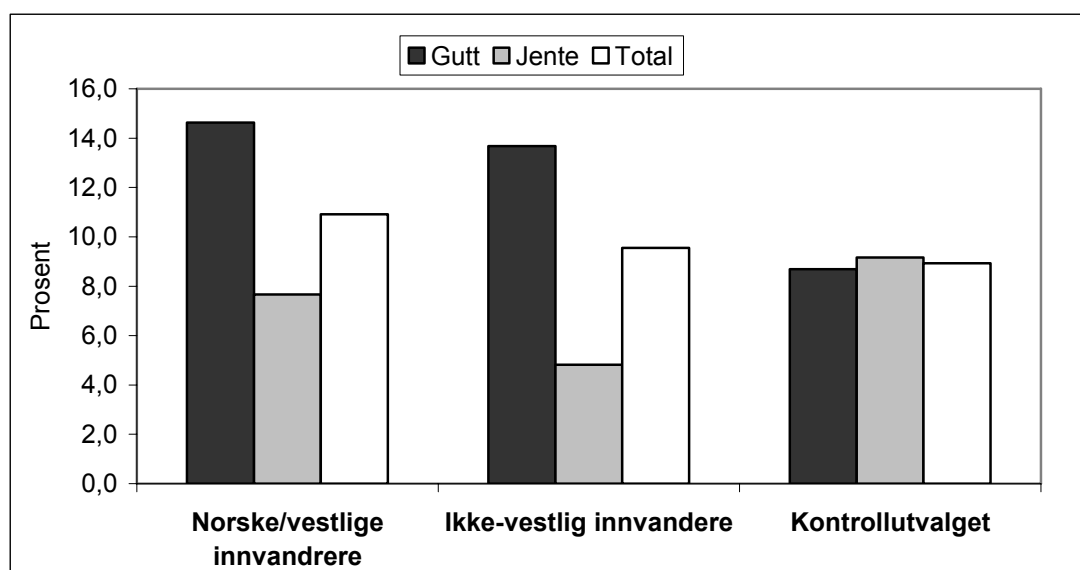
Vi har ikke funnet signifikant forskjellige resultater når det gjelder bruk av spesialundervisning 2006 i forholdet mellom lavinntektsutvalget og andre barn når vi analyserte begge kjønn samlet. Riktignok var det en tendens til at en noe større andel i lavinntektsutvalget av ikke-vestlige innvandrere (vel 19 prosent) hadde fått spesialundervisning enn i både lavinntektsutvalget av norske/ vestlige innvandrere (vel 16 prosent) og i kontrollutvalget (vel 12 prosent), men denne tendensen er ikke statistisk signifikant for begge kjønn samlet. Innad i lavinntektsutvalget av norske/vestlige innvandrere er det derimot signifikante kjønnsforskjeller, her hadde vel 19 prosent av guttene mot om lag 13 prosent av jentene mottatt spesialundervisning siste året ($p < 0,05$).

Kontakt med pedagogisk psykologisk tjeneste (PPT)

Det er ikke signifikante forskjeller mellom lavinntektsutvalget og andre barn samlet når det gjelder bruk av pedagogisk psykologisk tjeneste (PPT) i 2006. Til sammen har 134 barn – 10,4 prosent ($n=1.293$) – vært i kontakt med PPT. Litt flere i lavinntektsutvalget (10,7 prosent) enn i kontrollutvalget (8,9 prosent) hadde hatt slik kontakt.

Det er derimot signifikante forskjeller mellom gutter og jenter innen lavinntektsgruppen av norske/vestlige innvandrere og innen lavinntektsgruppen av ikke-vestlige innvandrere. Kontrollgruppen viser ikke signifikante kjønnsforskjeller. (jf. fig. 8.6).

Fig. 8.6 Andel gutter og jenter som har hatt kontakt med PP-tjenesten i 2006. Lavinntektsutvalget (norske-vestlige, ikke-vestlige innvandrere) og kontrollutvalget. Prosent

Det er også signifikante forskjeller mellom inntektsfattige og ikke-inntektsfattige barn (fattigdomsmålet 2005) i lavinntektsutvalget for norske/ vestlige innvandrere når det gjelder bruk av PPT. Nær 14 prosent av de inntektsfattige (2005) i lavinntektsgruppen av norske/vestlige innvandrere brukte PPT i 2006 mot vel 9 prosent av de ikke-inntektsfattige i samme gruppe ($p < 0,05$). Også i kontrollutvalget har 9 prosent kontakt med PP-tjenesten i 2006.

Kontakt med barnvernet

Det synes heller ikke å være signifikante forskjeller mellom lavinntektsutvalget og andre barn når det gjelder bruk av barneverntjenesten i 2006. Til sammen har 63 barn – (av der 1.293 som svarte) – i følge foreldrene vært i kontakt med barnevernet dette året. Litt flere i lavinntektsutvalget (5,2 prosent) enn i kontrollutvalget (3,4 prosent) hadde hatt slik kontakt, men forskjellen var ikke signifikant.

Tabell 8.3 Barn og unge etter kontak med barneverntjenesten ii 2006. Lavinntektsutvalget (norske-vestlige, ikke-vestlige innvandrere etter lavinntekt 2005 eller ikke) og kontrollutvalget. Prosent

Har barnet hatt kontakt med barneverntjenesten siste år?	Lavinntektsutvalget samlet	Norske-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget, lavinntekt i 2005	Norske-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget, ikke lavinntekt i 2005	Ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget, lavinntekt i 2005	Ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget, ikke lavinntekt i 2005	Kontrollutvalget
Ja	5,2	7,2	4,4	1,3	6,9	3,4
Nei	94,8	92,8	95,6	98,7	93,1	96,6
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N=	1.058	290	590	76	102	235

Vel 7 prosent av norske/vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget med lavinntekt i 2005 hadde i følge foreldrene vært i kontakt barnevernet mot vel 4 prosent av de som ikke hadde lavinntekt 2005 i den samme gruppen. Forskjellene er ikke signifikante¹⁷. Det var og forskjeller i andelene med kontakt

¹⁷ I kapittel 11 (tabell 11.7) har Jon Ivar Elstad fått et signifikant resultat når det gjelder kontakt med barnevernet ved en annen framgangsmåte i analysen (hvert underutvalg er i den tabellen standardisert for kjønn og alder med kontrollutvalgets sammensetning som standard).

med barneverntjenesten blant ikke-vestlige innvandrere etter om de hadde lavinntekt 2005 eller ikke, men forskjellen gikk her motsatt vei av forventet.

En annen undersøkelse av psykisk helse blant barn i 5.–7.klasse her i landet i 2006, har nylig publisert funn om høy psykisk sykelighet blant barn i denne alderen som hadde vært i barneverntiltak (Iversen m.fl. 2007). Denne undersøkelsen var mer omfattende enn vår med hensyn til antall respondenter (til sammen 4.162 barn, av disse hadde 82 hatt kontakt med barneverntjenesten). Barna med barneverntiltak hadde høyere skårer med hensyn til emosjonelle problemer, hyperaktivitet, atferdsproblemer, problemer i samvær med sine jevnaldrende (peer problems) og totale vansker (barn- og forelder rapporterte vansker i det såkalte *Strengths and Difficulties Questionnaire*) sammenliknet med sine jevnaldrende som ikke hadde barneverntiltak (Iversen m.fl. 2007).

En nylig publisert undersøkelse fra NOVA viser at barn og unge som hadde vært i barneverntiltak i perioden 1990–2005 har betydelige levekårsproblemer som unge voksne (Clausen & Kristofersen 2008).

Kontakt med både PPT og barnevern

Vi har analysert hvordan bruk av både PPT og barnevern har en tendens til å opptre som klyngefenomen, altså at en bruk av hjelpetjenester fører med seg bruk av en (eller flere) hjelpetjeneste(r) til. Av intervju og spørreskjemadata framkommer ikke hvilken hjelpetjeneste som kom inn først. Men blant de 134 barn i materialet som fikk hjelp av PPT er det nær 22 prosent som også får hjelp av barnevernet. Blant unge som ikke fikk hjelp av PPT var det underkant av 3 prosent som fikk hjelp av barnevernet. Forskjellene var signifikante.

Kontakt med poliklinikker for barns og unges psykiske helse (BUP)

Nær 6 prosent av barn og unge i lavinntektsutvalget av norske og vestlige innvandrere hadde i følge foreldrene vært i kontakt med barne- og ungdomspsykiatrisk poliklinikk (del av den statlige spesialisthelsetjenesten) i løpet av skoleåret. Tilsvarende gjaldt i underkant av 4 prosent av ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget og nær 3,5 prosent i kontrollutvalget. Forskjellene mellom gruppene var ikke statistisk signifikante. Hvis man hadde

hatt større utvalg ville man muligens funnet statistisk signifikante forskjeller mellom disse gruppene.

Andelen som hadde kontakt med BUP i kontrollutvalget ligger litt lavere de andelene som i en evaluering av Opptrappingsplanen for psykisk helse er beregnet for alle henholdsvis 6–12-åringer (4,1 prosent) og 13–17-åringer (6,6 prosent) i løpet av 2005 på basis av samtlige poliklinikkbesøk i landet (Kristofersen 2007). At kontrollutvalget ligger litt lavere er naturlig, de beregnede andelene i evalueringen er basert på administrative data for alle pasientkontakter. Det er rimelig å forvente at barn og unge som er under behandling for en psykisk lidelse i noe mindre grad enn andre barn og unge deltar i levekårsundersøkelsen vår (javnfør frafallsdiskusjonen i kapittel 2).

Vi har analysert bruk av både spesialundervisning/PPT og BUP for de samme personene i samme skoleåret. Der fant vi signifikante resultater for at slik bruk av to–tre hjelpetjenester noe oftere finner sted i lavinntektsgruppen av norske/vestlige innvandrere enn i de andre gruppene. Foreldrene svarer litt forskjellig på spørsmålet om spesialundervisning og PPT, men for begge disse spørsmålene er det signifikant forskjellige resultater for lavinntektsgruppen av norske/vestlige innvandrere i forhold til kontrollgruppen. For spørsmålet om PPT er det også signifikante resultater i forhold til lavinntektsgruppen av ikke-vestlige innvandrere. Mens en større andel av lavinntektsgruppen av ikke-vestlige innvandrere benytter spesialundervisning (19 prosent) sammenliknet både med kontrollgruppen (12 prosent) og lavinntektsgruppen av norske/vestlige innvandrere, er det en klart større andel som får både spesialundervisning og hjelp av BUP i den siste gruppen. Blant alle i lavinntektsgruppen av norske/vestlige innvandrere gjelder dette 3,9 prosent, mot 2,6 prosent i kontrollgruppen og bare 1,7 prosent i lavinntektsgruppen av ikke-vestlige innvandrere. Disse forskjellene var signifikante for lavinntekt norske og kontrollgruppen, men ikke for lavinntekt ikke-vestlige. På spørsmålet om bruk av PP-tjenesten kommer ikke-vestlige innvandrere samlet sett noe lavere (9,6 prosent) enn de gjorde på spørsmålet om spesialundervisning (19 prosent). Men på felles bruk av PPT og BUP kommer de noe høyere, for 3,4 prosent av lavinntektsgruppen av ikke-vestlige innvandrere svarer foresatte ja på at de bruker begge disse tjenestene. Dette funnet er signifikant.

Sammenfatning

De fleste barna i lavinntektsutvalget kom i første fase av undersøkelsen (2003) nokså godt ut på flere av indikatorene både når det gjaldt skolen som læringsarena og sosial trivsel. Flertallet mente også de gjorde det «like bra som andre» på skolen. Samtidig gikk alle forskjeller i disfavør av barna i lavinntektsutvalget.

Bildet er fortsatt sammensatt etter annen intervjurunde med de samme barna og foreldrene i 2006. Alle barna besvarte nå de spørsmålene som er rapportert i dette kapitlet selv. Vi finner både tendenser til at barn i lavinntektsgruppen svarer som barn i kontrollgruppen, men gjør og tydelige funn som viser at de svarer nokså forskjellig, spesielt når vi bryter opp lavinntektsgruppen 2006 og analyserer den etter landbakgrunn, kjønn, alder og lav inntekt/ikke lav inntekt (2005).

Barn som tilhører lavinntektsutvalget trives omtrent like godt på skolen som barna i kontrollutvalget i 2006. Det er heller ikke store kjønnsforskjeller innen lavinntektsutvalget. Ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget (55 prosent) svarer derimot vesentlig hyppigere enn norske (42 prosent) at de liker seg veldig godt på skolen. Det er interessant at mange unge med ikke-vestlige bakgrunn, som også likte seg veldig godt på skolen i 2003, fortsatt sier at de liker seg så godt på skolen når de er 13–15 år i 2006.

Alle barna var for unge til å få karakterer i 2003. I 2006 fikk de eldste (8.–10.klassingene) karakterer. Våre data gjelder selvrapporterte karakterer i norsk skriftlig, matematikk og engelsk. Det er mest markerte forskjeller i matematikkarakterer mellom på den ene siden kontrollutvalget, som har fått de beste karakterene, og lavinntektsgruppen. Her finner vi et halvt karakterpoeng i forskjell mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget (forskjellen er signifikant). Det var mindre gjennomsnittsforskjeller i norsk skriftlig, og svært små forskjeller i engelsk mellom de tre gruppene.

Derimot er det vesentlige forskjeller mellom jenter og gutter i en del av gruppene, noe som rimer med andre forskeres funn når det gjelder skoleprestasjoner. Det er en tydelig og signifikant tendens til at jentene i kontrollutvalget gjør det bedre i norsk skriftlig enn guttene i dette utvalget, og en svak tendens til at jentene i lavinntektsgruppen av norske-vestlige innvandrere gjør det bedre enn guttene der. Det er signifikante kjønnsforskjeller i engelsk. Jenter i lavinntektsgruppen av norske-vestlige innvandrere gjør det betydelig bedre enn guttene i denne gruppen.

I 2003-undersøkelsen ble det ikke funnet noen signifikante forskjeller på hvordan barn i lavinntektsutvalget og barn i kontrollutvalget opplevde kontakten med læreren sin. Heller ikke i 2006 finner vi noen vesentlige forskjeller mellom gruppene i dette spørsmålet. Om lag 64 prosent er helt enige og 31 prosent litt enige i påstanden om at de har god kontakt med læreren i 2006. Vi finner ikke signifikante forskjeller mellom lavinntekts- og kontrollutvalget eller mellom ikke-vestlige og norske/vestlige innvandrere innenfor lavinntektsutvalget i svaret på dette spørsmålet. Lærerne kommer særlig godt ut i forholdet til ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsgruppen på spørsmålene om de er rettferdige og om de er interessert i barnet som person. For andre spørsmål som gjaldt forholdet til læreren, finner vi kun små forskjeller mellom gruppene.

De fleste barna oppgir at de har mange venner og gode forhold til sine medelever. Det er ikke forskjeller mellom de norske/vestlige innvandrerne og ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget når det gjelder svar på dette spørsmålet. Det er små kjønnsforskjeller når det gjelder hvor mange venner barna sier at de har på klassetrinnet, bortsett fra en tendens til at en litt større andel av guttene (nær 90 prosent) enn av jentene (82 prosent) i den norske delen av lavinntektsutvalget sier de har fire eller flere venner.

Blant både 9–12 og 13–15-åringene i 2006 er det en noe større (men ikke signifikant) andel som ble mobbet på skolen i lavinntektsutvalget i forhold til kontrollutvalget. Dessuten er det en klar sammenheng mellom det å ha blitt mobbet i løpet av skoleåret 2002/2003 og bli mobbet av andre elever på skolen i 2005/2006. Blant 10–12-åringene som svarte at de hadde blitt mobbet i løpet av skoleåret 2003, svarer om lag 48 prosent at de har blitt mobbet av andre i 2006. Blant dem som svarte nei på spørsmålet om de var blitt mobbet i skoleåret 2003, svarer nesten 22 prosent at de har blitt mobbet i 2006.

I 2003 fant vi sammenheng mellom at barnet mottok spesialundervisning og at barn oppga at de i betydelig større grad enn andre ble mobbet ved erting på skolen. Denne tendensen er også sterk i 2006. Blant de 60 barna som har mottatt spesialundervisning i 2006 har halvparten blitt mobbet i løpet av året. Tilsvarende gjelder kun 25 prosent av dem som ikke har mottatt spesialundervisning. Forskjellen er signifikant.

9 Fritid og sosial deltakelse

Innledning

I første fase av dette prosjektet ble det undersøkt om familiens inntekts- og levekårssituasjon hadde betydning for barns fritid og sosiale deltakelse. Følgende problemstillinger ble belyst: Deltar barn fra familier med lav inntekt i mindre grad enn barn fra familier med vanlige inntekter i organiserte fritidsaktiviteter? Har familiens inntekt betydning for barns relasjoner til jevnaldrende? Er det sammenheng mellom familiens levekårssituasjon og barns tilgang til utstyr til lek og fritid? Disse temaene ble tatt opp igjen i undersøkelsen i 2006, og vi har analysert utviklingen i svarene mellom de to tidspunktene.

Først vil vi oppsummere funnene fra 2003. Deretter framlegges og drøftes analyseresultatene fra 2006. Hva finner vi for de samme barna og unge i 2006? I hvilken grad har endringer og stabilitet i levekår bidratt til endring eller en stabil situasjon for barns fritid og sosiale deltakelse i perioden 2003–2006?

Andre undersøkelser om dette temaet finner vi blant annet hos Anne Skevik Grødem, Åse Strandbu og Tormod Øia (Brusdal 2004, Grødem 2007a; b; Krange & Strandbu 2004; Grødem 2008; Strandbu & Bakken 2007; Strandbu & Øia 2007; Øia 2003; 2007). Krange og Strandbu fant blant annet i sin analyse basert på Ung i Norge 1992 og Ung i Norge 2002 at norske ungdommer trente like ofte i 2002 som i 1992. Det var en nedgang i andelen unge som var medlem av idrettslag, men det hadde ikke vært en nedgang i andelen som hadde trent i idrettslag eller andelen som har trent på egen hånd. Undersøkelsen viste at økonomiske og kulturelle ressurser i hjemmet hadde positiv sammenheng med de unges treningsaktivitet og deres tilbøyelighet til å trene, men sammenhengene var ikke sterke (Krange & Strandbu 2004).

Innvandrerungdoms generelle situasjon er undersøkt mer de seinere årene, spesielt i Oslo. Mange av dem klarer seg bra (Strandbu & Øia 2007; Øia 2007). Men denne foreliggende undersøkelsen legger altså et større fokus på lavinntektsgruppene blant ungdom med innvandrerbakgrunn.

Organisert fritid

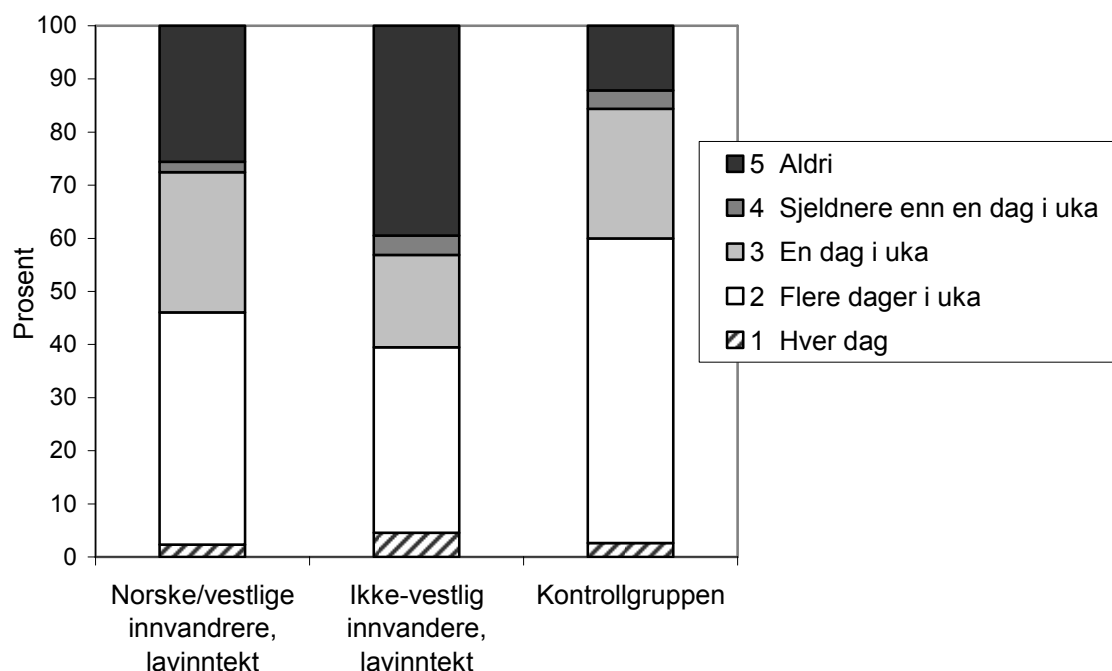
Majoriteten av barna både i lavinntektsutvalget og kontrollutvalget deltok i organiserte fritidsaktiviteter i 2003, men barn i lavinntektsutvalget deltok i noe mindre grad enn kontrollutvalget. I den eldste gruppen av barn (10–12 år i 2003) var det særlig jenter med ikke-vestlig bakgrunn i lavinntektsutvalget som hadde lav deltaking. I den yngste lavinntektsgruppen (6–9 år) hadde både jenter og gutter med ikke-vestlig bakgrunn lavere deltaking enn barn med norsk og vestlig bakgrunn. Imidlertid var det også forskjell mellom barn i lavinntektsutvalget med norsk bakgrunn og kontrollgruppen. Blant de yngste barna med vestlig bakgrunn i lavinntektsgruppen var andelen barn som ikke var aktiv spesielt høy i familier med boligproblemer. Dette ble tolket som at denne gruppen var i en mer vedvarende vanskelig situasjon. Det å ikke kunne prioritere de yngste barnas deltakelse i organiserte fritidsaktiviteter var i følge denne undersøkelsens første resultater ikke noe som kjennetegnet lavinntektsgruppen som helhet, men denne sammenhengen var først og fremst knyttet til familier i en vedvarende vanskelig situasjon (Stefansen 2004c).

Hvordan er så situasjonen til disse barna tre år etter – i 2006?

Også i 2006 har norske/vestlige barn i lavinntektsgruppen i alderen 10–12 år høyere deltaking i organiserte fritidsaktiviteter (trener i klubb eller forening, for eksempel fotball, riding eller liknende) sammenliknet med ikke-vestlige barn i samme alder (signifikante resultater).

Vi ser i 2006 en klar og signifikant tendens til at barn i lavinntektsgruppen 10–12 år med ikke-vestlig bakgrunn i høyere grad enn de andre gruppene i samme alder er mindre aktive i forhold til slike organiserte aktiviteter. Vel 39 prosent i denne gruppen er aldri aktive på dette feltet, mot vel 26 prosent i den vestlige lavinntektsgruppen og kun 12 prosent i kontrollgruppen. Og barn med ikke-vestlig bakgrunn som er aktive, er som regel aktive færre dager i uka sammenliknet med de andre (jf. figur 9.1). Men vi ser også fortsatt en klar tendens til at barn i lavinntektsutvalget med norsk/vestlig bakgrunn har en noe lavere aktivitet enn kontrollgruppen.

Figur 9.1 Andel 10–12-åringer som trener i en klubb eller forening, for eksempel fotball, ridning eller lignende, etter antall dager per uke. Lavinntektsutvalget (norske/vestlige innvandrere og ikke-vestlige innvandrere) – samt kontrollutvalget. Prosent innen hver gruppe ($p < 0,001$)

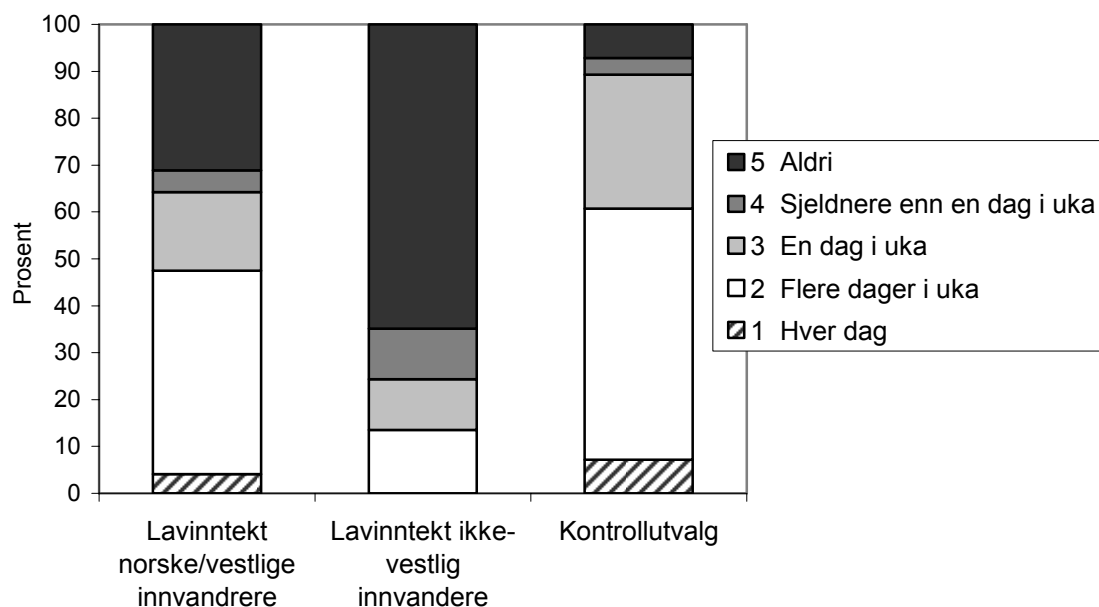
En vesentlig høyere andel av barna i kontrollgruppen deltar i organisert sosial aktivitet daglig eller flere dager i uka (60 prosent) sammenliknet med norske/vestlige innvandrere i lavinntektsgruppen (vel 46 prosent). I lavinntektsgruppen av ikke vestlige innvandrere er den tilsvarende andelen vel 39 prosent.

Blant 13–15-åringene er en enda høyere andel av de ikke-vestlige i innvandrerne i lavinntektsgruppen aldri aktive i forhold til slike organiserte aktiviteter. Dette gjelder nå vel 46 prosent i denne gruppen. I kontrollgruppen og gruppen med norsk/vestlig bakgrunn i lavinntektsgruppen er henholdsvis 33 og 22 prosent aldri aktive. Vi finner her signifikante forskjeller mellom gruppene. Også når det gjelder andelen med daglig aktivitet eller aktivitet flere ganger i uka i slike organiserte tilbud finner vi tydelige forskjeller: I kontrollgruppen er 56 prosent ofte aktive i slike tilbud, mot vel 48 prosent i lavinntektsgruppen med norsk/vestlig bakgrunn og i underkant av 32 prosent i lavinntektsgruppen med ikke-vestlig bakgrunn.

Også i 2006 finner vi ganske klare kjønnsforskjeller, særlig i den eldste aldergruppen, men nå også i den yngste (som har nådd samme aldersspenn som den eldste gruppen i 2003). Det er jentene som bidrar til de signifikante

forskjellene mellom inntektsgruppene, ikke guttene. Innad i de to aldersgruppene av gutter finner vi ikke signifikante forskjeller i omfang av deltaking i organiserte fritidsaktiviteter mellom inntektsgrupper. Det er særlig forskjeller innad i gruppen av jenter 13–15 år i hvilken grad de er aktive i organiserte aktiviteter. Jenter i kontrollgruppen er svært aktive i slike aktiviteter, bare 7 prosent er aldri aktive. Men i lavinntektsgruppen av norske/vestlige innvandrere er 31 prosent aldri aktive og i lavinntektsgruppen av ikke-vestlige innvandrere er en enda høyere andel aldri aktive – nesten 68 prosent. Forskjellene er samlet sett store og likevel signifikante mellom de tre gruppene på tross av relativt få respondenter. Blant jentene i denne alderen er nesten 90 prosent i kontrollgruppen aktive i slike organiserte aktiviteter en eller flere dager i uka, mens tilsvarende andeler gjelder 64 prosent i lavinntektsgruppen av norske/vestlige innvandrere og en betydelig lavere andel – 24 prosent – blant ikke-vestlige innvandrere (prosenten her er usikker da den kun er basert på 37 respondenter).

Figur 9.2 Andel jenter 13–15 år 2006 som trener i en klubb eller forening, for eksempel fotball, ridning eller lignende, etter antall dager per uke. Lavinntektsutvalget (norske/vestlige innvandrere, ikke-vestlige innvandrere) og kontrollutvalget. Prosent innen hver inntekts- og etnisk gruppe ($p < 0,001$)

Det er også tydelige forskjeller mellom inntektsgrupper blant jenter i alderen 10–12 år i 2006. I kontrollgruppen er 11 prosent aldri aktive i forhold til organiserte tilbud, mot 30 prosent blant norske/vestlige innvandrere i

lavinntektsgruppen og vel 50 prosent blant ikke-vestlige i denne gruppen. Og mens nær 60 prosent i kontrollgruppen er aktive daglig eller flere dager i uka, gjelder dette kun vel 20 prosent i lavinntektsgruppen av ikke-vestlige innvandrere.

Betyr familiens inntekt noe blant de norske barna?

Vi har også analysert svarene i 2006 på basis av inntektsdata fra 2005 (lav inntekt /ikke lav inntekt dette året). Når vi går spesifikt inn på de norske/ vestlige barna i lavinntektsutvalget, finner vi ikke signifikante forskjeller mellom barn i alderen 13–15 år med henholdsvis lav inntekt og ikke lav inntekt dette året med hensyn på hvor ofte de trener i klubb eller forening med fotball, riding eller liknende, men vi finner slike forskjeller for barna i alderen 10–12 år. Her er det 31 prosent som aldri trener i slik klubb blant dem med lav inntekt 2005, mot 22 prosent blant dem som ikke hadde lav inntekt. Dessuten var det vel 50 prosent av de norske 10–12-åringene i lavinntektsutvalget med ikke lav inntekt i 2005 som trener daglig eller flere dager i uka, mot tilsvarende vel 38 prosent i gruppen som ut fra inntektsdata 2005 ble kategorisert med lav inntekt.

Den sosiale fritiden

I norske og nordiske undersøkelser har 10 års alderen ofte blitt beskrevet som en alder hvor vennskap og jevnalderrelasjoner får større betydning (jf. for eksempel Backe-Hansen & Ogden 1998). Nedenfor har vi analysert resultater fra vår studie i 2003 og 2006 når det gjelder samvær med venner og fortrolighet i vennsksrelasjoner.

Samvær med venner

I hvilken grad hadde barn og unge i undersøkelsen vår i 2006 samvær med faste venner?

I 2003 spurte vi også om hvem de pleide å være sammen med i fritiden. De aller fleste barna i begge utvalgene (70–80 prosent) oppga den gangen at de hadde faste venner. Det å ha et mer tilfeldig vennsksmønster var noe mer utbredt blant barna i kontrollutvalget enn i lavinntektsutvalget i 2003 (hhv. 30 og 21 prosent). Man undersøkte om det ikke å ha faste venner var mer vanlig i familier med ulike levekårsproblemer innenfor lavinntekts-

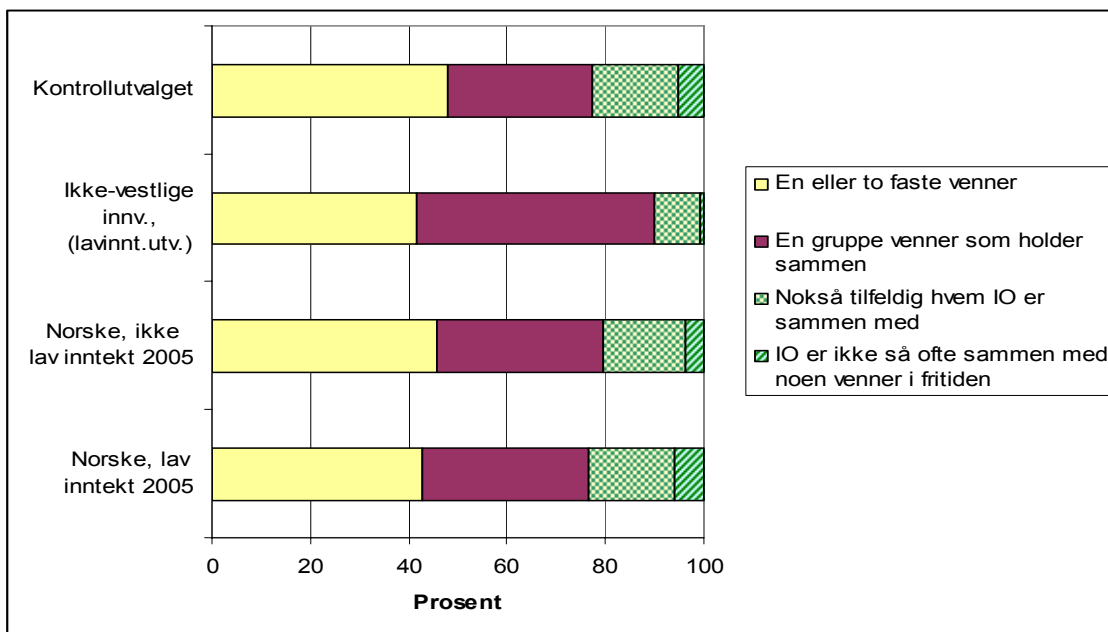
utvalget, men ingen av resultatene pekte i en slik retning. Det var heller ingen forskjell mellom barn med ulik etnisk bakgrunn.

I 2006 synes dette bildet å være noe annerledes. Gutter i den yngste gruppen viser et svarmønster med signifikante forskjeller når det gjelder i hvilken grad de er sammen med faste venner ($p < 0,05$). Ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsgruppen er i vesentlig større grad enn både kontrollgruppen og norske barn i lavinntektsgruppen, oftere sammen med «en gruppe venner som holder sammen». Dette gjelder 55 prosent i lavinntektsgruppen av ikke-vestlige innvandrere, mens tilsvarende andeler gjelder 32 prosent blant lavinntektsgruppen av norske-/ikke vestlige innvandrere og 29 prosent i kontrollgruppen. I kontrollgruppen og lavinntektsgruppen av norske er en større andel sammen med en eller to faste venner (46 prosent) mens i lavinntektsgruppen av ikke-vestlige innvandrere gjelder dette en lavere andel (32 prosent).

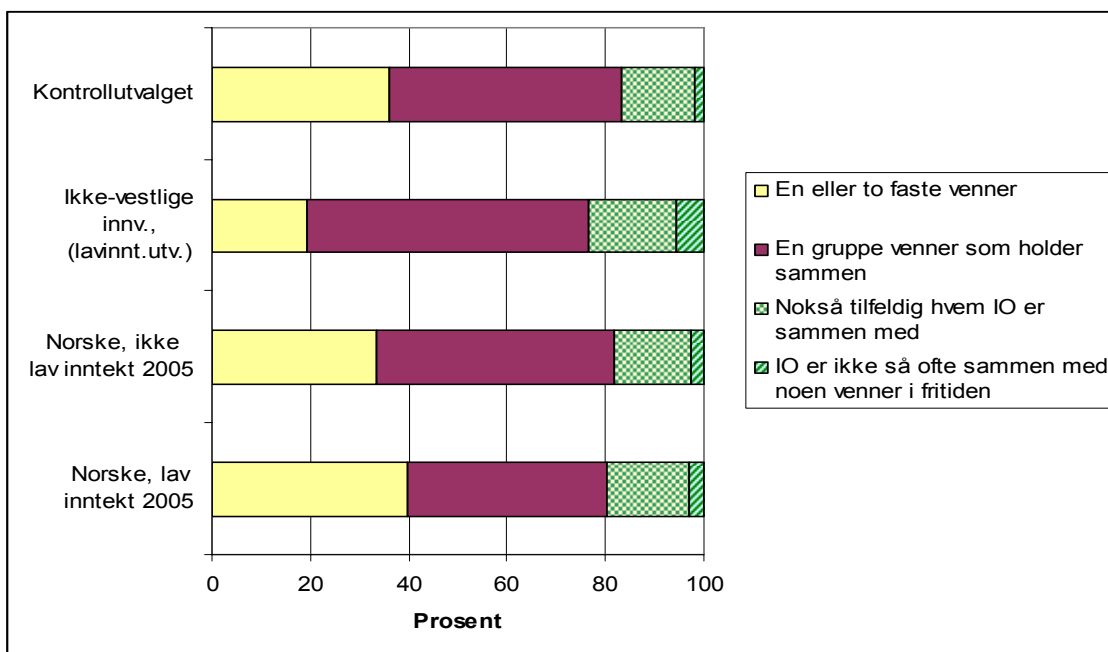
Innad i lavinntektsgruppen finner vi signifikante forskjeller med hensyn på hvem de unge pleier å være sammen med i fritiden når vi sammenlikner de to delene av lavinntektsutvalget og kontrollgruppen. Blant norske barn med lavinntekt i 2005 ser vi et annet mønster enn blant dem som ikke har lavinntekt dette året (jf. figurene 9.3 og 9.4 for spesifikke resultater i de to aldersgruppene).

Blant 13–15-åringene (begge kjønn samlet) ser vi en særlig høy andel som oftere er sammen med «en gruppe venner som holder sammen» blant de ikke-vestlige innvandrerne i lavinntektsutvalget. Blant de norske med lavinntekt 2005 er det betydelig vanligere å være sammen med «en eller to faste venner» i alderen 13–15 år.

Figur 9.3 Barn og unge 10–12 år 2006 etter hvem de pleier å være sammen med i fritiden. Lavinntektsutvalget (norske/vestlige innvandrere etter lav inntekt/ikke lav inntekt 2005, ikke-vestlige innvandrere¹⁸) og kontrollutvalget. Prosent

Figur 9.4 Unge 13–15 år 2006 etter hvem de pleier å være sammen med i fritiden. Lavinntektsutvalget (norske/vestlige innvandrere etter lav inntekt/ikke lav inntekt 2005, ikke-vestlige innvandrere¹⁹) og kontrollutvalget. Prosent

¹⁸ Ikke-vestlige innvandrere er ikke splittet i lav inntekt 2005/ikke lav inntekt 2005 fordi det er få respondenter i aldersgruppen.

¹⁹ Jf. forrige note – det samme er tilfelle i denne aldersgruppen.

Vi stilte også i 2006 spørsmål om hvordan barna og de unge er sammen med vennene sine. I hvilken grad har de med venner hjem og i hvilken grad er barna/de unge med vennene sine hjem til dem? I hvilken grad møter barna og de unge vennene sine andre steder?

I 2003-undersøkelsen fant en signifikante forskjeller mellom 10–12-åringene i lavinntektsutvalget og kontrollutvalget både når det gjaldt å ha med seg venner hjem og være med venner hjem. Det var ingen slik forskjell når det gjaldt hvor ofte barna møtte venner andre steder. Mønsteret var motsatt for 6–9-åringene i 2003. Det var forskjell med hensyn på hvor ofte barn fra lavinntektsutvalget og kontrollutvalget traff venner ute, men det var ingen forskjell mellom gruppene når det gjaldt hvor ofte barna hadde besøk hjemme eller var på besøk hos andre.

Den yngste gruppen som hadde blitt 10–12 år i 2006, viser ikke lenger det samme mønsteret som vi fant for dem som 6–9-åringene i 2003. Mønsteret deres likner nå mer på 10–12-åringenes i 2003. Vi finner særlig at ikke-vestlige barn i lavinntektsgruppen sammenliknet med både lavinntektsgruppen av norske/vestlige innvandrere og kontrollgruppen sjeldnere har venner hjemme hos seg. Dette gjelder både gutter og jenter. Vi finner det samme mønsteret i denne aldersgruppen når det gjelder å være med venner hjem.

For den eldste gruppen, 13–15-åringene i 2006, finner vi ikke lenger disse tendensene. Det finnes fortsatt mindre forskjeller mellom gruppene, men de er ikke lenger signifikante. Dette gjelder både for gutter og jenter.

Fortrolighet i vennsksrelasjoner

Vi spurte også i 2006 (i likhet med i 2003) om hvem barnet helst snakket med om vanskelige ting, og i hvilken grad de kunne snakke spesifikt med vennene sine om slik temaer. Verken i 2003 eller i 2006 fant vi noen signifikante forskjeller mellom lavinntektsgruppen og kontrollutvalget når det gjaldt i hvilken grad de kunne snakke med sine venner om slike temaer. Men i begge grupper var det begge år en større andel av jentene enn guttene som kunne snakke med vennene sine om slike ting. I 2006 svarer 66 prosent av jentene bekreftende på dette mot kun 46 prosent av guttene. Det er i 2006 en større andel av de eldste (13–15 år) som kan snakke fortrolig med vennene sine enn blant de yngste (10–12 år). Blant de eldste svarer nesten 74 prosent at de gjør dette mot kun nær 44 prosent blant de yngste. Forskjellene mellom aldersgruppene når det gjelder fortrolighet i vennsksrelasjoner gjelder også på tvers av inntektsgrupper og etnisitet.

Utstyr til fritid

I 2003 fant vi at barn fra lavinntektsfamilier i noe større grad enn barn i kontrollutvalget manglet enkelte av de forbruksgodene vi spurte etter. Både 10–12-åringene i lavinntektsutvalget og foreldrene til 6–9-åringene i lavinntektsutvalget svarte at de i mindre grad enn andre barn eide cd-spiller eller diskman, ski/snowboard og sykkel. Ut over dette var det ingen forskjeller. Når det gjaldt pc og tv var det litt ulike strukturer i lavinntektsutvalget (på bakgrunn av blant annet etnisitet) og i kontrollutvalget.

I 2006 er det enda vanligere å eie disse forbruksgodene både i lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget enn det var i 2003, men vi finner fortsatt noen forskjeller mellom barna i de ulike utvalgene.

I tabell 9.1 viser vi hvor vanlig det er å eie ulike goder i 2006 i de gruppene vi har undersøkt. Lavinntektsutvalget er her splittet i fire undergrupper etter både etnisitet og om barnets familie har lav inntekt eller ikke også i 2005.

Tabell 9.1 Har ulike typer utstyr til fritidsbruk 2006. Barn og unge i lavinntektsutvalget (norske/vestlige og ikke-vestlige innvandrere, lav inntekt/ikke lav inntekt 2005) og kontrollutvalget. Prosent

Utstyr	Lavinntektsutv. samlet	Lavinntektsutv., norske/ vestlige innvandrere – lav inntekt 2005	Lavinntektsutv., norske/ vestlige innvandrere – ikke lav inntekt 2005	Lavinntektsutv., ikke-vestlige innvandrere – lav inntekt 2005	Lavinntektsutv., ikke-vestlige innvandrere – ikke lav inntekt 2005	Kontrollutvalget
CD-spiller/diskman***	88	91	93	62	73	95
Mobiltelefon**	83	83	86	75	77	89
Ski/snowboard***	75	80	86	30	38	93
Sykel**	93	93	94	94	88	99
TV	60	62	57	62	70	57
PC	53	52	55	48	52	51
4 eller flere***	80	80	86	55	65	92
Samtlige av disse***	24	27	27	13	12	30

p<0,01,* p<0,001,

Barna og de unge i kontrollutvalget oppgir også nå noe oftere enn barna og de unge i lavinntektsgruppen at de eier CD-spiller eller liknende, mobiltelefon, ski/snowboard eller sykkel. Gjennomgående finner vi stort sett at en noe lavere prosentandel av barn i lavinntektsutvalget med lav inntekt i 2005

har disse tingene sammenliknet med barn i dette utvalget som ikke har lav inntekt dette året. Når vi splitter lavinntektsgruppen i norske/ vestlige innvandrere og ikke-vestlige innvandrere, ser vi at disse typene av utstyr oftere eies av norske/vestlige innvandrere i lavinntektsgruppen enn av ikke-vestlige innvandrere i denne gruppen. Forskjellene er særlig store for ski/ snowboard og vesentlig mindre for sykkel. Alle forskjellene er statistisk signifikante. Et noe uventet funn var at en like høy andel barn med ikke-vestlige innvandrerbakgrunn (lav inntekt 2005) nå har sykkel (94 prosent) som i den norske i lavinntektsgruppen.

Når det gjelder TV ser vi en motsatt tendens i forhold til CD, mobiltelefon mv. Lavinntektsgruppen av ikke-vestlige innvandrere eier oftere eget TV enn både lavinntektsgruppen av norske og kontrollutvalget, men forskjellene er ikke signifikante. Heller ikke når det gjelder PC finner vi forskjeller som er statistisk signifikante. Vi ser en tendens til at lavinntektsgruppen av norske/vestlige innvandrere noe oftere eier PC enn både lavinntektsgruppen av ikke-vestlige innvandrere og kontrollutvalget.

Når vi ser på tendensen til å eie minst fire av disse seks godene, og på tendensene til å eie alle de seks godene, ser vi et tydelig mønster: Slike goder eies oftest av barn og unge i kontrollutvalget. Lavinntektsgruppen har noe sjeldnere tilgang til mange slike typer av utstyr. Særlig gjelder dette lavinntektsgruppen av ikke-vestlige innvandrere. I sammenlikningsutvalget har 92 prosent fire eller flere av disse godene. Minst fire av godene finner vi hos 86 prosent av norske/vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget (med ikke lav inntekt 2005) og blant 80 prosent av norske/vestlige innvandrere med lav inntekt også i 2005. 65 prosent i av ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget (ikke lav inntekt 2005) har fire eller flere slike goder mens 55 prosent av ikke-vestlige innvandrere med lav inntekt også i 2005 har dette. Når det gjelder å eie samtlige av de seks fritidsgodene varierer de tilsvarende prosentandelene for de fem gruppene fra 30 og ned til 12 prosent. Forskjellene er klart signifikante.

Hvem har «standardpakken»? – Utvikling 2003–2006

Begrepet om «standardpakken» når det gjelder forbruksgoder er utviklet av Parsons, Smelser og Rainwater på 1950-tallet. Wærdahl (2003) har videreutviklet den for bruk i forhold til barn her i landet. Den ble også drøftet i vår forrige rapport fra prosjektet om inntektsfattige barns levekår (Stefansen

2004c). Det er ikke nødvendigvis slik at det å ha ski og sovepose inngår i standardpakken i alle miljøer. Begrepet standardpakken refererer til forbruks-goder som er sentrale i lokale barnekulturer. For eksempel er det mindre problematisk ikke å ha ski for barn som bor i indre Oslo enn for barn som vokser opp i områder i Norge hvor det å gå på ski og leke på ski er en viktigere del av barnekulturen. Stefansen (2004c) skriver blant annet i sin drøfting at det å ikke eie slike ting som er vanlige forbrugsgoder i majoritets-kulturen, betraktes som en barriere mot integrering. Stefansen konstruerte til rapporten i 2004, inspirert av Wærdahl (2003), et mål på barnerelatert for-bruksamfattighet. Dette gjorde hun ved å summere opp svarene på spørsmålene om de tre forbrugsgodene som var de vanligste å eie blant barna i tverrsnittsutvalget: CD-spiller/diskman, ski/snowboard og sykkel.

Stefansen fant (2004c) at det var langt færre i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget som eide samtlige av disse forbrugsgodene. Den gangen hadde 79 prosent i kontrollutvalget og 55 prosent i lavinntektsutvalget alle disse tre godene.

Tabell 9.2 Andel som har «standardpakken» (de tre godene CD, ski/snowboard og sykkel) 2006 – eller deler av den. Barn og unge i lavinntektsutvalget (norske/ vestlige og ikke-vestlige innvandrere, og lav inntekt/ikke lav inntekt 2005), og i kontrollutvalget. Fordeling blant ikke-inntektsfattige 2005. Prosent

Ikke-inntektsfattige 2005	0–1 forbruks-gode	2 forbruks-goder	Alle 3 godene (CD, ski/snow-board og sykkel)	Total	N=
Lavinntektsutvalget samlet	10,5	24,0	65,5	100,0	1.068
Lavinntektsutvalget, norske/ vestlige innvandrere, lav inntekt 2005	8,6	21,9	69,5	100,0	292
Lavinntektsutvalget, norske/ vestlige innvandrere, ikke lav inntekt 2005	4,7	19,9	75,4	100,0	593
Lavinntektsutvalget, ikke-vestlige innvandrere, lav inntekt 2005	38,8	36,3	25,0	100,0	80
Lavinntektsutvalget, ikke-vestlige innvandrere, ikke lav inntekt 2005	27,2	43,7	29,1	100,0	103
Kontrollutvalget	1,3	11,9	86,8	100,0	235

p<0,001,

I 2006 har 87 prosent i det samme kontrollutvalget alle disse tre godene. I den norsk/vestlige delen av lavinntektsutvalget har nær 75 prosent alle

godene. Blant ikke-vestlige barn i lavinntektsgruppen har kun nær 28 prosent alle disse tre godene. Det er dessuten betydelig forskjeller med hensyn på hvor mange som har henholdsvis 1 og 2 forbruks-goder. Resultatene var signifikante (Pearson Chi Square: $p < 0,001$).

Sett i forhold til det oppdaterte lavinntektsmålet vårt for 2005 (basert på registerdata for husholdningenes inntekt dette året), finner vi også tydelige forskjeller mellom kontrollutvalget, norske/vestlige innvandrere i lavinntektsgruppen og ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsgruppen når det gjelder hvor mange som har denne «standardpakken», altså minst tre av forbruks-godene nevnt over – eller deler av dem. Disse forskjellene er signifikante både blant dem som ikke lenger har lavinntekt i 2005 og blant dem som også har lavinntekt dette året.

Blant dem som ikke lenger har lavinntekt 2005 finner vi fortsatt klare forskjeller mellom kontrollutvalget og deler av lavinntektsutvalget, særlig for gruppen av ikke-vestlige innvandrere. I kontrollutvalget har 87 prosent standardpakken, det vil si alle de tre godene CD, ski/snowboard og sykkel. I lavinntektsgruppen av norske/vestlige innvandrere er den tilsvarende andelen 75 prosent, mot bare 29 prosent blant ikke-vestlige innvandrere i denne gruppen. Dette skyldes ikke bare ski/snowboard – 27 prosent av gruppen har ingen eller bare et av forbruksgodene. Bare 5 prosent av norske/vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget og bare 1 prosent av kontrollutvalget har så få av disse godene.

Blant dem i lavinntektsutvalget med lav inntekt også i 2005 ser vi enda noe lavere andeler som har standardpakken, og dessuten en vesentlig høyere andel som har ett eller ingen av disse forbruksgodene. Vi ser at nær 39 prosent i lavinntektsgruppen av ikke-vestlige innvandrere har ingen eller ett forbruks-gode, og bare 25 prosent har hele standardpakken. Blant norske/vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget (lav inntekt også i 2005) er de tilsvarende andelene om lag 9 og 70.

Materielle ressurser og vennskapsrelasjoner

I analysen av 2003-dataene ble det funnet en sammenheng mellom det å kunne betro seg til venner eller ikke og tilgangen på materielle ressurser i form av hele eller deler av denne standardpakken av forbruks-goder. Sammenhengene var slik at barna som ikke kunne snakke med venner om problemene

sine, hadde færre ting enn barna som oppga at de kunne betro seg til vennene sine.

Vi ser også en tendens i denne retningen i 2006, men resultatene er ikke signifikante. De omtalte funnene er heller ikke signifikante når vi deler inn de to gruppene i lavinntektsutvalget (norske/vestlige innvandrere og ikke-vestlige innvandrere) etter om de også har lavinntekt i 2005 eller ikke.

Sammenfatning

I 2003 fant Stefansen (2004c) at majoriteten av barna både i lavinntektsutvalget og kontrollutvalget deltok i organiserte fritidsaktiviteter. Barn fra lavinntektsfamilier deltok imidlertid i mindre grad enn barn ellers. Denne lavere deltakelsen var særlig knyttet til jenter med ikke-vestlig bakgrunn. Barns relasjoner til jevnaldrende var i mindre grad knyttet til familiens inntekt. I begge utvalgene var det bare et mindretall som oppga at de ikke hadde faste venner i 2003. Majoriteten av 10–12-åringene oppga at de hadde hele «standardpakken», dvs. forbruksgoder som de aller fleste av barna i denne aldersgruppen har tilgang til. Innenfor lavinntektsutvalget hadde barn med ikke-vestlig bakgrunn færre forbruksgoder enn barn med vestlig bakgrunn.

Etter annen intervjurunde med de samme barn og unge og foreldrene deres i 2006, finner vi hovedtrekk som likner. Men samtidig har flere forhold også endret seg i løpet av de tre årene siden første intervju.

Også i 2006 finner vi signifikante resultater når det gjaldt høyere deltaking i organiserte fritidsaktiviteter (trener i klubb, for eksempel fotball, riding eller liknende) blant norske vestlige barn i lavinnteksgruppen 10–12 år sammenliknet med ikke-vestlige barn i samme alder. Blant 13–15-åringene er en enda høyere andel av de ikke-vestlige i innvandrerne i lavinnteksgruppen aldri aktive i forhold til organiserte trening/aktiviteter. Dette gjelder nå vel 46 prosent i denne gruppen. I kontrollgruppen og gruppen med norsk/vestlig bakgrunn i lavinnteksgruppen er henholdsvis 33 og 22 prosent aldri aktive. Vi finner her signifikant forskjellige resultater mellom gruppene. Også når det gjelder andelen med daglig aktivitet eller aktivitet flere ganger i uka i slike organiserte tilbud finner vi tydelige forskjeller.

En vesentlig høyere andel ikke-vestlige innvandrere i den yngste aldersgruppen (lavinntektsutvalget) er ofte sammen med «en gruppe venner som holder sammen» sammenliknet med tilsvarende aldersgruppe i kontrollutvalget og blant norske/vestlige innvandrere i lavinnteksgruppen. Dette

gjelder 55 prosent i lavinntektsgruppen av ikke-vestlige innvandrere, mens tilsvarende andeler er 29 og 32 prosent i de to øvrige gruppene. Blant de yngste finner vi at ikke-vestlige barn i lavinntektsgruppen sammenliknet med både lavinntektsgruppen av norske/vestlige innvandrere og kontrollgruppen sjeldnere har venner hjemme hos seg. Dette gjelder både gutter og jenter.

Vi spurte i 2006 (i likhet med i 2003) om hvem barnet helst snakker med om vanskelige ting, og i hvilken grad de kan snakke med vennene sine om slik temaer. Verken i 2003 eller i 2006 fant vi signifikante forskjeller mellom lavinntektsgruppen og sammenlikningsutvalget når det gjelder i hvilken grad de kan snakke med venner om slike temaer. I begge grupper var det begge år en større andel av jentene enn guttene som kunne snakke med vennene sine om slike ting.

I 2006 er det enda vanligere enn i 2003 å eie flere fritids- og forbruks-goder både i lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget, men vi finner fortsatt tydelige forskjeller mellom barna i de ulike utvalgene. Barna og de unge i kontrollutvalget oppgir noe oftere enn barna og de unge i lavinntektsgruppen at de eier CD-spiller eller liknende, mobiltelefon, ski/snowboard eller sykkel. Når vi splitter lavinntektsgruppen i norske/vestlige innvandrere og ikke-vestlige innvandrere, ser vi at disse typene av utstyr oftere er eiet av norske/ vestlige innvandrere i lavinntektsgruppen enn av ikke-vestlige innvandrere i denne gruppen. Forskjellene er særlig store for ski/snowboard og vesentlig mindre for sykkel. Barn i familier som har lav inntekt i 2005, eier gjennomgående færrest goder. Alle forskjellene er statistisk signifikante.

I 2006 hadde 87 prosent i kontrollutvalget disse tre godene. I den norske/ vestlige delen av lavinntektsutvalget med lav inntekt også i 2005, hadde nær 70 prosent alle de tre godene. Blant ikke-vestlige barn i lavinntektsgruppen (ikke lav inntekt 2005) hadde om lag 29 prosent alle de tre godene. I samme gruppe, men med lav inntekt i 2005, var andelen 25 prosent. Det var dessuten tydelige forskjeller med hensyn på hvor mange som hadde henholdsvis 1 og 2 forbruksgoder. Resultatene var signifikante.

10 Barns opplevelse av familieøkonomien og egne økonomiske ressurser

Det er grunn til å tro at barn i familier med lave inntekter i varierende grad selv vil oppleve at familien har dårlig råd. De enkelte familienes økonomiske situasjon varierer over tid, og det vil også familienes muligheter for å skjerme barna mot noen av følgene av lavinntekt gjøre.

Den første fasen av dette prosjektet ga et sammensatt bilde når det gjaldt barnas opplevelser av familiens økonomi. I 2003 svarte bare de eldste barna (10–12-åringene) på dette spørsmålet. Majoriteten av barna svarte den gangen at familien verken hadde god eller dårlig råd, og at ikke familiens økonomi hadde lagt begrensninger på deres egen sosiale deltakelse. Det var kun et mindretall av barna fra familier hvor foreldrene oppga at de hadde dårlig råd, som selv ga en tilsvarende vurdering av familiens økonomi. Men det var også slik at barna i denne gruppen var langt mer tilbøyelige til å svare at familien hadde dårlig råd og til å oppgi at de hadde måttet avstå fra sosiale aktiviteter med venner, enn barn fra familier hvor foreldrene vurderte økonomien til å være bra. Det kan være flere grunner til at flertallet av barn fra familier med lave inntekter ikke selv svarer at de har spesielt dårlig råd. En av dem kan være at vi intervjuet barn 10–12 år i 2003 og at det først og fremst er eldre barn og unge som merker begrensninger i sin sosiale deltakelse om familien har lav inntekt. En annen grunn kan være at barn vegrer seg for å fortelle om sine opplevelser, både for å beskytte seg selv og foreldrene sine.

Hvordan er dette bildet i 2006 når barna var kommet i alderen 10–15 år – og alle svarte på spørsmålene selv? Og hvordan varierer eventuelt bildet for barn og unge i familier som har hatt lavinntekt i flere av de årene som undersøkelsen omfatter sammenliknet med dem hvor lavinntekt har forekommet mer sporadisk? Disse forholdene blir analysert nærmere i dette kapitlet.

Har familien god eller dårlig råd – slik barnet ser det?

Analysen av inntektsdata og barnas syn på foreldreøkonomien og egne økonomiske ressurser i 2003 viste et sammensatt bilde (Stefansen 2004a). Det virket ikke som at flertallet av 10–12-åringene den gang hadde opplevd at

familiens økonomi la begrensninger på deres sosiale deltakelse. Hvordan er så synet på dette hos dem som etter våre definisjoner var inntektsfattige i 2005?

Vi har analysert barnas og de unges svar på spørsmål om familieøkonomien i 2006. Nær 35 prosent i lavinntektsutvalget hadde lavinntekt 2005.

I tabell 10.1 framkommer resultatene av analysene når det gjelder barnas og de unges syn på familiens økonomi i 2006²⁰ – og her er alle som var i alderen 10–15 år, intervjuet om dette. Som vi ser av tabellen har vi her fordelt det opprinnelige lavinntektsutvalget etter om de hadde lavinntekt eller ikke i 2005. Deretter har vi krysskjørt mot syn på familiens økonomi. Blant dem i lavinntektsutvalget som ikke hadde lavinntekt i 2005 ser vi at en nokså lik andel barn og unge – henholdsvis vel 68 prosent i lavinntektsgruppen og vel 70 prosent i kontrollutvalget mener at familien verken har god eller veldig god råd. En like stor andel, nesten 28 prosent i begge grupper, mener at familien verken har god eller dårlig råd. Blant ikke inntektsfattige i lavinntektsgruppen svarer vel 4 prosent at familien har dårlig eller veldig dårlig råd, mot vel 1 prosent i kontrollutvalget. Forskjellene mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget var statistisk signifikant ($p < 0,05$).

Tabell 10.1 Barn og unge etter syn på familiens økonomi 2006. Fordeling etter inntektsfattig/ikke fattig 2005 (registerdata) samt lavinntekts- og kontrollutvalget. Prosent

Barn og unges syn på familiens økonomi	Lavinntektsutvalget Total	Lavinntektsutvalget		Kontrollutvalget
		Lavinntekt 2005	Ikke lavinntekt 2005	
God/veldig god råd	66,2	62,4	68,3	70,7
Verken god eller dårlig råd	28,7	30,9	27,6	27,9
Dårlig/veldig dårlig råd	5,0	6,7	4,1	1,3
Total	100,0	100,0	100,0	100,0
N=	(1.034)	(356)	(678)	(229)

Blant dem i lavinntektsutvalget med lavinntekt 2005, svarte en noe lavere andel, vel 62 prosent, at familien hadde god eller veldig god råd, nesten 31 prosent at familien verken hadde god eller dårlig råd og nær 7 prosent at familien hadde dårlig eller veldig dårlig råd. Resultatene fra 2006 tyder på at en noe lavere andel av lavinntektsgruppen svarer verken god eller dårlig råd nå sammenliknet med sist. I 2003 svarte 42 prosent av lavinntektsgruppen

²⁰ Spørsmålet lød: Sammenliknet med familier der du bor, synes du at familien din har 1) Veldig god råd 2) God råd 3) Verken god eller dårlig råd 4) Dårlig råd 5) Veldig dårlig råd.

(10–12 år) at familien verken hadde god eller dårlig råd. En større andel (av 10–15-åringene) svarer nå god eller veldig god råd enn 10–12-åringene gjorde i 2003, også blant dem med lavinntekt (2005) i lavinntektsgruppen. Men en om lag like stor andel som i 2003 svarer dårlig/veldig dårlig på spørsmål om hvor god råd familien hadde i 2006 blant dem med lavinntekt i lavinntektsutvalget (nær 7 prosent nå, mot 6 prosent i 2003).

I og med at dette spørsmålet bare gikk til 10–12-åringene selv i 2003, har vi og sammenliknet med mer detaljerte aldersgrupper i 2006. Vi finner nokså store forskjeller mellom aldersgruppene i 2006. Blant 13–15-åringene i 2006 var det i lavinntektsutvalget en lavere andel (vel 59 prosent) enn blant 9–12-åringene i samme utvalg (vel 71 prosent) som svarer at familien har god/veldig god råd. I kontrollutvalget var det motsatt, der fant vi en litt høyere andel av 13–15-åringene (nesten 72 prosent) enn av 9–12-åringene (nesten 70 prosent) som svarer dette i 2006. Blant 13–15-åringene svarer nesten 9 prosent av dem i lavinntektsutvalget med lav inntekt i 2005 at familien har dårlig/veldig dårlig råd. I samme gruppe av 9–12-åringene svarer kun 5 prosent dette.

Vi skal nå se på hva de unge svarte i 2006 som hadde vært i lavinntektsgruppen minst tre av de seks årene vi har inntektsdata for. Som vist i tabell 10.2, var dette en større gruppe (n=504) enn dem som hadde lavinntekt i 2005 (jf. tab.10.1).²¹

Tabell 10.2 Barn og unge etter syn på familiens økonomi 2006. Fordeling etter inntektsfattig/ikke inntektsfattig minst tre av de seks årene 2000–2005 (lavinntektsutvalget) og kontrollutvalget. Prosent

Barn og unges syn på familiens økonomi	Lavinntektsutvalget - total	Lavinntektsutvalget		Kontrollutvalget
		Lavinntekt minst tre av de seks årene 2000–2005	Ikke lavinntekt minst tre av de seks årene 2000–2005	
God/veldig god råd	66,2	63,5	68,9	70,7
Verken god eller dårlig råd	28,7	30,6	27,0	27,9
Dårlig/veldig dårlig råd	5,0	6,0	4,2	1,3
Total	100,0	100,0	100,0	100,0
N=	(1.034)	(504)	(530)	(229)

(p<0,05)

²¹ Lavinntektsutvalget er kjennetegnet av at en del familier har permanent lav inntekt, andre kommer ut av lavinntektsituasjonen, mens atter andre kommer tilbake dit. En svært liten andel i kontrollutvalget blir inntektsfattige, især over lengre tid.

Vi ser for det første at det var nokså like fordelinger i tabell 10.1 og 10.2 til tross for den større gruppen av lavinntekt minst tre av de seks årene. Dette tyder på at resultatene, i hvert fall for akkurat dette spørsmålet, er ganske robuste enten vi måler inntektsfattigdom på den ene eller andre av disse måtene. Jevnfør for øvrig kapittel 3 som viser at de som har hatt lav inntekt tre år eller mer, er en større gruppe enn dem som hadde lavinntekt i 2005. Men det er betydelig overlapp mellom de to lavinntektsgruppene.

I tabell 10.3 framgår hvordan barnet/den unge vurderer familiens økonomi sammenliknet med hvordan foreldrene vurderer familieøkonomien for de barn og unge som bodde i familier som var inntektsfattige minst tre av de seks årene. Spørsmålet til foreldrene var formulert noe annerledes enn til barna i 2006. Det var opprinnelig stilt med fem svarkategorier samt en for ubesvart/vet ikke, men vi har her slått sammen de fem svarkategoriene til tre og kodet de få med ubesvart/uoppgitt som missing.

Tabell 10.3 Barn og unge etter syn på familiens økonomi 2006 og foreldrenes syn på familieøkonomien. Lavinntekt minst tre av de seks årene 2000–2005 (register-data) i lavinntektsutvalget. Prosent

Foreldresyn: Pengene strekker ikke til/ må bruke sparepenger	Lavinntekt minst tre av de seks årene, lavinntektsutvalget
Barnets/den unges syn:	
God/veldig god råd	49,4
Verken god eller dårlig råd	34,5
Dårlig/veldig dårlig råd	16,1
Total	100,0
N=	(87)
Foreldresyn: Vi greier oss akkurat	
Barnets/den unges syn:	
God/veldig god råd	57,7
Verken god eller dårlig råd	37,9
Dårlig/veldig dårlig råd	4,4
Total	100,0
N=	(227)
Foreldresyn: Vi greier oss så bra at vi kan spare litt/temmelig mye	
Barnets/den unges syn:	
God/veldig god råd	77,0
Verken god eller dårlig råd	20,2
Dårlig/veldig dårlig råd	2,7
Total	100,0
N=	(183)

Som det framgår av tabellen, er det betydelige forskjeller i barnas og de unges svar innenfor gruppen av inntektsfattige familier når vi kategoriserer etter foreldrenes syn på familieøkonomien. Blant de familiene hvor foreldrene sier at pengene ikke strekker til eller at de må bruke sparepenger, svarer kun 49 prosent av barna at familien har god/veldig god råd og 16 prosent at familien har dårlig/veldig dårlig råd. I den motsatte enden av «skalaen» hvor foreldrene svarer at «vi greier oss så bra at vi kan spare litt/temmelig mye» svarer 77 prosent av barna – og fortsatt gjelder dette kun familier i lavinntektsgruppen – at de har god eller veldig god råd. Bare 2,7 prosent av disse unge i lavinntektsgruppen svarer at familien har dårlig/veldig dårlig råd. I tillegg til at de unge er i lavinntektsgruppen, finner vi at foreldrenes syn på familieøkonomien spiller en svært vesentlig rolle for barnas og de unges svar på dette spørsmålet.

Barnets egne økonomiske ressurser

I tabell 10.4 framgår hvordan barna i de to utvalgene svarer på spørsmål om egne økonomiske ressurser fordelt på gruppene av lavinntekt og ikke lavinntekt minst tre av de siste seks årene. Det er her stilt flere spørsmål i 2006 enn i 2003 om barnas egne økonomiske ressurser. Både av den grunn og fordi alle barn og unge nå har svart på spørsmålene selv (bare de eldste gjorde det sist), er spørsmålene på dette området i liten grad sammenliknbare med sist. Bare 670 barn sier at de får lommepenger i 2006, noen av dem får ukepenger og andre månedspenger. Når vi regner om til hva de får per uke i lommepenger, blir medianen ved dette målet ca. 73 kroner per person – blant dem som får slike lommepenger. Dette gjelder alle 10–15-åringene, både i lavinntektsutvalget og kontrollutvalget, og både dem med lavinntekt tre eller flere år og ikke-lavinntekt så mange år i lavinntektsutvalget. Imidlertid finnes det også andre kilder for å få egne penger. Noen får ekstra penger ut over disse lommepengene hjemme, enten for å gjøre særskilt arbeid for disse, mens andre får ekstra penger uansett. Dessuten finnes det andre personer i familien som gir barna penger, det kan både være (eldre) søsken og beste-foreldre. Noen har også jobber utenfor hjemmet som gir dem egne inntekter, særlig gjelder dette de eldste – 13–15-åringene.

I tabell 10.4 framgår noen av resultatene for disse spørsmålene.

Tabell 10.4 Ulike mål på barn og unges økonomiske ressurser i lavinntekts- og kontrollutvalget 2006*). Lavinntekt/ikke-lavinntekt minst tre år 2000–2005. Prosent (Lommepenger: gjennomsnittsbetrag i kroner)

	Lav- inntekts- utvalget – total	Lavinntektsutvalget		Kontroll- utvalget
		Lavinntekt minst tre av de siste seks årene	Ikke lavinn- tekt minst tre av de siste seks årene	
Får ikke lommepenger	48,4	51,1	45,9	45,5
Fikk ekstrapenger siste måned	53,4	52,5	54,2	52,8
Får penger fra andre enn foreldrene	67,9	64,0	71,7	67,8
Tjener penger hjemme ut over lommepenger	45,0	41,2	48,6	48,1
Lommepenger: Gjennomsnittsbetrag per uke i kroner (blant dem som fikk dette ukentlig/månedlig)	72	67	73	78
N=		(515)	(538)	(233)

*) NB: Svarene er ikke gjensidig utelukkende. Svarene er hentet fra flere spørsmål i undersøkelsen.

Vi ser at vel 51 prosent blant dem som hadde lavinntekt minst tre av de siste seks årene av barna i lavinntektsutvalget, ikke får lommepenger. Tilsvarende gjelder nesten 46 prosent blant dem som ikke har lavinntekt i lavinntektsutvalget disse årene. I kontrollutvalget var det og nær 46 prosent som ikke får lommepenger dette året. Andelen som ikke får lommepenger er ganske høy, mye høyere enn det som 10–12-åringene anførte i 2003, også i lavinntektsutvalget²².

Mange får også penger av andre enn foreldrene. Dette gjelder for knapt 72 prosent blant dem som ikke har lavinntekt tre av de siste seks årene i lavinntektsutvalget og nesten 68 prosent i kontrollutvalget. Blant dem med langvarig lavinntekt i lavinntektsutvalget fikk en noe lavere andel, 64 prosent, penger fra andre enn foreldrene.

Tabell 10.5 viser noen forhold omkring den egne økonomien særskilt for 13–15-åringene.

²² Spørsmålsstillingen synes å ha vært noe forskjellig de to årene. Muligens kan spørsmålene som nå er kommet i tillegg om andre kilder for egne penger, ha økt andelen som sier de ikke får lommepenger. For eksempel fikk mange det som kalles «ekstrapenger siste måned». Dette gjelder både for kontroll- og lavinntektsutvalget. 54 prosent blant ikke inntektsfattige i lavinntektsutvalget tre av de seks siste årene, svarer at de fikk slike penger. Også blant de inntektsfattige var slike penger siste måned utbredt, nær 53 prosent blant de inntektsfattige i lavinntektsutvalget svarte at de fikk dette.

Tabell 10.5 Enkelte mål på de unges økonomiske disposisjoner i lavinntekts- og kontrollutvalget 2006*). 13–15-åringer. Lavinntekt/ikke-lavinntekt minst tre av de seks årene 2000–2005. Prosent

	Lavinntekts- utvalget – total	Lavinntektsutvalget		Kontroll- utvalget
		Lavinntekt minst tre av de siste seks årene	Ikke lavinntekt minst tre av de siste seks årene	
Har jobb ved siden av skolen	15,4	15,6	15,2	27,3
Tjener penger hjemme, ut over lommepenger	45,6	40,6	50,2	51,7
Sparer ikke penger	22,8	23,7	22,1	15,5
N=	(390)	(186)	(204)	(110)

*) NB: Svarene er ikke gjensidig utelukkende. Svarene er hentet fra flere spørsmål i undersøkelsen, og kan ikke summeres.

Tabell 10.5 viser at både 13–15-åringer i familier med lavinntekt tre år eller mer / ikke-lavinntekt i lavinntektsutvalget vesentlig sjeldnere (vel 15 prosent) enn 13–15-åringer i kontrollutvalget (27 prosent) har jobb ved siden av skolen²³. En lavere andel av 13–15-åringer med lavinntekt i lavinntektsutvalget tjener penger hjemme ut over lommepenger (knappt 41 prosent), sammenliknet med dem som ikke har lavinntekt i dette utvalget (vel 50 prosent) og 13–15-åringer i kontrollutvalget (knappt 52 prosent). Vi ser og forskjeller når det gjelder sparing av egne penger. Nesten 16 prosent i kontrollutvalget svarer at de ikke sparer penger, mot vel 22 prosent blant ikke inntektsfattige i lavinntektsutvalget og nær 24 prosent blant dem med vedvarende lavinntekt (tre av de siste seks årene) i lavinntektsutvalget.

Tabell 10.6 viser enkelte utgifter de unge har hatt til ulike formål de siste 30 dager²⁴.

²³ En forklaring kan være at det er lettere for de unge i kontrollutvalget å få jobb pga. foreldrenes sosiale nettverk.

²⁴ Ikke alle utgiftsgrupper er vist i tabell 10.6. I tillegg til dem som er dokumentert her, ble det spurt om penger brukt til hår, hud og sminke, penger brukt til å kjøpe eller leie videofilm, penger brukt på elevkantine/skolemat og penger brukt på sjokolade, brus med mer siste 30 dager.

Tabell 10.6 Gjennomsnittsbet p* (kroner) i utgifter til enkelte formål i løpet av en måned 2006. Unge 13–15  r. Lavinntektsutvalget og kontrollutvalget

	Gjennomsnittsbet�p i kroner, 13–15 �r	13–15 �r (N= ved beregning av bet�pet)
Penger brukt p� kl�er, sko – lavinntektsutvalget	386	(382)
Penger brukt p� kl�er, sko – kontrollutvalget	300	(109)
Penger brukt p� musikk – lavinntektsutvalget	71	(388)
Penger brukt p� musikk – kontrollutvalget	133	(110)
Penger brukt p�konserter og kino – lavinntektsutvalget	79	(389)
Penger brukt p�konserter og kino – kontrollutvalget	76	(110)
Penger brukt p� mobiltelefon – lavinntektsutvalget	144	(384)
Penger brukt p� mobiltelefon – kontrollutvalget	131	(111)

*Gjennomsnittsbet pene er beregnet på basis av dem som svarte. Også de som svarte, men som oppga bet pet «null kroner», er inkludert i disse beregningene.

Vi har beregnet gjennomsnitt blant dem som har svart, men svarprosentene varierer litt for de enkelte temaene. Resultatene i denne tabellen kan ikke sammenliknes med resultatene i 2003. Dette skyldes bl.a. at spørsmålene er utvidet noe i 2006. 13–15- ringenenes svar nå ville heller ikke kunne sammenliknes med svarene deres da de var tre år yngre i 2003 – nå tjener flere av dem egne penger og har naturlig nok et større forbruk. Interessant her er både de likhetene og forskjellene vi finner mellom lavinntektsgruppen og kontrollutvalget.

Som vi ser er det relativt små ulikheter for enkelte av utgiftstypene. De unge i lavinntektsutvalget brukte noe mer egne penger på kl er og sko og litt mer på mobiltelefon, mens de unge i kontrollutvalget brukte nesten dobbelt så mye penger på musikk som lavinntektsutvalget. Det var nesten ikke forskjeller når det gjelder konserter og kino. For de utgiftspostene det ble spurt om som det ikke er redegjort for i tabellen, var det relativt små forskjeller i de to utvalgene, bortsett fra «penger brukt på h r, hud, sminke». 13–15-åringer i lavinntektsutvalget hadde brukt 81 og kontrollgruppen 50 kroner i gjennomsnitt til slike utgifter siste 30 dager.

Bruken av egne penger blant 13–15-åringer, tyder ikke på at lavinntektsutvalget generelt har et lavere forbruk enn kontrollgruppen med hensyn på ting de k per selv, unntatt for k p av musikk. Men vi må ta noen

forbehold. Spørsmålet gjelder «penger brukt på» de forskjellige tingene. Dette kan tolkes på litt ulike måter, men trolig har de unge tolket det som penger brukt hvis det både gjelder egne penger (lommepenger og penger tjent i jobb) samt penger de har fått spesielt til dette formålet («ekstra penger»). Samtidig får spørsmålet neppe fram forbruk av disse tingene hvis foreldre eller andre betaler for dem direkte (for eksempel mobiltelefon) og de unge ikke vet hva det kostet eller ikke har brukt penger de har tjent eller fått på dette.

Sammenfatning

I 2003 svarte bare de eldste barna (10–12-åringene) på spørsmålet om deres eget syn på familiens økonomi. Flertallet av barna opplevde den gangen at familien verken hadde god eller dårlig råd, og at ikke familiens økonomi hadde lagt begrensninger på deres egen sosiale deltakelse. Et mindretall av barna fra familier hvor foreldrene oppga at de hadde dårlig råd var enige i foreldrenes vurdering.

Vi observerer i 2006 en liten effekt av variasjon i den registrerte inntektssituasjonen på barnas subjektive evalueringer av familiens økonomi. Men vi fant en noe klarere og sterkere sammenheng i forventet retning med foreldrenes subjektive rapportering. I familier der foreldrene rapporterer om en anstrengt økonomi er også barna langt mer tilbøyelige til å rapportere det samme.

Viktigere for barnets oppfatning av familieøkonomien i familier med dårlig råd er foreldrenes egen subjektive oppfatning enn om barnet befant seg i den delen av lavinntektsutvalget hvor familien hadde hatt lavinntekt minst tre av de siste seks årene eller ikke. I den delen av lavinntektsutvalget med de gjennomgående laveste inntektene hvor foreldrene i egne intervjuer hevdet at pengene ikke strekker til, svarer en vesentlig høyere andel av barna at familien har dårlig/veldig dårlig råd sammenliknet med familier i lavinntektsutvalget hvor foreldrene hadde mer positivt syn på familieøkonomien. I familier hvor foreldrene hevder at de kunne spare litt eller temmelig mye, svarer en langt høyere andel av barna at de så på familiens økonomi som god eller veldig god sammenliknet med i de familiene hvor foreldrene svarte at pengene ikke strekker til.

Målene vi har for barnas egne økonomiske ressurser viser med enkelte unntak mindre forskjeller mellom de to delene av lavinntektsgruppen (lav-

inntekt /ikke lavinntekt tre av de seks siste årene) og kontrollutvalget. Det er litt forskjell i gjennomsnittstallene for lommepenger (ukentlig beløp) og en viss forskjell i andelen 13–15-åringene som jobber utenom skolen. 27 prosent i kontrollutvalget jobber utenom skolen mot kun vel 15 prosent i lavinntektsgruppen (i begge gruppene). Både når det gjelder å få ekstra penger ut over lommepengene og gjennomsnittlig pengeforbruk på ulike formål (mobiltelefon, kino/konserter, klær og sko mv) de siste 30 dager, er det relativt små forskjeller mellom lavinntektsgruppene og kontrollutvalget. Et vesentlig unntak var utgifter til musikk, de unge i kontrollutvalget hadde kjøpt musikk for nesten dobbelt så mye penger (gjennomsnittssum) som de unge i lavinntektsgruppen siste måned. Lavinntektsgruppens 13–15-åringene lå likt med eller litt over kontrollutvalgets med hensyn til egne penger de har brukt til andre formål. Vi har ikke undersøkt ungdommenes totale forbruk, for eksempel er ikke ting de har fått eller som foreldrene betaler direkte for, tatt med her.

11 Helse blant lavinntektsbarna

Innledning

Forskning har demonstrert tydelige sosioøkonomiske forskjeller i helse blant *voksne* i Norge (Sund & Krokstad 2005) så vel som i andre land (Cavelaars 1998; Kunst 1997). For *barn* og *ungdommer* er situasjonen mer uklar. Sosioøkonomiske helseulikheter i Norge er riktignok funnet, for eksempel for spedbarnsdødelighet (Arntzen m.fl. 2004), barn/ungdommers selvopplevde allmennhelse (Torsheim m.fl. 2007; Wold m.fl. 2005), barns kroniske lidelser, psykosomatiske symptomer og kroppshøyde (Berntsson & Kohler 2001; Grøholt m.fl. 2001; Halldorsson m.fl. 2000), overvekt (Andersen m.fl. 2005) og astma og luftveissykdommer (Finnvold & Nordhagen 1996; Finnvold m.fl. 1997; Lindbaek m.fl. 2003). Bildet er likevel ikke entydig, ettersom andre bidrag ikke gir inntrykk av påtakelig sosial ulikhet i barns helse (Grøtvedt & Belsby 1995; Holmboe m.fl. 2006). Også de studiene som finner slike ulikheter, gir et inkonsistent inntrykk og ofte er det ganske små sosiale forskjeller som er funnet.

Denne flertydeligheten kan ha en reell bakgrunn, ettersom noen forhold kan trekke i retning av at det oppstår sosial ulikhet i helse blant barn, mens andre forhold kan føre til reduksjon i eller bortfall av helseforskjeller mellom barn fra ulike sosiale sjikt.

Den første typen forhold tilsier at barn som vokser opp i familier med lav inntekt, med lavt utdannete foreldre, eller med foreldre uten arbeid, vil få dårligere helse (Kuh m.fl. 1997). Disse omstendighetene kan være av *materiell* art, i form av lavere levestandard, dårligere boligforhold, større innslag av forurensning i lokalmiljøet, færre økonomiske ressurser som kan sikre fullverdig kost og adekvat medisinsk assistanse, mv. Uheldige materielle omstendigheter kan over tid akkumulere seg til en helsebelastning for barna. Sosial ulikhet i barns helse kan også være tilstede allerede blant de nyfødte, for eksempel om materiell deprivasjon for moren under graviditeten svekker barnets organisme helt fra starten av. Helseulikhetene kan også være knyttet til *helserelatert atferd*. Barnet kan utsettes for passiv røyking og for foreldre som i mindre grad lærer barnet sunne vaner. Også *psykososiale* prosesser kan være involvert. Vanskene med økonomi og yrkesaktivitet i lavstatusfamilier

kan føre til mangelfull sosial støtte fra foreldre eller til problemer med barnets sosiale tilpasning. Slike psykososiale påkjenninger kan føre til stress, atferdsproblemer, ulykkestilbøyelighet og sosial eksklusjon allerede i barneårene (Östberg m.fl. 2006; Schoon m.fl. 2003), med konsekvenser for mental helse og trolig også somatisk helse både på kortere og lengre sikt.

Den andre typen forhold er knyttet til velstanden og velferdsordningene i et land som Norge. Disse kan medføre at den sosioøkonomiske ulikheten som utvilsomt finnes blant familiene, likevel ikke fører til betydningsfulle helsemessige forskjeller blant barna. Også de som er lavt plassert i inntekts- og status-hierarkiet vil kunne ha adekvat ernæring, boforhold uten helserisiko og tilstrekkelig helsetjenester. Barnehager og en offentlig, likeverdig og integrerende skole kan motvirke den private økonomiske ulikheten. Offentlige reguleringer og kampanjer som trafikksikkerhetstiltak, forbud mot tobakksalg til mindreårige og tiltak for fysisk fostring, kan redusere sosiale forskjeller i helserisiko i barneårene. En teori om slike utjevning krefter er utformet av Patrick West. Hans antakelser går ut på at våre samfunn genererer utjevning omstendigheter i ungdomsperioden (West 1997). Dette knytter han til fasen der ungdom løsrives fra familiebakgrunnen, som gjerne faller sammen med starten på videregående skolegang. I denne fasen opplever ungdommene mer jevnalderspåvirkning og deltar i ungdomskulturer som ikke er utpreget klassespesifikke. Derfor vil påvirkningene knyttet til familieopphavet tre mer i bakgrunnen, ungdom fra alle sosiale sjikt utsettes for mer likeartede omgivelser, og dette kan resultere i en utjevning av de sosioøkonomiske helseforskjellene i ungdomsårene.

Også målevansker kan medføre at helseforskjeller ikke blir oppdaget blant barn og unge. Forskjeller i livsomstendigheter kan generere en svekket motstandskraft mot seinere helseplager blant lavstatusbarn (Lucht m.fl. 1992) som er vanskelig å avdekke. I så fall vil helseulikhetene være vanskelige å observere med vanlige datainnsamlingsmetoder, ettersom de ikke vil tre fram som synlige helseplager eller erkjente helsesvakheter i tidlige livsfaser – først seinere, kanskje først i voksenalderen, vil konsekvensene av slike helsepåvirkningene i barneårene bli åpenbare.

Å måle helse blant barn

Helse er et mangedimensjonalt begrep (Blaxter 2004). Helse blant barn kan måles på samme måte som blant voksne, for eksempel ved hjelp av indikatorer for dødelighet, sykdom, funksjonsbegrensninger og selvopplevd

allmenntilstand. Slike indikatorer er imidlertid først og fremst dekkende for voksnes og eldres helse, og de treffer ikke alltid godt for yngre. Dødsrisiko, for eksempel, reflekterer godt helseulikheter blant middelaldrende og eldre. Tidligere var dødsrisiko også svært relevant blant barn – i Norge rundt år 1900 døde for eksempel omlag 15 prosent av et fødselskull før fylte 20 år. Nå dør «bare» omlag 0,5 prosent i denne livsfasen (Elstad 2007). Selv om det er påvist forskjeller i dødsrisiko mellom barn i lavstatusfamilier og andre barn (Arntzen m.fl. 2004), må dette vurderes i lys av at dødsfall i denne livsfasen er sjeldne i *alle* sosiale sjikt, og idag reflekterer ikke dødsfall variasjonene i barns helse på en sensitiv måte.

Noe tilsvarende gjelder for kronisk sykkelighet og funksjonshemming, som er et mindre uttalt helseproblem i barneårene enn seinere i livet. Riktignok har også barn langvarige medisinske lidelser (Grøholt m.fl. 2001) – typisk er allergier, eksem og astma. Noen har medfødte sykdomstilstander som de trekker med seg i oppveksten. Andre sykdommer som er utbredte blant middelaldrende (som kreft, muskel- og skjelettlidelser, hjerte- og karlidelser) er derimot uvanlige blant barn. Alvorlige funksjonshemninger er fåtallige, men rundt en tidel av barna har synsproblemer som må korrigeres med briller og noen har hørselssvekkelser eller bevegelseshemninger.

Dette innebærer selvsagt ikke at dødsrisiko (som ikke kan studeres i dette prosjektet), kroniske medisinske lidelser og funksjonshemninger ikke trenger å bli kartlagt når en studerer helse blant barn. En bør likevel særlig rette søkelyset mot det karakteristiske for barndommen i våre samfunn. Dette er en livsfase med vekst, utvikling og modning av kroppslige organer og av psykiske, mentale og sosiale ressurser. I barndommen blir det dannet et grunnlag som individene trekker på, eller sliter med, i sin videre helsemessige utvikling (Wadsworth 1996). Indikatorer for det som kan kalles helsepotensial vil være viktige – som høyde, vekt, fysisk og mental modning – selv om dette i seg selv ikke direkte representerer en syk/frisk-dimensjon. Overvekt blant barn har i seinere år fått stor oppmerksomhet (Andersen m.fl. 2005). Også atferdsmessige forhold av mulig helsemessig betydning (Friestad & Klepp 2006), som ulykkesatferd, rusmiddelbruk, mv., er relevante for barns helsepotensial.

Andre viktige aspekter ved barns helse er knyttet til livskvalitet, trivsel, mental helse og det som gjerne kalles psykosomatikk (Jonsson & Östberg 2004). Det siste kan ofte ytre seg som symptomer (magevondt, hodepine) og

kan reflektere, riktignok på en diffus måte, barnets psykososiale tilpasning og kvaliteter ved deres sosiale liv. Slike indikatorer representerer et utvidet helsebegrep i tråd med Verdens helseorganisasjons definisjon av helse som ikke bare fravær av sykdom, men også «fullstendig fysisk, mentalt og sosialt velvære» (Blaxter 2004). Flere studier tyder på at trivselsbesvær og psykiske og psykosomatiske lidelser har en relativt høy prevalens blant barn (Östberg 2001) og at de muligens er blitt mer utbredt i seinere tiår (Berntsson & Kohler 2001; Karvonen m.fl. 2005).

Egenvurdert allmennhelse (også kalt selvrappport allmennhelse, eller subjektiv global helse) er ofte en effektiv indikator for å demonstrere sosiale ulikheter blant voksne. Denne hører også med i studiet av barns helse, selv om det er mer uklart hva den representerer når det gjelder barn. Rapporteringen kan påvirkes av såvel manifest sykkelighet som av mental helse og allment velvære. For barn, kanskje i større grad enn for voksne, er den gjerne nært forbundet med indikatorer for subjektiv livskvalitet.

To andre forhold av betydning for kartleggingen av barns helse skal også nevnes. Ett er skillet mellom varig helsesituasjon og kortsiktig helse-tilstand. Noen indikatorer (som symptomer, skolefravær) kan representere den aktuelle helsetilstanden og indikere et tidsavgrenset problem, mens andre (langvarig sykdom, indikatorer for helsepotensial) reflekterer en mer varig situasjon. Et annet spørsmål er *hvem* som rapporterer. I studiet av barns helse er foreldre ofte kildene til informasjonen. Dette er adekvat når far eller mor er en god observatør, for eksempel for diagnostiserte sykdommer og funksjonsnedsettelse, medisinbruk, og skolefravær på grunn av sykdom. For opplevelsesrelaterte aspekter, som subjektiv allmennhelse, symptomer og vondt i hode og mage, er det mer problematisk om foreldrene er godt informert, og det er ikke nødvendigvis sammenfall mellom foreldres og barns rapportering av barnas subjektive tilstander (Elstad 2004b; Sweeting & West 1998).

Framgangsmåte

Datamaterialet består av to utvalg som er fulgt siden år 2000. Det ene ble dannet av et tilfeldig uttrekk av barn som i år 2000 (da barna var 3–9 år gamle) bodde i familier med særskilt lav inntekt – her kalt lavinntektsutvalget eller lavinntektsbarna. Det andre utvalget – kalt kontrollutvalget – består av et tilfeldig uttrekk av barnefamilier i *alle* inntektskategorier, gjort fra inntektsstatistikken for samme året. Begge utvalgene ble intervjuet i 2003 og i 2006.

Tidligere er det rapportert om barnas helse på grunnlag av 2003-intervjuene (Elstad 2004b). Da ble det ikke funnet vesentlige helserelaterte forskjeller mellom lavinntektsbarna og andre barn, men bare et snevert sett av opplysninger ble samlet inn den gangen. I dette kapitlet vil vi først og fremst analysere rapporteringen i 2006, da flere helseindikatorer ble kartlagt. Ettersom andre spørsmål ble brukt i 2006 enn i 2003, kan svarene fra de to intervjurundene ikke uten videre sammenlignes.

Å konsentrere analysen om svarene avgitt i 2006, har også en annen begrunnelse. Eventuelle langsiktige virkninger av familieøkonomien kan tre fram, og det vil være særlig sosialpolitisk relevant om det viser seg at lavinntektsbarna i 2006 hadde en dårligere helseprofil enn barna i kontrollutvalget. Barna i kontrollutvalget har antakeligvis opplevd et gjennomsnitt av oppvekstbetingelser – de representerer et noenlunde tverrsnitt av alle barn i Norge i disse aldersgruppene. Lavinntektsbarna er annerledes i den forstand at de, i år 2000, bodde i fattige familier (i norsk målestokk). Ser vi noen sammenheng mellom dette og hva slags helse og helserelaterte forhold de rapporterer seks år etter? Dessuten skal vi også analysere om familienes økonomi over tid har hatt betydning. Vil indikatorer på langvarig fattigdom, og ikke bare fattigdom det ene året 2000, være relatert til barnas helse?

I det følgende skal vi sammenligne situasjonen for lavinntektsbarna og barna i kontrollutvalget i 2006 når det gjelder kroppslig utvikling, sykdommer, psykisk og psykosomatisk tilstand, selvopplevd helse og trivsel, sosial modning og tilpasning, og tilslutt noen typer atferd som kan utgjøre en helserisiko. Resultatene presenteres standardisert for kjønn og alder (med sammensetningen i kontrollutvalget som standard), slik at det ikke vil være ulikheter i kjønns- og alderssammensetningen som ligger bak resultatene.

Under analysearbeidet viste det seg raskt at det var påtakelige forskjeller mellom lavinntektsbarna med det vi kan kalle «norsk» (inkludert vestlig) bakgrunn og «ikke-vestlig» bakgrunn. De norske og de ikke-vestlige lavinntektsbarna hadde systematisk ulike, til dels motstridende, svarsprofiler. Om en analyserer lavinntektsbarna som én gruppe, kan en derfor komme til å trekke misvisende slutninger om likheter og forskjeller mellom lavinntektsbarna og kontrollutvalgsbarna (som stort sett er norske). I det følgende vil derfor lavinntektsbarn med norsk og ikke-vestlig bli behandlet hver for seg.

Helse i 2006 blant lavinntektsbarna sammenlignet med kontrollutvalget

Kroppslig utvikling

Kontrollert for kjønns- og alderssammensetning var lavinntektsbarna med norsk bakgrunn gjennomsnittlig 1,5 cm kortere enn kontrollutvalgbarna (tabell 11.1), og andelen med relativt lav kroppshøyde var større (19 mot 13 prosent). Enda lavere var lavinntektsbarna med ikke-vestlig bakgrunn – i gjennomsnitt nær 3 cm kortere. Nærmere analyser tydet på at kroppshøydeforskjellene var størst blant de eldre barna. Forskjellen mellom lavinntektsbarna i alt og barna i kontrollutvalget var knapt 1 cm blant 10–11-åringene, nær 2 cm blant 12–13-åringene, men 3 cm blant 14–15-åringene (tall ikke vist i tabell).

Tabell 11.1. *Kroppshøyde, over- og undervekt i 2006.1)*

	Kontroll- utvalget	Lavinntekt «norske»	Lavinntekt «ikke-vestlig»
Gjennomsnittlig kroppshøyde cm	158,0	156,5	155,1*
Prosentandel lav kroppshøyde 2)	13,2	19,3*	27,1*
Prosentandel overvektige 3)	9,9	14,8*	18,1*
Prosentandel undervektige 4)	5,0	5,0	8,8
(Minste N)	(222)	(736)	(226)

* Asteriks betyr at lavinntektsbarna (eller undergruppen blant lavinntektsbarna) rapporterer signifikant forskjellig fra kontrollutvalgsbarna (p-verdier <0,05) i lavinntektsbarnas disfavør (ensidige tester).

1) Analysene er direkte standardisert for alder/kjønn, med kjønns/alderssammensetningen i kontrollutvalget som standard. Opplysningene er selvrapportert for 13–15-åringene, foreldrerapportert for 10–12-åringene, noe som gir mindre presisjon enn f.eks. målinger utført av helsepersonell.

2) Relativt lav kroppshøyde betyr her kroppshøyde anslått til lavere enn 20%-percentilen for vanlig høydeutvikling, gitt barnets kjønn og alder, beregnet ifølge vekstkurver hentet fra nettstedet www.pasienthandboka.no. Grenseverdiene er lavere eller lik, for 9 år, 133cm (gutter)/ 132 cm (jenter); 10 år 137/137; 11 år 143/144; 12år 147/149; 13 år 154/155; 14 år 161/159; 15 år 167/162; 16 år 171/163.

3) Grenser for overvekt blant barn er her anslått etter (Cole m.fl. 2000), på følgende måte: 9 år = BMI >19,1 (gutter)/ BMI>19,1 (jenter); 10 år 19,8/19,9; 11år 20,5/20,7; 12år 21,1/21,7; 13år 21,9/22,6; 14år 22,6/23,2; 15år 23,2/23,9; 16år 23,9/24,3.

4) Grensene for undervektige er her satt til BMI mindre enn 70% av grensene for overvekt for angjeldende kjønn/alder. Slike grenseverdier er skjønsmessige og hensikten her er å vise eventuelle forskjeller mellom utvalgene, ikke å angi absolutte verdier for lav kroppshøyde eller over/undervekt.

Det var også forskjeller i kroppsmasseindeks. Andelen overvektige var 10 prosent i kontrollutvalget, men henholdsvis 15 og 18 prosent blant lavinntektsbarna med norsk og ikke-vestlig bakgrunn. På den annen side var det også en tendens til at flere av lavinntektsbarna med ikke-vestlig bakgrunn var undervektige.

Tabell 11.1 tyder derfor på uheldige sider ved lavinntektsbarnas kroppslige utvikling. Oppvekstbetingelsene for lavinntektsbarna kan ha spilt en rolle. Høydevekst og andre kroppslige drag er også arvelig påvirket – høyvokste foreldre har en tendens til å få barn med større kroppshøyde, gitt alt annet likt, og overvektige foreldre kan ha en større tendens til å få tyngre barn. At dette er involvert når de ikke-vestlige lavinntektsbarna har en særlig lav kroppshøyde, er ikke usannsynlig. Et diskusjonsspørsmål er om slike faktorer også er av betydning for forskjellen mellom kontrollutvalget og de norske lavinntektsbarna, men data gir ikke anledning til å undersøke dette nærmere.

Medisinske tilstander og funksjonshemminger

Tabell 11.2. Medisinske tilstander og funksjonshemminger blant barn i lavinntektsutvalg og kontrollutvalget i 2006.

Prosentandeler der foreldrene rapporterer at barnet har	Kontrollutvalget	Lavinntekt «norske»	Lavinntekt «ikke-vestlig»
- astma	5,6	7,9	8,2
- allergi	29,1	26,7	20,5
- eksem	13,2	18,6*	7,8
- diabetes	0,4	0,2	0,0
- minst en av disse fire	35,7	36,1	26,9
- bruker briller	13,6	10,9	11,4
- hørselssvikt, høreapparat	0,4	0,5	0,8
- bevegelsehemning	0,9	1,2	0,0
(Minste N)	(234)	(813)	(243)

* Lavinntektsbarna (eller undergruppen blant lavinntektsbarna) rapporterer signifikant forskjellig fra kontrollutvalgsbarna (p -verdier $<0,05$) i lavinntektsbarnas disfavør (ensidige tester). Analysene er standardisert for alder og kjønn. Opplysningene er foreldrerapportert. Ikke-vestlige lavinntektsbarn rapporterte allergi, eksem, og «minst en sykdom» signifikant mindre enn kontrollutvalget.

Alvorlig kronisk sykkelighet er uvanlig blant barn, men astma, allergi og eksem forekommer i noen grad. Generelt var det svært små forskjeller mellom lavinntektsbarna og barna i kontrollutvalget for disse lidelsene (tabell 11.2). Likeså var det ingen påtakelige forskjeller for syns- og hørselssvikt eller bevegelsehemninger. En kan også merke seg at så mye som en fjerdedel av barna hadde allergi, ifølge hva foreldrene rapporterte.

Også her var det forskjeller mellom lavinntektsbarna med norsk og med ikke-vestlig bakgrunn. De ikke-vestlige rapporterte færre tilfelle av allergi, mens eksem forekom oftere blant de norske og sjeldnere blant de ikke-vestlige lavinntektsbarna, sammenlignet med barna i kontrollutvalget.

Psykiske/psykosomatiske tilstander, velvære og subjektiv helse

For psykiske og psykosomatiske indikatorer, generell egenvurdert helse (barnas egen vurdering) og trivsel («hvordan har du det for tiden?»), var det også et markant skille blant lavinntektsbarna med norsk og ikke-vestlig bakgrunn. Tabell 11.3 tyder på at de norske lavinntektsbarna alt i alt opplevde mer psykosomatiske plager enn barna i kontrollutvalget. De rapporterte dessuten i mindre grad «veldig god» egenvurdert helse og å ha det «veldig godt» for tiden. For barna i lavinntektsutvalget med ikke-vestlig bakgrunn var det ikke en slik tendens. Riktignok svarte de mer negativt på trivselsspørsmålet enn barna i kontrollutvalget, men for generell egenvurdert helse og for de psykosomatiske indikatorene var de ikke-vestlige lavinntektsbarna på nivå med kontrollutvalgsbarna.

Tabell 11.3. *Psykiske og psykosomatiske tilstander, velvære og subjektiv helse i 2006.*

Prosentandeler blant barna som rapporterer		Kontrollutvalget	Lavinntekt «norske»	Lavinntekt «ikke-vestlig»
Egenvurdert helse	– veldig god	52,3	46,8	51,4
	– god	43,4	46,4	40,1
	– middels/dårlig	4,3	6,8	8,5
Har det for tiden	– veldig godt	65,5	56,1*	56,5*
	– godt	26,0	32,5	30,6
	– passe eller dårlig	8,5	11,4	12,9
Ukentlig eller oftere	– hodepine	10,6	13,1	6,0
	– vondt i ryggen	7,2	9,2	4,4
	– vondt i magen	7,2	12,3*	9,7
	– trist eller lei	9,4	13,4	9,3
	– nervøs	19,7	13,2	18,6
	– svimmel	6,0	5,6	6,5
	– sovevansker	13,6	19,1*	9,6
	– minst ett problem mer enn 1gang/uka	17,1	23,5*	14,2
(Minste N)		(234)	(798)	(247)

* = Lavinntektsbarna (eller undergruppen blant lavinntektsbarna) rapporterer signifikant forskjellig fra kontrollutvalgsbarna (p-verdier <0,05) i lavinntektsbarnas disfavør (ensidige tester). Utvalgene er alders/kjønnsstandardisert. Barna i kontrollutvalget rapporterte «nervøsitet» signifikant oftere enn norske og hodepine signifikant oftere enn ikke-vestlige lavinntektsbarn.

Skolesituasjon og sosial tilpasning

Barnas skolesituasjon er analysert tidligere i kapittel 8, men siden skoleerfaringer og andre trekk ved barnets sosiale tilpasning dessuten er helsemessig relevant, er dette også analysert her (tabell 11.4). Tabellen viser blant annet svar om å like seg på skolen, om skolefravær «siden sommerferien» og

om ADHD. Om foreldrene på egen hånd har knyttet ADHD-diagnosen til barnet eller om tilstanden er diagnostisert av lege vet vi ikke. Om skolefravær som rapporteres som sykdomsrelatert mest reflekterer en vanskelig skolesituasjon er også uklart. Uansett kan indikatorene vist i tabell 11.4 reflektere graden av harmoni og konflikt i barnets sosiale oppvekstmiljø. Dette har både relevans for barnets livskvalitet da undersøkelsen ble gjort, men også for den sosiale integrering som kan være relatert til framtidig helsetilstand.

Tabell 11.4. Skolesituasjon og sosial tilpasning.

Prosentandeler	Kontroll- utvalget	Lavinntekt «norske»	Lavinntekt «ikke- vestlig»
Liker seg på skolen			
– veldig godt, godt	83,8	78,5	85,5
– sånn passe, dårlig	16,2	21,5*	14,5
Dager skolefravær pga sykdom			
– 0/1	32,2	24,3	30,5
– 2–9 dager	58,7	60,4	59,8
– 10 dager eller mer	9,1	15,3*	9,6
Barnet mottar spesialundervisning	12,3	16,2	20,5*
Har barnet ADHD? (Foreldrerapportert)	0,9	3,8*	0,0
Kontakt siste år med			
– PP-tjenesten	8,9	11,3	9,4
– Barne/ungdomspsykiatrien BUP	3,4	5,9	4,1
– Barnevernet	3,4	5,6	4,1
– Sosialkontor	0,4	1,6	1,6
– Politiet	0,0	2,7*	2,1*
(Minste N)	(230)	(791)	(239)

* Lavinntektsbarna (eller undergruppen blant lavinntektsbarna) rapporterer signifikant forskjellig fra kontrollutvalgsbarna (p-verdier <0,05) i lavinntektsbarnas disfavør (ensidige tester). Utvalgene er alders/kjønnsstandardisert. Opplysningene om kontakt, på grunn av barnets situasjon, med instanser som PPT-tjeneste, barnevern, etc, er rapportert av foreldre.

Blant de norske lavinntektsbarna var det større rapportering av problemer relatert til skolesituasjon og sosial tilpasning enn blant barna i kontrollutvalget. Flere hadde fått diagnosen ADHD, flere likte seg mindre på skolen, de har hatt mer skolefravær, og de har i større grad hatt kontakt med instanser som kobles inn ved psykiske og sosiale problemer og atferdsvansker (selv om det er bare kontakt med politiet som er statistisk signifikant forskjellig – ingen i kontrollutvalget hadde hatt kontakt med politiet sist år).

Barna i lavinntektsutvalget med ikke-vestlig bakgrunn hadde svarsprofiler svært nær kontrollutvalget, med to unntak – hyppigere spesialunder-

visning og mer kontakt med politiet. Påtakelig er at *ingen* av de ikke-vestlige lavinntektsbarna rapporterer om ADHD.

Risikoatferd

Også risikoatferd – her atferd som øker sjansen for ulykker og bruk av helsefarlige rusmidler – er relevant både for barnets nåværende og framtidige helse. I denne undersøkelsen ble alle spurt om arm/beinbrudd, mens bare 13–15-åringene ble spurt om røyking, alkoholbruk og om de var blitt «tilbudt stoffer som hasj, marihuana» o.l.

Som det framgår av tabell 11.5, var det små forskjeller mellom gruppene – bortsett fra den eksepsjonelt lave erfaringen med alkohol rapportert av lavinntektsbarna med ikke-vestlig bakgrunn (som har en åpenbar forklaring). Når det gjelder lavinntektsbarna med norsk bakgrunn kan en likevel legge merke til at de i større grad enn kontrollutvalgbarna røykte sigaretter daglig. Erfaringer med å bli tilbudt forbudte rusmidler ble rapportert like mye blant barna i kontrollutvalget som blant de norske barna i lavinntektsutvalget.

Tabell 11.5. Risikoatferd.

Prosentandeler		Kontroll- utvalget	Lavinntekt «norske»	Lavinntekt «ikke-vestlig»
Noen gang brukket arm/bein?	– Ja	12,8	16,4	17,3
	– Nei	87,2	83,6	82,7
(N)		(235)	(804)	(249)
Spørsmål bare stilt 13–15-åringene:				
- røyker daglig		0,9	5,2*	3,0
- røyker av og til		4,5	5,2	5,0
- har drukket alkohol		29,1	33,0	9,9
- blitt tilbudt hasj/andre narkotika		11,2	10,3	7,8
(Minste N)		(110)	(348)	(101)

* Lavinntektsbarna (eller undergruppen blant lavinntektsbarna) rapporterer signifikant forskjellig fra kontrollutvalgsbarna (p -verdier $<0,05$) i lavinntektsbarnas disfavør (ensidige tester). Utvalgene er alders/kjønnsstandardisert. Lavinntektsbarna med ikke-vestlig bakgrunn rapporterte signifikant mindre erfaring med alkohol enn kontrollutvalget og de norske lavinntektsbarna.

Oppsummering

Dette avsnittet har tatt for seg kroppslig utvikling, sykелighet, livskvalitet, sosial tilpasning og risikoatferd, slik det ble rapportert i 2006. Et svært markant mønster var at lavinntektsbarna med norsk og med ikke-vestlig bakgrunn hadde ganske ulike svarsprofiler.

I forhold til kontrollutvalget hadde lavinntektsbarna med ikke-vestlig bakgrunn lavere kroppshøyde og flere overvektige (men også litt flere undervektige). Lave familieinntekter kan være involvert i kroppslig vekst, men her kan forklaringen også være den geografiske og etniske bakgrunnen og annerledes matkulturer. Forøvrig avvek svarene for lavinntektsbarna med ikke-vestlig bakgrunn i svært liten grad i negativ forstand fra svarene i kontrollutvalget. Lavinntektsbarna med ikke-vestlig bakgrunn rapporterte til dels mindre av medisinske problemer og psykosomatisk besvær enn kontrollutvalget. Deres egenvurderte helsetilstand var lik kontrollutvalgets, de likte seg like bra på skolen, hadde skolefravær på samme nivå som kontrollutvalget, men hadde klart mindre erfaring med alkohol. Det mest markante var at færre enn i kontrollutvalget mente de «hadde det veldig godt» for tiden, og de hadde hatt mer kontakt med politiet – men frekvensen av politikontakt alt i alt var jo lav.

Lavinntektsbarna med norsk bakgrunn, derimot, hadde en mye klarere tendens til svar som tydet på en mindre bra situasjon, både for helse definert i snever forstand og for sosial tilpasning og helserelaterede forhold. Lavinntektsbarna med norsk bakgrunn hadde i gjennomsnitt lavere høydevekst og litt flere overvektige enn kontrollutvalget. I tillegg hadde de dessuten mer psykosomatisk besvær, litt dårligere egenvurdert helse, og de trivdes i mindre grad. I forhold til kontrollutvalget likte de seg mindre på skolen og hadde mer skolefravær, flere rapporterte om ADHD, om daglig røyking og om kontakter med instanser som politi, PPT/BUP, eller barnevern/sosialkontor.

Alt i alt kan en si at omfanget av problematiske forhold ikke var særlig stor i noen av underutvalgene. Alle de tre underutvalgene hadde en rimelig bra helsesituasjon. Det mest slående var likevel at blant lavinntektsbarna med norsk bakgrunn ser vi flere «varsler» om nåværende og framtidige helseproblemer – i kroppslig utvikling, livskvalitet, psykosomatisk besvær, atferdsrelaterede forhold (dagligrøyking, ADHD), og i relasjoner til skolearenaen.

Funnene er sammenfattet i tabell 11.6. Her er de fem helserelaterede aspektene trukket sammen til enkle todelte indikatorer (forklart i tabellen). Mest markante forskjeller finner vi altså når det gjelder kroppslig utvikling. For sykkelighet er det påtakelig at lavinntektsbarna med ikke-vestlig bakgrunn har minst rapportering av alle. Problematiske forhold til skolen og klientstatus forekommer klart hyppigere blant de norske lavinntektsbarna enn såvel blant kontrollutvalgsbarna som blant de ikke-vestlige lavinntektsbarna.

Tabell 11.6. Todelte indikatorer for kroppslig utvikling, helseproblemer, skoletilpasning, klient hos hjelpeapparatet og risikoatferd. Prosentandeler med problematisk situasjon i kontrollutvalget og i lavinntektsutvalget, delt på «norske» og «ikke-vestlig».

Samleindikator	Ugunstig kroppslig utvikling	Sykelighet	Skole-tilpasning	Klient	Risikoatferd
Forklaring	Overvektig og/eller kortvokst	Langvarig sykdom, hyppig psykosomatikk, og/eller dårlig subjektiv helse	Liker seg passe/dårlig på skolen og/eller 10+ dager fravær	Klient i PP-tjenesten, BUP, og/eller Barnevern sist år, eller politikontakt	Daglig røyker og/eller tilbudt narkotiske stoffer
Andel %					
- kontrollutvalg	23,4	47,0	22,2	11,5	11,8
- «norske» lavinnt	32,7*	51,6	33,0*	16,6*	12,9
- «ikke-vestlig»	40,8*	39,3	22,9	12,3	8,9

Hvert underutvalg er standardisert for kjønn og alder, med kontrollutvalgets sammensetning som standard. * = Signifikant høyere forekomst i lavinntektsgruppen enn i kontrollutvalget.

Betydningen av dårlig økonomi over lengre tid

Tabellene 11.1–11.5 har bare tatt utgangspunkt i hvordan familienes økonomi ble klassifisert i 2000, seks år før de helserelaterte opplysningene ble innsamlet i 2006. Et viktig spørsmål er om utviklingen av familiens økonomi *over lengre tid* har hatt betydning. Er det skadelig – helsemessig sett – om barna utsettes for en svak familieøkonomi i en årrekke?

Her skal dette bli analysert spesielt for *lavinntektsbarna* ved hjelp av opplysninger om familienes økonomiske situasjon *etter* år 2000. Lavinntektsfamilie ble i utgangspunktet klassifisert som under fattigdomsgrensen om den justerte husholdningsinntekt i 2000 var under 60 prosent av medianen. En tilsvarende beregning er foretatt for 2005 på grunnlag av informasjonen fra inntektsregisteret. Lavinntektsbarna er delt i to grupper – de som var *over* fattigdomsgrensen i 2005 og de som var *under* den. Av de 819 norske lavinntektsbarna i utvalget var 267 (33 prosent) også fattige i 2005 i denne forstand. Blant de 249 ikke-vestlige lavinntektsbarna var 105 (42 prosent) fattige også i 2005.

Vi har også en annen måte å kartlegge svak familieøkonomi på. Intervjuene ble foretatt i 2006, men fra dette året foreligger ikke inntektsdata. Derimot kan familiens økonomiske situasjon anslås fra spørsmålet om «Hvis du plutselig måtte skaffe 10.000 kroner – hvordan ville du skaffet pengene?» Det var flere svaralternativer, men en rimelig inndeling er å skille mellom de som svarte «benyttet egen konto, sparepenger, o.l.» – dvs. at de hadde en slik sum til rådighet *på egen hånd* – og de som svarte «måtte låne», «gå på sosialkontoret» og liknende. Dette spørsmålet antyder altså om familien selv hadde lett tilgjengelige økonomiske ressurser i 2006, noe vi kaller *kontantmarginal*.

Blant de 819 norske lavinntektsbarna hadde familiene til halvparten (424, dvs. 52 prosent) lett tilgjengelige kontanter i 2006 målt på denne måten. Færre av familiene til de ikke-vestlige lavinntektsbarna var så godt stilt – bare 78 av 249 (31 prosent) hadde en rimelig god kontantmarginal på 10 000 kr.

Var lavinntektsbarnas helse – og forhold av helsemessig betydning – relatert til utviklingen av familieøkonomien *etter* år 2000? Ettersom vi har sett at de norske og de ikke-vestlige lavinntektsbarna har ulike svarsprofiler, blir dette spørsmålet analysert separat for de norske (tabell 11.7) og de ikke-vestlige lavinntektsbarna (tabell 11.8).

I tabell 11.7 sammenlignes de to gruppene av *norske* lavinntektsbarn. I venstre halvpart blir de med relativt god økonomi rundt 2005 (familieinntektene var over fattigdomsgrensen i 2005) sammenlignet med de som var under fattigdomsgrensen i 2005. I høyre del av tabellen er det en tilsvarende sammenligning, men nå gruppert etter om familiene hadde eller manglet en kontantmarginal på 10 000 kr. i 2006.

Tabell 11.7. Helse og sosial tilpasning blant de norske lavinntektsbarna, klassifisert etter opplysninger om familiens inntekt i 2005 og etter selvrapporterte opplysninger om kontantmarginal i 2006. (Lav inntekt i 2005 = familieinntekt under 60 prosent av medianen.)

Andeler (%)	Inntekt i 2005		Kontantmarginal i 2006	
	Ikke lav inntekt i 2005	Lav inntekt i 2005	Har 10 000 kr tilgjengelig	Har ikke tilgjengelig
Lav høyde	19,5	18,5	19,4	19,8
Overvekt	14,7	15,7	16,4	13,4
Langvarig sykdom	36,4	34,8	36,4	35,4
Helse «veldig god»	49,7	40,9*	48,1	44,5
Har det «veldig godt»	57,1	53,3	58,0	53,8
Ofte psykosomatikk	22,6	26,3	20,0	27,1*
Mistrives på skolen	20,6	24,4	19,3	24,0
Skolefravær 10+ dager	13,9	18,3	9,6	21,4*
ADHD	3,5	4,6	2,9	4,8
Kontakt PP-tjenesten	9,8	15,3*	8,8	14,4*
Kontakt BUP	5,6	6,9	2,9	8,9*
Kontakt barnevernet	4,2	8,4*	3,6	7,8*
Kontakt politiet	2,0	4,2	3,3	2,5
Brukket arm/bein	15,8	17,8	15,9	17,4
Røyker daglig 13–15 år	3,7	10,9*	2,8	7,7*
Brukt alkohol 13–15 år	30,9	38,8	30,4	35,9
Tilbudt stoff 13–15 år	10,2	10,8	6,6	13,5*

* = Statistisk signifikante ulikheter (p-verdier <0,05) i de langvarige fattige barnas disfavør (ensidige tester). Hvert underutvalg er standardisert for kjønn og alder, med kontrollutvalgets sammensetning som standard. Indikatorene er angitt med stikkord – se tabell 11.1–11.5 for nærmere beskrivelse. Langvarig sykdom = har enten astma, allergi, eksem og/eller diabetes.

Resultatene tyder på at en mer langvarig situasjon med dårlig familieøkonomi er relatert til mer problematiske sider ved disse norske lavinntektsbarnas helse, men på en spesiell måte. Det var ingen påtakelige forskjeller i kroppslig utvikling eller i langvarig sykdom. Derimot var det et klart mønster ved at de som vokste opp i familier med svak økonomi over lengre tid, hadde en dårligere subjektiv oppfatning av sin helsetilstand, mer psykosomatikk, mer skolerelaterte problemer, oftere kontakt med hjelpeinstanser, og mer uheldig stoffbruk (tobakk, alkohol, kanskje også mer kontakt med narkotiske stoffer).

Noen av forskjellene er statistisk signifikante, som når barna under fattigdomsgrensen i 2005 rapporterte sjeldnere om «veldig god helse» (41 mot 50 prosent), oftere om kontakt med PP-tjenesten (15 mot 10 prosent) og barnevernet (8 mot 4 prosent), og oftere om dagligrøyking (11 mot 4 prosent). Andre ganger er ikke forskjellene signifikante i statistisk forstand, men forskjellene er likevel systematiske i den forstand at de praktisk talt uten unntak trekker i samme retning. Enten en bruker det *objektive* målet for svak familieøkonomi (skattedata) eller det *subjektive* målet (mors eller fars rapportering om kontantmarginal), viser det samme mønsteret seg, i form av flere problematiske helserelevante forhold blant barn i familier som har hatt en langvarig dårlig økonomi, i forhold til barn i familier som mer kortvarig har vært under fattigdomsgrensen.

Tabell 11.8 (neste side) viser resultatene av de samme analysene for lavinntektsbarna med innvandrerbakgrunn.

Bare unntaksvis er forskjellene signifikante i statistisk forstand for de ikke-vestlige lavinntektsbarna, noe som kan ha sammenheng med at utvalget er mindre. Det mest påtakelige er imidlertid *mangelen* på systematikk. Tabellen gir *ikke* inntrykk av at langvarig svak familieøkonomi blant lavinntektsbarna med innvandrerbakgrunn er relatert til trekk ved deres helse-situasjon. Mens de *norske* lavinntektsbarna med langvarig svak familieøkonomi systematisk rapporterte om dårligere generell helsetilstand, mindre trivsel, mer psykosomatiske symptomer, og likte seg mindre på skolen og hadde mer skolefravær, var det ikke noe tilsvarende mønster blant de ikke-vestlige lavinntektsbarna.

Tabell 11.8. Helse og sosial tilpasning blant de ikke-vestlige lavinntektsbarna, klassifisert etter opplysninger om familiens inntekt i 2005 og selvrapporterte opplysninger om kontantmarginal i 2006.

Andeler (%)	Inntekt i 2005		Kontantmarginal i 2006	
	Ikke lav inntekt i 2005	Lav inntekt i 2005	Har 10 000 kr tilgjengelig	Har ikke tilgjengelig
Lav høyde	29,7	23,5	29,2	26,4
Overvekt	15,0	21,5	20,3	17,8
Langvarig sykdom	23,6	30,5	26,0	27,4
Helse «veldig god»	49,3	52,9	51,3	52,1
Har det «veldig godt»	58,3	54,3	64,1	51,8*
Ofte psykosomatikk	16,1	11,5	14,5	15,5
Mistrives på skolen	11,1	19,0	15,6	14,9
Skolefravær 10+ dager	10,7	8,2	9,3	10,9
ADHD	0,0	0,0	0,0	0,0
Kontakt PP-tjenesten	9,1	9,9	2,8	11,3*
Kontakt BUP	6,3	1,0	0,0	5,9
Kontakt barnevernet	7,0	1,0	1,4	5,3
Kontakt politiet	3,5	0,0	1,4	2,4
Brukket arm/bein	19,4	13,3	15,6	17,9
Røyker daglig 13–15 år	3,3	2,4	0,0	5,3
Brukt alkohol 13–15 år	11,7	7,3	9,1	9,5
Tilbudt stoff 13–15 år	8,3	4,9	9,1	8,0

* = Statistisk signifikante ulikheter (p -verdier $<0,05$) i de langvarige fattige barnas disfavør (ensidige tester). Hvert underutvalg er standardisert for kjønn og alder, med kontrollutvalgets sammensetning som standard. Indikatorene er angitt med stikkord – se tabell 11.1–11.5 for nærmere beskrivelse. Langvarig sykdom = har enten astma, allergi, eksem og/eller diabetes.

Fattigdom – eller annet – som forklaring?

Blant de norske lavinntektsbarna så vi altså at helse og helserelaterte forhold varierte med familiens økonomiske situasjon etter år 2000 (tabell 11.7). Barna i de norske lavinntektsfamiliene som fortsatt hadde en dårlig økonomi fem–seks år etter at utvalget opprinnelig ble trukket, hadde dårligere helseforhold enn om økonomien tilsynelatende hadde blitt bedre omkring 2005. Et viktig spørsmål er: Hva er grunnene til en uheldig helseutvikling blant barna? Er det mangelen på økonomiske ressurser i seg selv? Eller er det andre forhold?

Å besvare dette er komplisert. Her nøyer vi oss med analyser av de *norske* lavinntektsbarna, og vi anslår den statistiske effekten av variable som er relatert til noen mulige forklaringer. I tillegg til *varigheten* av svak familieøkonomi (under fattigdomsgrensen minst tre av årene 2000–2005), brukes tre andre forklaringsvariable målt i 2006: Om barnet bodde sammen med begge biologiske foreldre eller ikke, om minst en voksen i familien var i arbeid, og om hva den voksne intervjupersonen selv sier om sin egen allmenne helse-

tilstand. Vi tar dessuten med foreldreopplysningen om barnets generelle helsetilstand i 2003. Det er jo en mulighet for at barnet kan ha hatt dårlig helse i mange år, før familiens økonomi ble dårlig. Ved å justere på denne måten for opplysningene om barnets helse i 2003, kan vi få inntrykk av om dårlig familieøkonomi, mors helseproblemer, osv. kan ha bidratt til en eventuell problematisk helseutvikling hos barnet i årene fra 2003 til 2006.

Som utfallsvariabler konstruerer vi to *indekser*. En måler *subjektiv helse* og er konstruert fra svarene på fem spørsmål: Om hvordan helsen generelt er, om hvordan «du har det nå for tiden», om en hyppig har psykosomatiske symptomer, om en liker seg eller ikke på skolen, og om hyppigheten av skolefravær på grunn av sykdom (se tabell 11.3 og 11.4 for nærmere beskrivelse). Indeksen for subjektiv helse varierer fra 0 til 8 (gjennomsnitt 2,5, standardavvik 1,68), er ikke spesielt skjevfordelt og kan brukes i OLS regresjonsanalyser. Jo høyere verdi på indeksen, jo dårligere er barnets subjektive helse. En annen indeks måler *omfang av klientstatus* og teller hvor mange av følgende instanser som barnet har hatt kontakt med siste år: Barnevernet, pedagogisk-psykologisk tjeneste (PPT), barne- og ungdomspsykiatrien (BUP), sosialkontoret og politiet. Denne indeksen varierer fra 0 til 5 (gjennomsnitt = 0,26, standardavvik 0,677) og kan også – med visse forbehold – anvendes i OLS regresjonsanalyser.

Tabell 11.9. Regresjonsanalyser (OLS). Effekter av langvarig lavinntektssituasjon, boforhold, voksne har jobb, foresattes helse, og barnets egen helsetilstand i 2003 for barnets subjektive helse i 2006. Norske lavinntektsbarn (N=775).

	Bivariat effekt, kontrollert bare for kjønn og alder		Effekt kontrollert for alle andre forklaringsvariable	
	B	p-verdi	B	p-verdi
Lav inntekt 3år+ vs. lav inntekt <3år	0,29	0,016*	0,22	0,067
Bor ikke med begge biologiske foreldre (vs bor med begge)	0,45	<0,001**	0,41	0,001**
Ingen voksen i familien er i jobb vs. minst en voksen har jobb	0,43	0,001**	0,24	0,085
Foresatte har middels/dårlig helse (vs god/veldig god)	0,78	<0,001**	0,54	0,001**
Barnet hadde middels/dårlig helse i 2003 (vs god/veldig god)	0,49	<0,001**	0,44	0,001**
R kvadrert			0,073	

* = Statistisk signifikant p-verdi <0,05, ** = statistisk signifikant p-verdi < 0,01. Alle analyser kontrollert for barnets kjønn og alder. Forklaring av indeksen for subjektiv helse: se teksten.

Analysen av barnets subjektive helse (tabell 11.9) viser at separat, hver for seg, har de fem forklaringsvariablene betydning. Men forklaringsvariablene

samvarierer i noen grad og har til dels felles effekter. Når alle forklaringsvariablene blir inkludert i samme modell (høyre del av tabell 11.9), er det særlig familietypen (bor ikke med begge biologiske foreldre), foresattes dårlige helse, og dårlig helse hos barnet tre år tidligere, som har negative effekter på barnets subjektive helse i 2006. Men også om familien hadde vært under fattigdomsgrensen over lengre tid (tre år eller mer), til forskjell fra om familien mer kortvarig hadde hatt så lav inntekt, trakk i retning av forverring av barnets subjektive helsetilstand, selv om koeffisienten ikke var statistisk signifikant i vanlig mening.

Disse analysene tyder altså på at en rekke forhold er medvirkende for barnets subjektive helse. Å ikke bo med de biologiske foreldre og at foresatte har helseproblemer og er uten jobb kan være potensielle *stressfaktorer* for barnets hverdag og kan virke negativt inn på hvordan barnet selv opplever sin helse. Men også etter at disse omstendighetene er tatt i betraktning, kan varigheten av en dårlig økonomisk situasjon i familiene fortsatt ha betydning for hva slags opplevelse barnet har av sin helsetilstand.

Tilsvarende analyser er gjort for indeksen som måler hvor mange hjelpeinstanser mv. som barnet har vært i kontakt med siste år (tabell 11.10). Her var barnets egen helse tre år tidligere uten betydning. Forøvrig har de andre forklaringsvariablene klare effekter i bivariate analyser, og i den multivariate analysen (høyre del av tabell 11.10) har både familietype, foresattes egen helse og varigheten av lav familieinntekt signifikant betydning.

Tabell 11.10. Regresjonsanalyser (OLS). Effekter av langvarig svak familieøkonomi, boforhold, voksnes jobb, foresattes helse, og barnets egen helsetilstand i 2003 for omfanget av barnets klientstatus siste år. Norske lavinntektsbarn (N=809).

	Bivariat effekt, kontrollert bare for kjønn og alder		Effekt kontrollert for alle andre forklaringsvariable	
	B	p-verdi	B	p-verdi
Lav inntekt 3år+ vs. lav inntekt <3år	0,11	0,017*	0,10	0,037*
Bor ikke med begge biologiske foreldre (vs bor med begge)	0,24	<0,001**	0,22	<0,001**
Ingen voksen i familien er i jobb vs. minst en voksen har jobb	0,17	0,001**	0,09	0,107
Foresatte har middels/dårlig helse (vs god/veldig god)	0,28	<0,001**	0,19	0,002**
Barnet hadde middels/dårlig helse i 2003 (vs god/veldig god)	0,09	0,078	0,07	0,165
R kvadrert			0,066	

* = Statistisk signifikant p-verdi <0,05, ** = statistisk signifikant p-verdi < 0,01. Alle analyser kontrollert for barnets kjønn og alder. Forklaring av variabelen om klientstatus: se teksten.

Sammenfatning

Er lav familieinntekt – inntekter som plasserer familien under det som vanligvis regnes som grensen for fattigdom i norsk målestokk – en helserisiko for barna?

Utgangspunktet for disse analysene er at barns helse ikke bare bør vurderes ut fra et diagnose- og sykdomsorientert perspektiv. Selvsagt er spesifikke sykdomsplager og funksjonshemninger av betydning, men de er alt i alt forholdsvis sjeldne blant barn (med visse unntak, som allergier). Barns helse bør vurderes i et *utviklingsperspektiv*, ved å legge vekt på ikke bare observert sykkelighet, men dessuten på hvordan den kroppslige, atferdsmessige og sosiale utvikling legger et grunnlag for de helseressursene som barnet preges av i sitt daglige liv, og som barnet dessuten vil ha med seg utover i det seinere livsløpet.

Innfallsvinkelen i dette kapitlet har først vært å *sammenligne* barna i lavinntektsfamilier med barna i kontrollutvalget, som antakeligvis representerer et gjennomsnitt av barn i Norge og er en målestokk for å vurdere situasjonen blant lavinntektsbarna.

Sykdommer, høyde og vekt

Funnene tyder *ikke* på at sykdommer i vanlig forstand – diagnoser, manifeste medisinske lidelser, funksjonshemninger – forekommer påtakelig hyppigere blant barn i lavinntektsfamilier enn blant andre barn. Faktisk var rapporteringen av sykdommer lavere blant ikke-vestlige lavinntektsbarn enn blant barna i kontrollutvalget.

Derimot viste analysene tydelige tegn på en mer ugunstig kroppslig vekst (særlig lav kroppshøyde og overvekt) blant lavinntektsbarna, sammenlignet med kontrollutvalget. For de ikke-vestlige lavinntektsbarna – og kanskje også i noen grad for de norske lavinntektsbarna – kan det være en arvelig komponent som ligger bak. Men det kan også være at den relative fattigdommen og andre miljømessige omstendigheter i lavinntektsfamiliene har hatt betydning. Uheldig kroppslig vekst kan skyldes matmangel, men i denne sammenheng er nok dårligere matkvalitet og mindre bra sammensetning av matvarene mer relevant. Et usunt kosthold kan skyldes flere forhold, men det beste kostholdet kan også være dyrere, og manglende økonomiske ressurser kan spille inn. Dessuten er det også kjent at kroppslig utvikling kan hemmes av uheldige psykososiale omstendigheter. Med dette

datamaterialet kan vi ikke analysere grunnene til forskjellene i høydevekst og kroppsmasseindeks. Uansett årsak betyr funnene at barn i lavinntektsfamilier synes å ha en kroppslig utvikling som, helsemessig sett, er mindre gunstig enn den som skjer stort sett blant barn i Norge.

De ikke-vestlige lavinntektsbarna

Et markant funn forøvrig var at de ikke-vestlige lavinntektsbarna i det store og hele ikke rapporterte om en dårligere helsemessig situasjon enn barna i kontrollutvalget. Et unntak er, som nevnt over, spørsmålene om kroppslig vekst. Forøvrig rapporterte de ikke-vestlige barna på nær sagt alle de helse-relaterte forholdene som er undersøkt her, enten en like god – og i enkelte tilfelle en bedre – situasjon i gjennomsnitt. For de ikke-vestlige barna framtrer ikke familienes lave inntekt som noen spesiell helserisiko i disse analysene. Heller ikke varigheten av lav inntekt ser ut til å spille særlig rolle (tabell 11.8). Dette er i klar kontrast til de *norske* lavinntektsbarna, som vi skal kommentere nærmere nedenfor.

Hvorfor? De ikke-vestlige lavinntektsbarna er en ytterst sammensatt gruppe, med vidt forskjellig landbakgrunn. Det gjør det vanskelig å si noe generelt om denne gruppen. Ett poeng kan trekkes fram: Registreringen av helse-relaterte forhold har også kulturelle komponenter. Rapporteringen av for eksempel allergi eller eksem, som kan forekomme i ganske milde og lite betydningsfulle varianter, er relatert til hvor oppmerksomme og årvåkne foreldre er overfor slike lidelser, hvor raske de er til å legge merke til symptomer, og hvor tilbøyelige de er til å presentere symptomet for en lege og derfor få lidelsen diagnostisert. Liknende forhold ligger til grunn for rapportering om psykosomatiske symptomer, som hodepine, vondt i magen, søvnbesvær, og nervøsitet. Barn må til en viss grad lære hvordan det de føler, kan kategoriseres, og denne lærdommen erverves som regel i hjemmemiljøet. Det kan godt være at det er slike kulturelle føringer som ligger til grunn for at ikke-vestlige barn i lavinntektsutvalget ser ut til å ha mindre psykosomatiske plager enn både de norske lavinntektsbarna og barna i kontrollutvalget (som stort sett er norske). De ikke-vestlige barna og foreldrene deres kan ha manglet et vokabular for slike symptomer som tilsvarer de svarskategoriene de ble presentert for.

De norske lavinntektsbarna – framvoksende helseproblemer?

For de *norske* lavinntektsbarna viser derimot disse analysene mange tegn på at helserelaterte forhold utvikler seg dårligere enn blant barn flest. Dette gjelder ikke for sykdommer og medisinske problemer i mer tradisjonell forstand, men det gjelder kroppslig vekst, som nevnt over. I tillegg gjelder dette en rekke psykososiale aspekter. Dette bildet viser seg i hvordan barna subjektivt opplever sin helsesituasjon, sin allmenne trivsel og sine psykosomatiske symptomer. Det viser seg videre i mindre trivsel på skolen, mer skolefravær, og dessuten i noe hyppigere kontakt med hjelpeinstanser og tendenser til mindre bra helseatferd, som at flere av dem i ung alder sier de er dagligrøykere.

Vi ser altså et mønster blant de norske lavinntektsbarna, sammenlignet med kontrollutvalget, av en mer problematisk tilpasning til ulike arenaer som kan ha helsemessig betydning, i noen grad kortsiktig, men i enda større grad på lengre sikt. Dette gjelder på ingen måte flertallet av lavinntektsbarna, men det gjelder for en del av dem. Disse synes å være på vei inn i en utvikling som ikke nødvendigvis innebærer mer manifesterede helseplager på kort sikt, men som i lengre perspektiv trekker i retning av problematisk atferd og psykososiale vansker som i sin tid kan lede til psykiske plager og til somatiske helseproblemer.

Men de vi kaller de norske lavinntektsbarna er ikke en homogen gruppe. Utvalget av de norske lavinntektsbarna består av barn som bodde i familier under fattigdomsgrensen i år 2000, men analysene viser at det først og fremst er barna som levde i familier med en *langvarig* svak familieøkonomi som har de største helserelaterte problemene. Analysene i tabell 11.7, tabell 11.9 og tabell 11.10 tyder på at risikoen for subjektive helseproblemer og psykosomatiske symptomer, for skolerelaterte problemer, for kontakt med hjelpeapparatene og for røyking øker med varigheten av den svake familieøkonomien.

Om det er en trang økonomi *i seg selv*, eller om det er andre omstendigheter, som virker inn, er imidlertid et vanskelig spørsmål. Ikke bare manglende økonomiske ressurser, men også manglende *sosiale* ressurser i oppvekstfamilien, og dessuten andre forhold, kan spille inn på barnets helserelaterte utvikling. Analysene i tabell 11.9 og tabell 11.10 tyder klart på at de norske lavinntektsbarna som har størst grad av helserelaterte problemer er de som ikke bor hos begge biologiske foreldre og de som har foresatte som selv har

helseproblemer. Men også disse analysene viser visse egne statistiske effekter av varighet av lav inntekt. Antakeligvis virker slike forhold sammen, kanskje i spiraler som forsterker hverandre. De voksnes helseproblemer kan øke sjansen for lave familieinntekter, trang økonomi øker familiestress og vil prege barna, dette kan bli verre om spesielle konflikter oppstår når barnet ikke bor sammen med begge biologiske foreldre, skoleproblemer og klientstatus kan bli en følge som i seg selv kan forsterke de vanskelige omstendighetene, osv.

Selvsagt går det ikke alltid slik, og det er verdt å notere at andelen norske lavinntektsbarn som har mer problematisk helsesrelatert situasjon alt i alt ikke er høy, og heller ikke *så mye* høyere enn blant barna i kontrollutvalget. Analysene i dette kapitlet tyder likevel på at langvarig dårlig familieøkonomi utgjør en helsemessig risiko for barna i slike familier.

12 Barnas selvoppfatning av egen kompetanse og ferdigheter

I dette kapitlet analyseres resultatene fra tre psykologiske måleinstrumenter som har vært mye benyttet på barn og unge. Den ene skalaen ble introdusert av Susan Harter i 1982 under navnet «The Perceived Competence Scale for Children – PCSC» (Harter 1982). Denne skalaen er besvart av barn i alderen 9–13 år og betegnes som 'Harters barneskala'. Skalaen ble bl.a. benyttet i forskningsprosjektet *Oppvekstnettverk* ved Barnevernets Utviklingscenter og beskrevet i rapporten *Kompetanse i kontekst* (Ogden 1995).

De eldste barna (13–16 år) fikk i 2006 en ungdomsversjon av Harters barneskala, kalt «Self-Perception Profile for Adolescents – SPPA» (Harter 1988). Denne skalaen gir vi navnet 'Harters ungdomsskala'. Begge skalaene måler i hvilken grad barn og ungdom oppfatter seg kompetente innenfor forskjellige områder som skoleferdigheter, sosiale evner, fysisk kompetanse mm.

En tredje skala som vi benyttet er The Child Nowicki-Strickland Internal-External Scale – CNS-IE, som måler i hvilken grad barnet tilskriver ulike hendelser til egen dyktighet eller til ytre omstendigheter (Nowicki & Strickland 1973). Dette instrumentet ble også prøvd ut i prosjektet *Oppvekstnettverk* (Ogden 1995). Dette er en skala for måling av årsaksplassering (locus of control) for barn fra 8 til 17 års alder. Vi inkluderte bare personer som hadde gyldige svar på alle leddene i instrumentene.

Vi gjør oppmerksom på at Harters barneskala og The Child Nowicki-Strickland skala ble benyttet både i 2003 og i 2006, mens resultatene er ikke publisert tidligere. I dette kapitlet rapporterer vi derfor resultatene fra begge disse årene.

Harters barneskala for selvoppfattet kompetanse

Harters barneskala for selvoppfattet kompetanse består av i alt 28 testledd. Faktoranalyser har vist en stabil faktorstruktur med fire faktorer. Disse faktorene kalte Harter *kognitiv, sosial og fysisk kompetanse*, samt en faktor for

generell selvfølelse. Kognitiv kompetanse refererer i første rekke til skolefaglig kapasitet, mens fysisk kompetanse omhandler ferdigheter innenfor sport og andre fysiske aktiviteter. Videre refererer sosial kompetanse til hvilken grad man føler seg akseptert av venner og jevnaldrende. Generell eller global selvtaktelse måler i hvilken grad barna setter pris på seg selv som person. Alle de fire subskalaene har gjennomgående vist høy reliabilitet.

Vi ønsker å undersøke om barn fra familier med lav inntekt gjennomgående skårer lavere på selvoppfattet kompetanse. Videre forventer vi at jentene skårer høyere på subskalaen sosial kompetanse.

Resultater

Faktoranalyse av Harters barneskala – 2003-data

Resultatene fra faktoranalysene av den norske utgaven av Harters barneskala er vist i tabell 12.1 for data fra 2003. Under tabellen står KMO-indeksen, som er et mål som viser om datamatriksen er egnet til faktoranalyse. En verdi over .90 betyr at data er svært godt egnet til faktoranalyse. Barna som besvarte dette instrumentet i 2003 var i alderen 10 til 13 år. Disse dataene ble ikke analysert ved forrige rapportering.

Analysen viser ikke en så klar faktorstruktur som Harter presenterte i artikkelen fra 1982. En løsning med fire faktorer forklarer 47,6 prosent av variansen, men faktorladningene lader ikke entydig slik Harters teori predikerer. Det er særlig variablene som tilhører domenet generell selvrespekt som har en tendens til å spre seg over de andre faktorene. Sosial og kognitiv kompetanse faller rimelig godt ut i de to første faktorene, mens fysisk kompetanse er best representert i faktor 4. Selv om vi ikke får like klar faktorstruktur som Harter rapporterer, benytter vi sumskårene for de opprinnelige fire subskalaene i de videre analysene.

Det kan være flere grunner til at vår faktorstruktur er noe forskjellig fra Harters opprinnelige resultater. For det første er det nå 25 år siden Harters barneskala ble lansert, og holdningsendringer i samfunnet kan ha hatt betydning. Dessuten er skalaen utviklet og tilpasset amerikanske forhold, og det er sannsynlig at den ikke uten videre fungerer like godt under norske forhold.

Tabell 12.1. Faktorenløsning med 4 faktorer for Harters barneskala. Faktor ladninger og kommunaliteter (h^2). 2003 (N=565). Alder: 10–13 år

Ledd nummer og tekst forkortelser	F1	F2	F3	F4	h^2
1. Kognitiv kompetanse					
1. Flink på skolen	.15	.65	.22	.11	.51
5. Liker seg på skolen, gjør det bra	.50	.50	-.03	.12	.52
9. Like flink som de andre	.19	.66	.22	.03	.52
13. Lett for å finne svar på oppgaver	.27	.61	-.03	.13	.46
17. Gjør skolearbeidet raskt unna	-.09	.59	.23	.02	.41
21. Husker lett det de har lært	.31	.52	-.18	.26	.47
25. Forstår lett det de leser	.01	.57	.27	-.05	.39
2. Sosial kompetanse					
2. Har mange venner	.67	-.07	.21	.03	.50
6. Populær blant de andre elevene	.16	.07	.67	.09	.49
10. Godt likt av andre	.69	.02	.24	-.00	.53
14. Gjør mange ting sammen med andre	.27	.07	.61	.02	.45
18. Får lett venner	.70	.07	.25	.10	.57
22. Er viktig for klassekameratene	.19	.19	.63	-.01	.46
26. Godt likt av de fleste	.66	.19	.24	.11	.54
3. Fysisk kompetanse					
3. Gjør det bra i idrett	-.11	.21	.35	.63	.58
7. Er bedre i idrett enn andre	.17	-.02	.10	.71	.55
11. Gjør det bra i nye ting	-.02	.50	.41	.16	.45
15. Er god nok i idrett	.26	.13	.03	.79	.70
19. Blir valgt først i lek	.01	.14	.67	.09	.48
23. Vil delta i leken	.36	.10	-.01	.48	.37
27. Er flink i nye leker	-.02	.30	.44	.35	.41
4. Generell selvspekt					
4. Sikre på seg selv	.47	.42	-.07	.08	.41
8. Er fornøyd med seg selv	.30	.43	.34	.09	.39
12. Fornøyd med måten de er på	.65	.17	.06	.21	.50
16. Sikre på at det de gjør er riktig	.09	.48	.39	.10	.40
20. Synes de er et godt menneske	.65	.27	.03	.22	.54
24. Vil helst være den en er	.27	.13	.38	.05	.24
28. Gjør de fleste ting bra	.47	.48	.00	.29	.54
Prosent forklart varians	14,8	13,9	10,9	8,1	47,6

KMO = ,91

Faktoranalyse av Harters barneskala – 2006-data

Tabell 12.2 viser faktorenløsningen for Harters barneskala for data fra 2006, som ble besvart av barn i alderen 9 til 12 år. Denne løsningen ligger nærmere opp til Harters opprinnelige resultater. De fire faktorene forklarer 44,3 prosent av variansen, altså litt mindre enn analysen av 2003-data. Faktor 1 og 2 er også her sosial og kognitiv kompetanse, mens faktor 3 best tolkes som generell eller global selvspekt. Faktor 4 dannes i hovedsak av variablene som tilhører dimensjonen fysisk kompetanse.

Resultatene for analysene fra 2003 og 2006 faller rimelig godt ut, og vi benytter sumskårene for subskalaene og totalskåren i de videre analysene. Men først skal vi se hvordan reliabiliteten for subskalaene faller ut.

Tabell 12.2. Faktorielløsning med 4 faktorer for Harters barneskala. Faktorladninger og kommunaliteter (h^2). 2006 (N=531). Alder: 9–12 år

Ledd nummer og tekst forkortelser	F1	F2	F3	F4	h^2
1. Kognitiv kompetanse					
1. Flink på skolen	.07	.61	.11	.09	.39
5. Liker seg på skolen, gjør det bra	.58	.39	.04	-.06	.49
9. Like flink som de andre	.11	.63	.07	.05	.41
13. Lett for å finne svar på oppgaver	.39	.52	-.24	.10	.48
17. Gjør skolearbeidet raskt unna	-.00	.63	.08	.17	.43
21. Husker lett det de har lært	.34	.58	.05	.01	.46
25. Forstår lett det de leser	.15	.59	.23	.06	.42
2. Sosial kompetanse					
2. Har mange venner	.54	-.04	.00	.13	.31
6. Populær blant de andre elevene	.09	.03	.37	.54	.43
10. Godt likt av andre	.67	.03	.21	.12	.50
14. Gjør mange ting sammen med andre	.16	.06	.54	.29	.41
18. Får lett venner	.62	-.01	.30	.21	.51
22. Er viktig for klassekameratene	.30	.01	.56	.32	.50
26. Godt likt av de fleste	.66	.03	.32	.20	.58
3. Fysisk kompetanse					
3. Gjør det bra i idrett	-.03	.22	.07	.67	.50
7. Er bedre i idrett enn andre	.28	-.01	-.10	.60	.45
11. Gjør det bra i nye ting	-.11	.44	.34	.30	.41
15. Er god nok i idrett	.48	.20	-.14	.54	.57
19. Blir valgt først i lek	.16	.13	.30	.58	.46
23. Vil delta i leken	.43	.14	.12	.28	.30
27. Er flink i nye leker	.04	.34	.35	.42	.41
4. Generell selvrespekt					
4. Sikre på seg selv	.53	.19	.01	.04	.32
8. Er fornøyd med seg selv	.13	.32	.59	-.02	.47
12. Fornøyd med måten de er på	.46	.21	.44	-.08	.45
16. Sikre på at det de gjør er riktig	.05	.55	.33	.13	.43
20. Synes de er et godt menneske	.55	.10	.47	-.09	.54
24. Vil helst være den en er	.18	.21	.59	.06	.42
28. Gjør de fleste ting bra	.50	.24	.20	.08	.35
Prosent forklart varians	14,1	11,8	9,7	8,7	44,3

KMO = ,89

Reliabilitet (intern konsistens) og skalagjennomsnitt

Tabell 12.3 viser reliabilitetsestimater (Cronbachs alfa) for Harters barneskala. Alle alfaestimatene ligger på 70-tallet eller høyere, og dette er verdier som ligger svært nær de resultatene Harter presenterte. Det er vanlig å

betrakte α -verdier høyere enn .70 som tilfredsstillende, selv om man må ta hensyn til antall ledd i skalaen, da alfa øker med økende skalalengde. Reliabilitetsestimatene for hele skalaen er markert høyere enn alfaestimatene for subskalaene, hvilket gjenspeiler effekten av betydningen av antall ledd.

Siden Harters subskalaer har tilfredsstillende reliabilitet, velger vi i de videre analysene å benytte sumskårer fra disse fire subskalaene. Dette har også den fordel at vi kan sammenlikne resultatene med andre studier.

Tabell 12.3. Reliabilitet (intern konsistens) for subskalaene (Cronbachs alfa)

Subskalaer og total	Cronbachs α	Ledd gj.sn	Skala gj.sn	Ant. ledd
<i>2003 (N=565)</i>				
Kognitiv kompetanse	,78	3,0	21,3	7
Sosial kompetanse	,78	3,2	22,1	7
Fysisk kompetanse	,70	3,0	20,9	7
Generell selvspekt	,77	3,2	22,3	7
Hele Harters barneskala	,90	3,1	86,6	28
<i>2006 (N=531)</i>				
Kognitiv kompetanse	,75	3,1	21,5	7
Sosial kompetanse	,76	3,2	22,3	7
Fysisk kompetanse	,70	3,0	21,1	7
Generell selvspekt	,74	3,2	22,5	7
Hele Harters barneskala	,88	3,1	87,3	28

Korrelasjoner mellom subskalaene

Tabell 12.4 viser interkorrelasjonene mellom de fire subskalaene i Harters barneskala. Resultatene viser at korrelasjonene mellom sumskårene er relativt høye, og også disse resultatene er sammenfallende med resultater presentert av Harter. Vær oppmerksom på at sammenhengen gjelder sumskårer for subskalaene, og ikke faktor skårene fra faktoranalysen, som er ukorrelerte.

Tabell 12.4. Interkorrelasjoner mellom subskalaene i Harters barneskala

Subskala	Kognitiv	Sosial	Fysisk
<i>2003 (N = 463)</i>			
Sosial	,48		
Fysisk	,51	,48	
Selvspekt	,62	,59	,50
<i>2006 (N = 640)</i>			
Sosial	,40		
Fysisk	,43	,49	
Selvspekt	,51	,55	,43

Gruppeforskjeller på subskalaene fra Harters barneskala

Forskjeller i gjennomsnitt på de ulike subskalaene er presentert i tabellene 12.5 og 12.6, for henholdsvis 2003- og 2006-data. Barna var da mellom 9 og 12 år. Sammenlikner man resultatene for de to årene, slår det en at det er flere statistisk signifikante resultater i 2003-data. Vi foretok analyser både av hele utvalget og analyser uten de barna som hadde ikke-vestlig landbakgrunn. Disse analysene ga de samme resultatene.

Lavinntekts- og kontrollutvalg

Lavinntektsutvalget består barn som bodde i familier som hadde lave inntekter i 2000. Lave inntekter er definert som under 60 prosent av medianinntekten. I tillegg har vi konstruert et utvalg som også hadde lave inntekter i 2005 og sammenliknet med barn i familier som ikke hadde lave inntekter i 2005. (se kapittel 2 for nærmere redegjørelse for disse variablene). I 2003-data²⁵ er det relativt store forskjeller mellom de to lavinntektsgruppene og kontrollutvalget. Kontrollutvalget skårer høyere på alle subskalaene, og forskjellen er spesielt stor for kognitiv kompetanse. Videre ser vi at gruppeforskjellene også er signifikante for sosial kompetanse, selvrespekt og sumskåren. Når det gjelder resultatene for 2006-data,²⁶ er det bare sosial kompetanse som viser statistisk signifikante forskjeller. Også her skårer kontrollgruppen høyest, mens de med lav inntekt over tid skårer lavest.

Kjønnforskjeller

Den eneste statistisk signifikante forskjellen i 2003-dataene er på området sosial kompetanse, her skårer jentene høyere enn guttene. Det er rimelig for den aldersgruppen at jenter er sosialt mer kompetente enn gutter. I 2006-dataene får vi ikke statistisk signifikant resultat for forskjellen i sosial kompetanse, men tendensen går i samme retning. I 2006 skårer imidlertid jentene signifikant høyere på kognitiv kompetanse.

Alder

I 2003 sammenliknet vi fire aldersgrupper; 10 til 13 år i 2003 og, 9–12 år i 2006. I 2003 var det små signifikante forskjeller mellom aldersgruppene når

²⁵ 2003 data består altså av besvarelser fra de barn som var i alderen 10-13 år i 2003, i alt 821 antall barn. 565 spørreskjemaer er inkludert i analysene.

²⁶ 2006 data består av de barna som var 9-12 år i 2006, 1116 antall barn. 531 spørreskjemaer er inkludert i analysene.

det gjelder kognitiv kompetanse og selvrespekt, men de innebærer ingen systematisk tendens til økende eller avtakende selvoppfatning med økende alder. Det er ingen signifikante forskjeller i 2006-data.

Barnets opphavsland

Her benyttes de tre kategoriene norsk, vestlig og ikke-vestlig innvandrere. Verken 2003- eller 2006-data framviser statistisk signifikante forskjeller.

Tabell 12.5. Forskjeller i gjennomsnitt for Harters barneskala etter ulike demografiske variabler. 2003-data.

	Sum	Kognitiv	Sosial	Fysisk	Selvrespekt	N
<i>Utvalg/inntekt</i>	**	**	is	**	*	
Lavinntektsutvalget og lav inntekt 2005 ²⁷	83,8	2,93	3,09	2,86	3,09	93
Lavinntektsutvalget, ikke lav inntekt 2005	87,0	3,05	3,15	3,03	3,21	199
Kontrollutvalget	89,3	3,18	3,24	3,06	3,27	114
<i>Kjønn</i>	Is	is	**	is	is	
Gutter	85,3	3,01	3,09	3,01	3,17	275
Jenter	87,2	3,07	3,21	2,97	3,21	290
<i>Alder</i>	*	*	is	is	*	
10 år	85,7	3,00	3,10	2,96	3,18	169
11 år	88,7	3,13	3,22	3,03	3,29	170
12 år	85,2	2,98	3,12	2,96	3,11	185
13 år	88,2	3,09	3,22	3,09	3,20	41
<i>Barnets opphavsland</i>	Is	is	Is	is	is	
Norsk	86,5	3,02	3,17	3,00	3,18	388
Vestlig	86,7	3,06	3,18	2,99	3,14	74
Ikke vestlig	87,0	3,10	3,07	2,97	3,28	103
<i>Bor sammen med</i>	*	*	is	is	**	
Mor og far	87,3	3,08	3,15	3,01	3,23	359
Annet	85,3	2,96	3,15	2,96	3,12	206
<i>Subjektiv opplevelse av økonomisk situasjon</i>	**	**	**	is	**	
Pengene strekker ikke til	81,5	2,82	2,92	2,93	2,96	53
Annet	87,1	3,06	3,17	3,00	3,21	511

²⁷ Stengt tatt har ikke inntektssituasjonen i 2005 noen virkning på barnas avgitte svar i 2003, men variabelen kan likevel fange opp at familien har lav inntekt over flere år

Bor sammen med

Resultatene viser signifikante forskjeller i begge datamaterialene. Alle resultatene går i retning av at de som bor sammen med både mor og far skårer høyere på flere former for selvoppfattet kompetanse. Resultatene for 2003 viser at dette gjelder kognitiv kompetanse og selvrespekt, samt sumskåren for hele skalaen. I 2006 skåret også barn som bor sammen med begge foreldrene høyere på både kognitiv kompetanse og selvrespekt, og i tillegg skåret de høyere på fysisk kompetanse. Alle disse forskjellene var statistisk signifikante.

Tabell 12.6. *Forskjeller i gjennomsnitt for harters barneskala etter ulike demografiske variabler. 2006-data.*

	Sum	Kognitiv	Sosial	Fysisk	Selvrespekt	N
<i>Utvalg</i>	is	is	*	is	is	
Lavinntektsutvalget og lav inntekt 2005	85,6	3,02	3,08	2,98	3,14	152
Lavinntektsutvalget, ikke lav inntekt 2005	88,3	3,11	3,22	3,04	3,25	287
Kontrollutvalget	86,8	3,02	3,22	2,97	3,19	92
<i>Kjønn</i>	Is	*	Is	is	is	
Gutter	86,5	3,02	3,13	3,01	3,20	254
Jenter	88,0	3,11	3,22	3,01	3,23	277
<i>Alder</i>	is	is	Is	is	is	
9 år	86,3	3,02	3,10	3,02	3,19	117
10 år	86,5	3,06	3,13	2,95	3,21	138
11 år	88,4	3,07	3,25	3,05	3,25	134
12 år	87,8	3,11	3,21	3,01	3,20	142
<i>Barnets opphavsland</i>	is	is	Is	is	is	
Norsk	87,1	3,06	3,20	3,00	3,19	360
Vestlig	87,2	3,11	3,14	2,97	3,24	75
Ikke vestlig	87,8	3,07	3,14	3,07	3,26	96
<i>Bor sammen med</i>	**	**	Is	**	*	
Mor og far	88,4	3,12	3,21	3,05	3,25	356
Annet	85,1	2,98	3,12	2,92	3,15	174
<i>Subjektiv opplevelse av økonomisk situasjon</i>	is	is	Is	is	*	
Pengene strekker ikke til	85,8	3,03	3,17	2,99	3,06	40
Annet	87,4	3,07	3,18	3,01	3,22	488

Subjektiv opplevelse av økonomisk situasjon

Resultatene går i retning av at barn i familier som vurderer sin økonomi som svært vanskelig skårer lavere på flere av subskalaene. For 2003 ble det statistisk signifikante forskjeller for både kognitiv og sosial kompetanse. Også generell selvspekt og sumskåren viser statistisk signifikante forskjeller i samme retning. Fysisk kompetanse går i samme retning men her er ikke forskjellene statistisk signifikante. I 2006 er forskjellene statistisk signifikante for generell selvspekt, og det er de som mener at pengene ikke strekker til som skårer lavest.

Konklusjon

Resultatene går stort sett i retning av at hovedhypotesen om at barn fra i familier med lave inntekter skårer lavere på selvoppfattet kompetanse. Der vi ikke fant statistisk signifikante forskjeller, var også tendensen den samme, ved at de med lav inntekt over tid skårer lavest. Kontrollgruppen skårer gjennomgående høyere enn de to lavinntektsgruppene. Et annet resultat som underbygger dette er at de barna som bor sammen med begge foreldrene, skårer høyere på selvoppfattet kompetanse.

Harters ungdomsskala

Harter utviklet etter lanseringen av barneskalaen en skala som var beregnet på ungdom. Variabeltilfanget ble bredere, og den nye skalaen (Self-Perception Profile for Adolescent – SPPA) skulle dekke flere domener. Den opprinnelige ungdomsskalaen dekker 9 områder, hvor vi har hentet variabler fra 5 av disse domene. Alle variablene og domeneområdene vi bruker er listet opp i tabell 12.7 med gjennomsnittsskåre for hvert ledd. Skalaen ble kun administrert i 2006 for ungdom over 12 år. Wichstrøm (1995) lanserte den norske utgaven som vi benytter her. Denne versjonen inneholder en forenklet spørsmålsformulering, sammenliknet med Harters opprinnelige skala. Ungdommene som besvarte dette instrumentet var nå blitt mellom 13 og 16 år.

Tabell 12.7. Harters ungdomsskala 2006: 5 subskalaer, totalt 25 ledd (N=440).
Alder: 13–16 år.

5 sub scales, ledd nummer og tekst	Gj.snitt
1. Skolekompetanse (SK)	
1. Jeg synes jeg er like smart som andre på min alder	3,36
6. Jeg er sein med å bli ferdig med skolearbeidet	2,65
11. Jeg gjør det svært godt på skolen	3,01
16. Jeg har vansker med å svare riktig på skolen	3,10
21. Jeg tror jeg er ganske intelligent	2,98
2. Sosial akseptering (SA)	
2. Jeg synes det er ganske vanskelig å få venner	3,44
7. Jeg har mange venner	3,69
12. Andre ungdommer har vanskelig for å like meg	3,35
17. Jeg er populær blant jevnaldrende	2,88
22. Jeg føler at jevnaldrende godtar meg	3,48
3. Fysisk utseende (FU)	
3. Jeg er ikke fornøyd med utseendet mitt	2,93
8. Jeg ønsker at kroppen min var annerledes	2,83
13. Jeg ønsker jeg så annerledes ut	3,00
18. Jeg synes at jeg ser bra ut	2,90
23. Jeg liker utseendet mitt veldig godt	2,80
4. Nært vennskap (NV)	
4. Jeg klarer å få virkelig nære venner	3,46
9. Jeg har en nær venn som jeg kan dele hemmeligheter med	3,63
14. Jeg har en venn jeg kan dele ting med	3,71
19. Synes det er vanskelig å få venner jeg kan stole på	3,01
24. Har ikke noen god venn å dele personlige ting med	3,53
5. Selvrespekt/ selvbilde (SR)	
5. Jeg er ofte skuffet over meg selv	3,03
10. Jeg liker ikke den måten jeg lever livet mitt på	3,43
15. Jeg er stort sett fornøyd med meg selv	3,35
20. Jeg liker meg selv slik jeg er	3,35
25. Jeg er svært fornøyd med hvordan jeg er	3,22

Resultater

Faktoranalyse av Harters ungdomsskala

Tabell 12.8 viser resultatet av faktoranalysen av Harters ungdomsskala. Resultatet ga tre faktorer, og tabell 11 viser den roterte løsningen. Den første faktoren er en kombinasjon av de to områdene Harter kalte fysisk utseende og selvrespekt. Vi har kalt faktoren *selvaksept*. Den neste faktoren har vi kalt *sosialt nettverk*, som er en kombinasjon av Harters to domener som ble kalt

sosial akseptering og nært vennskap. Den siste faktoren er *skolekompetanse*. Disse tre faktorene forklarer i alt 50,7 prosent av variansen.

Tabell 12.8. Faktorenløsning for Harters ungdomsskala med 3 faktorer 2006 (N=440).

Testledd	F1	F2	F3	h ²
I. SELVASPEKT: Fysisk utseende og selvrespekt				
18. Jeg synes jeg ser bra ut	,84			,71
23. Jeg liker utseendet mitt veldig godt	,83			,70
13. Jeg ønsker at jeg så annerledes ut	,81			,68
20. Jeg liker meg selv slik jeg er	,78			,67
8. Jeg ønsker at kroppen min var annerledes	,77			,62
3. Jeg er ikke fornøyd med utseende mitt	,71			,60
25. Jeg er svært fornøyd med hvordan jeg er	,70			,56
15. Jeg er stort sett fornøyd med meg selv	,64			,57
5. Jeg er ofte skuffet over meg selv	,53			,48
10. Jeg liker ikke den måten jeg lever livet mitt på	,45			,44
II. SOSIALT NETTVERK: Sosial akseptering og nært vennskap				
9. Jeg har en nær venn som jeg kan dele hemmeligheter med		,75		,59
14. Jeg har en venn jeg kan dele ting med		,71		,50
24. Har ikke noen venn jeg kan dele personlige ting med		,61		,38
7. Jeg har mange venner		,59		,40
12. Andre ungdommer har vanskelig for å like meg		,58		,53
2. Jeg synes det er ganske vanskelig å få venner		,55		,39
19. Synes det er vanskelig å få venner jeg kan stole på		,54		,36
4. Jeg klarer å få virkelig nære venner		,52		,32
22. Jeg føler at jevnaldrende godtar meg		,52		,48
17. Jeg er populær blant jevnaldrende		,35		,26
III. SKOLEKOMPETANSE				
1. Jeg synes jeg er like smart som andre på min alder			,73	,55
16. Jeg har vansker med å svare riktig på skolen			,72	,58
21. Jeg tror jeg er ganske intelligent			,70	,55
11. Jeg gjør det svært godt på skolen			,69	,51
6. Jeg er sein med å bli ferdig med skolearbeidet			,51	,31
Prosent forklart varians	22,3	15,3	13,0	50,7
KMO=0,91				

Reliabilitet og skalagjennomsnitt

Tabell 12.9 viser reliabilitetsestimater (Cronbachs alfa) for subskalaene i Harters instrument for selvoppfattet kompetanse for ungdom, samt alfa for hele skalaen samlet. Vi har valgt å presentere reliabilitet for de enkelte domenene som Harter presenterer i sin manual for instrumentet. Alle alfaestimatene ligger relativt høyt og i samme størrelsesorden som Wichstrøm (1995) rapporterte.

Tabell 12.9. Reliabilitet (intern konsistens) for subskalaene (Cronbachs alfa).

Subskalaer og total	Cronbachs α	Ledd gj.sn	Skala gj.sn	Ant. ledd
2006				
1. Skolekompetanse	,76	3,0	15,1	5
2. Sosial akseptering	,77	3,4	16,8	5
3. Nært vennskap	,69	3,5	17,4	5
4. Fysisk utseende	,88	2,9	14,5	5
5. Selvrespekt	,83	3,3	16,4	5
Hele ungdomsskalaen	,91	3,2	80,1	25

Korrelasjoner mellom subskalaene i Harters ungdomsskala

Tabell 12.10 viser interkorrelasjonene mellom de fire subskalaene i Harters ungdomsskala. Resultatene viser at korrelasjonene mellom sumskårene er relativt høye. Vær oppmerksom på at sammenhengen gjelder sumskårer for subskalaene, og ikke faktor skårer fra faktoranalysen, som er ukorrelerte.

Tabell 12.10. Interkorrelasjoner mellom subskalaene i Harters ungdomsskala.

Subskala	Skolekomp.	Sos. Aksept	Vennskap	Fysisk uts.	Selvrespekt
2006					
Skolekompetanse	-				
Sosial akseptering	,45	-			
Nært vennskap	,26	,55	-		
Fysisk utseende	,38	,40	,20	-	
Selvrespekt	,54	,56	,34	,76	-
SPPA sum	,70	,76	58	,79	,88

Gruppeforskjeller

Forskjellene i gjennomsnitt for de 5 subskalaene og sumskåren for hele instrumentet er vist i tabell 12.11. Vi vil i det følgende kommentere noen resultater.

Lavinntekt- og kontrollutvalg

Også her delte vi lavinntektsutvalget i to undergrupper: de som hadde lav inntekt i 2005 og de som ikke hadde det. Resultatene viser høyere totalskåre i kontrollutvalget, og det er særlig skolekompetanse og selvrespekt som slår ut. Disse forskjellene er statistisk signifikante.

Kjønn

Når det gjelder kjønn skårer guttene høyere enn jentene på SPPA sumskåre. Guttene skårer høyest på fysisk utseende og selvrespekt, som i vår faktoranalyse utgjorde faktoren vi kalte selvaksept. Jentene skårer imidlertid høyere enn guttene på subskalaen nært vennskap. Dette er kjønnsforskjeller som er i tråd med resultatene til Harter (1988).

Tabell 12.11. Forskjeller i gjennomsnitt for de 5 domenenene av SPPA etter noen demografiske variabler. År 2006.

	SPPA sum	SK	SA	FU	NV	SR	N
<i>Utvalg/inntekt</i>	**	**	is	is	is	**	
Lavinntektsutvalget og lav inntekt 2005	79,5	14,7	16,7	14,4	17,5	16,3	100
Lavinntektsutvalget, ikke lav inntekt 2005	79,2	14,9	16,8	14,2	17,2	16,1	235
Kontrollutvalget	82,9	16,0	17,2	15,0	17,6	17,1	105
<i>Kjønn</i>	**	is	is	***	***	***	
Gutter	81,6	15,3	17,0	15,6	16,7	17,0	215
Jenter	78,8	15,0	16,7	13,4	17,9	15,8	225
<i>Alder</i>	*	**	is	is	is	**	
13 år	81,8	15,8	16,8	15,1	17,1	17,1	132
14 år	80,8	15,0	17,1	14,6	17,7	16,4	142
15 år	78,0	14,5	16,7	13,8	17,3	15,7	135
16 år	79,2	15,2	16,9	14,2	16,9	16,0	31
<i>Barnets opphavsland</i>	*	is	is	**	is	is	
Norsk	79,4	15,0	16,7	14,1	17,3	16,2	327
Vestlig	82,8	15,7	17,2	15,3	17,7	16,9	49
Ikke vestlig	82,1	15,2	17,2	15,6	17,2	16,9	64
<i>Bor sammen med</i>	*	**	is	**	is	**	
Mor og far	81,2	15,5	16,8	14,9	17,3	17,7	261
Annet	78,6	14,6	16,9	13,8	17,4	15,9	175
<i>Subjektiv opplevelse av økonomisk situasjon</i>	is	**	is	is	is	is	
Pengene strekker ikke til	77,8	14,0	16,8	14,3	17,0	15,8	40
Annet	80,4	15,3	16,8	14,5	17,4	16,5	396

Alder

Totalskåren er svakt negativt korrelert med alder, og det er på subskalaene skolekompetanse og selvrespekt vi finner en tendens til lavere skåre med økende alder.

Barnets opphavsland

De unge med norsk landbakgrunn skårer lavere på subskalaen fysisk utseende sammenliknet med unge med ikke-vestlig bakgrunn, og forskjellen er statistisk signifikant.

Bor sammen med

De som opplyser at de bor sammen med mor og far, skårer statistisk signifikant høyere på følgende subskalaer: skolekompetanse og selvakseptering (fysisk utseende og selvrespekt).

Subjektiv opplevelse av økonomisk situasjon

De barna som tilhører familier der pengene ikke strekker til skårer lavere på selvoppfattet skolekompetanse enn andre barn. Forskjellene er statistisk signifikante.

Konklusjon

Resultatene av disse analysene går i samme retning som analysene av Harters skala for barn. De ungdommene som kom fra familier med relativt dårlig økonomi, skåret gjennomgående dårligere på selvoppfattet kompetanse, sammenliknet med de som kom fra familier med en bedre økonomi. Barn som bor sammen med begge foreldrene, skårer høyere på selvoppfattet kompetanse, enn barn som ikke bor sammen med begge foreldrene.

Årsaksplassering: egne ferdigheter eller ytre omstendigheter?

Vi benyttet Nowicki og Stricklands (1973) skala for kontrollplassering for barn og unge i alderen 9–18 år (The Child Nowicki-Strickland Internal-External Scale – CNS-IE). Skalaen inngår i en forskningstradisjon som er særlig knyttet til Julian Rotter og begrepet *Locus of Control* (kontroll- eller årsaksplassering). Sentralt i denne tradisjonen står forskning omkring hvordan mennesker tillegger ulike hendelser enten til egne ferdigheter eller til ytre omstendigheter eller tilfeldigheter.

Nowicki og Stricklands skala er et selvutfyllingsinstrument som består av i alt 40 ledd som i originalutgaven besvares med ja eller nei. Skalaens sumskåre varierer da fra 0 (internt) til 40 (eksternt). Vi benyttet imidlertid en skala som gikk fra 1 til 4, med en sumskåre som varierer mellom 40 og 160. Skalaen regnes som et av de beste instrumentene for måling av årsaksplassering blant barn (Lefcourt, 1991). Lav skåre betyr at barnet i stor grad stoler på egne ferdigheter (*indre kontrollplassering*), mens høy skåre betyr at man har en tendens til å tilskrive hendelser til *ytre omstendigheter* eller tilfeldigheter (*ytre kontrollplassering*). Nowicki og Stricklands forskning har vist at tendensen til indre kontrollplassering øker med økende alder.

Tidligere forskning har vist at skalaen har tilfredsstillende intern konsistens (reliabilitet). Faktoranalytiske studier understøtter en éndimensjonal tolkning, og sumskåren tolkes gjerne som grad av en generell følelse av hjelpeløshet (Lefcourt, 1991). Andre faktoranalytiske studier har imidlertid

konkludert med ulike faktorløsninger for dette instrumentet (Raine, Roger & Venables, 1981). I våre analyser vil vi benytte en totalskåre for hele skalaen, altså en éndimensjonal fortolkning.

Vår hypotese når det gjelder resultater for årsaksplassering er at lavinntektsutvalget vil ha høyere sumskåre, hvilket betyr at de har en større tendens til å forklare ulike hendelser med tilfeldigheter og ytre omstendigheter.

Resultater

Reliabilitet for skala for kontrollplassering

Tabell 12.12 viser Cronbachs alfa separat for hvert alderstrinn, både for 2003- og 2006-data. Med tanke på at skalaen har hele 40 ledd, er ikke resultatene imponerende. Tabellen viser at reliabiliteten øker med økende alder, mens skala gjennomsnittet synker. Det sistnevnte betyr at man i økende grad stoler på egne ferdigheter.

Tabell 12.12. Reliabilitetsestimater (Cronbachs alfa) for CNS-IE etter alder (antall ledd=40)

Alder	Cronbachs α	N	Ledd gj.sn	Skala gj.sn.
<i>T1: 2003</i>				
10 år	,62	134	2,21	88,25
11 år	,68	142	2,14	85,41
12 år	,66	158	2,16	86,58
13 år	,71	32	2,19	84,03
Total 2003	,66	466	2,16	86,53
<i>T2: 2006</i>				
9 år	,66	93	2,22	88,92
10 år	,64	130	2,21	88,27
11 år	,65	121	2,21	88,41
12 år	,79	134	2,15	85,84
Total 2006	,70	478	2,19	87,75

Gruppeforskjeller

Lavinntekts- og kontrollutvalg

Tabell 12.13 viser at de med langvarig lav inntekt skårer høyest både i 2003 og 2006. Dette betyr at barn fra familier med lav inntekt i større grad enn barna i kontrollutvalget, tilskriver årsaker til ulike hendelser til ytre omstendigheter og tilfeldigheter. Resultatene er imidlertid bare statistisk signifikant i 2003-dataene.

Kjønnforskjeller

Resultatene viser ingen kjønnforskjeller i årsaksplassering.

Alder

På begge tidspunktene viser sumskåren en synkende tendens. Dette betyr at ettersom man blir eldre er man mindre tilbøyelig til å tilskrive årsakene til ulike hendelser til ytre omstendigheter og tilfældigheter. Forskjellene mellom alderstrinnene er imidlertid bare signifikante i 2003. At sumskåren synker med økende alder er i samsvar med tidligere forskning.

Tabell 12.13. Forskjeller i gjennomsnitt på CNS-IE etter ulike demografiske variabler.

	2003		2006	
	Gj.sn. CNS-IE	N	Gj.sn. CNS-IE	N
<i>Utvalg/inntekt</i>	***		is	
Lavinntektsutvalget og lav inntekt 2005	2,23	70	2,22	136
Lavinntektsutvalget, ikke lav inntekt 2005	2,17	176	2,19	262
Kontrollutvalget	2,09	92	2,15	80
<i>Kjønn</i>	Is		is	
Gutter	2,16	238	2,21	227
Jenter	2,17	228	2,17	251
<i>Alder</i>	*		is	
10 år	2,21	134	2,22	93
11 år	2,13	142	2,21	130
12 år	2,16	158	2,21	121
13 år	2,10	32	2,14	134
<i>Barnets opphavsland</i>	**		**	
Norsk	2,14	320	2,17	329
Vestlig	2,19	67	2,22	64
Ikke vestlig	2,23	79	2,27	85
<i>Bor sammen med</i>	Is		**	
Mor og far	2,16	309	2,18	321
Annet	2,17	157	2,23	156
<i>Subjektiv opplevelse av økonomisk situasjon</i>	**		is	
Pengene strekker ikke til	2,25	38	2,24	39
Annet	2,16	427	2,19	436

Barnets opphavsland

Resultatene viser at barn med norsk landbakgrunn skårer lavest, dvs. at disse barna legger størst vekt på egne ferdigheter, og legger mindre vekt på ytre omstendigheter. Videre ser vi at barna med ikke vestlig bakgrunn er de som vektlegger ytre omstendigheter og tilfeldigheter mest. I motsetning til resultatene fra Harters skala, er forskjellene signifikante på begge tidspunktene

Bor sammen med

Her er forskjellene kun statistisk signifikante i 2006, og de viser at de barna som ikke bor sammen med mor og far skårer noe høyere på ytre kontrollplassering.

Subjektiv opplevelse av økonomisk situasjon

Her viser resultatene signifikante forskjeller i 2003, men ikke i 2006. Tendensen går imidlertid i samme retning begge årene. Tallene viser at barn i familier som mener pengene ikke strekker til, har en tendens til å vektlegge ytre omstendigheter mer enn andre barn. Som tabellen viser er det svært få som vurderer økonomien som så dårlig.

Korrelasjoner mellom kontrollplassering og selvoppfattet kompetanse

Tabell 12.14 viser korrelasjonene mellom sumskårene på subskalaene fra Harters instrument og totalskåren på kontrollplassering for både 2003 og 2006. Resultatene viser moderate negative korrelasjoner mellom Harters barneskala og skalaen for kontrollplassering. Dette er resultater i forventet retning, og viser altså at subjektiv kompetanse henger sammen med indre kontrollplassering. Til sammenlikning fant Ogden (1995) svake til moderate sammenhenger mellom barnas evnenivå (målt med WISC/WAIS) og kontrollplassering.

Tabell 12.14. Korrelasjoner mellom Harters subskalaer og Locus of Control.

Harters subskalaer	2003	2006
Kognitiv kompetanse	-,42	-,36
Sosial kompetanse	-,35	-,35
Fysisk kompetanse	-,35	-,31
Generell selvrespekt	-,42	-,35

Konklusjon

Resultatene fra analysene viser at de går i samme retning som vår hypotese at barn fra familier med lave inntekter er mer tilbøyelige til å vektlegge ytre

omstendigheter når det gjelder å forklare ulike hendelser fra dagliglivet. Dette kan kanskje forklares med at barn med ikke-vestlige bakgrunn, også har en tendens til å tilskrive tilfeldigheter og ytre omstendigheter mer betydning.

Sammenfatning

Metode

Faktoranalysene av Harters to skalaer for selvoppfattet kompetanse avviker noe fra Harters egne resultater. Faktorstrukturen er mindre klar, enn i Harters opprinnelige analyser. Reliabiliteten av subskalaene målt med Cronbachs alfa er tilfredsstillende både for Harters barne- og ungdomsskala, og ligger på samme nivå som i Harters analyser.

Vi benyttet en én-dimensjonal fortolkning av skalaen for årsaksplassering (CNS-IE), og Cronbachs alfa ga også her tilfredsstillende resultater. Resultatene viste moderate negative korrelasjoner mellom selvoppfattet kompetanse og ytre kontrollplassering.

Selvoppfattet kompetanse

Barn fra familier med lave inntekter over flere år skårer lavere på selvoppfattet kompetanse, enn barn som kommer fra familier med bedre råd. Dette gjelder både for barn og ungdom. Også de som mener at pengene ikke strekker til, har barn med lav selvoppfattet kompetanse. Barn som bor hos begge foreldrene skårer betydelig høyere på Harters barne- og ungdomsskala.

Kontrollplassering

Barn fra familier som har lav inntekt over flere år, har en større tilbøyelighet til å forklare ulike hendelser med tilfeldigheter og ytre omstendigheter, og tilsvarende er de mindre tilbøyelige til å vektlegge betydningen av egne ferdigheter. Tilsvarende resultater for de som vurderer økonomien som svært dårlig. Videre viste resultatene at barn fra ikke-vestlige opphavsland også hadde en tendens til å tilskrive hendelser til ytre omstendigheter. Vi minner om at vi har så og si ingen barn og unge fra ikke-vestlige land i kontrollgruppen og kan derfor ikke uttale oss om hvordan denne skalaen ville slå ut for ikke-vestlige barn i familier med vanlige inntekter.

13 Sosial eksklusjon

Innledning

For å få en bredere forståelse av livet til barn som lever i familier med lav inntekt, ble det i prosjekt Barns levekår innhentet kvalitative data i tillegg til det kvantitative materialet. Denne artikkelen bygger på de kvalitative intervjuene med 26 barn og stiller to spørsmål til materialet:

- Blir barn som lever i en familie med lav inntekt utsatt for sosial eksklusjon?
- Hvilke eksklusjonsprosesser er i så fall i virksomhet?

Sosial eksklusjon og fattigdom

Tradisjonelt betegnet «sosial eksklusjon» selve handlingen å utelukke noen fra en gruppe eller en sosial arena. I dag vil mange reservere begrepet til resultatet av slike utelukkelsesprosesser (Fløtten 2006). Fenomenet sosial eksklusjon knyttes ofte til fattigdom og forholdet mellom disse fenomenene er gjenstand for omfattende diskusjoner både i politikk og forskning. I noen sammenhenger erstatter sosial eksklusjon fattigdomsbegrepet, slik vi kan se det i visse sosialpolitiske dokumenter fra EU (Atkinson 1998a). I andre sammenhenger blir fattigdom sett som en blant flere årsaker til sosial eksklusjon. Empirisk synes det imidlertid å være en svak sammenheng mellom sosial eksklusjon og fattigdom (Lister 2004, Fløtten 2006, Grødem 2007). Til tross for den generelt svake sammenhengen mellom fenomenene påpeker både Fløtten og Lister at en slik sammenheng kan variere mellom sosiale grupper, og for mitt vedkommende er det særlig interessant å utforske sosial eksklusjon som risikofaktor for fattige barn. En kvalitativ studie vil ikke kunne avdekke kausale sammenhenger mellom forskjellige fenomen. Som et alternativ til den kausale tenkningen har Lister (ibid) en annen tilnærming når hun beskriver fattigdom og sosial eksklusjon som overlappende fenomen. Denne tilnærmingen ivaretar det forholdet at det dreier seg om forskjellige fenomen, men det finnes et grenseområde der disse problemene faller sammen og forsterker vanskene for de som er rammet.

Room (1995) viser til sosial eksklusjon som primært et relasjonelt begrep. Dette aspektet kommer til syne ved lavere sosial deltakelse, manglende makt og integrasjon. Begrepet gir altså et bredere perspektiv ved å peke på multidimensjonal ulikhet og diskriminering, spesielt på det sosialpolitiske området (Barry 1998). Amartya Sen knytter fattigdom og sosial eksklusjon sammen i begrepet «lack of capability», eller manglende handlingsevne. Selv om sosial eksklusjon kan ses som en følge av strukturelle forhold, løfter Sen (2000) fram de relasjonelle aspektene. Han sier at sosial eksklusjon kan være aktiv og passiv. Aktiv sosial eksklusjon vil forekomme hvis det er en intensjon om å holde enkeltpersoner eller grupper i en deprivert situasjon. Passiv sosial eksklusjon er derimot en ikke-intendert følge av et politisk vedtak, eller uheldige omstendigheter. Sen viser at hvis en person ekskluderes fra sosiale relasjoner, kan det føre til eksklusjon på andre områder også, dermed begrenses personens totale livssjanser. Dette er relevant og overførbart til barns virkelighet.

I en studie av barnefattigdom i Storbritannia har Ridge (2002) et lignende utgangspunkt når hun sier at begrepet sosial eksklusjon gir større muligheter til å utforske de forskjellige dimensjonene ved å være fattig og underpriviligert i barndommen enn det rene fattigdomsdefinisjoner gjør. Disse er trangere og fokuserer primært på fordeling og økonomisk ulikhet. Ridge beskriver hvordan strukturelle forhold i barnelivet fremmer behovet for penger, samtidig som penger og forbruk blir viktig for barns deltakelse og samvær med andre. Slik knyttes strukturelle og relasjonelle forhold sammen med økonomi, og de som har det knapt, vil risikere å erfare sosial eksklusjon. Ridge hevder at sosial eksklusjon som begrep er lite utviklet for barn, og hennes studie bringer dette et stykke videre. Det har imidlertid vært vanskelig å finne nyere studier som fortsetter der Ridge slapp. Flere senere studier om barn og sosial eksklusjon er basert på indikatorer der begrepet sosial eksklusjon ikke problematiseres og heller ikke brukes til å utdype forståelsen av fenomenene som studeres (Daly 2006).

For å fange inn barns erfaring med sosial eksklusjon er det ønskelig å dele opp begrepet. Atkinson (1998b) peker på tre element som går igjen i litteraturen om sosial eksklusjon. Det er det relative element (relativity), som han utdyper ved å si at eksklusjon relaterer seg til tid og sted, altså i den konteksten folk befinner seg. Dermed vil sosial eksklusjon også relatere seg til eksisterende sosiale normer i denne konteksten (Daly 2006). Atkinsons andre

element er aktørskap (agency). Eksklusjon impliserer handling, ved at personer eller organisasjoner forholder seg på en måte som utelukker noen. I visse tilfeller vil det også være momenter av selv-eksklusjon, men Atkinson knytter dette til at personer i visse situasjoner er sosialt ekskluderte fordi de ikke har makt til å endre sin situasjon. Det tredje elementet er det dynamiske (dynamics), der Atkinson framhever at en person ikke er sosialt ekskludert fordi en situasjon er vanskelig her og nå. Det avgjørende momentet er at situasjonen har konsekvenser for framtida. I dette trekker han også inn et generasjonsperspektiv. Hvis foreldre er sosialt ekskluderte vil det ha konsekvenser for barnas liv.

Eksklusjon kan foregå på flere nivå, og Saunders (2003) påpeker det ironiske i at mye av litteraturen om sosial eksklusjon primært fokuserer på den som blir ekskludert, mens det er gitt relativt lite oppmerksomhet til de ekskluderende handlingene i seg selv. Enda mindre vekt er det lagt på å identifisere individer, institusjoner, strukturer og konvensjoner som implisitt støtter og dermed blir ansvarlige for denne eksklusjonen. I denne studien er utgangspunktet gitt, barna lever i en familie med lite penger. Hvis det skal gi mening å studere om disse barn utsettes for sosial eksklusjon må vi ta inn Saunders perspektiv ved å se på både relasjonelle og strukturelle mekanismer som er i virksomhet.

Strukturell eksklusjon kan defineres som trekk ved en institusjon eller organisasjon som gjør full deltakelse vanskelig. Samtidig kan det være en bevegelse fra strukturell til relasjonell eksklusjon. Begge sider må derfor være med i analysene. Hvis et barn blir mobbet fordi det ikke har de rette klærne, kan det være relasjonell eksklusjon, men kan også bunne i strukturell – f.eks. ved at trygde- og sosialytelsene er for lave. På den annen side kan det knyttes til en nyliberalistisk tankegang der menneskets verdi måles i materielle goder.

Min analytiske tilnærming til sosial eksklusjon vil ha to hovedelementer. Mangel på deltakelse og integrasjon (Room 1995) samt innskrenket handlingsevne (Sen 2000) er relatert til situasjoner der økonomiske forhold blir direkte styrende for handling og deltakelse, som hvis et barn for eksempel ikke har penger til å delta i en ønsket fritidsaktivitet. Men det kan også skje indirekte, der økonomi blir knyttet til kulturelle skjema og ytringsformer som skaper skiller og gjør at de som står på utsiden ikke opplever deltakelse som reelle eller ønskete alternativ, slik det blir beskrevet av Bourdieu i Distinksjonen ([1979]1995). Konsekvensen av dette er at per-

sonene det gjelder får snevrere mulighet til å skaffe seg erfaringer og utvikle kompetanser, og dette vil over tid gi begrensete livssjanser (Sen 2000).

For å strukturere analysene bruker jeg Burchardt, Le Grand og Piachaud (2002:31) som holder fast ved deltakelse som en sentral side av sosial eksklusjon der de har identifisert fire dimensjoner.

Production: Participation in economically or socially valuable activities

Social interaction: Integration with family, friends and community

Political engagement: Involvement in local or national decision-making

Consumption: The capacity to purchase goods and services

Disse er imidlertid utviklet for voksne, og krever en viss tillempeing for å fungere i forhold til barn. «Oversatt til barn» blir mine dimensjoner blir derfor

Skole; det er i skolen barn deltar i produksjonslivet.

Sosial interaksjon, nettverk; i denne sammenhengen fokuserer jeg på barnas vennenettverk, ikke familie.

Deltakelse i organiserte aktiviteter; i tillegg til organisasjonenes hovedformål vil disse på sitt beste gi barna opplæring i demokratiske prosesser.

Forbruk; dette er en parallell dimensjon til consumption.

Utvalg og metode

Artikkelen bygger på det kvalitative datasettet fra Barns levekår, innhentet i 2004. 26 foreldre og 26 barn ble intervjuet med utgangspunkt i en semi-strukturert intervjuguide som for foreldrene omhandlet økonomi, foreldrerolle, nettverk, barnas skole og fritid, i tillegg til opplevelse av styring over egen livssituasjonen. I intervjuene med barna var temaene konsentrert rundt forhold til foreldre, skole, venner og fritidsaktiviteter, og barnas refleksjoner rundt familiens og egen økonomiske situasjon.

Utvalget ble trukket fra den kvantitative undersøkelsen blant familier som hadde inntekt under 60 prosent av medianinntekten i 2000, og i tillegg hadde svart at de hadde vanskelig for å få pengene til å strekke til. SSB sto for trekningen av utvalget. For å sikre variasjon i utvalget ble det lagt vekt på å få med familier både fra by- og landdistrikt, fra forskjellige kommuner på Østlandet, Sør- og Sør-Vestlandet. 14 av barna bodde i by, mens 12 bodde i

landlig område. Imidlertid bodde halvparten av disse i utkanten av storbykommuner. Det var 16 barn fra etnisk norske familier og 10 med innvandrerbakgrunn. Familienstruktur varierte ved at sju av barna bodde med mor som eneforsørger, de øvrige 19 bodde med to biologiske foreldre. I det kvalitative utvalget var det lik fordeling av jenter og gutter. Ved gjennomføringen av de kvantitative intervjuene var barna i aldersgruppen 11–13 år.

Barn og foreldre er i hovedsak intervjuet hver for seg. Alle intervjuene ble foretatt hjemme hos familiene. Intervjuene ble foretatt av tre intervjuere, som alle hadde vært med på utforming av intervjuguidene. Intervjuene ble tatt opp på bånd og siden transkribert i sin helhet.

Datamaterialet er systematisk analysert med en hermeneutisk tilnærming. Alle intervjuer er gjennomlest i sin helhet. Jeg har skilt ut aktuelle tema som er kodet i underkategorier. Dette har gjort det mulig å finne forekomst av de forskjellige fenomen og hendelser i materialet, slik Kvale (2001) beskriver som meningskategorisering. Ved å stille analytiske spørsmål til materialet, lete etter nøkkelord og åpenbare eller skjulte betydninger er materialet videre analysert avsnitt for avsnitt. Arbeidet med intervjuene har belyst enkeltfortellinger innen de forskjellige hovedtemaene. Jeg har søkt etter hva fortellingene handler om, hvilke fenomen jeg kan identifisere og hvilke betydning fenomenet får for barna. Analysen av avsnittene er reflektert mot helheten i intervjuene og alternative tolkninger er prøvd ut. Dette er gjort med en tilnærming som ligger nær det Kvale (ibid) beskriver som «ad hoc meningsgenerering». Inspirert av prinsippene i grounded theory (Strauss og Corbin 1998) har jeg søkt etter variasjoner, felles trekk og samlende teoretiske begrep. Analyseprogrammet N'Vivo har vært benyttet i systematisering av dataene.

Kjennetegn ved barnas familier

Av de 26 familiene kan 19 familier betegnes som kjernefamilier, med mor, far og barn. I de øvrige 7 familiene var mor enslig forsørger, to av disse hadde innvandrerbakgrunn.

Familiene i utvalget hadde varierende inntektskilder. I to familier hadde begge foreldre arbeidsinntekt, og i fire familier hadde en av foreldrene arbeidsinntekt og den andre trygd.

Ti familier levde på en inntekt, av disse var det fire familier der mor var eneforsørger.

Åtte familier hadde trygd og/eller sosialhjelp som inntektskilde. De to siste familiene hadde annet inntektsgrunnlag.

I den analytiske prosessen ble det tydelig at familiene delte seg i tre grupper, basert på hvordan foreldrene beskrev sin økonomiske situasjon (Thorød 2006). Denne inndelingen refererer ikke bare til inntektsdata, men også til kvalitative beskrivelser der graden av knapphet og problematisering av situasjonen var retningsgivende for plasseringen. Materialet ga en polarisering mellom en gruppe foreldre som beskrev svært harde økonomiske kår, og en gruppe som i liten grad problematiserte dagens situasjon. Noen av familiene befant seg mellom disse ytterpunktene. Når flere av familiene så ut til å klare seg rimelig bra, kan dette ha sammenheng med at vi brukte et så romslig lavinntektsmål som 60 prosent av medianinntekten. Inntektsdataene i det opprinnelige lavinntektsutvalget var dessuten fra 2000, mens disse intervjuene var foretatt i 2004. Fra år til år er det stor bevegelse inn og ut av lavinntektsgruppen (Epland 2005). Dette kan være forklaringen på at ca. 1/3 av familiene synes å være kommet *over fattigdomsgrensen*, eller ligge tett opptil. De visste likevel hvordan det var å leve med knappe økonomiske ressurser, og hadde verdifulle erfaringer å komme med. Flere av disse familiene har det fortsatt knapt, men har større muligheter enn før til å sette av penger til større ting som ferier eller forbruksgjenstander. I denne gruppen er det bare en familie med innvandrerbakgrunn. De alvorligste problemene finner vi i den *økonomisk svakeste gruppen*. Av åtte familier har fem innvandrerbakgrunn, og alle foreldrene er utenfor arbeidslivet. Alle familiene mottar økonomisk sosialhjelp, enten som eneste inntekt, eller som supplement til trygdeytelser. Hos de fleste var fattigdommen synlig, enten ved at de bodde i dårlige kommunale boliger, eller gjennom andre markører som nedslitt innbo og andre gjenstander. Mellom disse to gruppene finner vi en del familier som kan beskrives å være i en *mellomposisjon*. De har jevnt dårlig økonomi, flere genererer gjeld ved bruk av kreditt som buffer, men de greier seg tilsynelatende uten supplerende offentlig støtte.

På samme måte som for foreldrene ga analysene av barneintervjuene også grunnlag for å dele utvalget i tre grupper. Dette ble gjort med utgangspunkt i analyser av hvordan barna opplevde familiens og sin egen økonomiske situasjon, videre hva de hadde tilgang til av aktiviteter, forbruksgjenstander og disponible penger og i hvilken grad de beskrev dette som problematisk. Også her var ytterpunktene tydeligst, med en gruppe mellom disse.

Med et par unntak fulgte disse gruppene foreldrenes plassering. Gruppene hadde noe ulike karakteristika:

Som barn flest – en alminnelig økonomisk situasjon

Disse barna synes lite berørt av økonomi. De deltar på de arenaene det er vanlig at barn er med på, de trives på skolen og med venner, har de vanlige forbruksgjenstandene for barn på sin alder og har noe penger til personlig forbruk. De økonomiske begrensningene de møter, kan forstås inn i et mønster Brusdal (2002) beskriver der foreldre legger vekt på at tildeling av penger til barn skal ha et utviklende og oppdragende formål, ikke nytende og sløsende.

Knapphetsbarna: Fortellinger om tilpasning

Barna i denne gruppen vet og merker at de har mindre penger enn andre barn. Dette merkes tydeligst på tilgang til lommepenger, forbruksgjenstander og klær. Selv om også disse barna har det meste av det barn flest har, forteller de om lavere kvalitet, drøm om merkeklær de ikke får, samt bevissthet om hva ting koster og når det kan kjøpes på salg. De fleste er aktive i forskjellige typer organiserte fritidsaktiviteter, og har god kontakt med venner. De spør imidlertid sjelden etter penger hjemme, og forsøker å greie seg med det de kan spare opp fra bursdager og andre tilganger. Dessuten beskriver flere hvordan de nøye tenker gjennom hva de skal bruker pengene til, og avstår fra småforbruk. Flere av disse barna har småjobber og skaffer seg lommepenger på den måten.

De fattigste: Fortellinger om savn

Dette er de barna som berøres mest direkte av at familien har en svak økonomi. De fleste av disse barna har innvandrerbakgrunn, men det er også etnisk norske i denne gruppen. Kontrasten til barn flest blir tydelig blant disse. De mangler ofte materielle ting som må sies å høre til barnekulturen, og ting som er ødelagt blir sjelden erstattet. Noen er med i organiserte fritidsaktiviteter som er organisert som offentlige tiltak, noen deltar i ordinære aktiviteter med støtte fra barneverntjenesten, men det mest vanlige i disse barnas fortellinger er at de ikke kan delta fordi familien ikke har penger til å dekke kontingenter og utstyr. Selv om alle disse barna forteller om venner, er flere av fortellingene tvetydige. De opplever mobbing, baksnakking og utstøting, spesielt er dette knyttet til skolearenaen. For en av jentene synes

situasjonen svært alvorlig ved at hun i en alder av 11 år har utviklet klare psykosomatiske symptomer. Alle barna synes imidlertid å formidle noen grad av tristhet.

Som nevnt over skilte familiebeskrivelsene seg fra barnas beskrivelser i to tilfeller. Ei jente med asiatisk bakgrunn fra en familie i mellomgruppen ble plassert i gruppen «som barn flest». Hun framsto som en glad og fornøyd jente som ble beskyttet til dels av tilknytningen til egen etnisk gruppe og tilpasningen til de kulturelle mønstre der, samt foreldrenes aktive skjermingsiltak (Thorød 2007). For en etnisk norsk gutt gikk plasseringen motsatt vei. Hans familie var også i utgangspunktet plassert i mellomgruppen, mens han selv ble plassert i gruppen av de fattigste. Til tross for at også hans familie forsøkte å skjerme han (Thorød 2006) var bevisstheten om familiens vanskelige økonomi svært til stede i hans fortelling. Han tok selv et stort ansvar for situasjonen og uttrykte innsikt og bekymring utover det som forventes av et barn på hans alder.

Ved å dele inn både foreldrene og barna i grupper ut fra de kvalitative beskrivelsene av hvordan den økonomiske situasjonen ble opplevd, ble det enklere å fortolke materialet. Variasjonene ble tydelige samtidig som det ble mulig å finne felles trekk til tross for til dels store indre variasjoner i materialet. Når jeg i det videre går inn i det empiriske materialet, strukturert etter min omarbeiding av Burchardts m.fl. (2002) fire dimensjoner, kan oppdelingen i disse tre gruppene være nyttig for å se om de ekskluderende prosessene rammer barn i alle gruppene, eller om det er noen som er spesielt utsatte.

Skole

Likhetsideologien preger den norske skolen. Vi snakker om enhetsskolen der alle skal ha samme muligheter. Dette er også svært present hos foreldrene i det kvalitative utvalget. Skolen hadde førsteprioritet, og flere foreldre presiserte hvor viktig det var at ikke barna ble satt utenfor aktiviteter som var del av skolen (Thorød 2006). Her kom det fram at det var en mengde utgifter knyttet til skolegangen, dels av uformell art, men også iblant som del av skolens obligatoriske opplegg. Dette kunne være busspenger for å komme til et museum, eller forventninger om sykkel eller friluftsutstyr når elevene skulle på tur. Og svært ofte handlet det om å ha med spesiell mat, som pølser til grilling eller snop til spesielle «kosetimer».

Intervjuene med barna utfyller bildet foreldrene har gitt, og viser at økonomi i visse tilfeller setter skiller i skolen selv om regelverket på dette området er skjerpet de senere årene.

Klassekasse er en ordning som praktiseres i mange skoler. Her kan foreldrene betale inn en viss sum som vanligvis går til enkle utflukter og sosiale aktiviteter. Dette er en ordning som er lovlig i skolen, men det skal være anonymt hvem som betaler inn til klassekassen og ordningen skal komme alle elevene til gode (Kunnskapsdepartementet 2003). Maya forteller om dette:

M: Klassekasse er sånn at en gang eller to ganger i året så *gir* alle elevene femti kroner. Så bruker man det for eksempel til å gå på museum eller andre ting. Og istedenfor å be om penger den gangen så har man sparepenger til den gangen i fritiden eller noe sånt. Så ...av og til må man for eksempel ha med femti kroner, så legger men de i en konvolutt og skriver navnet sitt på og ja...

*: Utenom klassekassen eller er det klassekassen?

M: Ja man får en lapp eller sånn, ta med femti kroner til klassekassen på mandag, så får man det hjemmefra

*: Og alle betaler?

M: Ja alle gir penger. Og ...

*: Så du kan ikke velge om du vil betale?

M: Nei det kan du ikke, fordi..

*: Tror du alle får penger til det da?

M: Ja hvis du ikke gir penger så får du ikke vært med på den aktiviteten, men til vanlig må alle ta med. Men for eksempel hvis noen ikke har så god råd til å gi en femtilapp til skolen så kan man nesten ikke være med på den tingen vi skal på eller få penger fra skolen, fordi man må betale for seg selv da.

*: Så hvis man ikke har penger til klassekassen så hadde man ikke fått vært med på de aktivitetene som ...

M: Nei, det er noen som ikke gidder da, i det hele tatt. Som ikke bryr seg så når den dagen kommer så; skal vi dit liksom. Så får ikke du være med fordi du ikke har betalt. Det har aldri skjedd med meg.

Til tross for de gode intensjoner fra lovgivers side viser dette utdraget at det er stor forskjell på idealer og realiteter. Teksten i rundskrivet (ibid) er helt klar. For lovgiver er bidrag til klassekassen å se som en gave, som etter sin

hensikt skal bryte med de økonomiske prinsipper, slik Derrida (etter Smedal 2005) beskriver gaven som økonomiens negasjon, det som bryter den økonomiske sirkel. Måten dette blir oppfattet på er en annen. Maya forstår det slik at det er en plikt for å betale inn til klassekassen, og gjør en ikke det, taper en også de godene som klassekassen skal dekke. Dette står i en lang tradisjon om at en skal yte for å motta. Idet det kommer private bidrag til skolen utenfra, brytes prinsippet om en gratis offentlig finansiert skole. Dermed kommer også andre konvensjoner inn. I privatlivet gjelder de økonomiske prinsipper om betaling for ytelser. Dette blir Mayas forståelsesramme for hvordan klassekassen skal fungere.

Maya som tilhører «knapphetsbarna» har ikke selv erfart å ikke kunne bidra til klassekassen. Intervjuutdraget viser imidlertid hvordan Maya uttrykker denne økonomiske diskursen på en måte som medfører at en del av hennes medelever blir ekskludert fra de sosiale sammenhengene klassekassen bidrar til. Men i barnas verden handler ikke dette bare om å skyves ut. Det handler også om å finne motstrategier som gjør utenforskapet mulig å håndtere uten å tape ansikt. Slik Maya og flere andre av barna forstår situasjonen, dreier det seg om å ikke *gidde* å være med på aktiviteten. Dette kan oppfattes reelt, at de berørte barna har en virkelighet der den aktuelle skoleaktiviteten ikke er av interesse. Temaet om ikke å gidde å delta kommer opp i flere intervjuer. Hver gang handler det om situasjoner som er knyttet til penger. En annen forståelse blir derfor at mangelen på penger i noen tilfeller blir styrende for hvordan barns interesser orienteres bort fra skolen.

Av Idas historie kan vi se at det også er ekskluderende elementer knyttet til teoretiske fag. Ida kommer fra en familie som i følge hennes foreldre har vært «fattigfolk» i generasjoner og bærer dette som et preg på kroppen. Foreldrene har dårlig helse, og med et ustabilt forhold til arbeidslivet har de ikke tilstrekkelige inntekter, men må stadig søke supplerende sosialhjelp. Huset de leier er nedslitt og det er sjelden penger til nye klær. Heldigvis kan de arve en del fra slektninger. De fire barna i familien mangler mye av de vanlige forbruks-gjenstander barn i samme aldergruppe har. Ida forteller om en vanskelig skolesituasjon der hun opplever seg utenfor i venneflokken. Hun opplever sterkt at hun ikke har like fine og moderne klær som andre og opplever å bli baktalt og mobbet for dette. Timene opplever hun som kjedelige og sliter med å henge med faglig. Hun får derfor noe ekstra støtte. Ida forteller at hun har datamaskin hjemme:

I: Ja, men jeg pleier ikke å spille på den. Jeg synes det er veldig kjedelig. Jeg pleier å skrive ting på dataen, da. Men vi har ikke sånn der patron til å skrive ut. For den har gått tom, så jeg har ikke fått gjort det i det siste.

*: Bruker du den litt til skolearbeid?

I: Nei. Jeg har ikke fått gjort det i det siste. Det hadde jeg tenkt da, men så gikk det ikke an å skrive ut.

*: Men du kan jo få med en diskett fra skolen?

I: Å ja, det går jo an. Men vi har ikke diskett på skolen. Det leter vi etter hver gang.

Datamaskinen har fått en stadig viktigere plass som arbeidsredskap i skolen. Selv om det ikke er krav om at barna skal ha tilgang til dette hjemme på grunnskolenivå, blir det gitt oppgaver med bruk av data som hjelpemiddel. Når ikke skolene har et tilstrekkelig antall PCer til alle elever, kreves det at noe av arbeidet foregår som hjemmearbeid. Dette har vist seg å sette et press på foreldre (Thorød 2006). Fra å være et systemproblem at skolen ikke har tilstrekkelig undervisningsmidler overføres problemet til det enkelte hjem og individualiseres.

Saken synes å ha både en strukturell og en relasjonell side. Strukturelt kan det knyttes til ressursknapphet og nedprioriteringer i skolen. Det er imidlertid verd å se på hvordan strukturelle og relasjonelle forhold spiller sammen. Ida har et godt forhold til sin lærer. En kan likevel mistenke at eleven Ida ikke oppfattes viktig nok til at hennes læresituasjon optimaliseres. Ida og hennes familie har en habitus (Bourdieu 1986, 1995) som viser en annen klassetilhørighet enn den middelklassen skolesystemet spiller opp til. På indikatornivå kan de beskrives som sosialt ekskluderte og uten makt i samfunnet. Dette kan prege Idas posisjon i skolen. Hun er et barn en omsorgsfull lærer kan ha godhet for, men ikke ha spesielt store faglige forventninger til. Da forventninger kan ha stor betydning for barns resultater i skolen (Nordahl, Sørli, Manger og Tveit 2005), står Ida i fare for å få et redusert utbytte av sin skolegang, hvis ikke skolen har spesielt fokus på dette problemet. Historien om disketten viser hvordan små svikt i systemet kan få store konsekvenser, som realitet og som symbol på hvilke ekskluderende prosesser som kan forekomme i skolen, til tross for ideologi om likhet og at alle barn skal ha samme muligheter.

Maya og Ida viser på hver sin måte at til tross for intensjonene om en skole med like utviklingsmuligheter for alle, er det strukturer som virker i motsatt retning. Tvetydigheten rundt klassekassen og hvordan disse midlene blir brukt skaper en usikkerhet som bidrar til å støte noen barn ut fra det sosiale fellesskapet i elevgruppen. Sosiale aktiviteter brukes pedagogisk både for å skape et trygt læringsmiljø, og for å nå læreplanenes mål om at barna skal utvikle seg til sosialt kompetente mennesker (L97, Kunnskapsløftet 2006). Basis for tilegnelse av kunnskap blir derfor snevret inn for de barna som ikke får delta i alle skolens aktiviteter. Idas erfaring er knyttet til det faglige arbeidet. I utgangspunktet skjer det ingen forskjellsbehandling. Ida får de samme oppgavene som de andre i klassen, med de samme forventninger om hvordan de skal løses. Problemet oppstår når hjemmet ikke kan stille med de ressursene som er forventet. Dette viser at like muligheter ikke alltid er tilstrekkelig til å sikre like livssjanser (Klasen 2001). Positiv forskjellsbehandling kan bli nødvendig for å motvirke de ekskluderende strukturene.

Venner – nettverk

I Barns levekår (Sandbæk (red) 2004) kom det fram at barn i familier med lav inntekt hadde like mange og gode venner som andre barn. Alle barna i det kvalitative utvalget forteller også om gode venner. Det er imidlertid store variasjoner i antall og nærhet. Noen forteller bare om et par nære relasjoner, mens andre kan ha flere grupper med venner etter hvilke interesser de er knyttet til. Vi får imidlertid også historier om å være utenfor.

Amir er en gutt på 12 år. Familien hans har en elendig økonomi, bor i en nedslitt kommunal bolig og har sosialhjelp som viktigste inntektskilde. Amir jobber hardt for å holde seg inne i kameratfellesskapet. Han må ofte tildekke hvor vanskelig han har det økonomisk, og synes det er problematisk å ikke kunne være ærlig.

Jeg blir litt sånn ... lei for at jeg ikke sier det rette...Jo, for at jeg er jo liksom med de ... de som går ut og sånn. Og de andre – de som er i klassen, de som er ... er – liksom jeg skal ikke være med de tøffe og sånn, disse røykerne. De jeg er med, det er de snille og sånn.

De jeg er med /// og hvis jeg sier liksom – hvis jeg sier det rette så blir det liksom: Ja ... så kommer de ikke til å være med meg så mye, for ... for at ... jeg har ikke penger og sånn, hvis de – Hvis de skal til kjøpesenteret så må jo de ha med penger, og jeg også må det. Så hvis

de vet at jeg ikke har penger, så sier de det ikke til meg da. Så da-
kommer jeg jo ikke til å være med dem.

Amir setter her to grupper i klassen opp mot hverandre, de tøffe «røykerne» og de «snille». De snille er de veltilpassete på skolen, og det er disse som er hans kamerater. Men samværet med de «snille» har bokstavelig talt en pris. Disse guttene har penger mellom hendene og kan fritt bevege seg på arenaer der betalte aktiviteter og forbruk er en del av samværsformen. Denne fortellingen viser hvordan mangelen på penger kan føre til at Amir blir ekskludert fra kameratflokk. Ikke nødvendigvis fordi kameratene vender seg mot han og bevisst setter han utenfor. Det handler heller om at samværsformene blir mer og mer knyttet til pengeforbruk og til å eie visse forbruksgjenstander. Foreløping greier Amir å holde seg innenfor gjengen ved å forsøke å tildekke mangelen på penger. Vi vet ikke hvor godt han greier det, men fortellingen tyder på at hans tildekking til en viss grad lykkes. Imidlertid kan situasjonen også forstås dit hen at vennene kjenner problemet, men av hensyn til Amir som en god kamerat velger de å spille med på hans forklaringer.

Amir nåværende venner kan oppfattes som en ressurs i livet hans. Pro-sosiale venner kan ha stor betydning for holdningen til skolen, og dermed hva en oppnår videre i livet (Crosnoe, Cavanagh and Elder 2003). Denne kontakten kan derfor betraktes som en sosial kapital som Amir kan ha nytte av for å utvikle sin egen humane kapital. Bourdieu (1986) hevder at økonomisk kapital er roten til all annen kapital. For barn er ikke dette nødvendigvis så tydelig, men dersom mangelen på penger gjør at Amir gradvis ekskluderes fra fellesskapet med kameratene, ser vi at en slik prosess har sitt utgangspunkt i de økonomiske strukturene også blant ganske unge mennesker.

Hvor skal Amir vende seg hvis han faller ut av kameratflokk? I hans egne øyne er alternativet «røykegjengen». Disse guttene er regelbrytere, og ved å kontrastere sine venner som de «snille» viser han at røykerne er gutter som lett kommer i konflikt. Hvis ikke han omgår sannheten og later som han har mer tilgang til penger enn han faktisk har, er dette det alternative miljøet. Amirs uttalelse viser at han knytter mangel på penger til et negativt miljø. Dette synes ikke bare å være hans egen oppfatning. Måten han formulerer seg på kan tyde på at det oppfattes som en sammenheng mellom lite penger og regelbryteri i skolemiljøet.

Oscar på 11 år er allerede på vei inn i et miljø med begynnende gjengtilknytning. Han sier at han før var en populær gutt som mange i klassen likte å leke med og han forteller videre:

De fleste kom og lekte med meg og sånn. Og så ble vi en gjeng og etterpå så begynte jeg å bli upopulær.

Ham forteller om en gjeng som er involvert i mobbing og slåsskamper og med sterke normer på ikke å sladre om hverandre. Alderen tatt i betraktning er det ikke sikkert at «gjengen» til Oscar er annet enn en gruppe kamerater som har vanlige konflikter med andre kameratgjenger. Det er likevel bekymringsfulle trekk ved hans fortellinger, ikke minst at aktivitetene skjer utenfor de voksnes kunnskap og kontroll. Oscar tilhører «knapphetsbarna», og problematiserer ikke familiens økonomi. Han knytter heller ikke kameratskap til økonomi, men han er svært opptatt av tilgang på penger og fine ting. Til tross for at foreldrene er arbeidsledige og avhengige av supplerende sosialhjelp har han en del av de vanligste forbruksgjenstandene for aldersgruppen. At han likevel berøres av familiens svake økonomi viser seg når han forteller at sykkelens hans er blitt stjålet uten at han har fått noen ny. Hans egne forklaring er at han «liker ikke å sykle så mye». Han ønsker seg heller snowboard. Barn i normalinntektsfamilier vil i stor grad ha tilgang til begge disse gjenstandene. Oscar vil måtte prioritere og velge hvis han skal ha håp om å få noen av disse tingene. Det er vinter, og snowboardet er viktigst på dette tidspunktet. Da vil det være lettere å omdefinere behovet for sykkel til noe han ikke liker å bruke. Tvetydigheten i fortellingene hans er iøyenfallende og viser en gutt som bruker mye tanker og energi på å opprettholde bildet av seg selv som en gutt som er på høyden med de andre han omgås. Atferden hans begynner å bære preg av vanskene, selv om disse bare indirekte kommer fram i guttens egne utsagn.

Disse to guttene kan oppfattes til å befinne seg i hver sin posisjon i en prosess mot sosial eksklusjon. Her ser vi både relasjonelle og strukturelle mekanismer. Når Amirs venner ikke gir han beskjed om at de skal på kjøpesenteret er dette en måte å holde han utenfor på. Selv om motivet kan være å beskytte Amir fra å bli lei seg fordi han ikke kan delta i kameratens forbrukssamvær, oppleves det ekskluderende. Amir handler imidlertid aktivt for å motvirke eksklusjonen, men det strukturelle elementet ved at barndommen i økende grad kommersialiseres kan han ikke stille opp mot. Oscar er kommet

lenger ut i prosessen. Riktig nok forteller han om en kameratgjeng som han føler seg inkludert i, men bemerkningen om den dalende populariteten viser at valget av venner er innskrenket. Jo sterkere han knytter seg til en gjengstruktur, jo mer vil dette gå utover hans muligheter til deltakelse på andre arenaer og snevre inn livssjansene hans.

Deltakelse i organisert aktivitet

Selv om deltakelse i organiserte fritidsaktiviteter har gått noe ned de seinere årene, er barna i dette utvalget i en alder der denne typen deltakelse er på topp. Her møter vi igjen Amir.

Jeg spiller fotball to dager i uka. Og så er det sånn – av og til har vi sånn turnering, kanskje reiser vi til Danmark eller Norway Cup. Det er jo i Oslo. Det koster mye penger, så jeg tror ikke far kan betale så mye. Jeg har veldig lyst til å gå på sånne ting, men jeg har nesten ikke gått på sånt. Vennene mine, de blir veldig lei seg når jeg ikke er med. For ...jeg kan jo ikke – akkurat ikke si at jeg er så god sånn, men ... men jeg har veldig mange mål og sånn. Av og til er jeg kaptein på laget. Faren min også blir lei seg for at jeg ikke går. Men dessverre, han har ikke penger. Jeg prøver å spare penger til ... to uker til eller tre og betale for fotballen. Men jeg tviler på om jeg kan betale det sjøl. For ... jeg har bare 100 eller 200 nå. For jeg får ikke så mye. Og jeg prøver ikke å si det rett til kameratene mine da. F.eks. det er det at jeg må si – når jeg ikke skal gå så sier jeg at – jeg må jo si at jeg skal en annen plass. For jeg kan ikke si akkurat at jeg kan ikke betale, jeg har ikke penger.

Amir viser bokstavelig talt omkostningene ved å holde seg innenfor i barneaktivitetene. Fotball er guttens store interesse. Han kan være med på trening og kamper i nærområdet, men når det kommer til turneringer er det umulig å være med. Han forsøker å spare og skaffe seg litt penger på egen hånd, men det er langt fra tilstrekkelig til å dekke utgiftene til en turnering som Norway Cup.

Det er ikke bare penger til cup-deltakelse som er vanskelig. Det kommer fram at han ikke har vært i stand til å betale klubbkontingenten i flere år, og nå har han kniven på strupen. Faren har de forutgående årene gått til klubben og bedt om fritak, men dette året er det ikke aktuelt. De har også søkt sosialkontoret uten å få gjennomslag. Her ligger det en motsetning mellom den allmenne framhevingen av betydningen det har for barn å være

engasjert i organisert aktivitet og de praktiske realiteter. Hvem bryr seg om denne gutten må slutte på fotballen? Hva gjør det for hans forhold til kameratene? Han vil ikke avsløre for kameratene hvor vanskelig situasjonen er. Derfor må han komme opp med en alternativ historie om hvorfor han ikke kan være med.

I dette tilfellet ser vi sosial eksklusjon på to nivå. Måten idretten er organisert på viser et strukturelt problem som for noen fører til eksklusjon. Selv om det overføres betydelige midler til idretten synes det ikke å være noen felles holdning i form av retningslinjer som legger til rette for at barn som ikke har penger også kan være med. Vi kan også se antydningen av en relasjonell eksklusjon. Allerede nå erfarer Amir at vennene hans får andre opplevelser og erfaringer som han er utelukket fra. Tiden vil vise om han må trekke seg helt ut av fotballen. Da står han i fare for å miste kameratene sine i tillegg.

Sen (2000) peker på sosial eksklusjon som innskrenket handlingsevne. I dette ligger ikke bare at personer eller institusjoner ekskluderer andre. Det skjer også i form av selveksklusjon. Dette er Leila et eksempel på:

Jeg har egentlig lyst til å begynne på håndball, men jeg gidder ikke å spørre. For noen ganger sier jeg at nei, jeg gidder ikke -. Det er ikke bare fordi mine foreldre ikke har penger eller ikke har råd. Det er at jeg tenker på det sjøl, ikke sant, om jeg skal begynne eller ikke.

Leila legger ikke skjul på at hun har lyst til å begynne å spille håndball, men hun har ikke spurt foreldrene om dette. Hun vurderer situasjonen og kommer til at det ikke er viktig nok. Selv om hun sier at det ikke bare handler om penger, viser avsnittet litt lenger ute i intervjuet hvilken betydning pengene har.

*. Hvordan er det å ha lite penger?

L: – Hvis for eksempel noen har lite penger og så har de lyst til noe, så har de ikke nok penger. Så det er ikke noe gøy, når de for eksempel ser de andre som sier: «Jeg skal begynne på håndball i dag». Og så sier han at jeg skal spør om jeg kan det, og så får ikke han lov fordi de ikke har nok penger. Så da blir han liksom litt lei seg og sånn, bare for pengene og sånn.

Når Leila skal finne et eksempel på hvordan det kan være å leve med lite penger kommer hun fram med en situasjon som er svært present for hennes

eget liv. Her er igjen håndball i fokus, og hun beskriver en situasjon der kostnaden knyttes direkte til deltakelse. Men som nevnt har ikke Leila selv spurt om hun kan være med på dette. Det trenger hun ikke, for hun vet allerede hvor presset familiens økonomi er. Det er bare de mest nødvendige ting foreldrene kan avsette penger til for barna. På den ene siden beskytter Leila seg selv fra et avslag som vil gjøre henne lei seg. Ved ikke å spørre om å få begynne, kan hun gjøre det til sin egen vurdering og ansvar å avstå fra denne aktiviteten. På den annen side beskytter hun også foreldrene ved å ikke sette dem under press. Dette er det mange eksempler på i «fattige» barns liv (Ridge 2002).

Begge barna i eksemplene over har innvandrerbakgrunn. Familiene er også blant de i utvalget som har aller svakest inntekt. Selv om vi vet at barn med innvandrerbakgrunn er noe svakere representert i organisert aktivitet enn norske barn (Øia, Grødem og Krange 2006, Bakken og Strandbu 2007) er ikke det mønsteret i dette utvalget. De fleste er eller har vært med i noen form for organisert fritid. De fleste finansierer dette selv, noen får dekning fra sosial- eller barneverntjeneste, men i enkelte tilfeller kommer det fram at økonomien er et viktig hinder. Flere av barna forteller om sine ønsker om å begynne på en aktivitet, men de har ikke spurt, eller bare snakket om det i indirekte form slik at de kan fortolke foreldrenes reaksjon før de eventuelt går videre på å spørre direkte.

Forbruk

I vårt samfunn med omfattende velstand vil barn flest få stor tilgang til de mest populære forbruksartiklene. Det blir et tydelig skille mellom de som har og de som ikke har. Wærdahl (2003) tenker seg en standardpakke av forbruksgjenstander som er normativt foreskrevet og det som alle andre har. Et brudd på dette vil kunne føre til eksklusjon fra deltakelse i det sosiale fellesskapet. I mitt materiale blir dette tydeligst der barna snakker om klær.

De følgende intervjuutsnittene er fra samtalen med Rita, ei jente på 11 år som bor landlig til i utkanten av et større pressområde. Hun reflekterer rundt betydningen av klær i hennes miljø. Rita forteller at broren får mye dyrere bukser enn hun selv gjør, og fortsetter med sin drøm om en Miss Sixty-bukse. Dette er et kostbart og populært jeansmerke for unge jenter, som nevnes av flere av informantene. Som regel uoppnåelig for disse jentene,

men en skatt hvis de kan kjøpes på salg. Er du eier av en slik bukse kan ingen stemple deg som fattig.

R: Ja, alle (i klassen) har i hvert fall *en* sånn bukse, bortsett fra jeg og Lene i klassen da.

Vi har liksom vært de barnsligste i klassen siden 3. klasse da, men - ...

* Men tror du det er på grunn av at du er barnslig at du ikke har de buksene nå da, eller?

R: Nei, egentlig ikke.

* Nei. Hva tror du er grunnen til at du ikke har de buksene da? ...

R: At mamma ikke har råd til det.

Rita og venninnen Lene er de eneste i klassen som ikke har noen slik dyr bukse. Men jentefellesskapet synes ikke å relatere dette til økonomi. For dem er det et tegn på at Rita og Lene er barnslige. Disse jentene er i aldersgruppen som har fått betegnelsen «tweenagers», en gruppe mellom småbarn og tenåringer (8–12 år) Mot denne gruppen rettes det en sterk markedsføring med klart ungdomspreget stil (Rysst 2005). Jentene i Ritas klasse har svart på dette med å definere seg inn i ungdomskulturen. Rysst kobler dette til å være kul. Rita og Lene er definert ut. De ikke kule, og da er de fortsatt barnslige. Ved ikke å ha klærne som markerer tilhørighet til kulturen blir de automatisk satt utenfor og ikke regnet med. Rita selv er tvetydig på dette punktet. Hun aksepterer de andres definisjon av henne og venninnen som barnslige. Selv om hun ikke er den del av denne ungdomskulturen har hun likevel tatt inn over seg premissene og ser seg selv i dette bildet. Samtidig vet hun godt hva dette handler om; at foreldrene ikke har penger til å kjøpe så dyre klær til henne.

Litt senere i intervjuet reflekterer Rita videre:

De mest populære i klassen, de er vel de rikeste da (ler litt). – Jeg tror det. Jeg er ikke helt sikker, jeg. Jeg kjenner liksom ikke alle sammen ordentlig. Eller jeg kjenner dem, men jeg har aldri vært med dem hjem og sånn.

Rita er ikke den eneste av barna vi har snakket med som setter likhetstegn mellom penger og popularitet. Det samme går igjen i Ryssts studie. Hun tolker det slik at en del av barna har vansker «med å komme inn i gruppen av populære fordi de ikke klarer å skaffe seg den nødvendige, og tilstrekkelige materielle pakken for å være *kul* og dermed populær» (Rysst 2005, s.19)

Her ser vi eksklusjonen i Ritas liv i praksis. Hun kjenner de populære jentene fra skolen, men det er et utvendig bekjentskap, for hun har ikke vært hjemme hos dem. I en barndomsverden hvor stadig fler arenaer blir privatisert, vil det å gå hjem til hverandre markere tydelig hvem som er venner og hvem som er utenfor. I Distinksjonen beskriver Bourdieu ([1979] 1995) hvordan subtile skiller i smak og preferanser sette sosiale skiller mellom mennesker. Disse sporene er gått opp fra barndommen, der barnas sosiale miljø virker oppdragende på og plasserer dem inn i det dominerende felt. Dette kan vi se avskygninger av i barnas eget kulturelle univers der klesmerkene blir en synlig markør i jentemiljøet.

Klær ser ut til å ha en sterkere ekskluderende funksjon blant jentene enn blant guttene i utvalget. Ingen av guttene beskriver at klærne setter dem utenfor blant kameratene, selv om flere av guttene forteller om sine preferanser og ønsker om merkeklær.

Penger til eget forbruk er noe de fleste barna ønsker seg. Det er varierende om de får faste lomme penger, og selv om det er avtale med foreldrene om dette, kan det bli «glemt». Pengegaver til bursdager er også viktige inntektskilder, men dette er avhengig både av et familienettverk og mulighet til å holde selskap. Noen av barna skaffer egne penger ved å jobbe, andre må spørre foreldrene hver gang de trenger noe. Det er ikke bare Amir (over) som må tildekke at han ikke har penger. Toms familie lever på en inntekt. Det er mange barn i familien, og Tom er vant til at de må spare på det meste. Han får ikke faste lomme penger, men forsøker å småjobbe og legge opp litt fra bursdagen sin. Det betyr også at han er svært nøye på hva han bruker penger på. Han pleier ofte å treffe kameratene ved butikken, og da har de fleste penger til å kjøpe noe. For Tom (12 år) er det sjelden aktuelt:

Vennene mine pleier å ha lyst til å gå på butikken. Det er liksom like ved skolen der hvor jeg går. Vi pleier egentlig mest å være på sånne småbutikker, Kiwi og sånt. Kjøper no'. Vi pleier.. kanskje litt sånn brus eller no' sånt? ... Jeg pleier egentlig ikke å kjøpe så mye, for jeg gidder ikke.

På spørsmålet om hva som er det viktigste med en venn svarer Tom at det er *at han deler*. Når kameratflokkene kjøper noe godt i butikken, er Tom avhengig av at noen deler med han. Vennskapsforhold er imidlertid avhengig av en viss gjensidighet. Vi vet ikke noe om Tom kan ha andre ting i bytte som opprettholder gjensidigheten i relasjonen. Relasjoner blir mer stabile og givende

hvis begge parter opplever en eller annen belønning som for eksempel oppmerksomhet, støtte eller nyttige tjenester. Hvis omkostningene ved å opprettholde en relasjon overstiger nytten ved den, vil relasjonen avvikles (Bø og Schiefloe 2007). Dersom det hele tiden er Tom som mottar, vil ubalansen over tid bli så stor at det er fare for at kameratene trekker seg bort fra han.

Diskusjon

Jeg har strukturert materialet etter en omarbeidet versjon av Burchards (2002) fire områder for sosial eksklusjon, med dimensjonene skole, fritid, venner og forbruk. Det blir likevel tydelig at disse områdene griper inn i hverandre. Flere av barna forteller om ekskluderende prosesser på flere områder. Saunders (2003) vil ha fokus flyttet fra karakteristika ved de som er sosialt ekskluderte til hvilke strukturelle og relasjonelle forhold som ligger til grunn for eksklusjonen. Det er dette jeg har forsøkt å gi et bilde av her, gjennom å analysere materialet med tanke på å kartlegge barnas muligheter for deltakelse, integrasjon og handlingsmuligheter.

Disse barna vokser opp i en tid som er preget av nyliberalistiske strømninger, der individuelle valg fortrenger kollektive løsninger (Jordan and Parton 2004, Madsen 2006). Forholdet mellom individ og samfunn blir et kundeforhold (Brusdal og Frønes 2005) slik at samfunnsstrukturen underbygger bildet av mennesket som forbruker. En slik kulturell endring fungerer tilsynelatende godt i et samfunn der de aller fleste er velstående og i stand til å gjøre valg på fritt grunnlag. Det skaper imidlertid større skiller mellom de som har midler og de som ikke har. Dette er problematisk ikke bare i forhold til voksensamfunnet, men spesielt fordi denne utviklingen brer seg langt ned i barnealderen og setter sitt preg på barns hverdagsliv, kultur og samværsformer. Til tross for at de fleste barna i dette utvalget er under ungdomsskolealder, viser det seg at tilgang til penger har stor betydning for dagliglivet til barna, og i stor grad regulerer aktiviteter både i skolen, den organiserte og uorganiserte fritiden. Dette er et viktig funn i denne studien, og det legger grunnlag for sosial eksklusjon.

Eksklusjon i skole og fritid

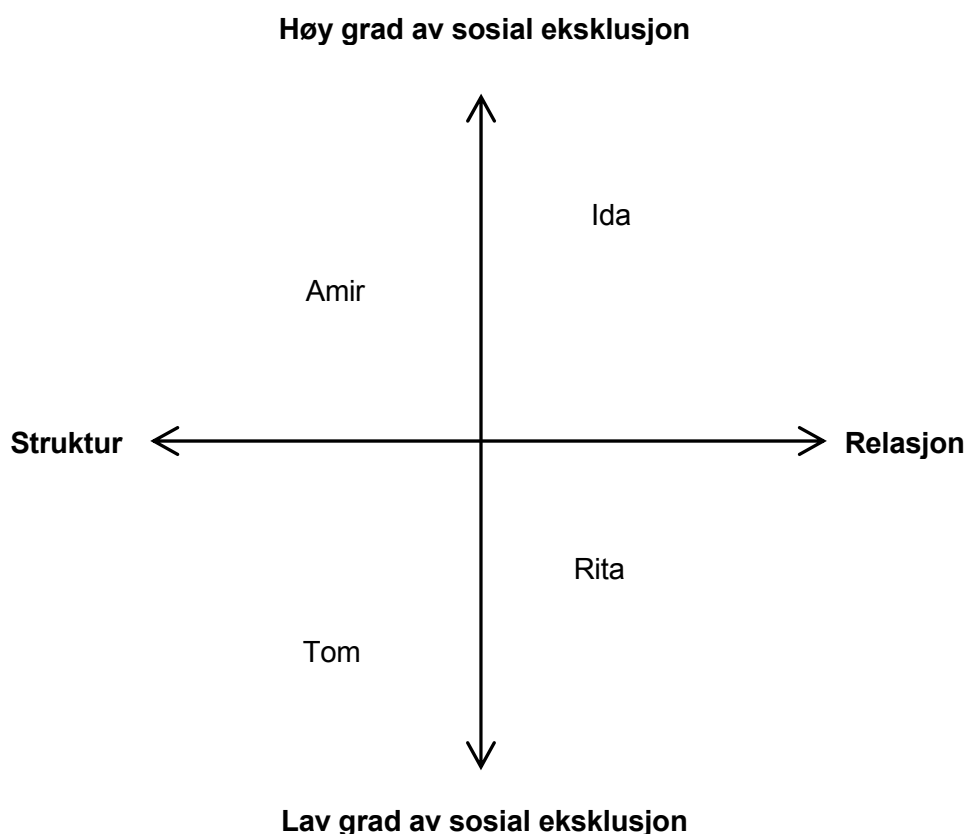
Barnas historier demonstrerer klart ekskluderende forhold i skolen. Dette skjer til tross for satsing gjennom mange år for å gi alle barn like muligheter.

Rent praktisk ser vi dette gjennom en stadig presisering av gratisprinsippet i skolen (Kunnskapsdepartementet 2003, Solhjell 2008). Likevel har vi en utvikling der det viser seg at skolen reproducerer sosiale forskjeller og disse synes heller å øke enn å minke (Bakken 2004). Det er stor forskjell på statlige føringer og de økonomiske realitetene den enkelte skole fungerer under. Når de kollektive rettighetene undergraves av svake budsjetter, legges deler av ansvaret over på individene. Eksemplene over viser hvordan dette skjer både i tilknytning til fag og til sosiale aktiviteter. Over tid blir dette en del av skolens struktur. Dermed blir visse ekskluderende forhold del av skolens liv. Ikke som en planlagt eller ønsket eksklusjon, men som en konsekvens av hvordan den enkelte skole organiserer seg. Hos Sen (2000) betegnes dette som passiv eksklusjon. Klasen (2001) har studert europeiske utdannings-systemer og finner at til tross for gode intensjoner, har alle skolesystemer problemer med å utjevne effektene av barnas sosioøkonomiske bakgrunn, selv om noen systemer fungerer bedre enn andre på dette feltet. Når penger kommer inn i skolehverdagen, vil noen barn falle utenfor ved at de ikke kan ta det individuelle økonomiske ansvaret som indirekte forventes. Da får de heller ikke det utbyttet de skulle ha av skolegangen og deres livssjanser reduseres. En ekstra alvorlig situasjon ser vi der barn som opplever seg ekskludert fra skolen, som følge av dette utvikler holdninger og interesser i opposisjon til skolen. Her kan vi se en dobbel eksklusjonsprosess. Først den som ligger i skolens strukturelle organisering, men også den ekskluderte posisjonen barna setter seg selv i. Når disse barna avviker tydelig fra normene i samfunnet vil andre kunne oppleve det riktig å ekskludere dem, som en beskyttelse av egen identitet og verdier (Leets og Sunwolf 2005).

Også i fritiden og blant venner er det i økende grad krav til «inngangspenger», bokstavlig eller symbolsk, for å delta på de arenaene barn møtes. I denne artikkelen har vi sett det i form av kontingenter og utgifter til å delta i idretten. Vi har sett at også den uorganiserte fritiden blir en form for betalingsfritid, der butikker og kjøpesentre med alle sine tilbud blir den foretrukne samlingsplassen og vi har sett det som klær som blir symbolske markører på identitet og tilhørighet. Når så store deler av barns liv struktureres av tilgang til penger, vil de som har lite få snevret inn sine områder for deltakelse. På denne måten kan samfunnets strukturelle organisering virke inn i feltet for menneskelige relasjoner.

Sosial eksklusjon er en flertydig erfaring

Når jeg analyserer ekskluderende prosesser med utgangspunkt i mitt materiale, ser disse ut til å bevege seg langs to akser. Den ene går fra struktur til relasjon, den andre fra lav til høy grad av eksklusjon.

Barna som har gitt sin stemme til denne artikkelen befinner seg i forskjellige posisjoner i denne modellen. *Tom* kan plasseres i nedre venstre sektor av modellen. Han merker det økonomiske presset daglig, og manøvrerer i forhold til dette, men han deltar på de samme arenaene som sine kamerater, med de økonomiske begrensningene han har. Han opplever i liten grad sosial eksklusjon selv, men fordi så stor del av hverdagslivet er strukturert rundt penger og forbruk risikerer han en viss strukturell eksklusjon. For *Amir* forholder dette seg annerledes. Også i Amirs liv er det de strukturelle betingelsene som virker sterkest inn på hans posisjon. Men han befinner seg høyt på eksklusjonsskalaen. Pengeknappheten begrenser handlingsmulighetene og gjør at stadig flere arenaer stenges for ham. Til tross for dette har han hittil greid å beholde sine sosiale relasjoner, selv om det koster mye anstrengelse. Det kan synes som at jo høyere en person kommer på eksclu-

sjonsskalaen, jo sterkere vil den strukturelle eksklusjonen sette press på de sosiale relasjonene. Dette blir tydelig i *Idas* tilfelle. Ida er utsatt for strukturell eksklusjon i tilknytning til skolen, og både subjektivt og objektivt befinner hun seg langt oppe på eksklusjonsskalaen. Men det er de relasjonelle forholdene Ida selv setter i fokus. Familien har ikke penger til å holde henne verken med klær, utstyr, forbruksgjenstander eller fritidsdeltakelse på linje med hennes jevnaldrende. Dette setter et skille mellom henne selv og de andre som hun selv i liten grad kan jevne ut. Hun opplever seg, og blir opplevd annerledes i den grad at hun både mobbes og fryses ut. *Rita* er i en fjerde posisjon. Hun har en god venninne, men begge disse jentene er ekskludert fra det toneangivende miljøet i klassen. Eksklusjonen er altså knyttet til relasjoner. Rita har likevel flere interesser og får delta på andre arenaer. Hun ligger derfor lavt på eksklusjonsskalaen.

Disse barna er i en alder der utvikling av identitet og selvfølelse står sentralt. Både Rysst (2005) og Croghan, Griffin, Hunter og Phoenix (2006) beskriver hvordan barnas stil posisjonerer dem i forhold til andre. Ved ikke å nå opp til det som er vanlig standard begrenses barna i sine valg av mulige identiteter. Dette vil virke på selvoppfatningen til barna og forsterke en marginal posisjon (ibid). Leets og Sunwolf (2005) har studert hvilke begrunnelser ungdom har for å ekskludere andre. Dette skjer særlig gjennom to prosesser; kategorisering og behov for tilhørighet. Dermed skapes det «vi» og «de»-grupper, der det oppfattes som greit å ekskludere for å beskytte egen positiv identitet. I dette materialet ser vi barn som befinner seg i forskjellige posisjoner en eksklusjonsprosess. Jo tydeligere «inngangsbillettene» til fellesskapene er, desto større risiko er det for at barna utsettes for sosial eksklusjon. Dette gjelder enten det er konkrete utgifter, som deltakelse i organisert aktivitet krever, eller det handler om symbolske markører som klesstil, fritidsutstyr eller atferd. Hvis avviket blir for stort, kan barna erfare at andre ikke lenger har etiske sperrer mot å holde dem utenfor, men tvert imot oppfatter dette som riktig sett fra egen posisjon. Disse barna kan allikevel ha vennernettverk som hjelper dem til å mestre hverdagen, men hvis disse nettverkene består av barn i samme situasjon, vil de være lite funksjonelle til å føre dem ut av en ekskludert posisjon (Thomson, Henderson and Holland 2003, MacDonald, Shildrick, Webster and Simpson 2005).

Sammenfatning

Barn som lever i en familie med lav inntekt risikerer å bli utsatt for sosial eksklusjon. Selv om det ikke er klare statistiske sammenhenger på mellom fattigdom og sosial eksklusjon, viser det kvalitative materialet at for noen barn vil denne sammenhengen være til stede. Store deler av barns livsverden struktureres av penger, derfor er økonomisk kapital et viktig element i barns hverdagsliv, også så langt ned i alder som vi ser i dette utvalget. Hvis også foreldrene opplever sosial eksklusjon, vil barns liv lide under dette (Bynner 2001). Det vil si at noen barn kan være dobbelt utsatte, både ved foreldrenes ekskluderte posisjon og de ekskluderende forhold de erfarer i sine egne liv. De barna som er presentert her er imidlertid ikke valgt ut på bakgrunn av foreldrenes eksklusjonserfaringer, selv om foreldrenes økonomi også kan ses som et mulig ekskluderingsselement. Barna er valgt på bakgrunn av deres egne beskrivelse av ekskluderende prosesser som er i virksomhet på forskjellige områder i deres hverdagsliv. Det betyr ikke at de *er* sosialt ekskludert, eller at ekskluderende prosesser virker på alle sider av livene deres. Det betyr heller ikke at det disse barna opplever er representativt for alle barna som er intervjuet. Interessant er det likevel å se at de tydeligste eksklusjonsprosessene jeg finner i materialet rammer de fattigste og i noen grad «knapphetsbarna». Barna i den økonomisk sterkeste gruppen formidler i mindre grad denne type erfaringer.

Barna som er utsatt for de ekskluderende prosessene har forskjellige måter å møte dette på. Noen står i en daglig kamp for å holde seg inne i sitt fritids- og vennemiljø, til tross for at de mangler det økonomiske handlingsrommet deltakelsen i utgangspunktet krever. Andre ser ut til å redusere ønskene sine og tilpasser seg en tilværelse med færre handlingsmuligheter enn det barn flest har. Den tredje strategien jeg har kommet på sporet av, er der barn som opplever seg ekskludert aktivt vender seg bort fra de vanlige barndomsarenaene og danner egne nettverk med atferd og normer som er i opposisjon mot det allment aksepterte. Hvilke mekanismer som ligger bak mestringsstrategiene til det enkelte barn kan jeg ikke gi svar på her, men det vil være nyttig å utforske videre. Barn agerer ikke i et tomrom, men handler hele tiden i samspill med sine omgivelser. Derfor er det interessant å se på barns mestringsstrategier i lys av hvilken sosiale kapital de har til rådighet.

Sosial eksklusjon er en risikosituasjon for barn. Det svekker livskvaliteten her og nå, men vil også kunne prege barnas liv og muligheter til å

lykkes som voksne. Her er skolen en nøkkelarena. Derfor må vi alltid ha et blikk på skolens struktur og organisering, for å hindre at ekskluderende prosesser får utvikle seg. På fritid og fellesskapsarenaene er det viktig å bygge gode inkluderende fellesskap ved å føre en barne- og ungdomspolitikkk der en satser på kollektive løsninger som alternative møteplasser og muligheter til attraktive aktiviteter med minimale kostnader.

14 Barns levekår – konklusjoner

Valg av forskningsdesign

I dette kapitlet skal vi gi en samlet drøfting av hvordan dataene som er presentert i kapitlene foran belyser prosjektets problemstillinger. Vi vil først peke på noen trekk ved levekårene til de familiene som hadde lave inntekter i 2000 og drøfte problemstillinger som: Er familiene i vårt lavinntektsutvalg fortsatt under lavinntektsgrensen i 2005? Om de har lave inntekter, er de fattige? Tilsvarende vil vi med utgangspunkt i barnas svar se nærmere på om barn som vokser opp i familier med lav inntekt skiller seg ut fra andre barn når det gjelder trivsel og prestasjoner på skolen, deltakelse i fritidsaktiviteter og tilgang på økonomiske ressurser. Lav inntekt ser ut til å nedfelle seg på ulike måter for foreldre og barn, og vi vil også knytte noen refleksjoner til forskjeller og likheter mellom foreldrenes og barnas situasjon og opplevelse av lav inntekt. Til sist vil vi drøfte hva som kan være relevant tiltak for å bedre situasjonen til foreldre og barn som lever med lave inntekter. Innledningsvis vil vi trekke fram noen sentrale aspekter ved forskningsdesignet i denne undersøkelsen.

Denne undersøkelsen ble utformet kort tid etter at fattigdom hadde fått fornyet aktualitet på den politiske og akademiske dagsorden i Norge, og barnefattigdom var blitt løftet fram som et nytt tema. De undersøkelsene som forelå bygget i hovedsak på kvalitative intervjuer med et mindre antall barn av sosialhjelpsmottakere og viste at disse barna levde under svært vanskelige forhold. Knappheten på økonomiske ressurser førte til at de måtte avstå fra forbruksgoder og aktiviteter som betraktes som vanlig i dagens samfunn (se f.eks. Tvetene 2001).

Vi valgte å studere situasjonen til barn som levde i familier med inntekter under 60 prosent av medianinntekten. Vi ønsket et fattigdomsbegrep som kunne fange opp familier som ville bevege seg ut og inn av fattigdom i den tiårsperioden vi skulle følge dem. Vi ønsket også å favne videre enn langtidsmottakere av sosialhjelp. Undersøkelser har vist at overlappet mellom de to gruppene er liten. Hatland og Pedersen (2006) fant at sosialhjelpen bare når ut til et mindretall av de inntektsfattige og at et klart

flertall av sosialhjelpsmottakerne på det tidspunktet de undersøkte, ikke hadde inntekter under den offisielle fattigdomsgrensen. Årsaken til at familier har en inntekt som er lavere enn 60 prosent av medianinntekten vil variere, og situasjonen er ikke nødvendigvis langvarig. Et slikt utvalg vil gi oss et bredere grunnlag for å vurdere levekårene til lavinntektsbarn på enn om vi begrenser utvalget til mottakere av økonomisk sosialhjelp.

Det er minst to fallgruver å gå i når en skal studerer barns opplevelse av å vokse opp i en familie med lav inntekt. På den ene siden kan resultater fra små kvalitative studier av de aller fattigste gi en tung elendighetsbeskrivelse som tas til inntekt for hele lavinntektsgruppen. På den andre siden kan en ved å velge 60 prosent av medianinntekten slik det er gjort i Barns levekår risikere at særlig vanskeligstilte undergrupper forsvinner og tolke resultatene dit hen at det er lite problematisk å vokse opp i en familie med lav inntekt. For å korrigere for en slik fare har vi også intervjuet barn i familier som selv oppga at de strevde med å få pengene til å strekke til.

Ut fra eksisterende kunnskap om varigheten av fattigdom, er det liten grunn til å tro at alle lavinntektsfamiliene i vårt utvalg vil forbli fattige gjennom hele undersøkelsesperioden. Det er tvert imot rimelig å forvente at mange av familiene som var fattige ved trekketidspunktet, som i vår undersøkelse var i år 2000, ikke vil være under lavinntektsgrensen særlig lenge. Dette vil i så fall representere en ønsket og positiv utvikling for de familiene det gjelder. For undersøkelsen kan det bety at utvalgets fattigdomsprofil blir mindre tydelig med årene, og at det ved slutten av undersøkelsesperioden bare er et mindretall av familier med lave inntekter igjen i utvalget. På den ene siden kan det ses som en ulempe at vi ved slutten av undersøkelsesperioden kanskje ikke lenger studerer et flertall fattige barn i fattige familier, ut fra vår definisjon av fattigdom. På den andre siden kan det å følge denne prosessen gi et mer realistisk bilde av familier som lever på lave inntekter. Det gir oss også anledning til å studere hvor mange som forblir fattige, hvor mye de beveger seg over fattigdomsgrensen og hvilke konsekvenser kort- og langvarig fattigdom har for barna på sikt. I dette kapitlet vil vi gi et bilde av hvordan dette ser ut midtveis i undersøkelsen.

Familienes levekårsprofil

Har det opprinnelige lavinntektsutvalget fortsatt lav inntekt?

Det er særlig to forhold som kan bidra til at det ved andre datainnsamling i 2006 er færre familier som har inntekter under lavinntektsgrensen: Frafall fra undersøkelsen og bedring av inntekten. Begge disse forholdene har gjort seg gjeldende i vår undersøkelse. Vi har hatt et betydelig frafall i undersøkelsen. Dette er i tråd med erfaringer fra andre longitudinelle undersøkelser. Dess mer problembelastet målgruppen for undersøkelsen er, dess lavere svarprosent kan en forvente. Her spiller det inn både at det er vanskeligere å finne tilbake til respondentene fordi de oftere har en ustabil bosituasjon og fordi de av ulike årsaker sjeldnere ønsker å delta. Vårt lavinntektsutvalg har kjennetegn som gjør at vi forventet en forholdsvis lav svarprosent. Analysene som ble presentert i kapittel 2, viste at frafallet er særlig stort blant ikke-vestlige innvandrerfamilier og i familier med svak tilknytning til arbeidsmarkedet.

Familiene har også bedret inntektssituasjonen sin i perioden 2003 til 2006. Flere familier i utvalget vårt er kommet i arbeid, noe som også var å forvente tatt i betraktning den generelle utviklingen på arbeidsmarkedet med lavere arbeidsledighet. Videre har barna i undersøkelsen blitt eldre. Epland og Kirkeberg (2007) påpeker at det er et hovedtrekk at andelen barn i lavinntektsfamilier faller med stigende alder, antakelig fordi foreldre med større barn har en sterkere yrkestilknytning enn småbarnsforeldre.

Vi finner at omtrent en tredjedel av det opprinnelige lavinntektsutvalget i vår undersøkelse har inntekter under 60 prosent av medianinntekten i 2005. Noen av familiene har beveget seg ut og inn av lavinntektsutvalget, men mange har lav inntekt over lengre tid: 63 prosent av de ikke-vestlige innvandrerne og 46 prosent av de norske i lavinntektsutvalget har hatt inntekter under fattigdomsgrensen i minst tre av de seks årene vi hadde opplysninger om. Dette er også i overensstemmelse med Epland og Kirkebergs (2007) funn hvor halvparten av alle barn i lavinntektsgruppen hadde tilhørt denne gruppen året før. Etter tre år var omtrent en tredjedel av de barna Epland og Kirkeberg fulgte fortsatt i lavinntektsgruppen.

Selv om kun en tredjedel av familiene i vår undersøkelse har inntekter under 60 prosent av medianinntekten i 2005, er mange fortsatt i nærheten av fattigdomsgrensen: 52 prosent av lavinntektsutvalget har inntekter under 70 prosent av medianinntekten og 85 prosent under median. Selv blant de

familiene som har kommet seg over fattigdomsgrensen, har mange altså fortsatt det vi må betegne som lave inntekter.

Hva karakteriserer det opprinnelige lavinntektsutvalget i 2006, sammenliknet med kontrollutvalget?

Forskjellene mellom de to utvalgene basert på foreldreinformasjon er mindre i 2006 enn i 2003, men det er fortsatt gjennomgående og statistiske signifikante forskjeller. Som i 2003 finner vi at andelen barn som bodde sammen med begge foreldrene er mer enn 10 prosentpoeng lavere i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget (63 mot 73 prosent). Forskjellene er enda tydeligere når det gjelder yrkestilknytning, 70 prosent av kontrollutvalget og 48 prosent av de norske lavinntektsfamiliene er toforeldrefamilier med to inntekter. Tilsvarende tall for innvandrerfamilier i lavinntektsutvalget er 26 prosent.

Vi finner signifikante forskjeller i lavinntektsutvalgets disfavør på de tre formene for levekårsproblemer som vi har sett på; boligproblemer, mangel på forbrukssteder og opplevelse av at pengene ikke strekker til (subjektiv fattigdom). Et klart flertall av familiene i lavinntektsutvalget (62 prosent) oppgir ingen av disse levekårsproblemerkene. Dette er en forbedring sammenliknet med 2003 da halvparten av familiene sa det samme. Denne forbedringen er gjennomgående for de levekårsområdene vi har beskrevet foran.

De viktigste skillelinjene med hensyn til familieliv og nettverk går mellom ikke-vestlige innvandrerfamilier og norske familier. De ikke-vestlige innvandrerne avstår oftere fra å reise på ferie og fra å gå ut og spise eller gå på kino, men de inviterer oftere venner og slekt hjem til seg. Likevel oppgir de å ha langt mer sårbare sosiale nettverk enn norske familier på den måten at de oftere mangler noen å snakke fortrolig med eller noen som kan stille opp ved sykdom sammenliknet med de norske familiene.

Som i 2003 har foreldrene i lavinntektsutvalget også i 2006 generelt en mye dårligere helsesituasjon enn foreldrene i kontrollutvalget. En større prosentandel både av mødrene og fedrene i lavinntektsutvalget rapporterer at deres egenvurderte allmennhelse er middels eller dårlig, sammenliknet med kontrollutvalget. Også omfanget av psykiske plager er klart større blant mødrene i lavinntektsutvalget enn blant mødrene i kontrollutvalget.

Til tross for en positiv inntektsutvikling som gjør at kun en tredjedel av det opprinnelige lavinntektsutvalget har inntekter under vår definerte

fattigdomsgrense i 2005, finner vi altså gjennomgående levekårsforskjeller mellom de to utvalgene. Med unntak av at ikke-vestlige innvandrere oftere inviterer familie og venner hjem til seg, er alle forskjeller i lavinntektsutvalgets disfavør. Det er noe overraskende at forskjellene mellom utvalgene er så tydelige og konsistente. En medvirkende årsak til dette kan være at mange av familiene i lavinntektsutvalget som har inntekter over fattigdomsgrensen i 2005, ikke har beveget seg særlig langt over denne grensen, men fortsatt har lave inntekter sammenliknet med familier i det norske samfunn generelt.

Skiller familier som har lav inntekt over lengre tid seg ut?

Ser vi på andelene som har hatt inntekter under fattigdomsgrensen i tre år eller mer, fanger vi som nevnt opp hele 63 prosent av innvandrerfamiliene og 46 prosent av de norske/ vestlige familiene i lavinntektsutvalget. Ikke-vestlige innvandrere er overrepresenterte blant familiene som har levd med lav inntekt over lengre tid i denne studien. Det er også en langt høyere andel foreldre uten tilknytning til arbeidsmarkedet, både enslige forsørgere og toforeldrefamilier, som har hatt lav inntekt over flere år.

Forskjellene mellom familiene i lavinntektsutvalget som har lav inntekt i 2005 og dem som ikke har det, viser seg for hvert av de tre deprivasjonsmålene vi har brukt; bolig, forbruksgoder og subjektiv fattigdom. Mens vi i forrige avsnitt viste at familiene i det opprinnelige lavinntektsutvalget kom dårligere ut på disse målene enn familier i kontrollutvalget, kan vi her slå fast at de som har lav inntekt i 2005 kommer systematisk dårligere ut enn de som ikke lenger har lav inntekt dette året. Sammenhengen mellom det å ha lave inntekter over tid og levekårsproblemer blir enda tydeligere når vi bruker et samlemaal som inkluderer boligproblemer, mangler på forbruksgoder og subjektiv fattigdom: 47 prosent av familiene i lavinntektsutvalget, som også har lav inntekt i 2005, oppgir at de har minst ett av de aktuelle problemene. Tilsvarende andel blant de i lavinntektsutvalget som har forbedret inntektene sine er 33 prosent og 14 prosent i kontrollutvalget.

I tråd med en vanlig antakelse finner vi at det å ha lav inntekt over tid eller å gå ut og inn av en lavinntektssituasjon gir en større risiko for familier enn det å ha lav inntekt bare i ett gitt inntektsår. Vi konkluderer dermed som Whelan m.fl. (2002) med at vedvarende inntektsfattigdom henger systematisk sammen med flere dimensjoner av deprivasjon, selv om sammen-

hengene varierer fra en dimensjon til en annen. Likevel fører det ikke nødvendigvis til en sterk deprivasjon på flere områder. Som Whelan også påpeker innebærer det vi oppfatter som sterke sammenhenger ofte bare moderate korrelasjonsnivåer. Svært mange faktorer utover vedvarende inntektsfattigdom spiller en rolle for å bestemme deprivasjon, og disse sammenhengene varierer mellom ulike deprivasjonsmål. Vi finner med andre ord systematiske forskjeller mellom de som har lave inntekter en kortere periode sammenliknet med de som det i flere år. Forskjellene er likevel ikke svært store.

Dahl, Fløtten og Lorentzen (2008) finner ikke at den norske fattigdomsdefinisjonen med tre år under 50 prosent av medianinntekten danner noe klart skille (threshold effects) på de områdene de har undersøkt; samvær med venner og deltakelse i sivile organisasjoner. De antyder at fattigdomsdefinisjonen er mer en politisk konstruksjon enn en empirisk verifisert størrelse. Langt på vei peker våre resultater i samme retning: Heller ikke 60 prosent av medianinntekten danner et dramatisk og konsistent skille mellom familiene i de ulike inntektsgruppene.

Er familiene fattige?

Det er liten tvil om at både det opprinnelige lavinntektsutvalget som hadde lav inntekt på trekketidspunktet og i enda større grad de som har lav inntekt i 2005, har flere levekårsproblemer og er mer utsatt helsemessig enn det som er vanlig i Norge. Det spørsmålet vi skal drøfte i dette avsnittet er imidlertid om de kan sies å være fattige? I kapittel 1 viste vi til ulike forståelser og definisjoner av fattigdom. I vår undersøkelse har vi valgt knapphet på økonomiske ressurser, inntekt under 60 prosent av medianinntekten, som det avgjørende kriteriet for å definere familier som fattige. Vi har imidlertid også studert levekår. Her vil vi diskutere om familiene er fattige i forhold til om det er overlapp mellom inntekts- og levekårsfattigdom.

Vi har vist at det er færre i lavinntektsutvalget som eier sin egen bolig, viktige forbruks-goder, inkludert bil, enn i kontrollutvalget. Likevel eier et flertall alle de gjenstandene vi spør etter, noen ganger et meget stort flertall. En liten andel oppgir at de har problemer på to eller flere av de områdene vi undersøkte; dvs både inntekts-, bolig-, forbruks- og subjektiv fattigdom; 16 prosent blant familier med lav inntekt i 2005, 10 prosent blant lavinntektsutvalget som helhet og 4 prosent i kontrollgruppen.

Tone Fløtten (2006) finner også lave korrelasjoner mellom ulike indikatorer på fattigdom. Som ett eksempel nevner hun at i 1998 var andelen av personer i Norge som var deprivert på tre eller flere dimensjoner 2 prosent og ingen var deprivert langs fire eller fem dimensjoner. Hun peker på flere mulige forklaringer på disse funnene. En grunn kan være at grupper som antas å ha høy forekomst av inntektsfattigdom og dårlige levekår ikke fanges opp i levekårsundersøkelser, som rusavhengige, mennesker med mentale problemer eller hjemløse. En annen grunn kan være at de forbruksgodene som er inkludert i undersøkelsen er så vanlige at de har mistet sin verdi som fattigdomsmål. Begge disse forholdene som Fløtten (op.cit) trekker fram, er relevante som forklaringer på lavt overlapp mellom ulike mål på fattigdom også i vår undersøkelse.

Fløtten (2006) drøfter om lav inntekt er et adekvat fattigdomsmål når forholdet mellom inntektsfattigdom og andre former for materielle eller økonomiske vansker er så svak. Hun mener det ligger implisitt i en forståelse av fattigdom som et multidimensjonalt fenomen, at man kan oppleve fattigdom på et område og ikke på et annet. Det faktum at noen familier er i stand til å ha en anstendig levestandard til tross for lave inntekter, kan ha sammenheng med de støtteordningene som finnes og med at de fleste mennesker gjør det beste ut av den inntekten de har. Hun forkaster derfor ikke inntektsfattigdom som et relevant begrep, men argumenterer for at det fortsatt må brukes til å utforske hvilke grupper som kan være utsatt for fattigdom på ulike arenaer og hva som er hensiktsmessige definisjoner og indikatorer.

Vårt materiale underbygger Fløttens (2006) konklusjoner. Undersøkelsen tegner ikke noe entydig bilde av familier med lav inntekt, men viser at lavinntektsfamiliene består av familier i ulike situasjoner. Det er imidlertid grunn til å trekke fram flere forhold som viser at lav inntekt er en indikasjon om at familien befinner seg i en sårbar posisjon:

For *det første* er det fortsatt en tredjedel av familiene som har inntekter under lavinntektsgrensen fem år etter at de ble trukket ut som tilhørende en lavinntektsgruppe. For *det andre* er det også verdt å merke seg at det store flertallet – hele 85 prosent av familiene i lavinntektsutvalget fortsatt ikke har høyere inntekter enn medianinntekten. For *det tredje* er det også grunn til å understreke at på alle de områdene hvor vi har innhentet svar fra foreldrene, går forskjellene systematisk i disfavør av det opprinnelige lavinntektsutvalget, med unntak av å invitere venner og familie hjem. Og for *det fjerde* finner vi

at familier som har lav inntekt over flere år kommer dårligere ut enn familier med lav inntekt over kortere tid. Det er derfor klart at lav inntekt, og særlig lav inntekt over lengre tid, gir økt risiko for å oppleve levekårsproblemer.

Barnas situasjon

Skoletrivsel og prestasjoner

På samme måte som i 2003 finner vi også i 2006 at de aller fleste barna både i lavinntektsgruppen og i kontrollutvalget trives på skolen og har et godt forhold til læreren. Åtte av 10 i begge gruppene oppgir at de trives veldig godt/ godt. Ni av 10 synes de har veldig god/god kontakt med læreren og kan snakke med han eller henne. Godt over halvparten sier seg helt enige (her tar vi bare med det mest ytterliggående svaralternativet) i at læreren oppfordrer dem til å uttrykke sine meninger og behandler alle rettferdig. Det er signifikante forskjeller i retning av at ikke-vestlige ungdommer uttrykker seg mer positivt om disse forholdene. Nærmere ni av 10 oppgir at de har fire eller flere gode venner på klassen/trinnet. Vi finner kun signifikante karakterforskjeller i matematikk. Elever fra familier med lav inntekt oftere oppgir å bli mobbet enn andre barn på skolen eller skoleveien, men forskjellene ikke er signifikante.

Det er verdt å merke seg at vi finner svært få forskjeller med hensyn til trivsel på skolen, forhold til lærer og medelever og prestasjoner. Disse resultatene er i overensstemmelse med noen og skiller seg fra andre undersøkelser. Mens Lie, Kjærnsli m.fl. (2001) ikke fant noen sammenheng mellom familiens økonomiske ressurser og barns skolefaglig prestasjoner, fant Bakken (2003, Bakken m.fl. 2008) slike sammenhenger. Slike forskjeller kommer også tydelig fram når elevene kommer på videregående skole (Hægeland og Kirkebøen 2006). Nyere offentlige dokumenter slår fast at det er store forskjeller i læringsutbyttet blant elevene, og at disse ulikhetene er systematisk knyttet til elevenes sosiale bakgrunn (St.meld. nr. 16 (2006–2007), Handlingsplan mot fattigdom 2006). Forskjellene i funn kan bygge på at foreldrenes sosioøkonomiske forhold og barn og unges prestasjoner er målt på ulike måter. I vår undersøkelse er for eksempel barn og unges egen rapportering av skoleprestasjoner lagt til grunn.

Fritid, venner og forbruk

Som i 2003 finner vi signifikante forskjeller for deltaging i organiserte fritidsaktiviteter (trener i klubb, for eksempel fotball, riding eller liknende). Nesten alle barn i kontrollutvalget deltar, deretter følger norske lavinntektsbarn og barn med ikke-vestlig bakgrunn på tredje plass. Det er særlig de ikke-vestlige jentene som bidrar til disse forskjellene.

Blant de yngste finner vi at ikke-vestlige barn i lavinntektsgruppen sammenliknet med både lavinntektsgruppen av norske/vestlige innvandrere og kontrollgruppen sjeldnere har venner hjemme hos seg. Vi finner imidlertid ikke slike forskjeller når barna er blitt 13–15 år gamle.

De ikke-vestlige innvandrerbarna har sjeldnere forbruksgoder som CD-spiller, mobiltelefon, sykkel, og særlig ski/snowboard. De aller fleste norske barna i kontrollutvalget oppgir at de eier fire eller flere av disse gjenstandene. Deretter følger de norske lavinntektsbarn, med ikke-vestlige barn og unge på en tredje plass.

Syn på familiens økonomi

Omtrent like mange barn i lavinntekts- som i kontrollutvalget svarer at familien har veldig god/god råd; henholdsvis 68 og 72 prosent, mens andelen reduseres til 63 prosent for barn som bor i familier med lav inntekt også i 2005. I de familiene hvor foreldrene oppgir at de strever med å få pengene til å strekke til svarer kun 49 prosent av barna at familien har veldig god/god råd mens 16 prosent svarer at familien har dårlig/veldig dårlig råd. Vi finner motsatte tendenser der foreldrene svarer at kan spare litt/temmelig mye. Her opplever også barna en romsligere økonomisk situasjon. Det er med andre ord klare sammenhenger mellom foreldrenes og barnas syn på familieøkonomien.

Fysisk og psykisk helse

Analyser av helseforhold viser at lavinntektsbarna har en lavere høydevekst og en litt større tendens til overvekt enn barna i kontrollutvalget. Når det gjelder trivsel, psykosomatiske symptomer og sosial tilpasning er situasjonen blant lavinntektsbarna med *ikke-vestlig* og kontrollutvalgsbarna ganske lik, mens lavinntektsbarna med *norsk* bakgrunn skiller seg ut. Her rapporterer signifikant flere barn enn i kontrollutvalget om minst ett ukentlig psykosomatisk symptom, mer enn 10 dagers skolefravær på grunn av sykdom «siden

skoleferien», og blant 13–15-åringene er det også flere dagligrøykere blant de norske lavinntektsbarna enn blant kontrollutvalgsbarna. Denne profilen er særlig markant i familier som har hatt en svak familieøkonomi over lengre tid, i eneforsørgerfamilier og i familier der foreldrene selv rapporterer om egne helseproblemer.

Barn i lavinntektsutvalget har lavere selvtillit og skårer lavere på selvoppfattat kompetanse. De har også en tendens til å tillegge ytre forhold større betydning enn barn som lever i familier fra alle inntektsgrupper og er tilsvarende mindre tilbøyelige til å vektlegge betydningen av egne ferdigheter. Forskjellene er ikke alltid signifikante, men alle peker i samme retning.

Lav inntekt nedfeller seg ulikt for foreldre og barn

På samme måte som i 2003 finner vi flere forskjeller mellom lavinntekts- og kontrollutvalget basert på foreldrerapporterte opplysninger enn når vi tar utgangspunkt i barnas besvarelser. Foreldrenes svar viser signifikante forskjeller på alle de områdene vi har undersøkt i disfavør av familier med lav inntekt. For barna finner vi knapt noen forskjeller mellom lavinntekts- og kontrollutvalg på forhold som gjelder trivsel på skolen, forhold til lærer og egne prestasjoner, mens forskjellene er til dels betydelige når det gjelder deltakelse i fritidsaktiviteter, opplevelse av familiens økonomi og fysisk og psykisk helse.

I 2003 konkluderte vi med at den mest rimelige forklaringen på forskjellene mellom foreldrenes og barnas opplevelse av lav inntekt, var at ressursene i familiene fordeles til fordel for barna. Analysene av intervjuene i 2006 gir også grunnlag for å trekke denne konklusjonen. Foreldre flest forsøker så langt de kan å beskytte barna sine mot de verste utslagene av lav inntekt. Dette er i overensstemmelse med resultatene fra flere andre undersøkelser. I en gjennomgang av ni kvalitative undersøkelser med barn som bor i familier med lav inntekt, konkluderer Redmond (2008) med at de fleste foreldre vil gjøre det beste for barna sine. Familiene framstår som beskyttende institusjoner som demper konsekvensene av lav inntekt. Redmond gjør imidlertid oppmerksom på at studiene ikke eksplisitt har analysert sammenhengen mellom økonomiske vanskeligheter, familieforhold og familiens fungering. Det har vi heller ikke gjort i vår undersøkelse, men de kvalitative foreldreintervjuene gir mer innsikt i hvordan denne beskyttelsen kan fungere i praksis.

Foreldrenes strategier

Thorød (2006) beskrev foreldrenes strategier dels som handlingsorienterte og dels som pedagogisk-verdiorienterte. Foreldre som praktiserte de handlingsorienterte strategiene la vekt på at barna skulle ha samme levestandard som barn flest. For å få dette til opererte foreldrene med et handlingshierarki hvor de avsto fra utgifter til seg selv, som kleskjøp, uteliv, sosial samvær, lege og tannlegebesøk. Dersom dette ikke var tilstrekkelig for å sikre barna en akseptabel levestandard, søkte de gjerne til andre kilder som besteforeldre og slekt. De som ikke hadde noe å hente herfra, kunne ty til avbetaling og kredittordninger noe som igjen kunne gjøre veien til sosialkontor og barneverntjenesten kort. De *pedagogisk-verdiorienterte strategier*, innebar at foreldrene prøvde å gi barna redskaper til å leve med og mestre ulikhetene. De satset på alternative aktiviteter og omdefinerte verdiene mot det ikke-materielle. Strategiene gled over i hverandre og foreldrene måtte uansett prioritere de knappe økonomiske ressursene og valgte ofte å sette barnas behov framfor sine egne. Det handlingshierarkiet foreldrene fortalte om i de kvalitative intervjuene ble testet ut på alle respondentene i andre datainnsamling i 2006. Som det framkom i kapittel 4, bekreftet svarene at dette er et utbredt handlingsmønster. Personlig forbruk og andre daglige utgifter reduseres først, over 50 prosent oppgir at de bruker dette som kortsiktige strategier for å få pengene til å strekke til. Kun 13 prosent oppgir at de bruker mindre på barna.

I sin sosialantropologiske analyse av forbruk i familier med barn, fant Rysst (2006) også at foreldrene ofte ga uttrykk for at barna kom først. Hun mente dette ble brukt til å begrunne ulike former for valg som ikke alltid var like opplagte. I den nordiske familieideologien er det å ta hensyn til barna på bekostning av seg selv, den politisk korrekte holdningen i den nordiske familieideologien. Dette er også fattige foreldre klar over. Hun fant likevel at dette ikke bare var ord, men at det betydde mye å kunne gi barna en rimelig god levestandard. Det verste ved å ha lite penger var opplevelsen av å ikke å kunne gi barna det nødvendigste.

Dette bringer oss til et svært viktig poeng. Selv om foreldre flest prøver å beskytte barna sine, kan de det bare til et visst punkt. Når situasjonen blir for vanskelig, er det ikke mulig å skjule fattigdommen eller hindre at den får konsekvenser for barna. Flere undersøkelser har vist hvordan opphoping av dårlige levekår, mangel på penger og mangel på nettverk gjør fattigdommen

svært nærværende og skaper en følelse av tilkortkomming fordi foreldrene nettopp ikke kan skjerme barna (Middelthon m.fl. 1997, Andenæs 2004, Hjelmtveit 2004).

Det er derfor viktig å understreke at denne beskyttelsen bare gjelder et stykke på vei. Kanskje er det mer dekkende å si at foreldre prioriterer barna sine enn å benytte begrepet «beskytte». De tilstreber å beskytte dem, i betydningen av at knappheten på penger ikke skal få for store konsekvenser, men om virkelig de gjør det, mer usikkert. Vi vil trekke fram noen funn som kan peke i motsatt retning:

Som nevnt foran viser skalaene som tester barn og unges selvtillit (Harter 1982, 1988) og kontrollplassering (Nowicki og Strickland 1973) at barn i lavinntektsutvalget har lavere selvtillit og en tendens til å tillegg ytre forhold større betydning enn barn som lever i familier fra alle inntektsgrupper. Videre er det verdt å merke seg resultatene fra kapittel 10 som viser at i de familiene hvor foreldrene synes at økonomien er særlig stram, rapporterer også langt flere av barna om en vanskelig økonomisk situasjon.

Disse resultatene kan tolkes slik at selv om foreldrene prioriterer barna, fanger barna likevel opp at den økonomiske situasjonen er vanskelig. Dette kan også nedfelle seg på det mer psykologiske plan i form av lavere selvtillit og en følelse av at de selv kan påvirke ulike situasjoner i mindre grad enn barn som har en romsligere økonomi.

Dessuten viser de kvalitative intervjuene med barna at mange av dem også beskytter foreldrene sine. Dette utdyper vi nærmere i avsnittet under.

Barnas strategier

Mange av barna forteller i de kvalitative intervjuene at de også beskytter foreldrene sine på ulike måter. Dette skjer blant annet ved at de lar være å spørre om aktiviteter eller ting de vet eller antar familien ikke har råd til. Noen av dem beskytter da også samtidig seg selv mot å få bekreftet hvor dårlig det står til med familiens økonomi eller mot å få et åpent avslag på noe de ønsker seg. I intervjuene forklarer flere barn at det ikke betyr noe at de ikke har råd til å kjøpe de samme klærne som de andre, at ikke får være sammen med de mest populære barna som ofte også er velstående, eller at det er aktiviteter de ikke kan delta på; det er så mye annet som var viktigere i livet. Energien som blir lagt i disse forklaringene, viser alle kreftene som brukes på «ikke å bry seg».

Utad heter det ofte «jeg gidder ikke» når de egentlig ikke har råd. Dette er en av flere strategier for å skjule for venner at det er økonomisk knapphet som gjør at de ikke kan delta. Eksemplene i kapittel 13 viser med all tydelighet at når fattigdommen blir for stor, er det ikke mulig å holde den skjult for barna.

Våre funn her er også i tråd med en rekke andre undersøkelser. I den tidligere nevnte gjennomgangen av kvalitative studier av barn som vokser opp i fattige familier, framhever Redmond (2008) som et felles trekk fra disse studiene at barna responderer på situasjonen sin ved å fortolke omgivelsene og velge handlingsforløp som kan forbedre deres og familiens økonomiske situasjon. De prøver å velge strategier som hindrer dem i å bli ekskludert. Redmond understreker det doble fokuset som preger barnas handlinger. De strever etter både å mestre sitt eget hverdagsliv, men også å hjelpe foreldrene på ulike måter. Mange barn strekker seg for eksempel svært langt for å støtte foreldrene i å komme tilbake til arbeid.

Både vår undersøkelse og andre viser altså at barna benytter en rekke mestringsstrategier for å håndtere knappheten på økonomiske ressurser. Intervjuene våre viser imidlertid også at dette krever en stor innsats av barna og koster tid, krefter og forsakelser. Raundalen (2006) har advart mot å tro at barn kan mestre alt voksne ikke mestrer. Kostnadene ved mestringsstrategiene må også tas i betraktning. Barn og unge som lever under de knappeste økonomiske forholdene, lærer at det er en lang rekke aktiviteter og forbruksvarer som ikke er for dem (Ridge 2002). Dette kan ha store konsekvenser, og det er viktig å tenke tiltak som letter dette presset både på kort og lang sikt.

Valg av tiltak

Det å leve i en familie med lav inntekt preger både barn og foreldre, men nedfeller seg på ulike måter for voksne og barn. Når vi skal se resultatene i sammenheng med tanke på utforming av tiltak, står vi derfor overfor en viktig utfordring dersom vi ønsker å anlegge et barneperspektiv på bekjempelsen av barnefattigdom. Hvordan beholder vi fokus på barnet – og hva innebærer det ?

Lena Alanen (2007) viser til Finks (2001) begrep «the familialisation of children» og beskriver dette som at barn blir borte i familien og at barns behov ses som sammenfallende med familiens behov. Hun advarer mot å opprettholde forestillingen om at barns behov automatisk ivaretas gjennom

familiens behov. Tess Ridge (2007a) peker på en annen side av dette temaet. Hun mener det kan være uheldig å rette oppmerksomheten mot familiens strategier for å skjerme barna sine fordi oppmerksomheten dras bort fra sosialpolitiske tiltak og kan bidra til å framstille barnefattigdom som foreldrenes tilkortkomning. Det kan skapes et bilde av at gode foreldre kan beskytte barna sine fra konsekvensene av fattigdom og de som ikke klarer det, blir framstilt som dårlige foreldre. Dette er viktige innvendinger.

Som vi har argumentert for andre steder (Sandbæk 2007), er det samtidig urimelig å overse den innsatsen mange foreldre gjør for å få økonomisk knappe midler til å strekke til. Kunnskap om disse anstrengelsene kan dessuten bidra til å korrigere det inntrykket at fattige foreldre er dårlige foreldre, et inntrykk som ofte skapes gjennom forskning som viser overhopningen av problemer i fattige familier. Barn og deres handlingsstrategier må dessuten forstås i en kontekst av avhengighet av og tilpasning til de rammevilkårene de voksne rundt dem legger (Redmond 2008). Det å ha et fokus på barnet betyr ikke å se barn bare som uavhengige og selvstendig individer. Det må også tas i betraktning at de trenger tilhørighet og omsorg (Brannen og O'Brien 1995). Barn er avhengige av foreldrene sine og hvordan foreldrene forvalter denne avhengigheten får konsekvenser for barna.

Slik vi ser det, er det viktig å støtte opp under foreldrenes vilje og ønsker om å ta ansvar for barna sine, samtidig som det må utformes tiltak som tar i betraktning at barn er egne personer i kraft av seg selv. De har sine egne arenaer som skole, fritidsaktiviteter og samvær med venner. Vi legger ikke opp til en uttømmende diskusjon om tiltak for å bekjempe fattigdom, men begrenser oss til å diskutere tiltak rundt de to hovedtilnærmingene vi identifiserte etter første datainnsamling; tiltak som gjør foreldrene i stand til å legge til rette for at barna skal ha gode oppvekstforhold og tiltak rettet direkte mot barna selv, både hjemme og på deres arenaer.

Universelle tiltak

Flere forskere har konkludert med at universalistiske systemer er bedre til å omfordele enn regimer som bare gir til de som er dårligst stilt. De motvirker velferdspolariseringen mellom inntekts- og arbeidssvake og ressurssterke familier. Jo større andel av brutto-nasjonalproduktet som brukes til inntektsoverføringer, jo mindre er fattigdomsomfanget (Esping-Andersen 1990, 2002, Kjølørød 2003, Fløtten 2003). Hansen m.fl. (2008) peker også på at

universelle velferdsordninger spiller en viktig rolle når Norge har en relativt sett lav fattigdomsandel. De nevner blant inntektsfordelingen gjennom skatt og overføringer, utdanningssystemet og vektleggingen av full sysselsetting som viktige bidrag. Hansen m.fl. (2008) viser at kommunene legger stor vekt på strukturelle årsaker som medvirkende til fattigdomsproblemer, som nivået på de statlige inntektsytelsene og endringer i Husbankens rammebetingelser og arbeids- og boligmarkedet. Fattige barns egne erfaringer understreker også betydningen av universelle ordninger og omfordeling av ressurser mot lavinntektsfamilier. Kvalitative studier viser at slike tjenester har en positive virkning for barn i lavinntektsfamilier (Redmond 2008). Generelle ordninger er mindre stigmatiserende. Det sterke behovspreget ved sosialhjelpen antas å være en medvirkende årsak til at såvidt få fattige benytter den (Hatland og Pedersen 2006). Det er derfor gledelig at Stoltenberg-regjeringen har uttrykt vilje til å opprettholde universelle ordninger. Det kan likevel være grunn til å se nærmere på hva det betyr å opprettholde slike ordninger.

Epland og Kirkeberg (2007) drøfter barnetrygd og kontantstøtte som eksempler på betydningen av universelle ytelser. Barnetrygdens realverdi er redusert betydning i perioden 1996–2004, samtidig som barnetrygdsatsene for familier med mange barn også er redusert gjennom fjerning av søskentillegg. Barnetrygden er en viktig skattefri inntektskilde for barn i lavinnteksgruppen, og når denne reduseres kan det bidra til at økonomisk svakstilte barnefamilier faller under lavinntektsgrensen. Dersom barn i aldersgruppen 0–15 år hadde mottatt like mye barnetrygd som i 1996 målt i kjøpekraft, ville andelen barn i lavinnteksgruppen falt med 1,5 prosentpoeng til 6,2 prosent. Vi ville dermed fått nesten 13000 færre barn med lavinntekt i 2004. Hvis en i stedet for å benytte konsumprisindeksen, hadde oppjustert med lønnsveksten i samfunnet, noe som er vanlig når det gjelder å justering av folketrygdpensjoner, ville utslagene trolig blitt enda større, tatt i betraktning den kraftige reallønnsveksten i perioden 1996–2004, i følge Epland & Kirkeberg (2007). Samtidig viser de at innføringen av kontantstøtten kan ha bidratt til det motsatte, dvs. en reduksjon i antallet barn i familier med lavinntekt. Samtidig påvirker kontantstøtten i større grad enn barnetrygden familiens atferd. Uten kontantstøtten ville flere av disse familiene trolig gått ut i arbeidslivet og kommet seg ut over fattigdomsgrensen på den måten.

Eksemplene er interessante fordi de viser at universelle overføringer til barnefamilier kan gi store utslag på fattigdomsratene selv om bidraget til hver

enkelt familie er forholdsvis beskjedent. Samtidig må det presiseres hva som menes med å beholde tiltakene; både utformingen av og nivået på ytelsene må vurderes.

Vi vil framheve betydningen av universelle tiltak som gjør foreldrene i stand til å ta vare på seg selv og barna sine. Samtidig er det nødvendig med målrettede tiltak. Et av de mest sentrale målrettede tiltakene for fattige familier må sies å være arbeidslinja.

Målrettede tiltak – Arbeidslinja

Whiteford and Adama (2007) har undersøkt balansen mellom ytelser og arbeidstiltak for å se hvor mye kan oppnås ved de to strategiene. De påpeker at land med lav arbeidsledighet som regel også har lav barnefattigdom. Disse landene har videre skatte- og overføringsystemer som også bidrar til å redusere barnefattigdommen, vanligvis gjennom et høyere nivå på generelle ordninger enn på målretting. Likevel er det unntak, og Whiteford og Adama (2007) viser at reduksjon av arbeidsledigheten vil ha ulik effekt på barnefattigdommen i OECD landene. I noen land vil en reduksjon av arbeidsledigheten blant barnefamilier gi størst utslag, mens i andre land bør særlig eneforsørgere være målgruppen. I alle OECD-land er imidlertid familier uten arbeid de vanskeligst stilte økonomisk sett. De konkluderer med at det ikke kan være et valg mellom enten arbeid eller ytelser; man må tilstrebe en balansert tilnærming.

I Stoltenberg regjeringens Handlingsplan (2006) legges det også svært stor vekt på tiltak som skal bidra til å få flere over i arbeid. Den nye arbeids- og velferdsforvaltningen (NAV) er tiltenkt en sentral rolle for å skape samordnede tilbud på dette feltet. Våre resultater i 2003 og i 2006 bekrefter som en rekke andre at både toforeldrefamilier og enslige mødre utenfor arbeidsstyrket kommer vesentlig dårligere ut på en rekke indikatorer enn yrkesaktive. Det kan være liten tvil om at det å komme ut i lønnet arbeid er et viktig bidrag til å få familier ut av en situasjon med lav inntekt.

Som Dahl og Lødemel (2003) har påpekt er det rimelig å prioritere lønnet arbeid i en generell velferdspolitik, men langt mer problematisk dersom det blir det eneste virkemiddelet for å avskaffe fattigdom blant vanskeligstilte mennesker. Vanlig arbeid vil ikke være realistisk for alle. En annen betenkelighet er at andre økonomiske overføringer reduseres for å stimulere mennesker til å ta lønnet arbeid. Esping-Andersen (2002a og b)

argumenterer sterkt i mot en slik strategi fordi mennesker kan ha problemer som aktiviseringsstrategier ikke kan avhjelpe. Et ytterlig problem er at de mest effektive programmene og tiltakskjedene er innrettet mot mennesker som står nær og ikke langt fra arbeidsmarkedet (Lorentzen (2007)). Kommunene etterlyser nye typer av tiltak rettet mot de brukerne sosialkontorene ofte møter; de som har minst arbeidsevne på grunn av rus, psykisk sykdom eller andre problemer (Hansen m.fl.. 2008).

Williams (2004) har argumentert for at det må utvikles en omsorgsetikk – «ethics of care» – på linje med en arbeidsetikk – «ethics of work» – for å sikre en rimelig balanse mellom arbeids- og familieliv. En slik omsorgsetikk må gjøre det mulig for familier å ta vare på seg selv, barna sine og andre nære familiemedlemmer på en forsvarlig måte. I Europa Parlamentets (2007) drøfting av strategier for å fremme barns rettigheter argumenteres det for å inkludere tiltak som fremmer velferden til barns familier. Videre heter det at barns rettigheter må tas i betraktning i utformingen av tiltak for å forene arbeid og familieliv, inkludert arbeidstidsspørsmål. Erfaringer fra en longitudinell kvalitativ undersøkelse av fattige familier i Storbritannia peker på viktige erfaringer med barns reaksjoner på foreldrenes forhold til arbeidslivet (Ridge 2007b). I de familiene hvor forsørgeren hadde kommet seg i arbeid mellom to intervjuetidspunkter, var stemningen i hele familien mer optimistisk. Det var en stor lettelse at det var mer penger til disposisjon, og framtida så lyser ut. I de familiene hvor forsørgeren, vanligvis mor, hadde fått arbeid, men av ulike årsaker ikke klarte å beholde det, var barna preget av motløshet. De så i øynene at situasjonen deres kanskje aldri ville endre seg. Eksemplet viser nødvendigheten av et sikkerhetsnett som garanterer en viss levestandard også om hovedforsørger er uten lønnet arbeid.

Aktiviseringsstrategiene må derfor kombineres med offentlige stønader som familiene faktisk kan leve av, på et nivå som holder dem ute av fattigdommen. Hatland og Pedersen (2006) har argumentert for å innføre minstestandarder for de trygdeytelsene som enda ikke har det. Dette kan gi den økonomiske sikringen for familier hvor forsørgerne av ulike grunner ikke er i lønnet arbeid og ha stor betydning for omfanget av og nivået på barnefattigdom.

Barneperspektiv på velferdsordninger

Etter første datainnsamling, argumenterte vi for en gjennomgang av velferdsordninger for foreldre med tanke på å vurdere hvordan de fungerer for barna (Sandbæk 2004b). De økonomiske ordningene som foreldrene skal leve av, har konsekvenser for barna. Som ett eksempel nevnte vi at dersom arbeidsledige ikke får feriepenger og AMO kurs gjennomføres i skoleferien, kan det bli vanskeligere for foreldre å ta barna med på ferie. Vi pekte også på den dårlige standarden i mange kommunale boliger. De er ofte for små, og er oftere enn andre boliger preget av trekk, fukt, eller kulde, dårlig materiell standard, eller støy fra trafikken eller fra naboer. Mange barnefamilier bor i slike boliger over lengre tid. Å tilby kommunale boliger av en bedre standard bør være en sentral oppgave for å skjerme barn for negative konsekvenser av families vanskelige økonomiske situasjon (Stefansen og Skevik 2006). Et tredje eksempel er forholdet mellom arbeid og familieliv, som vi drøftet i forrige avsnitt. Det har store konsekvenser for barn hvordan denne balansen sikres, men barns interesser trekkes sjelden fram i denne sammenhengen.

Familier som er avhengig av å søke sosialhjelp eller andre behovsprøvde tiltak som bostøtte eller kommunal bolig, befinner seg i en svært utsatt posisjon. Selv om det er foreldrene som henvender seg, må sosial- og barnevernkontorene kunne identifisere barns behov, også de økonomiske, og være i stand til å møte dem på en ikke – stigmatiserende måte. Det er derfor positivt at Handlingsplan mot fattigdom (2006) inneholder flere tiltak som nettopp retter seg mot å styrke og utvikle kunnskap og kompetanse blant aktørene i lokalsamfunnet. 30 kommuner inngår i et samarbeid om barnefattigdom knyttet til barnevern og sosialtjenesten. Det foregår også andre former for utviklingsarbeid lokalt med sikte på å styrke det forebyggende arbeidet, utvikle nye tiltak og modeller for samordning. Det kan bety en stor bedring i de mest utsatte barnas hverdag dersom disse tjenestene blir i stand til å ivareta deres økonomiske behov på en samordnet og fleksibel måte.

Tiltak rettet mot skole og fritid

Tiltak som retter seg direkte mot barna, kan også deles inn i universelle og målrettede tiltak. For den aldersgruppen som inngår i vår undersøkelse – barn og unge i alderen 9–15 år – er skolen det viktigste universelle tiltaket. Den har stor betydning for barns situasjon her og nå, fordi de tilbringer mye tid der sammen med jevnaldrende. Den er også viktig i et framtidsperspektiv

fordi resultatene som oppnåes er med på å prege deres framtid. Skolen er med andre ord en svært viktig instans med tanke på inkludering, men den kan også fungere som en ekskluderende instans dersom byråkratiske ordninger bidrar til å utelukke og stigmatisere fattige barn, gjennom for eksempel å gjennomføre tiltak som utelukker noen og gjennom å identifisere de som mottar hjelp (Redmond 2008).

Grunnskolen i Norge er i prinsippet gratis, jf. opplæringsloven § 2-15. Det kan ikke kreves betaling fra elever eller foreldre for undervisningsmateriell eller aktiviteter som foregår i skoletiden og i skolens regi. Disse reglene om gratis opplæring er i tråd med Norges plikter i forhold til internasjonale avtaler, jf. FNs barnekonvensjon (St.meld. nr. 16 (2006–2007)). I praksis etterspørres det likevel ofte økonomiske bidrag fra foreldrene. Skoleturer og aktivitetsdager er kjente utgiftsposter. Klassekasser, skolekafeteria, utstyr som følger med ulike aktiviteter og turer, bidrag til klassefester og arrangementer er andre eksempler. Hver for seg utgjør de mindre summer, men til sammen dreier det seg likevel om beløp som bekymrer mange barn og foreldre. Det var få av de foreldrene eller barna vi har intervjuet i denne undersøkelsen som klaget over disse utgiftene, men de strevde med – og klarte ikke alltid – å innfri forventningene.

Det økte fokuset på barnefattigdom har ført til sterkere oppmerksomhet knyttet til kostnader i skolen i de tre årene som har gått mellom våre to datainnsamlinger. Det har blitt en økt bevissthet rundt nødvendigheten av å realisere prinsippet om at skolen skal være gratis. Noen skoler har organisert utstyrspooler hvor barn og unge kan låne utstyr i tilknytning til ulike arrangementer, og i 2003 ble det vedtatt en lovendring som hindrer at ulike kostnader i forbindelse med skolen skal belastes foreldre. Men opplæringsloven er ikke til hinder for at skolen kan ta imot gaver, herunder foreldrebidrag til klassekasser. Slike bidrag eller gaver må komme hele den aktuelle elevgruppen til gode, og det må også sikres at de bygger på reell frivillighet og så langt som mulig er anonyme (St.meld. nr. 16, (2006–2007)).

Dessverre innebærer dette at sentrale spørsmål fortsatt står uavklart: Er klassekasser i praksis en frivillig eller obligatorisk ordning? Hvordan skal skoleturer finansieres dersom betalingen er frivillig og alle skal være med? Disse uklarhetene kan lett splitte barn og unge. Det kan sette solidariteten til barn og unge som kommer fra familier som kan betale på en sterk prøve dersom turer blir avlyst fordi noen ikke kan betale. Samtidig kan det øke

stigmatiseringen av de som befinner seg i denne gruppen. Det er derfor et langt stykke igjen før skolen faktisk er gratis på en inkluderende måte, til tross for at dette vil bety en stor økonomisk og sosial lettelse for barn og foreldre med lave inntekter.

Fritidsaktiviteter

Fritidsaktiviteter kan ses som en annen type universelle tiltak. De fleste av dem er i prinsippet åpne for alle barn og unge. Det er viktig å sikre at dette også er realitetene og at ingen hindres fra å delta på grunn av dårlig økonomi. Som flere andre undersøkelser, viser våre funn både i 2003 og i 2006 at barn i familier med lave inntekter deltar sjeldnere enn andre barn i aktiviteter som koster penger – både idrett og andre organiserte aktiviteter. Vi foreslo derfor allerede etter første datainnsamling (Sandbæk 2004b) at alle barn burde få gratis adgang til minst en fritidsaktivitet, inkludert det utstyret som kreves for å drive med aktiviteter.

Også på dette området har det skjedd mye de siste årene. Det prøves ut forskjellige typer tiltak gjennom ulike statlige satsingsområder. Rapporten «Fattigdom blant barn, unge og familier – et kunnskaps- og erfaringshefte» (2006) viser en rekke tiltak for å inkludere barn i ulike former for fritidsaktiviteter og ferietilbud. Hansen m.fl. (2008) undersøkelse av kommunenes arbeid for å bekjempe fattigdom, viste at tre av de seks kommunene i studien har etablert egne utstyrspooler der barn kan låne alle typer av utstyr. Noen kommuner har inngått avtaler med skoler om bruk av utstyret for å gjøre ordningen mindre stigmatiserende, og enkelte steder låner de også ut vintertøy.

Tilskuddsordningen «Barne- og ungdomstiltak i større bysamfunn» har siden 2002 rettet særlig innsats direkte mot barn, unge og familier berørt av fattigdomsproblemer. Midlene brukes blant annet til ferie –og fritidsaktiviteter, til innkjøp av fritidsutstyr som lånes ut og tilrettelegging av transport. Satsing på barn og ungdom – regjeringens mål og innsatsområder i statsbudsjettet (2007) gir en oversikt over en rekke økonomisk tiltak, for å sikre likeverdig deltakelse i skole og fritid uavhengig av barnas økonomiske situasjon. Regjeringen har videreført denne satsingen i budsjettåret 2008. Et av delmålene – «at alle barn og unge skal kunne delta og utvikle seg» (St.prpr. nr. 1 (2007–2008) gjenspeiler nettopp intensjonen om at barn og unge ikke

skal utelukkes på grunn av en vanskelig økonomisk situasjon. Dette er positive initiativ, men det knytter seg også noen problemer til dem:

Et problem er at mange av disse tiltakene er i gangsatt som prosjekter, gjennom ulike departementer. De prøves kun ut i et begrenset antall kommuner, og det er uvisst hvor mange barn de når ut til. I følge Hauualands (2004) evaluering av de første årene av Storbysatsingen, er mange av tiltakene tilrettelagt for spesielt utsatte barn og unge. Det kan være flere grunner til dette og tiltakene kan være positive for de barna som får tilbudene. De bidrar imidlertid ikke nødvendigvis til å integrere barn i de ordinære ungdomsmiljøene. Et annet problem er at slike øremerkede midler med tydelige kriterier for tildeling, representerer en sterk indirekte styring av kommunene. Kommunene er ambivalente til slike midler. De tilgodeser enkelte utsatte grupper som ellers neppe ville blitt prioritert, men kommunene foretrekker likevel rammeoverføring som gir dem mulighet til å prioritere selv (Hansen m.fl. 2008).

Det er avgjørende å følge opp tiltak som iverksettes gjennom ulike tilskuddsordninger for å se om de forankres som varige universelle tiltak i kommunene og når ut til alle barn og unge på en ikke stigmatiserende måte eller om de forblir spredte tiltak for enkelt barn som i verste fall rett og slett forsvinner når støtteordningene opphører.

Frivillige organisasjoner inngår i kommunenes fattigdomsstrategier på ulike måter. I noen er de tjenesteleverandører, i andre kommuner er de mer selvstendige aktører og supplement til det kommunale tjenestetilbudet. Uansett er de viktige aktører (Hansen m.fl. 2008). Frivillige organisasjoner, der i blant Norske Kvinners Sanitetsforening, har hatt tiltak rettet mot vanskeligstilte barn og unge i en årrekke. For å sikre at barn får delta i ulike aktiviteter, har de lokale sanitetsforeningene gitt penger direkte til skoler, oppvekst- eller krisesentre. Sanitetsforeningene driver også ulike ferietiltak. I tråd med tankegangen om at flest mulige tiltak skal være universelle, gir frivillige organisasjoner tilskudd til fritidsaktiviteter for å bidra til at de blir gratis eller gjøre det mulig for noen barn å delta uten å betale. De kan bidra til transport og utstyr, organisere låne- og byttedager. Frivillige organisasjoner kan også delta aktivt for å tilrettelegge tiltak i nærmiljøet.

Som vi påpekte etter første datainnsamling foregår barns fritid også utenfor organisasjonene, og nærmiljøet er en viktig arena for tiltak. Selv om kommunen formelt har ansvaret, kan også andre aktører bidra til å opp-

arbeide og vedlikeholde parker, løkker og lekeplasser. Et trygt nærmiljø som innbyr til lek og aktivitet for barn i ulike aldersgrupper er viktig for alle barn, men kanskje særlig for de barna som ikke deltar i organiserte tilbud (Sandbæk 2004). Se også Backe-Hansen (2004) for drøfting av tiltak og Gautun m.fl. (2005), Lund (2006) og Nuland (2007) for en gjennomgang av frivillige organisasjoners rolle i bekjempelsen av fattigdom.

Etter første datainnsamling trakk vi fram som et avgjørende spørsmål hvordan man kan unngå at fattigdom reproduseres. Dette spørsmålet er fortsatt relevant. Etter andre datainnsamling kan vi slå fast at lav inntekt, og særlig lav inntekt over tid, gir økt risiko for å oppleve levekårsproblemer, både for foreldre og barn. Satsing på å bekjempe barnefattigdom er nødvendig også i et rikt land som Norge. Vi argumenterer for et dobbelt fokus i innrettingen av tiltak: Først og fremst universelle, men også målrettede tiltak som bidrar til å gjøre foreldrene økonomisk selvhjulpne slik at de selv kan legge til rette for at barna får en god oppvekst. Videre må tiltak rettes direkte mot barn og unge på deres arenaer for å gi dem samme muligheter og livsbetingelser som andre barn.

Summary

Chapter 1. Introduction

The study "Children's level of living – the impact of family incomes" ("Barns levekår – betydningen av familiens inntekt") is a collaboration between NOVA and Norske Kvinners Sanitetsforening (The Norwegian Women's Public Health Association). It is a national representative survey focusing on the lives of children living in families with incomes below 60 per cent of the national median. Children and parents are informants about various aspects of their situation. The survey is longitudinal, with three rounds of interviews over 10 years, containing both quantitative and qualitative information. The panel design allows us to follow families over time. In this report we present and discuss the results from the second round of interviewing, which was carried out in 2006. Statistics Norway interviewed 1303 families and a corresponding number of children aged 9–15 years for the second time. 1068 informants belonged to the "low-income sample", while 235 belonged to the "control sample". A crucial question in this report is to what extent circumstances have changed in the course of the three years that have passed since the first round of interviews (Sandbæk (ed.) 2004).

Chapter 2. Methodological issues

The survey consists of two samples: the low-income sample, made up of families with incomes below the EU poverty line in 2000, and the control sample, consisting of families from across the income distribution. The poverty line is defined as incomes below 60 per cent of the national median income, using the modified OECD equivalence scale. The interviews were carried out in spring, 2006. We interviewed both parents and children, the children were between 9 and 15 years old at the time of the interview. The response rates in 2006 were 65,6 per cent in the low-income sample and 75,8 per cent in the control sample, which is as expected in this type of survey research. An analysis of non-responses indicates that we have the highest rates of non-response among non-western immigrants, and among families with weak ties to the labour market.

Chapter 3. Family forms and employment

The chapter gives an overview of central background characteristics of the families in the survey. As in 2003, we find that the proportion of children living with both biological parents is ten percentage points lower in the low-income sample than in the control sample (63 v. 73 per cent). More children in the low-income sample have experienced family change in the period 2003-2006. This is partly because many of the 2003 lone parents have established new partnerships in 2006. Looking at employment, we find that 70 per cent of the control sample is made up of two-parent families with two incomes. The corresponding figure for Norwegian respondents the low-income sample is 48 per cent, and for non-western immigrants in the low-income sample, 26 per cent. Two-parent families where neither parent is in employment are virtually non-existent (below one per cent) in the control sample, while they make up three per cent of the Norwegian low-income families and 24 per cent of non-western immigrants in the low-income sample. The most common family constellation among non-western immigrants in the low-income sample are two-parent families where one is in employment. There is however a clear tendency towards higher rates of employment among the families in the low-income sample between 2003 and 2006. The education level is highest in the control sample, lowest among non-western immigrants in the low-income sample. With regard to receipt of social assistance, we find that 14 per cent of the families in the low-income sample received such assistance, compared to only two per cent in the control sample. All the categories studies have increased their (nominal) incomes in the period, but the differences between families in the control sample, Norwegians in the low-income sample and non-western immigrants in the low-income sample are still highly visible. 63 per cent of non-western immigrants in the low-income sample, and 46 per cent of the Norwegians, have had incomes below the poverty line in at least three out of the six years we have information about.

Chapter 4. Housing

More families in the low-income sample than in the control sample have moved house in the period 2003-2006 (27 v. 14 per cent). The families that were most likely to move were those who reported an unsatisfactory housing situation in 2003. More families have established themselves as home

owners: 64 per cent of the families in the low-income sample, and 87 per cent in the control sample, were home owners by 2006. Dwelling sizes, as measured by the number of rooms per household member, has increased little in the period. Non-western immigrants are more likely to live in cramped conditions than any other category – as many as 63 per cent of non-western immigrants have less than one room per household member, compared to 12 per cent of Norwegians in the low-income sample. The proportions who report housing problems is lower in 2006 than it was in 2003, but the families in the low-income sample still report more housing problems than families in the control sample. In 2003 48 per cent of the low-income families, and 62 per cent of the families in the control sample, reported none of the housing problems we had specified. The corresponding figures in 2006 were 57 and 69 respectively. The number of housing problems depends to some extent on whether or not the family has increased its income: there are more families with very poor housing conditions among those who had incomes below the poverty line in 2005 than among those who had increased their incomes above this level.

Chapter 5. Material living conditions

79 per cent of the families in the low-income sample own all the consumer durables we have identified as “central” (freezer, washing machine, dishwasher) in 2006, compared to 71 per cent in 2003. The corresponding figure in the control sample is 95 per cent (2006). The proportion in the low-income sample who say they lack a cash margin (could not handle an unexpected bill of NOK 10.000) has fallen from 8 to 4 per cent in the period. No-one in the control sample is in this situation. The proportion who report that money is insufficient is stable, and remains higher in the low-income sample than in the control sample. Those who had incomes below the poverty line in 2005 were more likely to give this response than families with higher incomes. Non-western immigrants, lone parents and families with weak connections to the labour market are overrepresented among the families with poor living conditions within the low-income sample. 62 per cent of the families in the low-income sample report none of the forms of deprivation we have asked about (poor housing conditions, lacking consumer durables, feel that money is insufficient). 26 per cent report one aspect of deprivation, 9 per cent report two, while 3 per cent of

the low-income sample report deprivation in all three aspects. There has been an improvement in this respect in the period: in 2003 “only” 50 per cent of the families in the low-income sample reported no form of deprivation. Among those who reported all three problems in 2003, almost one-third report no problems in 2006. We thus see a general improvement, and at the same time we find that few families report very high levels of deprivation over time.

Chapter 6. Family life and social networks

The most important differences with regard to family life and social networks run between non-western immigrant families on the one hand, and Norwegian families on the other. Immigrant background influences these aspects more strongly than the family’s financial situation. 33 per cent of non-western immigrants in the low-income sample do not go on annual holidays, compared to 11 per cent of the Norwegians in the low-income sample and 7 per cent of the control sample. 28 per cent of non-western immigrants do not have a restaurant meal or go to the movies every six months, compared to 16 per cent of Norwegians in the low-income sample and 11 per cent in the control sample. Still, the proportion of immigrants who invites friends or family to their home at least monthly is 85 per cent, which is higher than among Norwegians in the low-income sample (77 per cent) and among the control sample (80 per cent). There are no differences between the low-income sample and the control sample when it comes to contact with grandparents, but non-western immigrant children have significantly less contact with grandparents than other groups. 81 per cent of the children in the control sample see their grandparents at least once a month, as do 71 per cent of Norwegian children in the low-income sample – and 14 per cent of non-western immigrant children. Non-western immigrants in the low-income sample have more vulnerable social networks than Norwegian low-income families and families in the control sample. 25 per cent of non-western immigrants report that they have no-one they can talk to in confidence within the family, 30 per cent say they have no-one to talk to outside the family. The corresponding figures for Norwegians are 7 and 9 per cent. 26 per cent lack someone in the family who can help them out in cases of illness, and 27 say they have no-one outside the family, compared to 9 and 16 per cent of the Norwegians. About 10 per cent of non-

western immigrants have no-one to turn to when need to talk in confidence or when they are ill, neither within or outside the family.

Chapter 7. Health and health-related issues among parents in 2006

As in 2003, parents in the low-income sample generally have a far poorer health situation than parents in the control sample. In the low-income sample 23 per cent of the mothers, and 22 per cent of the fathers, report that their self-perceived general health is mediocre or poor, compared to 13 and 15 per cent of mothers and fathers respectively in the control sample. The proportion who reports psychological problems is also much higher among mothers in the low-income sample than among mothers in the control sample. The change over time, from 2003 to 2006, is however quite similar for parents in the two samples, and the parents' health situation does not vary in any systematic way depending on the development of family incomes or the duration of income poverty. The analyses suggest that health problems created an obstacle to employment among parents in the low-income sample, thus health problems are probably one of the reasons why their incomes remain low. Among the parents in the low-income sample, non-western immigrants and lone parents in particular give the impression of a relatively poor health situation, while parents in the low-income sample whose incomes had increased above the poverty line by 2006 are less likely to report poor (self-perceived) general health and psychological problems. The feeling of having a poor family economy in particular seems to influence parents' subjective health situation.

Chapter 8. Children's lives at school: school results, social relations and well-being

In the first round of interviews, most children in the low-income sample gave a positive impression regarding school as an arena for learning and for social relations. Still a higher proportion of children in the low-income sample than in the control sample replied that they believed they did poorly at school compared to "the others". A somewhat larger proportion of children in the low-income sample received special education. After the second round of interviews we found that this image was somewhat, but not considerably,

changed. All participating children and young people replied on their own behalf in the second round of interviewing.

Eight out of ten children both in the low-income sample and in the control sample say that they enjoy school. Nine out of ten feel that they have good contact with the teacher and that they can talk to him or her. More than half agree that the teacher encourages them to express their own opinions and treats everyone fairly. Children and young people with non-western immigrant backgrounds express more positive attitudes on these dimensions than others. Almost nine out of ten in both sub-samples report that they have four or more good friends in class, and about 10 per cent say that they have two or three good friends.

Young people in the low-income sample report lower degrees in maths than young people in the control sample. The difference is small, but statistically significant. Apart from this, there are only minor variations with regard to reported degrees. The biggest differences are found between boys and girls in the control sample.

A higher proportion of respondents in the low-income sample than in the control sample report being bullied in schools, but this finding is not statistically significant. Those who reported bullying in 2003 have a higher risk of also being bullied in 2006.

Chapter 9. Leisure and social participation

As in 2003, we find significantly higher participation in organised leisure activities among Norwegian 9-12-year olds in the low-income sample than among non-western immigrant children in the same sample and age group. Among the 13-15-year olds, the proportion of non-western immigrants who do not participate in organised leisure is even higher. This is now the situation for 46 per cent of this group. In the control sample and among Norwegians in the low-income sample, the corresponding figures are 33 and 22 respectively. It is mainly the non-western immigrants girls who create the differences between the samples in this respect, the differences are smaller among boys.

In the youngest age group, we find that non-western immigrant children are less likely than children in either of the other categories to bring friends home. This is true for both boys and girls. We find no similar differences among the 13-15-year olds.

Children and young people in the control sample are somewhat more likely than their peers in the low-income sample to own CD-players or similar equipment, mobile phones, ski/ snowboard and bikes. If the low-income sample is split by immigrant background, we find that such equipment is more commonly owned by Norwegians in the low-income sample than among children with non-western immigrant backgrounds. The difference is particularly striking with regard to skis and snowboard, and considerably smaller with regard to ownership of bikes. All these differences are statistically significant.

Chapter 10. Children's views on the family's financial situation, and their own financial resources

In 2003 only children in the oldest age group answered questions about their own views of the family's financial situation. The majority of children then replied that their family's financial situation was "neither good nor bad", and that the family's incomes had not restricted their own social participation. Also in 2006, we observe little variation in children and young people's subjective assessment of their family's financial situation. This may be because parents act as "buffers" and shield their children from the realities of their financial situation, or, alternatively, because children hesitate to talk about the family's financial difficulties. Still, we find a somewhat stronger correspondence in 2006 than in 2003 between how parents assess the family's situation, and how children assess it. In families where parents say that money is insufficient, children are significantly more likely to say the same. Among the families in the low-income sample whose incomes had been low over time and parents say that money is insufficient, a considerably higher proportion of children and young people report that the family is "badly" or "very badly" off, compared to families in the low-income sample whose financial situation is better.

The indicators we have on children's own financial resources show only small differences between the two sections of the low-income sample (the long-term poor and the transiently poor) and the control sample. There were small differences in average weekly allowances, and also a certain difference in the proportion of 13-15-year olds who work for pay outside school. 27 per cent of children in the control sample work outside school, compared to just above 15 per cent in the low-income sample.

Chapter 11. The health situation among low-income children in 2006

In analyses of health conditions among children it is important not only to look at disease and disability, but also at the child's physical, mental and social development, since such indicators represent children's potential for health later in life. Controlled for age and gender, children in the low-income sample are on average 2-3 centimetres shorter than children in the control sample. There is also a tendency towards higher rates of obesity among low-income children, while diseases and disabilities are not found more frequently among low-income children than among children in the control sample. Regarding well-being, psycho-somatic symptoms and social adjustment, the situation for children with a non-western immigrant background is similar to that of children in the control sample. As to psycho-social development and well-being, there are however clear differences between children in the control sample and Norwegian children in the low-income sample. For instance, among the Norwegian low-income children 24 per cent report at least one psycho-somatic symptom weekly, compared to 17 per cent among the control-sample children. 15 per cent of the Norwegian low-income children have been home from school 10 days or more "since the summer holiday" because of illness, compared to 9 per cent of the children in the control sample. Norwegian low-income children also report more contact with welfare services (children and young people's psychiatric services, child welfare services), more parents report that the child has ADHD (3,8 v. 0,9 per cent) and among the 13-15-year olds there are more children in the low-income sample than in the control sample who smoke tobacco daily. This negative profile is particularly evident for families who have had low incomes over time, and it is also more striking in lone parent families and in families where the parents report health problems. This suggests that low family incomes, and also other family-related circumstances that are more prevailing in low-income families, may be a stress factor for children that can be linked to a higher risk of low satisfaction, unfortunate psycho-social development and problem behaviour. This seems to occur most often among Norwegian children in the low-income sample, but – surprisingly – not so much among children with non-western immigrant backgrounds. It should be noted that the health situation among Norwegian children in the low-income sample is not generally poor,

but there is an overrepresentation of problematic circumstances that may imply a poorer health development over time.

Chapter 12. Self-confidence and locus of control

The results of the analyses of Harter's (1982, 1988) two scales for self-perceived competence show that children from families with low incomes have a lower self-perceived competence score than children in the control sample. Also in families where the parents report that money is insufficient, children are more likely to have low self-perceived competence. Children living with both biological parents score significantly higher than others on Harter's children- and youth scale.

Nowicki and Strickland's (1973) scale for locus of control shows that children from families who have had low incomes for several years are more likely to explain events as coincidences or as caused by external circumstances. Correspondingly, they are less likely to emphasise the impact of their own skills and resources. The same result is found for families in which the parents report that money is insufficient. Finally, our results show that children from non-western immigrant families were also more likely to display an external locus of control, that is, explain events by external circumstances.

Chapter 13. Social exclusion

The chapter is based on the qualitative interviews carried out as part of the project "Children's level of living", that is, 26 interviews with children aged 10–13 (2004). It discusses to what extent children living in low-income families are more likely to be socially excluded, and, if so, what exclusion processes are at play. Social exclusion is linked to both structural and relational factors, and is analysed across the dimensions school, leisure, friends and consumption. The access to money has a strong impact on activities both in school, and in organised and spontaneous leisure activities. This creates a basis for social exclusion. The excluding processes operate along two tracks: from structure to relations, and from low to high degrees of exclusion. The children in the sample are found in various positions. Some children experience very low degrees of social exclusion, other face exclusion in many different areas. It seems that the children living in the poorest financial circumstances are most at risk for social exclusion.

Chapter 14. Children's level of living – conclusions

The concluding chapter provides an overall discussion of how the findings from the second round of interviews shed light on the research questions posed in the project. We look more closely at developments in the families' levels of living in the period 2003-2006 in the low-income sample compared to the control sample. Further, we look at the relationship between low incomes and levels of living: Can the families in our low-income sample be described as poor? The parents' responses show significant differences in all the areas we have researched, and the low-income sample are systematically worse off than the control sample. The image painted in the interviews with children is more mixed. As for the parents, wherever there are differences we find that the children in the low-income sample are worse off than children in the control sample, but in a number of areas we find no or only minor differences between children in the two samples. Can this be because parents succeed in protecting their children against the consequences of living with low incomes? Or is it more precise to say that they prioritise their children's needs, but do not fully succeed in protecting them? Several findings in this report suggest that children are aware of the family's actual financial situation, particularly when the situation is very difficult. Towards the end of this chapter, we discuss how we can maintain a focus on children in the political efforts to end child poverty. We discuss measures along two dimensions: measures that build on the parents' wish to provide a good environment for their children, and measures that are directly targeted at the children themselves on the various arenas where they live their lives.

Referanser

- Alanen, L. (2007). Theorizing Children's Welfare. I H. Wintnersberger, L. Alanen, T. Olk and J. Qvortrup (red). *Childhood, Generational Order and the Welfare State. Exploring Children's Social and Economic Welfare*. Odense. University Press of Southern Denmark, 27-44.
- Andenæs, A. (2004). Hvorfor ser vi ikke fattigdommen. *Nordisk Sosialt Arbeid*. 24,1: 19-33
- Andersen, A. (2006). «Boligutgiftene tynger mest for yngre aleneboende. *Samfunnsspeilet* 5-6-2006.
- Andersen, A.S. (2000). Boforhold. *Sosialt Utsyn*. Oslo/Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå
- Andersen, D. & Ottosen, M. H. (2002). (red). *Børn som respondenter. Om børns medvirken i survey*. (ss. 203-212). København: Socialforskningsinstituttet.
- Andersen, L. F., I. T. L. Lillegaard, N. Overby, L. Lytle, K. I. Klepp & L. Johansson (2005). «Overweight and obesity among Norwegian schoolchildren: Changes from 1993 to 2000». *Scandinavian Journal of Public Health*, 33:99-106.
- Arntzen, A., S. O. Samuelsen, L. S. Bakketeig & C. Stoltenberg (2004). «Socioeconomic status and risk of infant death. A population-based study of trends in Norway, 1967-1998». *International Journal of Epidemiology*, 33:279-288.
- Atkinson, A. B. (1998a). "Social Exclusion, Poverty and Unemployment", in Atkinson, A. B. and Hills, J. (eds.) *Exclusion, Employment and Opportunity*. London: CASE working paper no. 4, pp. 1-20.
- Atkinson, A.B. (1998b). "Social Exclusion, Poverty and Unemployment". In Atkinson, A.B., Hills, J. *Exclusion, Employment and Opportunity*, CASEpaper 4, Centre for Analysis of Social Exclusion (CASE) London School of Economics (Tilgjengelig på www.sticerd.lse.ac.uk/dps/case/cp/Paper4.PDF [07.02.08])
- Atkinson, T., Cantillon, B., Marlier, E., & Noland, B. (2002). *Social Indicators. The EU and Social Inclusion*. Oxford: University Press.
- Backe-Hansen, E. (2004). *Barn og unges håndtering av vanskelige livsvilkår. Kunnskapsbidrag fra 34 studier av hvordan økonomisk knapphet i hele eller deler av oppveksten innvirker på barn og unge*. Oslo: NOVA-Rapport 12/04.
- Backe-Hansen, E. & Ogden, T. (1998). '10-åringer i Norden. Kompetanse, risiko og oppvekstmiljø', København: Nordisk Ministerråd, Nord, rapport 003.

- Bakken, A. (2003). *Minoritetsspråklig ungdom i skolen*. Oslo. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring. NOVA Rapport 15/03.
- Bakken, A. (2004). Økt sosial ulikhet i skolen? *Tidsskrift for ungdomsforskning*, nr. 1-2004.
- Bakken, A. (2007). Ungdomsskolens klasseskiller. I Å Strandbu, T. Øia (red): *Ung i Norge. Skole, fritid og ungdomskultur*. Oslo: Cappelen, s. 42–61
- Bakken, A. og Strandbu, Å. (2007). *Aktiv Oslo-ungdom*. Oslo: NOVA Rapport 2/07.
- Bakken, A., Borg, E., Hegna, K. & Backe-Hansen, E. (2008). *Er det skolens skyld? En kunnskapsoversikt jom skolens bidrag itl kjønnsforskjeller i skoleprestasjoner*. Oslo, NOVA Rapport 4/08.
- Barry, M. (1998). Social Exclusion and Social Work: An Introduction. I Barry, M og Hallet, C. (eds.) 1998. *Social Exclusion and Social Work. Issues of Theory, Policy and Practice*. Dorset: Russell House Publishing.
- Barstad, A. (2000). «Hvem er de ensomme og isolerte?» *Tidsskrift for Velferdsforskning* 3 (2):67-84.
- Berntsson, L. T. & L. Kohler (2001). «Long-term illness and psychosomatic complaints in children aged 2–17 years in the five Nordic countries – Comparison between 1984 and 1996». *European Journal of Public Health*, 11:35–42.
- Berthoud, R., Bryan, M., and Bardasi, E. (2004). «*The Dynamics of Deprivation: the relationship between Income and Material Deprivation Over Time*». Department for Work and Pensions, Research report no. 219.
- Blaxter, M. (2004). *Health*. Cambridge: Polity Press.
- Blom, Svein (1997). «Levekår blant ikke-vestlige innvandrere: hvorfor er så mange ensomme?» *Samfunnspeilet* nr. 4, 1997.
- Bourdieu, P. ([1979]1995). *Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Oslo: Pax.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. I Richardson, J. G. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Connecticut: Greenwood Press.
- Bradbury, B., & Jäntti, M. (2001). Child poverty across twenty-five countries. I Bradbury, B., Jenkins, S.P. & Micklewright, J. (red), *The dynamics of child poverty in industrialized countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bradbury, B., Jenkins, S., & Micklewright, J. (2001). Beyond the Snapshot: A dynamic view of child poverty. I B. Bradbury, S. Jenkins, & J. Micklewright (red), *The dynamics of child poverty in industrialised countries*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Bradshaw, J. (2001). Conclusions. I Bradshaw, J. (red), *Poverty: The outcomes for children*. London: Family Policy studies Centre.
- Bradshaw, J. (2001). Kan sosialpolitikk forhindre fattigdom blant barn?. I Bay, A-H., Hvinden, B. & Koren, C. (red), *Virker velferdsstaten?* Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Bradshaw, J. (2002). Child Poverty and Child Outcomes. *Children & Society*, 16,2: 131–140.
- Bradshaw, J. and Finch, N. (2003). «Overlaps in Dimensions of Poverty». *Journal of Social Policy* 32 (4):513–25.
- Brannen, J. og O'Brien, M. (1995). Childhood and the sociological gaze: Paradigms and Paradoxes. *Sociology*, 29, 4: 729–737.
- Brusdal, R. (2004). Den kommersielle ungdomstiden. En studie av forbruket til elever i ungdomsskolen og videregående. *SIFO Fagrapport nr.6-2004*, Statens institutt for forbruksforskning, Oslo
- Bråten, M., Djuve, A.B., Dølvik, T., Hagen, K., Hernes, G. og Nielsen, R.A. (2007). *Levekår på vandring. Velstand og marginalisering i Oslo*. Fafo-rapport nr. 5/ 2007.
- Burchardt, T., Le Grand, J. og Piachaud, D. (2002). Degrees of Exclusion: Developing a Dynamic, Multidimensional Measure. I Hills, J., Le Grand, J. og Piachaud, D. *Understanding Social Exclusion*. Oxford: University Press.
- Bynner, J. (2001). Childhood Risks and Protective Factors in Social Exclusion. *Children & Society*, Volume 15, 285–301 (2001).
- Bø, I. og Schiefloe, P.M. (2007). *Sosiale landskap og social capital. Innføring i nettverkstenkning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Cavelaars, A. E. J. M. (1998). *Cross-national comparisons of socio-economic differences in health indicators. Thesis*. Rotterdam: Department of Public Health, Erasmus University.
- Christensen, E. (1999). *Forældre i fængsel. En undersøgelse af børns og forældres erfaringer*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Christoffersen, M. N. (1994). A follow-up study of long-term effects of unemployment on children: Loss of self-esteem and self-destructive behaviour among adolescents. *Childhood*, 4, 212–230.
- Christoffersen, M. N. (1999). *Barn og ungdoms levekår i Norden – Sosiale indikatorer på børns levekår*. København: Nordisk Ministerråd: TemaNord Social 1999:563.
- Christoffersen, M. N. (2001). *Children and adolescents' life conditions in the Nordic countries. Social predictors of children's life conditions*. København: Nordisk Ministerråd.

- Clausen, S.-E. og Kristofersen, L. (2008). *Barnevernsklienter i Norge 1990–2005*. En longitudinell studie. Oslo: NOVA Rapport 3/2008
- Cole, T. J., M. C. Bellizzi, K. M. Flegal & W. H. Dietz (2000). «Establishing a standard definition for child overweight and obesity worldwide: international survey». *British Medical Journal*, 320:1240–1243.
- Corak, M. (2005). *Principles and Practicalities in Measuring Child Poverty for the Rich Countries*. Firenze: UNICEF, Innocenti Working paper 2005-01.
- Croghan, R., Griffin, C., Hunter, J. and Phoenix, A. (2006). Style Failure: Consumption, Identity and Social Exclusion. *Journal of Youth Studies*, Vol. 9, No. 4, Sept. 2006.
- Crosnoe, R., Cavanagh, S., Elder, GH. (2003). Adolescent friendships as academic resources: The intersection of friendship, race, and school disadvantage. *Sociological perspectives*, 46 (3) 2003.
- Dahl, E., & Lødemel, I. (2003). Tiltaksplan mot fattigdom – en vurdering. *Tidsskrift for Velferdsforskning*, 6(2), 125–130.
- Dahl, E., Fløtten, T. og Lorentzen, T. (2008). «Poverty Dynamics and Social Exclusion: An Analysis of Norwegian Panel Data». *Journal of Social Policy* 37 (2):231–250.
- Dahl, G. (1993). «Enslige forsørgere». I *Sosialt Utsyn 1993*, Oslo/Kongssvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Daly, A. (2006). *Social Inclusion and Exclusion among Australia's Children: A Review of the Literature*. National Centre for Social and Economic Modelling (NATSEM) University of Canberra, Discussion Paper no. 62, December 2006.
- Elstad, J. I. & Krokstad, S. (2003). «Social causation, health-selective mobility, and the reproduction of socioeconomic health inequalities over time: panel study of adult men». *Social Science & Medicine*, 57:1475–1489.
- Elstad, J. I. (1995). «Employment Status and Womens Health – Exploring the Dynamics». *Acta Sociologica*, 38:231–249.
- Elstad, J. I. (2004a). «Foreldrenes helse og livskvalitet». I: M. Sandbæk, red., *Barns levekår. Hva betyr familiens inntekt? NOVA-Rapport 11/04*, s. 79–88. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring/Norske Kvinners Sanitetsforening.
- Elstad, J. I. (2004b). «Barn i lavinntektsfamilier: helse og livskvalitet». I: M. Sandbæk, red., *Barns levekår. Hva betyr familiens inntekt? NOVA-Rapport 11/04*, s. 139–155. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring/Norske Kvinners Sanitetsforening.

- Elstad, J.I (2007). *Life expectancy and mortality in the Nordic welfare states and elsewhere. Working Paper. The NEWS project*. Stockholm: CHES (Centre of Health and Equity Studies), Stockholms Universitet/Karolinska Institutet.
- Epland, J. (2001). *Barn i husholdninger med lav inntekt. Omfang, utvikling, årsaker*. Oslo: Statistisk sentralbyrå, Rapport 01:09.
- Epland, J. (2005). *Veier inn i og ut av fattigdom: inntektsmobilitet blant lavinntekts-hushold*. Oslo: Statistisk sentralbyrå, Rapport 2005:16.
- Epland, J. og Kirkeberg, M.I. (2007). *Barn i lavinntektsfamilier 1996–2004*. Statistisk sentralbyrå rapport nr. 33
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Esping-Andersen, G. (2002a). A Child-Centred Social Investment Strategy (s.26–67). I Esping-Andersen, Gøsta m.fl. (red). *Why We Need a New Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.
- Esping-Andersen, G. m.fl. (2002b). *Why We Need a New Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.
- European Commission (2008). *Child Poverty and Well-being in the EU*. The social protection committee
- European Parliament (2007). Report: Towards an EU strategy on the rights of the child (2004/2009 (INI). Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs. 20.12.2007
- Evans, G. W. (2004). The Environment of Childhood Poverty. *American Psychologist*, 59(2), 77–92.
- Evenshaug, O., Hallen, D. & Hjordemaal, F. (2004). «Kjønnforskjeller i forholdet besteforeldre-foreldre-barnebarn». *Barn*, 22, nr. 2, 9–25.
- Fattigdom blant barn, unge og familier – et kunnskaps og erfaringshefte (2006). Oslo: Barne-og likestillingsdepartementet.
- Finnvold, J.E. & R. Nordhagen (1996). «Helseulikheter i barns første leveår». *Samfunnsspeilet*, 10:17–24.
- Finnvold, J.E., R. Nordhagen & A. Schalm (1997). «Astma blant barn skjevt sosial fordelt». *Samfunnsspeilet*, 11:36–41.
- Flavik, A.L. (red) (2002). *Fattig talt*. Nesbyen: Stølen media.
- Fløtten, T. (1999). *Fattigdom i Norge: problem eller bagatell?* Oslo: FAFO, rapport 303.
- Fløtten, T. (2003). «Hvordan har de fattige det?» *Samfunnsspeilet* 6, 2003.

- Fløtten, T. (2003a). «Fattigdom i en velferdsstat», *Tidsskrift for Velferdsforskning* 6 (2): 71–88.
- Fløtten, T. (2003b). «Hvordan har de fattige det?» *Samfunnsspeilet*, 6, 2–8.
- Fløtten, T. (2006). *Poverty and Social Exclusion – Two Sides of the Same Coin? A Comparative Study of Norway and Estonia*. Doktoravhandling i sosiologi ved Samfunnsvitenskapelig fakultet, Universitetet i Oslo. Fafo-rapport 487.
- Flåte, S., Lagerstrøm, B.O. & Wedde, E. (2004). *Barns levekår i lavinntektsfamilier. Dokumentasjonsrapport*. Oslo: Statistisk Sentralbyrå. Notater.
- Friestad, C. & Klepp, K.I. (2006). «Socioeconomic status and health behaviour patterns through adolescence: Results from a prospective cohort study in Norway». *European Journal of Public Health*, 16:41–47.
- Gallie, D. and Paugam, S. (2004). «Unemployment, Poverty, and Social Isolation: An Assessment of the Current State of Social Exclusion Theory», in Gallie, D. (ed.), *Resisting Marginalisation. Unemployment Experience and Social Policy in the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- Gallie, D., Paugam, S. and Jacobs, S. (2003). «Unemployment, poverty and social exclusion. Is there a vicious circle of social exclusion?». *European Societies* 5(1):1–32.
- Gautun, H., J. A Drøpping og T. Fløtten (2005). *Når nøden er størst. En analyse av frivillige organisasjoners hjelp og tilbud til fattige*. Rapport 476. Oslo: Fafo.
- Gordon, D. (1998). Definitions of Concepts for the Perceptions of Poverty and Social Exclusion. I J. Bradshaw et al. (red), *Perceptions of Poverty and Social Exclusion. Report on Preparatory Research*. (s. 5–14). Bristol: Townsend Centre for International Poverty Research.
- Gordon, D. m. fl. (2000). *Poverty and Social Exclusion in Britain*. York: the Joseph Rowntree Foundation.
- Grødem, A S. (2007b). Poor immigrant children at school: facing a double whammy? Paper presentert på ESPAnet konferansen 20.–22. september 2007. Wien, Østerrike
- Grødem, A.S. (2007a). «'Faces of poverty' and social exclusion». Paper presentert på Den Europeiske sosiologforeningens 8. seminar, Glasgow 3.–6. september 2007.
- Grødem, A.S. (2008). Household Poverty and Deprivation Among Children: How strong are the links? *Childhood* 15 (1): 107–125.
- Grøholt, E.-K., H. Stigum, R. Nordhagen & L. Köhler (2001). «Children with chronic health conditions in the Nordic countries in 1996 – influence of socio-economic factors». *Ambulatory Child Health*, 7:177–189.

- Grøtvedt, L. & L. Belsby (1995). *Barns helse: helseundersøkelsene. Rapporter 11/95*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Hagestad, G. (2006). Oppsummering av forskningsresultater. Prosjekt: besteforeldre og barns oppvekstvilkår: et tregenerasjonsperspektiv. http://www.nova.no/asset/2501/1/2501_1.doc (lastet 14. mai 2007)
- Halldorsson, M., A. E. Kunst, L. Kohler & J. P. Mackenbach (2000). «Socioeconomic inequalities in the health of children and adolescents – A comparative study of the five Nordic countries». *European Journal of Public Health*, 10:281–288.
- Halleröd, B. (1996). «The truly poor: direct and indirect measurement of consensual poverty in Sweden». *Journal of European Social Policy* 5(2):111–129-
- Handlingsplan mot fattigdom (2006). Vedlegg til St.prp. nr. 1 (2006-2007) – Statsbudsjettet 2007. Oslo: Arbeids- og inkluderingsdepartementet.
- Hansen, I.L. Skog, Bogen, H., Fløtten, T. og Pedersen, A.W. og Sørvoll, J. (2008). *Det er jo ingen som sulter her, men....Kommunale strategier i arbeidet med å forebygge og bekjempe fattigdom*. Rapport 18. Oslo: Fafo.
- Harter, S. (1982). «The perceived competence scale for children.» *Child development* 53: 87–97.
- Harter, S. (1988). *Manual for the Self-Perception Profile for Adolescents*. Denver: University of Denver.
- Hatland, A. og Pedersen, A. W. (2006). Er sosialhjelpen et effektivt virkemiddel i fattigdomsbekjempelsen? *Tidsskrift for Velferdsforskning*, 9,2, 58-72.
- Haualand, H. (2004). *Tiltak for barn og unge i større bysamfunn. En kartlegging av tilskuddsordningen «Ungdomstiltak i større bysamfunn»*. Notat 30. Oslo:Fafo.
- Hjelmtveit, V. (2004). *Barn og unge i familier med langvarig økonomisk sosialhjelp. Sammendragsrapport*. Rapport 43-04. Oslo:Høgskolen i Oslo.
- Holmboe, O., B. van Roy, J. Helgeland, J. Clench-Aas & K.A. Dahle (2006). *Sosiale ulikheter i helse og bruk av helsetjenester blant barn i Akershus*. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter for helsetjenesten.
- Hægeland, T. og Kirkebøen, I.J. (2006). *Skoleresultatene 2006. En kartlegging av karakterer fra grunn-og videregående skoler i Norge*. Notat 29. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Iversen, A.C, Jakobsen, R., Havik, T., Hysing, M., Stormark, K.M. (2007). Mental Health Problems among Child Welfare Clients Living at Home. *Child Care in Practice* 13:387–99.
- Jensen A-M, Kjørholt, A-T, Qvortrup, J., Sandbæk, M., Johansen, V & Lauritzen, T. (2004). *Country report from Norway*. Trondheim: NOSEB; NTNU.

- Jonsson, J.O. & V. Östberg (2004). *Resurser og levnadsforhållanden bland ekonomiskt utsatta 10–18-åringar: Analyse av Barn-LNU och Barn-ULF. Kap. 5 i DS 2004:41 Ekonomiskt utsatta barn*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Jordan, B. and Parton, N. (2004). Social Work, the Public Sphere and Civil Society. I Lovelock, R., Lyons, K. and Powell, J. (eds.) *Reflecting on Social Work – Discipline and Profession*. Aldershot: Ashgate.
- Karvonen, S., A. Vikat & M. Rimpela (2005). «The role of school context in the increase in young people's health complaints in Finland». *Journal of Adolescence*, 28:1–16.
- Kitterød, R. H. (2004). *Foreldreskap på tvers av hushold. Ansvar og omsorg for barn blant foreldre som ikke bor sammen. Resultater fra undersøkelsen om samvær og bidrag 2002*. Rapporter 2004/15. Oslo/ Kongssvinger. Statistisk sentralbyrå.
- Kitterød, R. H. og Lyngstad, J. (2006). *Mest samvær blant ressurssterke fedre? Betydningen av inntekt og utdanning for samværsfedres kontakt med barna*, Rapporter 2006/35, Statistisk sentralbyrå.
- Kitterød, R. H. og Lyngstad, J. (2007). *Samværsfedre – sammenheng mellom inntekt og kontakt med barna også etter bidragsreformen*, Rapporter 2007/10, Statistisk sentralbyrå.
- Kjeldstad, R. (1998). *Enslige forsørgere: Forsørgelse og levekår før og etter overgang til en ny livsfase*. Sosiale og økonomiske studier 100. Oslo/ Kongssvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Kjølørød, L. (2003). En tjenesteintens velferdsstat. I I. Frønes, & L. Kjølørød (red), *Det norske samfunn (4. utgave)* (pp. 184–209). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Klasen, S. (2001). Social Exclusion, children and education. Implications of a rights-based approach. *European Societies*. Vol. 3, No. 4, 2001.
- Kränge, O., Strandbu, Å. (2004). *Ungdom, idrett og friluftsliv. Skillelinjer i ungdomsbefolkningen og endringer fra 1992 til 2002*. NOVA-rapport 16/04, Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring
- Kristofersen, L. B. (1995). *Oppvekstmiljø og kompetanse. Levekår og sosial segregering i 10- og 13-åringers oppvekstmiljø*. Oslo: Barnevernets Utviklingscenter/ NOVA, Rapport nr. 6.
- Kristofersen, L.B. (2007). *Tilgjengelighet og samarbeid: Mer fleksible hjelpetjenester? Opptrappingsplanen psykiske helse, BUP og barnevern*. NIBR-rapport 2007:13, Oslo.
- Kuh, Diana, Chris Power, David Blane & Mel Bartley (1997). «Social pathways between childhood and adult health». I: Diana Kuh & Yoav Ben-Shlomo, red., *A life course approach to chronic disease epidemiology*, s. 169–198. Oxford New York Tokyo: Oxford University Press.

- Kunnskapsdepartementet (2003). Ny lovbestemmelse om rett til gratis grunnskoleopplæring. Oslo: Kunnskapsdepartementet, Rundskriv F-14-03.
- Kunnskapsløftet 2006. *Prinsipper for opplæring i Kunnskapsløftet*. Oslo: Utdanningsdirektoratet.
- Kunst, A. (1997). *Cross-national comparisons of socio-economic differences in mortality. Thesis*. Rotterdam: Department of Public Health, Erasmus University.
- Kvale, S. (2001). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- L97 – *Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen*. Oslo: Utdanningsdirektoratet.
- Lagerstrøm, B.O. (2008). *Barns levekår i lavinntektsfamilier 2006*. Dokumentasjonsrapport. Notat nr. 8/28, Oslo/Kongsvinger, Statistisk sentralbyrå.
- Leets, L. and Sunwolf (2005). Adolescent rules for social exclusion: when is it fair to exclude someone else? *Journal of Moral Education*, Vol 34, No. 3, September 2005.
- Lefcourt, H. M. (1991). Locus of Control. I J. P. Robinson, P.R. Shaver & L. S. Wrightsman (red.), *Measures of Personality and Social Psychological Attitudes* (s 413–499). New York: Academic Press.
- Levitas, R. (2006). «The concept and measurement of social exclusion», in Pantazis, C., Gordon, D. and Levitas, R. (eds) *Poverty and Social Exclusion in Britain. The Millennium Survey*. Bristol: Policy press.
- Lie, S., M. Kjærnsli, et al. (2001). *Godt rustet for framtida? Norske 15-åringers kompetanse i lesing og realfag i et internasjonalt perspektiv*. Oslo, Insittutt for lærerutdanning og skoleutvikling, UiO, Rapport nr. 4.
- Lindbaek, M., Wefring, K. W., Grangard, E. H. & Ovsthus, K. (2003). Socio-economical conditions as risk factors for bronchial asthma in children aged 4–5 yrs. *European Respiratory Journal*, 21, 105–108.
- Lister, R. (2004). *Poverty*. Cambridge: Polity.
- Lister, R., & Beresford, P. (2000). Where are «the poor» in the future of poverty research? I J. Bradshaw, & R. Sinsbury (Red.), *Researching Poverty*. Avebury: Aldershot.
- Lorentzen, (2007). *Kunnskapsstatus for sosialhjelpsforskingen*. Fafo-rapport 33. Oslo:Fafo
- Lucht, F. van der, J.W. Groothoff, P.C. Koopmans & W.J.A van den Heuvel (1992). «Socioeconomic health differences among children aged 10–11 in the Netherlands». *European Journal of Public Health*, 2:24–28.
- Lund, M. (2006). *De frivillige og de fattige. Frivillige organisasjoners hjelpetiltak overfor fattige*. Rapport 528. Oslo:Fafo.

- Læringscenteret (2003). *Tilstandsrapport for utdanningssektoren 2002. Grunnskole, videregående opplæring og voksenopplæring*. Oslo: Læringscenteret.
- MacDonald, R., Shildrick, T., Webster, C. and Simpson, D. (2005). Growing Up in Poor Neighbourhoods: The Significance of Class and Place in the Extended Transitions of «Socially Excluded» Young Adults. *Sociology*, Volum 39 (5).
- Madsen, O.J. (2006). In psychology we trust ... *Vardøger*, 30, 06, desember 2006.
- Middleton S, K. Ashworth, & Braithwaite, I. (1997). *Small Fortunes. Spending on children, childhood poverty and parental sacrifice*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- Nakstad, Y.S., Epland; J. og Normann, T.M. (2007). «Sosiale indikatorer for barn og barnefamilier», i *Økonomi og levekår for ulike grupper, 2006*. SSB-rapport 7:2007. Oslo/ Kongssvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Nolan, B. and Whelan, C: (1996). *Resources, deprivation and poverty*. Oxford: Oxford University Press.
- Nordahl., T., Sørli, M-A., Manger, T. og Tveit, A. 2005. *Atferdsproblemer blant barn og unge*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Nordvik, V. (2006). Boligstandard, I Gulbrandsen, L. (red.), *Bolig og levekår i Norge 2004. En artikkelsamling*. Oslo: NOVA, rapport nr. 3/06.
- Nowicki, S og Strickland, B.R. (1973). The Locus of Control Scale for Children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 40 (1): 148–154.
- Nuland, B.R. (2007). *Ansikt til ansikt med fattigdommen. Frivillige organisasjoners hjelpetiltak overfor fattige*. Rapport 2007/18. Oslo:Fafu.
- Ogden, T. (1995). *Kompetanse i kontekst. En studie av risiko og kompetanse hos 10- og 13-åringene*. Oslo: Barnevernets Utviklingssenter.
- Pedersen, A. W. (2002a). *Om fattigdomsbegrepet og dets implikasjoner for praktisk politikk*. Oslo: NOVA, Skriftserie 1/02.
- Pedersen, A. W. (2002b). «Regjeringens tiltaksplan mot fattigdom: Sosialpolitisk kursendring eller mer av det samme?» *Trygd og Pensjon* 6.
- Phipps, S. (1998). *The well-being of young Canadian children in international perspective*. Ottawa: CSLS Conference on the State of Living Standards and the Quality of Life in Canada, seminarinnlegg.
- Raine, A., Roger, D.B., & Venables, P.H. (1981). Factorial Validity og the CNS-IE. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41, 758–765.
- Raundalen, M. (2006). Samtale med de små barna om samlivsbrudd og barnefordeling – en reflekterende veiledning. I *Samtaler med små barn i saker etter barne-loven*. Oslo:Barne-og likestillingsdepartementet, s. 17–22.

- Redmond, G. (2008). *Children's Perspectives on Economic Adversity: A Review of the Literature*. UNICEF – Discussion papers 2008-01.
- Ridge, T. (2002). *Childhood poverty and social exclusion from a child's perspective*, Bristol: The Policy Press.
- Ridge, T. (2007a). Negotiating Child Poverty. Children's Subjective Experiences of Life on a Low Income. I H. Wintersberger, L. Alanen, T. Olk and J. Qvotrup (red). *Childhood, Generational Order and the Welfare State. Exploring Children's Social and Economic Welfare*. Odense: University Press of Southern Denmark, 161–180.
- Ridge, T. (2007b). It's a Family affair: Low-Income Children's Perspectives on Maternal Work. *Journal of Social Policy*, 36,3,399-416.
- Ritakallio, V-M. (2002). «New recommendations for compilation of statistics will change the cross-national picture of poverty in Europe». Paper presentert på EU COST A15-møte i Urbino, Italia, 25. oktober 2004.
- Ritakallio, V-M. og Bradshaw, J. (2006). «Family Poverty in the European Union», i Bradshaw, J. og Hatland, A. (red.), *Social Policy, Employment and Family Change in Comparative Perspective*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Roker, D. & Coleman, J. (2000). 'The invisible poor': Young people growing up in family poverty'. I Bradshaw, J. & Sainsbury, R. (red). *Experiencing Poverty*, Aldershot: Ashgate.
- Room, G. (1995). Poverty and social exclusion: the new European agenda for policy and research, i Room, G (ed.) *Beyond the threshold: The measurement and analysis of social exclusion*, Bristol: The Policy Press
- Ruxton, S., & Bennett, F. (2002). *Including children? Developing a coherent approach to child poverty and social exclusion across Europe*. Brüssel: Euronet.
- Rysst, M. (2005). Det koster å være kul. Om tweenagers opplevelse av tilhørighet i en flerkulturell setting i Oslo. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 2005, 5 (2):5–26.
- Rysst, M. (2006). «'Barna kommer først': preferanser og utsatthet i nordiske barnefamilier». *Tidsskrift for Velferdsforskning* 9 (2):88–99.
- Rønning, J.A., Handegaard, B.H., Sourander, A. (2004). Self-perceived harassment in a community sample of Norwegian school children. *Child Abuse & Neglect*, 28:1067–79.
- Sandbæk, M. (1998). Competence and Risk factors in Norwegian client and non-client children. *Childhood*, 5(4), 421–436.
- Sandbæk, M. (2002). *Barn og unges levekår og velferd. Kunnskapsbilder og forskningsbehov*. Oslo: NOVA Rapport 1/02.

- Sandbæk, M. (2004). (red). *Barns levekår. Hva betyr familiens inntekt?* Oslo: NOVA rapport 11/04
- Sandbæk, M. (2004a). Barn i inntektsfattige familier. I Sandbæk, M. (red): *Barns levekår. Hva betyr familiens inntekt?* Oslo: NOVA rapport 11/04, s. 15–31
- Sandbæk, M. (2004b). Konklusjoner og tiltak. I Sandbæk, M. (red): *Barns levekår. Hva betyr familiens inntekt?* Oslo: NOVA rapport 11/04, s. 157–170
- Sandbæk, M. (2007). «Children's rights to a decent standard of living», in Helmut Wintersberger, Leena Alanen, Thomas Olk and Jens Qvortrup (eds): *Children's economic and social welfare*. Odense: University Press of Southern Denmark, 181–200.
- Sandbæk, M. og Stefansen, K. (2005). «Fattige barns levevilkår». *Kronikk. Klassekampen* 22.mai 2005
- Sandbæk, M. og Sture, C. K. (2003). *Barns levekår. Teoretiske perspektiver på familieøkonomiens betydning for barns hverdag*. NOVA skriftserie 9/2003. Oslo: Norske Kvinners Sanitetsforening og NOVA.
- Satsing på barn og ungdom. Regjeringens mål og innsatsområder i statsbudsjettet 2007. Oslo: Barne-og likestillingsdepartementet
- Saunders, P. (2003). *Can social exclusion provide for a new framework for measuring poverty?*
- Schoon, I., A. Sacker & M. Bartley (2003). «Socio-economic adversity and psychosocial adjustment: a developmental-contextual perspective». *Social Science & Medicine*, 57:1001–1015.
- Secombe, K. (2002). «Beating the Odds» versus «Changing the Odds»: Poverty, Resilience, and Family Policy. *Journal of marriage and the Family*. 64. May 2002: 384–394.
- Sen, A. (1992). *Inequality Reexamined*. New York: Oxford University Press.
- Sen, A. (2000). *Social Exclusion: Concept, Application, and Scrutiny*. Asian Development Bank Report, Social Development Papers No. 1.
- Skevik, A. (2003). Children of the Welfare State: Individuals with Entitlements, or Hidden in the Family? *Journal of Social Policy*, 32(3), 423–440.
- Skevik, A. (2004a). «Hva kjennetegner familiene med lave inntekter i Norge?» I M. Sandbæk (red). *Barns levekår. Hva betyr familiens inntekt?* Oslo: NOVA rapport 11/04:32–42.
- Skevik, A. (2004b). «Lavinntekt og levekårsproblemer – to sider av samme sak?» I M. Sandbæk (red). *Barns levekår. Hva betyr familiens inntekt?* Oslo: NOVA rapport 11/04:43–64.

- Skevik, A. (2004c). «Lavinntektsfamilienes familieliv og sosiale nettverk», i Sandbæk, M. (red), *Barns levekår. Hva betyr familiens inntekt?* Oslo: NOVA, rapport nr. 11/04.
- Skevik, A. (2005). «Familier med vedvarende lavinntekt i Norge – har de dårlige levekår?» *Barn 23* (3):51–66.
- Skevik, A. (2005). "Low-income families with children in Norway: who are they, and how are they doing?" Paper presentert på konferansen CHILDHOODS2005, Universitetet i Oslo, 29.6– 3.7. 2005
- Skevik, A. (2006). «Absent fathers» or «reorganized families»? Variations in father-child contact after parental break-up in Norway, *The Sociological Review* vol. 54 (1): 114–132.
- Skevik, A. og Hyggen, C. (2002). *Samværsfedrenes situasjon. Rapport fra en spørreundersøkelse*. NOVA-rapport 15/2002, Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA).
- Skevik, A. og Vilnes, L. (2005). «Fattige foreldre sliter psykisk». Innlegg i *Aftenposten*, 10.10.05
- Smedal, O.H. (2005). Denne gaven. *Norsk antropologisk tidsskrift*, årgang 2005, Nr. 01.
- Solhjell, B.V. (2008). *Skoleturar kan halde fram*. Oslo: Kunnskapsdepartementet, Artikkel. www.regjeringen.no/nb/dep/kd/dep
- St. meld. nr. 50 (1998–99). *Utjæmningsmeldinga Om fordeling av inntekt og levekår i Noreg*.
- St. meld. nr. 6 (2002–2003). *Tiltaksplan mot fattigdom*. Oslo: Sosialdepartement.
- St.meld. nr 16 (2006-2007) *Og ingen sto igjen.....* Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- St.prp. nr. 1 (2007-2008). Oslo: Arbeids- og inkluderingsdepartementet.
- Statistisk sentralbyrå (2002). «Mer alene, mindre på besøk». <http://www.ssb.no/vis/emner/00/02/20/tidsbruk/art-2002-05-13-03.html>
- Statistisk sentralbyrå (2007). *Økonomi og levekår for ulike grupper, 2006*. Oslo-Kongsvinger: Rapporter 2007/8.
- Stefansen, K. (2004a). Barns opplevelse av familieøkonomien og egne økonomiske ressurser. I M. Sandbæk (red). *Barns levekår. Hva betyr familiens inntekt?* Oslo, NOVA-Rapport 11/04:127–38
- Stefansen, K. (2004b). Barns skolehverdag: Prestasjoner, sosiale relasjoner og trivsel. I M. Sandbæk (red). *Barns levekår. Hva betyr familiens inntekt?* Oslo: NOVA Rapport 11/04:89–108.

- Stefansen, K. (2004c). Fritid og sosial deltakelse. I M. Sandbæk (red.). *Barns levekår. Hva betyr familiens inntekt?* Oslo, NOVA Rapport 11/04:109–26
- Stefansen, K. og Skevik, A. (2006). «Barnefamilier i kommunale boliger», i *Nordisk Sosialt Arbeid* 26(3):241–252.
- Stefansen, K. og Skevik, A. (2006). «Når fattige barn faller utenfor». Med andre ord, *Klassekampen*, 25.04.2006.
- Strandbu, Å., Bakken, A. (2007). *Aktiv Oslo-ungdom: En studie av idrett, minoritetsbakgrunn og kjønn*. Oslo, NOVA-Rapport 2/2007.
- Strandbu, Å., Øia, T, eds. (2007). *Ung i Norge. Skole, fritid og ungdomskultur*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Strauss, A. og Corbin, J. (1998). *Basics of Qualitative Research. Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Sund, E.R. & Krokstad, S. (2005). *Sosiale ulikheter i helse i Norge. En kunnskaps-oversikt*. Oslo: Sosial- og helsedirektoratet.
- Sweeting, H. & West, P. (1998). «Health at age 11: reports from schoolchildren and their parents». *Archives of Disease in Childhood*, 78:427–434.
- Thomsen, I., Kleven, Ø., Wang, J.H. og Zhang, L-C. (2006), *Coping with decreasing response rates in Statistics Norway. Recommended practice for reducing the effect of nonresponse*. Rapport nr. 29. Oslo/ Kongssvinger. Statistisk sentralbyrå.
- Thomson, R, Henderson, S, Holland, J. (2003). Making the most of what you've got? Resources, values and inequalities in young women's transitions to adulthood. *Educational review*, 55 (1) 2003.
- Thorød, A.B. (2006). *En normal barndom? Foreldrestrategier for å skjerme barn fra konsekvenser av å leve med lav inntekt* Oslo: NOVA-rapport 2/06.
- Thorød, A.B. (2007). *Sosial eksklusjon og sosial kapital – kan begrepene berike hverandre, og gjøres relevante ved studier av barn som lever i familier med lav inntekt?* Paper til doktorandkurs ved Institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap, NTNU.
- Thuen, F. (2004). *Livet som deltidsforeldre*. Bergen: Fagbokforlaget-
- Torsheim, T., I. Leversen & O. Samdal (2007). «Sosial ulikhet i ungdoms helse: Er helseatferd viktig?». *Norsk Epidemiologi*, 17:79–86.
- Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom*. Harmondsworth: Penguin.
- Tvetene, K. G. (2001). «Jeg prøver å få det til å bli borte av seg selv» – om barn som lever i familier som over tid har mottatt økonomisk sosialhjelp og deres håndtering av hverdagens møte med økonomiske krav. Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, hovedoppgave.

- Underlid, K. (2005). *Fattigdommens psykologi. Oppleving av fattigdom i det moderne Norge*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- UNICEF (2000). *A league of table of child poverty in rich nations*. Firenze: UNICEF Innocenti Research Centre.
- UNICEF (2005). *Child poverty in Rich Countries 2005*. Report card no. 6. Firenze: UNICEF Innocenti Research Centre.
- UNICEF (2007). *Child poverty in perspective: An overview of child well-being in rich countries*. Firenze: UNICEF Innocenti Research Centre (Report card no. 7).
- UNICEF (2007). *Key Findings. Child Poverty in Perspective: An Overview of Child Well-Being in Rich Countries*. Firenze: UNICEF Innocenti Research Centre.
- Van der Hoek, T. (2005). *Through children's eyes. An initial study of children's personal experiences and coping strategies growing up poor in an affluent Netherlands*. UNICEF Innocenti Research Centre.
- Vleminckx, K. & Smeeding, T.M. (2001). *Child Well-being, Child Poverty and Child Policy in Modern Nations. What do we know?.* Bristol: Policy Press.
- Vaage, O.F. (2002). *Til alle døgnets tider. Tidsbruk 1971–2000*. Statistiske analyser 52. Oslo/ Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Wadsworth, M. (1996). «Family and education as determinants of health». I: D. Blane, E. Brunner & R. Wilkinson, red., *Health and social organization*, s. 152–170. London and New York: Routledge.
- Watson, D. (2003). 'Sample Attrition Between Waves 1 and 5 in the European Community Household Panel', *European Sociological Review*, vol. 19, no. 4 (September), pp. 361–378.
- Watson, N. og Wooden, M. (2006). «Identifying Factors Affecting Longitudinal Survey Response». Paper presentert på MOLS2006, Methodology of Longitudinal Surveys, 12–14. Juli 2006. University of Essex, Colchester, UK.
- West, P. (1997). «Health inequalities in the early years: Is there equalisation in youth?». *Social Science & Medicine*, 44:833–858.
- Whelan, C., Layte, R. and Maitre, B. (2003). «Persistent Income Poverty and Deprivation in the European Union: An Analysis of the First Waves of the European Community Household Panel». *Journal of Social Policy* 32 (1):1–19.
- Whelan, C., Layte, R. and Maître, B. (2004). «Understanding the Mismatch Between Income Poverty and Deprivation: A Dynamic Comparative Analysis». *European Sociological Review* 20 (4):287–302.
- Whelan, C., Layte, R. og Maître, B. (2002). «Multiple deprivation and persistent poverty in the European Union». *Journal of European Social Policy* 12 (2):91–105

- Whelan, C., Layte, R., Maître, B. and Nolan, B. (2001). «Income, Deprivation and Economic Strain. An Analysis of the European Community Household Panel. *European Sociological Review* 17 (4):357–372
- Whiteford, P. og Adema, W. (2007). *What Works Best in Reducing Child Poverty: A Benefit or Work Strategy?* OECD Social, Employment and Migration Working papers 51.
- Wichstrøm, L. (1995). Harter's Self-Perception Profile for Adolescents: Reliability, Validity, and Evaluation of the Question Format. *Journal of Personality Assessment*, 65, 100–116.
- Williams, F. (2004). *Rethinking families*. London. Calouste Gulbenkian Foundation.
- Wold, B., T. Torsheim, O. Samdal & J. Hetland (2005). «Nye tall om ungdom. Sosial ulikhet og trender i subjektiv helse og livsstil blant norsk ungdom i perioden 1985–2001». *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 5:111–124.
- Wærdahl, R. (2003). *Learning by Consuming. Consumer culture as a condition for socialization and every day life at the age of 12*. Oslo, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo, Rapport nr. 4, avhandling Dr.polit.
- Ytrefhus, S. (2004). *Fattige barn i Norge. Hvem er de og hvor bor de?* Oslo: FAFO/ Redd Barna, FAFO-rapport 445.
- Øia, T, Grødem, A.S. og Krange, O. (2006). *Fattige innvandrerbarn*. Oslo: NOVA Rapport 16/06.
- Øia, T. (2003). *Innvandrerungdom – kultur, identitet og marginalisering*. Oslo: Norsk institutt for forsknings om oppvekst, velferd og aldring, NOVA Rapport 20/03, avhandling Dr.philos.
- Øia, T. (2007). *Ung i Oslo. Levekår og sosiale forskjeller*. Oslo: NOVA-rapport 6/2007.
- Östberg, V. (2001). «Kapittel 8. Hälsa och välbefinnande». I: J.O. Jonsson & V. Östberg, red., *Barns och ungdomars välfärd. SOU 2001:55*, s. 239–264. Stockholm: Sveriges Offentliga Utredningar.
- Östberg, V. (2001). Vardagen i skolan: arbetsmiljö, vänner och mobbning. *SOU 2001:55 Barns och ungdomars välfärd*. J.O. Jonsson, V. Östberg, M. Evertsson & S. Brodin Låftman. Stockholm, Statens offentliga utredningar: 183–209.
- Östberg, V., G. Alfven & Hjern, A. (2006). «Living conditions and psychosomatic complaints in Swedish schoolchildren». *Acta Paediatrica*, 95:929–934.

Vedlegg

BREV TIL INFORMANTENE
SPØRRESKJEMA TIL FORESATTE
SELVUTFYLLINGSSKJEMA TIL FORESATTE
SPØRRESKJEMA FOR BARN OG UNGDOM
SELVUTFYLLINGSSKJEMA TIL BARN
SELVUTFYLLINGSSKJEMA TIL UNGDOM

Oslo, januar 2006
Saksbehandler: Bengt Oscar Lagerstrøm
Seksjon for intervjuundersøkelser

Undersøkelse om barns levekår

Hvordan har barn det i dagliglivet sitt hjemme, på skolen og i fritida?. Dette er noe av det vi ønsker å få svar på i en ny undersøkelse som utføres av Statistisk sentralbyrå på oppdrag for Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (Nova) og Norske Kvinners Sanitetsforening (N.K.S.). For to år siden deltok dere i tilsvarende undersøkelse. Når vi nå kontakter dere igjen, er det for å oppdatere opplysningene. Vi er takknemlige for at dere deltok sist, det er viktig for oss at dere også blir med denne gangen.

Omlag 2 000 9-15 åringer og deres foresatte vil bli kontaktet for intervju. Fordi vi ønsker å følge barnet over tid, vil undersøkelsen bli gjentatt en siste gang i 2009. **Alle som deltar nå er med i trekningen av 30 stk. MP3 - spillere.**

Ved å delta får du og barnet anledning til å gi et bilde av deres situasjon, og til å la deres stemme bli hørt. Svarene vil gi viktig informasjon til myndigheter og andre som utformer familiepolitiske tiltak. Undersøkelsen omfatter alle inntektsgrupper, men med vekt på familier med lav inntekt.

En intervjuer vil kontakte deg for å avtale intervju med deg og barnet. Vi vil også be dere om å fylle ut et skjema med enkle spørsmål. Intervjuet gjøres hjemme hos dere, eller et annet sted dersom dere ønsker det. Det er frivillig å delta, og du har rett til å trekke dere fra undersøkelsen og kreve opplysningene slettet. Men for at vi skal få gode resultater, er det viktig at de som er trukket ut blir med. **Vi kan ikke erstatte deg med noen andre.**

Intervjueren og alle andre som arbeider i Statistisk sentralbyrå har taushetsplikt og behandler personopplysninger etter lovbestemte regler og er underlagt kontroll både fra Datatilsynet og vårt eget personvernombud. Vi vil aldri offentliggjøre eller formidle videre opplysninger om hva den enkelte har svart. Nova vil kun få tilgang til anonymiserte data. For å gjøre intervjuet kort og for å øke utbyttet av svarene vi får, vil vi i tillegg til opplysninger fra Folkeregisteret benytte opplysninger om utdanning som Statistisk sentralbyrå årlig henter inn fra skoler, fylker og lånekassen, opplysninger om inntekt, formue, trygder og stønader hentet fra skatteetaten og trygdeetaten. Innen ett år etter siste intervju vil navn og adresser bli slettet, og fødselsnummer vil bli erstattet med et kodenummer som gjør det mulig i ettertid å se svarene i sammenheng med opplysninger i registrene.

Skulle du ha spørsmål om undersøkelsen, kan du ringe; Anne Skevik, Nova, 22 54 12 22 eller **ringe SSB gratis på telefon 800 83 028**. Generelle spørsmål om personvern i SSB kan rettes til; SSBs personvernombud, tlf. 21 09 00 00 eller e-post personvernombud@ssb.no.

Vi håper at dere vil delta!

Vennlig hilsen

Øystein Olsen
administrerende direktør

Ole Sandvik
seksjonssjef

Spørreskjema til foresatte (runde II)

1 DEMOGRAFISKE DATA

Vi vil gjerne ha en oversikt over de personene som tilhører husholdningen.

Til husholdningen regner vi alle personer som er fast bosatt i boligen, og som har felles matbudsjett. Personer som er fast bosatt i boligen, men som er borte fra hjemmet, f.eks. på grunn av arbeid eller utdanning skal regnes med.

Antpers Hvor mange personer tilhører husholdningen din?

Tekst til intervjuer: regn også med intervjuobjektet

For det ELDSTE/NEST ELDSTE OSV husholdningsmedlemmet vil vi at du skal nevne personens kjønn, fødselsdato og familieforhold til [barnets navn].

- Er dette en mann eller en kvinne?
- Hvilken dato er HUN/HAN født?
- Hvilket familieforhold har HUN/HAN til [barnets navn]?

Søsken/halvsøsken

Stesøsken

Mor

Far

Stefar

Stemor

Fostermor

Fosterfar

Søsken i fosterfamilien

Bestemor

Bestefar

Annen slektning av IO

Annen ikke-slektning

SvarSp Hvem er det som intervjues?

- 1 Mor
- 2 Far
- 3 Stefar
- 4 Stemor
- 5 Fostermor
- 6 Fosterfar

SivStat Er du ugift, gift, samboende eller tidligere gift?

- 1 Ugift
- 2 Gift/Registrert partner
- 3 Samboer
- 4 Tidligere gift

FSp2 Bor du sammen med [barnets navn]'s far/mor?

Kodes automatisk

- 1 JA ⇒ FSp3
- 2 NEI ⇒ FSp3

FSp3 Hvem har forelderansvaret?

- 1 Felles forelderansvar
- 2 Far alene
- 3 Mor alene
- 4 Uavklart
- 5 Biologisk far/mor død
- 6 Annet

2 BOLIG

Jeg skal nå stille deg noen spørsmål om boligen din.

FSp4 Hvor mange ganger har familien flyttet i løpet av de siste 3 årene?

- 1 0 ganger ⇒ FSp8
- 2 1 gang
- 3 2 ganger
- 4 3 ganger
- 5 4 ganger
- 6 5 ganger
- 7 Mer enn 5 ganger

FSp5 Eier [du/dere] boligen som selveier, gjennom borettslag eller boligaksjeselskap, eller leier eller disponerer dere boligen på annen måte?

- 1 Selveier ⇒ FSp7
- 2 Borettslag, boligaksjeselskap ⇒ FSp7
- 3 Leier eller disponerer på annen måte ⇒ FSp6

FSp6 Hvilke av disse leieformene har [du/dere]?

- 1 Åpne marked
- 2 Kommunal bolig
- 3 Slektning eller venner
- 4 Annet

FSp7 Hvor mange rom har boligen?

Ta med beboelsesrom på 6 m² eller mer. Ta ikke med rom som kjøkken, bad/wc, gang, entre, vaskerom og lignende?

_____ rom

FSp8 Har [du/dere] noen av følgende problemer med boligen:

- a Boligen er for liten?
- b Fukt, trekk eller kulde i boligen?
- c Dårlig materiell standard?
- d Nabostøy?
- e Trafikkstøy?

- 1 JA
- 2 NEI

FSp9 Hvor tilfreds er [du/dere] med boligen [du/dere] bor i?

- 1 Svært tilfreds
- 2 Ganske tilfreds
- 3 Ganske utilfreds
- 4 Svært utilfreds

FSp10 Har [barnets navn] eget soverom?

- 1 JA
- 2 NEI

3 SKOLE

Jeg vil gjerne vite litt om hvordan [barnets navn] har det på skolen.

FSp11 Hvordan tror du [barnets navn] trives i klassen sin? Tror du [han/hun] trives...

- 1 Svært godt
- 2 Godt
- 3 Passe
- 4 Dårlig
- 5 Svært dårlig

FSp12 Hvordan synes du [barnets navn] gjør det faglig på skolen. Vil du si...

- 1 Svært godt
- 2 Godt
- 3 Middels
- 4 Under middels

FSp13 Har [barnets navn] noen gang skiftet skole?

- 1 Ja, på grunn av flytting ⇒ FSp14
- 2 Ja, av andre årsaker ⇒ FSp14
- 3 Nei ⇒ FSp15

FSp14 Hvor mange ganger har [barnets navn] skiftet skole?
_____ ganger

4 FAMILIELIV

FSp15 Nå følger noen aktiviteter som foreldre og barn kan gjøre sammen.

- a Reiser dere bort på ferie minst en gang i året?
- b Feirer dere spesielle anledninger, som [barnets navn]'s fødselsdager?
- c Spiser dere ute eller går på kino minst en gang i halvåret?
- d Besøker dere familie eller venner minst en gang i måneden?
- e Inviterer dere familie eller venner hjem til dere minst en gang i måneden?
- f Driver dere med en felles hobby eller fritidsaktivitet minst en gang i uka?

- 1 JA ⇒ FSp17
- 1 NEI ⇒ FSp16

FSp16 Hva er grunnen til at dere ikke gjør det?

- 1 Har ikke råd
- 2 Andre grunner

Nå vil vi gjerne vite om [barnets navn] har besteforeldre og eventuelt hvilken kontakt [han/hun] har med dem.

FSp17 Har [barnets navn] noen av besteforeldrene sine i live?

- 1 JA ⇒ FSp18
- 1 NEI ⇒ FSp22

FSp18 Hvor ofte traff [barnets navn] noen av besteforeldrene sine i fjor?

Kryss av for det alternativ som er nærmest. Et besøk regnes som en gang selv om det strekker seg over lengre tid.

1	Minst en gang i uka	⇒ FSp20
2	Minst en gang i måneden, men ikke så ofte som hver uke	⇒ FSp20
3	Hver andre/tredje måned	⇒ FSp19
4	En eller to ganger i året	⇒ FSp19
5	Aldri	⇒ FSp22

FSp19 Hva var grunnen til at [barnets navn] ikke besøkte besteforeldrene oftere?

1	Besteforeldrene er syke	
2	Lang reiseavstand	
3	Vi har ikke kontakt med besteforeldre lenger	⇒ FSp22
4	Andre grunner	

FSp20 Mottar [barnets navn] gaver fra besteforeldre?

1	Ja, ofte
2	Av og til
3	Sjelden/aldri

FSp21 Mottar [barnets navn] penger fra besteforeldre?

1	Ja, ofte
2	Av og til
3	Sjelden/aldri

Nå kommer noen spørsmål om samvær med den forelderen [barnets navn] ikke bor sammen med. Stilles bare til barn som har foreldre det ikke bor sammen med.

FSp22 Har [barnets navn] samvær med mor/far?

1	JA	⇒ FSp24
2	NEI	⇒ FSp23

FSp23 Hva er grunnen til at [barnets navn] ikke har samvær med far/mor?

- Flere kryss mulig*
1	Barnet vil ikke	} ⇒ FSp26
2	Jeg/min nye partner vil ikke	
3	Den andre forelderen eller dens nye partner vil ikke	
4	For lang avstand	
5	Kontakten med faren/moren har gradvis ebbet ut	
6	Alkohol – eller andre rusproblemer	
7	Sykdom (Fysisk eller psykisk)	
8	Uegnede boligforhold	
9	Økonomiske årsaker	
10	Annet	

FSp24 Hvor ofte har [barnets navn] hatt samvær med moren/faren sin det siste halve året?

Et besøk regnes som en gang selv om det strekker seg over lengre tid

1	Minst en gang i uka	⇒ FSp26
2	Minst en gang i måneden, men ikke så ofte som hver uke	⇒ FSp26
3	Hver andre/tredje måned	⇒ FSp25
4	En eller to ganger i året	⇒ FSp25

FSp25 Hva er grunnet til at [barnets navn] ikke har samvær med [far/mor] oftere?

Flere kryss mulig

1	Barnet vil ikke	} ⇒ FSp26
2	Jeg/min nye partner vil ikke	
3	Den andre forelderen eller dens nye partner vil ikke	
4	For lang avstand	
5	Kontakten med faren/moren har gradvis ebbet ut	
6	Alkohol – eller andre rusproblemer	
7	Sykdom (Fysisk eller psykisk)	
8	Uegnede boligforhold	
9	Økonomiske årsaker	
10	Annet	

FSp26 I hvilken grad vil du si at forholdet mellom deg og faren/ moren til [barnets navn] er konfliktfylt?

- 1 I stor grad
- 2 Til en viss grad
- 3 I liten grad
- 4 Ikke i det hele tatt

FSp27 I hvor stor grad vil du si at [barnets navn] opplever at det er en konflikt mellom dere?

- 1 I stor grad
- 2 Til en viss grad
- 3 I liten grad
- 4 Ikke i det hele tatt

Nå kommer noen spørsmål om hjelp og støtte i hverdagen.

FSp28a Er det noen i familien din eller blant dine nærmeste slektninger som står deg nær, og som du kan snakke fortrolig med?

- 1 Ja
- 2 Ja, flere
- 3 Nei

FSp28b Er det noen utenfor familien din / slekten din som står deg nær og som du kan snakke fortrolig med?

- 1 Ja
- 2 Ja, flere
- 3 Nei

FSp29a Er det noen i familien din eller blant dine nærmeste slektninger som stiller opp for deg om du blir syk?

- 1 Ja
- 2 Ja, flere
- 3 Nei

FSp29b Er det noen utenfor familien din / slekten din som stiller opp for deg om du blir syk?

- 1 Ja
- 2 Ja, flere
- 3 Nei

5 HELSE

Nå vil jeg stille noen spørsmål om [barnets navn] helse

FSp30 Hvordan vurderer du [barnets navn] helse i sin alminnelighet? Vil du si at den er..

- 1 Svært God
- 2 God
- 3 Verken god eller dårlig
- 4 Dårlig
- 5 Svært dårlig

Filter: Hvis IO = 10-12 år

FSp31 Hva er [barnets navn] høyde?

_____ cm

Filter: Hvis IO = 10-12 år

FSp32 Hvor mye veier [barnets navn]?

_____ kg

FSp33a Bruker [barnets navn] briller eller kontaktlinser?

- 1 JA
- 2 NEI
- 3 BARNET ER BLINDT

FSp33b Bruker [barnets navn] høreapparat?

- 1 JA
- 2 NEI
- 3 BARNET ER DØVT

FSp33c Har [barnets navn] bevegelseshemming?

- 1 JA
- 2 NEI
- 3 BARNET SITTE I RULLESTOL

FSp34 Har [barnets navn]...

- a Astma?**
- b Allergi?**
- c Eksem?**
- d Diabetes?**
- e ADHD?**

- 1 JA
- 2 NEI

Filter: Stilles kun hvis JA på minst en av FSp33 a-c eller FSp34 a-e.

Sp35 Har [barnets navn] helseplager eller funksjonshemming som begrenser samvær med andre barn?

- 1 JA
- 2 NEI

Filter: Hvis IO = 10-12 år

FSp36 Hvor mange dager har [barnets navn] vært borte fra skolen på grunn av sykdom siden sommerferien?

_____ dager

FSp37 Har [barnets navn] mottatt spesialundervisning i løpet av det siste skoleåret?

- 1 JA
- 2 NEI

FSp38 Har [du/dere] i løpet av det siste skoleåret hatt kontakt med ...

- a** barnevernet angående [barnets navn]?
- b** Pedagogisk Psykologisk Tjeneste (PPT) angående [barnets navn]?
- c** Barne- og ungdomspsykiatrisk poliklinikk (BUP) angående [barnets navn]?
- d** Sosialkontor angående [barnets navn]?
- e** Politiet angående [barnets navn]?

- 1 JA
- 2 NEI

Nå har vi blant annet snakket om [barnets navn] helse. Jeg vil også stille deg noen spørsmål om din helse.

FSp39 Hvordan vurderer du din egen helse i sin alminnelighet? Vil du si at den er...

- 1 Svært god
- 2 God
- 3 Verken god eller dårlig
- 4 Dårlig
- 5 Svært dårlig

FSp40 Har du *selv* noen sykdom, lidelse, virkning av skade eller funksjonshemming av mer varig natur?

- 1 JA
- 2 NEI

FSp41 Har du de siste to ukene følt deg..

- a** nervøs og urolig?
- b** Plaget av angst?
- c** trygg og rolig?
- d** irritabel?
- e** glad og optimistisk?
- f** nedfor/deprimert?
- g** ensom?

- 1 JA
- 2 NEI

Filter: Hvis FSp41 a-g = JA, så FSp42

FSp42 Vil du si ...

- 1 Litt?
- 2 En god del?
- 3 Svært mye?

Filter: FSp1 = 1 eller 2

FSp43 Hvordan vurderer du helsen til din ektefelle eller samboer?

- 1 Svært god
- 2 God
- 3 Verken god eller dårlig
- 4 Dårlig
- 5 Svært dårlig

6 INNTEKT OG LEVESTANDARD

FSp44 Har du de seneste 12 måneder tatt imot penger eller gave for til sammen 10 000 kroner eller mer fra noen utenfor din husholdning?

- 1 Ja
- 2 Nei

FSp45 Hvis du plutselig skulle havne i en situasjon der du i løpet av en uke måtte skaffe 10 000 kroner, hvordan ville du skaffet pengene?

- 1 Benyttet egen konto, sparepenger, fondsandeler eller lignende
- 2 Lån fra familie, slekt, venner
- 3 Lån i bank, bruk av kredittkort eller liknende
- 4 Gått på sosialkontoret
- 5 Andre måter.
- 6 Ville ikke klare det

FSp46a Eier husholdningen din noen av følgende gjenstandene?

- a Video/DVD-spiller?
- b PC?
- c Oppvaskmaskin?
- d Vaskemaskin?
- e Tørketrommel / tørkeskap?
- f Fryser?
- g Bil?
- h Campingvogn/campingbil?
- i Hytte, fritidshus, eiendom/feriested i utlandet?

- 1 Ja
- 2 Nei

Filter: Hvis FSp46g = 2

FSp47 Har noen i husholdningen din tilgang til bil?

- 1 Ja
- 2 Nei

Filter: Hvis FSp46h = 2

FSp48 Har noen i husholdningen din tilgang til campingvogn?

- 1 Ja
- 2 Nei

Filter: Hvis FSp46i = 2

FSp49 Har noen i husholdningen din tilgang til det?

- 1 Ja
- 2 Nei

FSp50 Har dere økonomi til at [barnets navn] kan få...

- a Fritidsutstyr til de aktivitetene [barnets navn] ønsker å drive med?
- b Nødvendige hverdagsklær?
- c Nødvendige finklær?
- d Nødvendige legebesøk eller medisiner?

- 1 Ja
- 2 Nei

FSp51 Hvordan vil du si den nåværende økonomiske situasjonen er for din husholdning/familie, Vil du si at...

- a Pengene ikke strekker til
- b [Jeg/vi] må bruke sparepenger for å greie [meg/oss]
- c [Jeg /Vi] greier [meg/oss] akkurat med de inntekter [jeg/vi] har
⇒FSp53
- d [Jeg/Vi] greier [meg/oss] så bra at [jeg/vi} kan spare litt
⇒FSp53
- e [Jeg/vi] greier [meg/oss] så bra at [jeg/vi] kan spare temmelig mye ⇒FSp53
- f Ubesvart/vet ikke

FSp52 Har dere økonomi til...

- a å ivareta tilstrekkelig oppvarming av boligen?
- b tilstrekkelig vedlikehold og reparasjoner?
- c å bytte ut slitte møbler?

- 1 Ja
- 2 Nei

FSp53 Hvis du/dere har problemer med å få pengene til å strekke til, f.eks mot slutten av måneden, hva gjør du/dere da?

- a Skjærer ned på daglige utgifter
- b Reduserer ditt eget personlige forbruk
- c Bruker mindre penger på barna, for eksempel kutte ned på gaver, leker, fritidsaktiviteter
- d Gjør aktiviteter som ikke koster mye
- e Kjøper brukt
- f Bruker kredittkort
- g Utsetter regninger
- h Utsetter innkjøp
- i Låner av besteforeldre, slektninger eller venner
- j Gjør avtaler med banken / kreditorer

FSp54 Hender det at familiens økonomiske situasjon fører til at [barnets navn] ikke kan delta i skolerelaterte aktiviteter, som turer, klassefester o.l?]

- 1 Ja, veldig ofte
- 2 Ja, ofte
- 3 Ja, av og til
- 4 Ja, en sjelden gang
- 5 Nei, aldri

FSp55 Hender det at familiens økonomiske situasjon fører til at [barnets navn] ikke kan delta i andre fritidsaktiviteter med venner og jevnaldrende?

- 1 Ja, veldig ofte
- 2 Ja, ofte
- 3 Ja, av og til
- 4 Ja, en sjelden gang
- 5 Nei, aldri

FSp56 Hva tror [du/dere] om levestandarden [din/deres] de neste to årene? Tror du den vil bli...

- 1 Betraktelig forbedret
- 2 Noe forbedret
- 3 Noe forverret
- 4 Betraktelig forverret
- 5 Ingen av delene

7 UTDANNING OG SYSSELSETTING

Til slutt vil jeg også stille noen spørsmål om arbeid og sysselsetting.

Hvis kvinnen har lønnet/ulønnet permisjon fra jobben din, regnes hun som yrkesaktiv og skal svare på spørsmålene ut fra den jobben hun har permisjon fra. (inn som instruks).

FSp57 Har du for tiden inntektsgivende arbeid?

Regn også med arbeid som familiemedlem uten fast avtalt lønn på gårdsbruk, i forretning og i familiebedrift ellers.

- 1 JA ⇒ FSp58a
- 2 NEI ⇒ FSp60

FSp58a Jobber du heltid eller deltid?

- 1 Heltid ⇒ FSp59
- 2 Deltid ⇒ FSp58a

FSp58b Hvilke av de alternativene jeg nå skal lese opp passer best til din situasjon som yrkesaktiv? Er du...

- 1 ansatt eller selvstendig næringsdrivende?
- 2 arbeidsledig og jobbsøkende?
- 3 på arbeidsmarkedstiltak
- 3 student eller skoleelev?
- 4 trygdet/underattføring eller på overgangsstønad?
- 5 annet?

FSp59 Hvilket yrke har du?

- 1 Spesialarbeider eller ufaglært arbeider
- 2 Fagarbeider, handverker, formann
- 3 Underordnet funksjonær (for eksempel butikk, kontor, offentlige tjenester)
- 4 Fagfunksjonær (for eksempel sykepleier, tekniker, lærer)
- 5 Overordnet stilling i offentlig eller privat virksomhet
- 6 Sjåfør
- 7 Gårdbruker, skogeier, fisker
- 8 Akademisk yrke (for eksempel sivilingeniør, advokat, lege)
- 9 Selvstendig næringsdrivende

FSp60 Hvilke av de alternativene jeg nå skal lese opp passer best til din situasjon som ikke yrkesaktiv? Er du...

Hvis flere av alternativene passer, skal du nevne flere.

- 1 arbeidsledig?
- 2 på tiltak eller arbeidssøkende?
- 3 student eller skoleelev?
- 4 hjemmearbeidende?
- 5 trygdet/under attføring eller har overgangsstønad?
- 6 annet?

Kun de som har svart ikke yrkesaktiv i SPØRSMÅL 57

FSp61 Har du hatt inntektsgivende arbeid mens [barnets navn] har gått på skolen?

- 1 JA
- 2 NEI

FSp62 Hvilket yrke hadde du sist du var i inntektsgivende arbeid?

- 1 Spesialarbeider eller ufaglært arbeider
- 2 Fagarbeider, handverker, formann
- 3 Underordnet funksjonær (for eksempel butikk, kontor, offentlige tjenester)
- 4 Fagfunksjonær (for eksempel sykepleier, tekniker, lærer)
- 5 Overordnet stilling i offentlig eller privat virksomhet
- 6 Sjøfører
- 7 Gårdbruker, skogeier, fisker
- 8 Akademisk yrke (for eksempel sivilingeniør, advokat, lege)
- 9 Selvstendig næringsdrivende
- 10 Har aldri vært yrkesaktiv (for eksempel på pga. studier/ skolegang, trygd, og lignende)

FSp63 Regner du med å være i inntektsgivende arbeid om et år?

- 1 JA
- 2 NEI

Nå har du sagt noe om din egen tilknytning til arbeidslivet. Nå vil jeg høre hvordan det er med din partner.

FSp64 Har din partner for tiden inntektsgivende arbeid?

Regn også med arbeid som familiemedlem uten fast avtalt lønn på gårdsbruk, i forretning og i familiebedrift ellers.

- 1 JA
- 2 NEI ⇒ FSp67

FSp65a Jobber din partner heltid eller deltid?

- 1 Heltid
- 2 Deltid

FSp58b Hvilke av de alternativene jeg nå skal lese opp passer best til din partners situasjon som yrkesaktiv? Er [han/hun]...

- 1 ansatt eller selvstendig næringsdrivende?
- 2 arbeidsledig og jobbsøkende?
- 3 på arbeidsmarkedstiltak
- 3 student eller skoleelev?
- 4 trygdet/underattføring eller på overgangsstønad?
- 5 annet?

FSp66 Hvilket yrke har din partner?

Hvis din partner ikke er i arbeid nå, oppgi det siste yrket han/hun hadde

- 1 Spesialarbeider eller ufaglært arbeider
- 2 Fagarbeider, handverker, formann
- 3 Underordnet funksjonær (for eksempel butikk, kontor, offentlige tjenester)
- 4 Fagfunksjonær (for eksempel sykepleier, tekniker, lærer)
- 5 Overordnet stilling i offentlig eller privat virksomhet
- 6 Sjåfør
- 7 Gårdbruker, skogeier, fisker
- 8 Akademisk yrke (for eksempel sivilingeniør, advokat, lege)
- 9 Selvstendig næringsdrivende

FSp67 Hvilke av de alternativene jeg nå skal lese opp passer best til din partners situasjon som ikke yrkesaktiv?

Hvis flere av alternativene passer, skal du nevne flere.

- 1 arbeidsledig?
- 2 på tiltak eller arbeidssøkende?
- 3 student eller skoleelev?
- 4 hjemmearbeidende?
- 5 trygdet/under attføring eller har overgangsstønad?
- 6 annet?

Kun de som har svart ikke yrkesaktiv i SPØRSMÅL 64

FSp68 Har din partner hatt inntektsgivende arbeid mens [barnets navn] har gått på skolen?

- 1 JA
- 2 NEI

FSp69 Hvilket yrke hadde din partner sist [han/hun] var i inntektsgivende arbeid?

- 1 Spesialarbeider eller ufaglært arbeider
- 2 Fagarbeider, handverker, formann
- 3 Underordnet funksjonær (for eksempel butikk, kontor, offentlige tjenester)
- 4 Fagfunksjonær (for eksempel sykepleier, tekniker, lærer)
- 5 Overordnet stilling i offentlig eller privat virksomhet
- 6 Sjøfører
- 7 Gårdbruker, skogeier, fisker
- 8 Akademisk yrke (for eksempel sivilingeniør, advokat, lege)
- 9 Selvstendig næringsdrivende
- 10 Har aldri vært yrkesaktiv (for eksempel på pga. studier/ skolegang, trygd, og lignende)

FSp70 Regner din partner med å være i inntektsgivende arbeid om et år?

- 1 JA
- 2 NEI

Kun de som har samboer/ektefelle

FSp71 Hvem er det som er hovedforsørger i din familie?

- 1 Du
- 2 Din partner
- 3 Begge

1. Følgende utsagn uttrykker forhold noen foresatte er interessert i og opptatt av, uten at alle føler på samme måten. Svar på alle utsagn ved å sette ring rundt ett av tallene på skalaen fra 1-6 der du/dere synes det passer best for deg/dere og sønnen/datteren. For enkelhets skyld bruker vi her det personlige pronomenet "vi" i stedet for "jeg/vi".

	Stemmer ikke i det hele tatt			Stemmer veldig bra		
1 Vi oppmuntrer vår sønn/datter til å snakke om det som plager ham/henne	1	2	3	4	5	6
2 Vi tillater ikke at hun/han blir sint på oss.....	1	2	3	4	5	6
3 Det hender vi rett og slett ikke har energi nok til å få min/vår sønn/datter til å oppføre seg slik vi vil.....	1	2	3	4	5	6
4 Hun/han overbeviser oss om å forandre mening etter at vi har avslått en forespørsel	1	2	3	4	5	6
5 Vi oppmuntrer vår sønn/datter til å si hva han/hun mener.....	1	2	3	4	5	6
6 Vi forsikrer oss om at vår sønn/datter vet at vi setter pris på det hun/han prøver å få til	1	2	3	4	5	6
7 Vi lar vår sønn/datter få vite hvor skuffet vi blir når han/hun gjør noe galt	1	2	3	4	5	6
8 Vi forventer takknemlighet fra vår datter/sønn	1	2	3	4	5	6
9 Når vi først har bestemt oss for å stoppe uønsket atferd hos vår sønn/datter, holder vi fast ved det	1	2	3	4	5	6
10 Vi respekterer vår datter/sønns meninger og oppmuntrer henne/ham til å gi uttrykk for dem.....	1	2	3	4	5	6

2. Hvordan kommer dere vanligvis fram til avgjørelser som gjelder barn i deres familie? (Kryss av på det svaralternativet som passer best).

1. Jeg/vi forteller vår sønn/datter hva han/hun skal gjøre
2. Vi diskuterer det, så tar vi en avgjørelse i fellesskap
3. Jeg/vi lar vår sønn/datter bestemme

Dersom du har ektefelle eller samboer ønsker vi at du besvarer følgende påstander:

3. Hvor enig er du i disse beskrivelsene for deg og ditt parforhold?

	Svært enig	Enig	Litt enig	Litt uenig	Uenig	Svært uenig
1. Det er et nært samhold mellom meg og min ektefelle/samboer/partner	☐	☐	☐	☐	☐	☐
2. Min partner og jeg har problemer i parforholdet	☐	☐	☐	☐	☐	☐
3. Jeg er svært lykkelig i mitt parforhold	☐	☐	☐	☐	☐	☐
4. Min partner er generelt forståelsesfull	☐	☐	☐	☐	☐	☐
5. Jeg tenker ofte på å avslutte vårt parforhold	☐	☐	☐	☐	☐	☐
6. Jeg er fornøyd med forholdet til min partner	☐	☐	☐	☐	☐	☐
7. Vi er ofte uenige om viktige avgjørelser	☐	☐	☐	☐	☐	☐
8. Jeg har vært heldig med valg av partner	☐	☐	☐	☐	☐	☐
9. Vi er enige om hvordan barn bør oppdras	☐	☐	☐	☐	☐	☐
10. Jeg tror min partner er fornøyd med forholdet	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Tusen takk for hjelpen!!

Spørreskjema for barn 10-12 og ungdom 13-15 (runde II)

Spørsmål som kun stilles til 10-12 åringer er merket med B, mens spørsmål til 13-15 åringene er merket med U.

1 SKOLE OG SKOLEMILJØ

Sp1 Hvilket klassetrinn går du i?

____ trinn

Sp2 Hvordan liker du deg på skolen?

- 1 Veldig godt
- 2 Godt
- 3 Passe
- 4 Dårlig
- 5 Veldig dårlig

Sp3 Jeg vil gjerne vite hvordan du har det i klassen din. Er du helt enig, litt enig, litt uenig eller helt uenig i følgende utsagn?

KORT 1

- a **Jeg har blitt venn med mange i klassen/trinnet.**
- b **I min klassen blir alle godtatt selv om de ikke er like flinke eller er litt annerledes enn de andre.**
- c **Klassekameratene mine hjelper meg hvis det er noe jeg ikke får til eller ikke skjønner.**
- d **Klassekameratene bryr seg ikke om hvordan jeg har det.**
- e **Klassekameratene mine liker meg.**

- 1 Helt enig
- 2 Litt enig
- 3 Litt uenig
- 4 Helt uenig

Sp4 Hvor mange gode venner har du i klassen din eller på trinnet?

- 1 Ingen
- 2 En
- 3 To til tre
- 4 Fire eller flere

Sp5 Jeg skal lese opp noen påstander om klassestyreren din eller kontaktlæreren. På samme måte som i sted skal du si om du er helt enig, litt enig, litt uenig eller helt uenig i hver setning.

KORT 2

- a** Jeg har god kontakt med læreren
- b** Når jeg har problemer eller er lei meg kan jeg snakke med læreren
- c** Jeg blir oppmuntret av læreren til å si mine egne meninger i klassen
- d** Læreren behandler oss rettferdig
- e** Hvis jeg trenger ekstra hjelp på skolen, så får jeg det av læreren
- f** Læreren er interessert i meg som person

- 1 Helt enig
- 2 Litt enig
- 3 Litt uenig
- 4 Helt uenig

BSp6 Hvis du sammenliker deg selv med de andre på klassetrinnet ditt, hvordan synes du at du får det til i fagene på skolen?

- 1 Mye bedre enn de andre
- 2 Litt bedre
- 3 Omtrent som de andre
- 4 Litt dårligere
- 5 Mye dårligere enn de andre

USp7 Sist gang du fikk karakterer i karakterboka, hvilke karakterer fikk du da i FAGX?

FAGX = Norsk skriftlig, Matematikk og Engelsk

- 1 6
- 2 5
- 3 4
- 4 3
- 5 2
- 6 1

USp8 Hvilken karakter fikk du i Y?
Y = Orden og Oppførsel

- 1 God
- 2 Nokså god
- 3 Lite god

Sp9 Hvor mange timer bruker du i gjennomsnitt på lekser per uke?

Regn med lekselesing hjemme og på skolen

- 1 Mindre enn 2,5 timer
- 2 2,5 - 5 timer
- 3 5 - 10 timer
- 4 Mer enn 10 timer
- 5 Gjør aldri eller nesten aldri lekser

Sp10a Har du noen du kan gå til hjemme når du lurer på noe eller trenger hjelp med lekser/skolearbeidet?

- 1 JA ⇒ Sp10b
- 2 NEI ⇒ USp11

Sp10b Hvem går du oftest til?

- 1 Mor
- 2 Far
- 3 Søsken
- 4 Andre

2 FRAMTIDSPLANER

Usp11a Har du planer for hva du vil gjøre etter ungdomsskolen?

- 1 JA ⇒ USp11b
- 2 NEI ⇒ Usp12

USp11 Hvilke planer har du for hva du vil gjøre etter ungdomsskolen?

- 1 Vil gå på videregående, allmennfaglig studieretning
- 2 Vil gå på videregående, yrkesfaglig studieretning
- 3 Vil gå på videregående, vet ikke hva slags linje
- 4 Vil gå på folkehøgskole
- 5 Vil prøve å få meg jobb
- 6 Annet

USp12 Hvor lang utdanning tror du at du kommer til å ta?

Kun ett svaralternativ

- 1 Utdanning på universitet eller høyskole
- 2 Allmennfaglig utdanning på videregående skole
- 3 Yrkesfaglig utdanning på videregående skole
- 4 Ungdomsskole
- 4 Annet
- 5 Vet ikke

3 FRITID OG VENNER

Nå følger noen spørsmål om fritid og venner.

Sp13 For hvert spørsmål jeg stiller, kan du svare om du pleier å gjøre det hver dag, flere dager i uka, en dag i uka, sjelden eller aldri
KORT 3

- a Leser bøker?
- b Spiller data- eller TV spill
- c Surfer på Internett?
- d Har venner hjemme hos deg selv?
- e Er med venner hjem?
- f Treffer venner andre steder (i nærmiljøet, på kjøpesenter osv)?
- g Trener i en klubb eller forening, for eksempel fotball, ridning eller lignende?
- h Er med i kor, korps, speider'n, eller lignende, der det er en voksen leder?
- i Drar på kafé, diskotek eller lignende sammen med venner?

- 1 Hver dag
- 2 Flere dager i uka
- 3 En dag i uka
- 4 Sjeldnere enn en dag i uka
- 5 Aldri

Sp13i skal bare stilles til ungdom (13-15 år)

Sp14a Har du noen som du regner som bestevennen din?

- 1 Ja, jeg har en spesiell bestevenn ⇒ Sp15
- 2 Ja, jeg har flere bestevenner ⇒ Sp14b
- 1 Nei ⇒ Sp15

Sp14b Hvor mange bestevenner har du?

_____ stykker ⇒ Sp15

Sp15 Hvem pleier du å være sammen med i fritiden? Er det ...

- 1 en eller to faste venner?
- 2 en gruppe venner som holder sammen?
- 3 nokså tilfeldig hvem du er sammen med?
- 4 eller er du ikke så ofte sammen med noen venner i fritiden?

USp16 Hvordan stemmer følgende påstander for deg?

KORT 4

- a Jeg kan finne noen å være sammen med hvis jeg ønsker det**
- b Jeg har en følelse av at ingen kjenner meg særlig godt**
- c Jeg kjenner meg ensom**

- 1 Passer veldig godt
- 2 Passer nokså godt
- 3 Passer verken godt eller dårlig
- 4 Passer nokså dårlig
- 5 Passer veldig dårlig

4 FAMILIELIV

Nå skal jeg spørre deg litt om familien din...

Sp17 Hvor viktig er det hjemme hos deg med...

- a at du kommer hjem i tide om kveldene?**
- b at du gjør skolearbeidet ditt?**
- c hvordan du oppfører deg mot andre mennesker?**
- d at du hjelper til hjemme?**

KORT 5

- 1 Veldig viktig
- 2 Ganske viktig
- 3 Ikke så viktig
- 4 Ikke viktig i det hele tatt

Sp18 Hvor ofte går foreldrene dine på foreldremøter og andre møter som har med skolen å gjøre?

- 1 Alltid
- 2 Som regel
- 3 Av og til
- 4 Aldri

Sp19 Er det foreldrene dine, deg selv eller både dine foreldre og deg selv som bestemmer mest når det gjelder følgende hjemme hos deg.

KORT 6

- a** Når du kan ha venner med hjem?
- b** Hvem du kan være sammen med?
- c** Hva familien skal gjøre sammen?
- d** Hva du skal være med på av aktiviteter på fritida?
- e** Hva familien handler av mat, for eksempel middag, pålegg, type brød?
- f** Plikter du må gjøre hjemme?
- g** Hvilke klær du kan kjøpe?
- h** Hvor lenge du kan være ute om kveldene?

- 1 Mest foreldrene mine
- 2 Mest jeg
- 3 Både jeg og foreldrene mine

Sp20 Nå vil jeg lese opp noen påstander om forholdet mellom deg og foreldrene dine. Du skal svare på om det stemmer helt, stemmer godt, stemmer omtrent, stemmer ikke særlig godt, stemmer ikke i det hele tatt

KORT 7

- a** Foreldrene mine godtar meg som jeg er
- b** Jeg forteller foreldrene mine om problemene mine hvis jeg har noen
- c** Foreldrene mine forstår meg
- d** Jeg stoler på foreldrene mine
- e** Foreldrene mine legger merke til det når jeg er trist eller lei meg
- f** Foreldrene mine pleier å vite hvor jeg er og hva jeg gjør i fritiden
- g** Foreldrene mine kjenner de fleste vennene som jeg er sammen med i fritiden
- h** Det er viktig for foreldrene mine å vite hvor jeg er og hva jeg gjør i fritiden
- i** Foreldrene mine liker måten vi arbeider på i skolen
- j** Foreldrene mine snakker sjelden om skolen hjemme
- k** Foreldrene mine hjelper meg ofte med leksene
- l** Foreldrene mine oppmuntrer meg ofte til å gjøre det bra på skolen
- m** Foreldrene mine er sjelden fornøyd med hvor godt jeg klarer meg på skolen

- 1 Stemmer helt
- 2 Stemmer godt
- 3 Stemmer omtrent
- 4 Stemmer ikke særlig godt
- 5 Stemmer ikke i det hele tatt

Sp21 Tenk deg at du har et problem eller at det er noe som er leit. Ville du da ha snakket med.....

Flere mulige alternativer

- 1 foreldre
- 2 steforeldre
- 3 besteforeldre
- 4 lærer
- 5 andre voksne
- 6 søsken
- 7 venner/venninner
- 8 ingen

USp22 Ungdommer kan ha opplevd foreldrene sine på ulike måter i oppveksten. Hvor godt stemmer utsagnene for deg? Stemmer det veldig godt, nokså godt, nokså dårlig eller veldig dårlig?

KORT 8

- a De har likt at jeg har tatt egne avgjørelser**
- b De har prøvd å kontrollere alt jeg har gjort**
- c De har vernet meg for mye**
- d De har ikke snakket noe særlig med meg**
- e De har forstått problemene mine og det jeg er urolig for**
- f De har ikke hjulpet meg så mye som jeg har trengt**
- g De har brukt for lite tid sammen med meg**

- 1 Stemmer veldig godt
- 2 Stemmer nokså godt
- 3 Stemmer nokså dårlig
- 4 Stemmer veldig dårlig

5 HELSE

Nå skal jeg spørre deg litt om helsen din, altså om du føler deg frisk eller syk.

Sp23 Hvordan synes du helsen din er?

- 1 Veldig god
- 2 God
- 3 Verken god eller dårlig
- 4 Dårlig
- 5 Veldig dårlig

Sp24 Har du siden sommerferien opplevd noe av det følgende?

- a hatt hodepine**
- b vondt i ryggen**
- c vondt i magen**
- d vært trist eller lei deg**
- e vært i godt humør**
- f vært i dårlig humør**
- g vært nervøs**
- h vært svimmel**
- i gledet deg til noe**
- j hatt vanskelig for å få sove**

1 JA ⇒ Sp25

2 NEI ⇒ Sp26

Sp25 Omtrent hvor ofte har du opplevd dette?

- 1 Mer enn en gang i uka
- 2 Omtrent hver uke
- 3 Omtrent hver måned
- 4 Sjeldnere

Sp26 Har du noen gang brukket en arm eller et bein?

- 1 JA
- 2 NEI

USp27 Hvor mye veier du?

___ kg

USp28 Hvor høy er du?

_____ cm

Usp29 Hvor mange dager har du vært borte fra skolen siden sommerferien på grunn av sykdom?

___ dager

Sp30 Når du tenker over hvordan du har det nå for tiden, vil du si at du har det:

- 1 Veldig godt
- 2 Godt
- 3 Passe
- 4 Dårlig
- 5 Veldig dårlig

6 FAMILIENS INNTEKT OG LEVESTANDARD

Nå følger noen spørsmål om hjemmet og familien din.

Sp31 Sammenlignet med familier der du bor, synes du at familien din har

- 1 Veldig god råd
- 2 God råd
- 3 Verken god eller dårlig råd
- 4 Dårlig råd
- 5 Veldig dårlig råd

Sp32 Har det hendt at foreldrene dine ikke har hatt råd til å gi deg penger til...

- a tilstelninger på skolen som turer, skolefester eller lignende?
- b aktiviteter med venner, f.eks. kino, svømmehall, skiheis, bowling eller lignende?
- c bursdag hvor man må ha med gave?
- d fritidsaktiviteter der man må betale inngangspenger eller betale medlemsavgift?
- e turer med idrettslag eller lignende?

- 1 JA
- 2 NEI

Sp33 Hvor mange ganger har du reist bort på ferie sammen med familien din i løpet av det siste skoleåret?

- 1 Ingen ganger
- 2 En gang
- 3 To ganger
- 4 Mer enn to ganger

Sp34 Har du din egen...?

- 1 CD-spiller, diskman eller MP3-spiller?
- 2 Mobiltelefon?
- 3 Ski/snowboard?
- 4 Sykkel?
- 5 TV (eventuelt sammen med søsken)?
- 6 PC (eventuelt sammen med søsken)?
- 7 X-box, playstation, Game Boy eller lignende?
- 8 Karaokemaskin?

- 1 JA
- 2 NEI

7 OPPGAVER, INNTEKTSKILDER OG PENGEBRUK

Sp35 Hvor ofte pleier du å....

KORT 9

- a rydde rommet ditt?
- b handle mat?
- c lage middag?
- d gjøre rent på rommet ditt?
- e smøre matpakke selv?
- f passe søsken?

- 1 Aldri
- 2 En dag i uka
- 3 Flere dager i uka
- 4 Hver dag eller nesten hver dag

Sp36a Får du lomme penger utbetalt per uke eller måned?

- 1 Ja utbetalt i uka ⇒ Sp36b
- 2 Ja utbetalt i måneden ⇒ Sp36b_1
- 2 Nei ⇒ Sp37a

Sp36b Hvor mye får du utbetalt i uka?

_____ kroner

Sp36b_1 Hvor mye får du utbetalt i måneden?

_____ kroner

Sp37a Fikk du "ekstrapenger" siste måned?

- 1 JA ⇒ Sp37b
- 2 NEI ⇒ Sp38a

Sp37b Hvor mange kroner fikk du?

_____ kroner

Sp38a Hender det at du får penger fra andre enn foreldrene dine?

- 1 JA ⇒ Sp38b
- 2 NEI ⇒ Sp39

Sp38b Hvem får du penger fra da?

Flere muligheter

- 1 Fra besteforeldre
- 2 Fra søsken
- 3 Fra andre slektninger/familiemedlemmer
- 4 Fra andre

USp39 Bruker du dine egne penger til å...

- 1 kjøpe klær, sko og lignende?
- 2 kjøpe skolesaker og betale skoleturer?
- 3 betale fritidsaktiviteter? (kontingenter, kino/ konsertbilletter og lignende)
- 4 spare
- 5 gi til familien

- 1 JA
- 2 NEI

USp40 Hvor mange nye bukser har du fått eller kjøpt det siste skoleåret?

- 1 Ingen
- 2 1
- 3 2-4
- 4 5-10
- 5 Mer enn 10

USp41 Tenk tilbake på de siste 30 dagene, omtrent hvor mange kroner har du brukte på

- a Klær, sko?
- b CD, musikk, DVD'er, TV/PC-spill?
- c Konserter, kino, diskotek eller kafé?
- d Hår, hud eller sminkeprodukter?
- e Leie eller kjøpe videofilm/dvd?
- f Mobiltelefon?
- g Elevkantine eller skolemat?
- h Sjokolade, brus, snacks og annet godteri?

_____ kroner

**Sp42a Tjener du penger hjemme, utover det du gjør for lommepenger?
For eksempel på å passe søsken, gjøre ærend eller hjelpe til**

- 1 JA ⇒ Sp42b
- 2 NEI ⇒ Sp43

Sp42b Hvor ofte gjør du slike aktiviteter?

- 1 En gang i uka eller mer
- 2 Sjeldnere

BSp43a Bruker du pengene dine på deg selv?

- 1 JA
- 2 NEI

BSp43b Bruker du pengene dine på sparing?

- 1 JA
- 2 NEI

BSp43c Gir du pengene dine til familien?

- 1 JA
- 2 NEI

USp44a Har du jobb ved siden av skolen (bortsett fra feriene)?

- 1 JA ⇒ Sp44b
- 2 NEI ⇒ Sp46

USp44b Hvor mange timer i uka jobber du?

_____ timer

USp45 Hvorfor jobber du ved siden av skolen?

Flere kryss mulig

- 1 Trenger penger til skolebøker, skoleturer og lignende
- 2 Trenger penger til klær, sko o.l.
- 3 Trenger penger til fritidsaktiviteter (sport, kino, musikk osv)
- 4 Må tjene penger til familien
- 5 Annet

BSp46 Omtrent hvor mye penger bruker du hver uke?

- 1 Mindre enn 20 kroner
- 2 Mellom 20 og 50 kroner
- 3 Mer enn 50 men mindre enn 100
- 4 100 – 200 kroner
- 5 200 – 400 kroner
- 6 Mer enn 400 kroner
- 7 Ingen

BSp47 Hvor mye penger har du med deg på skolen en vanlig dag?

- 1 Mindre enn 20 kroner
- 2 Mellom 20 og 50 kroner
- 3 Mer enn 50 men mindre enn 100
- 4 100 – 200 kroner
- 5 200 – 400 kroner
- 6 Mer enn 400 kroner
- 7 Ingen

Sp48 Hvis du plutselig trenger penger, for eksempel til å gå på kino, hva gjør du da?

- 1 Har alltid litt ekstra
- 2 Bruker sparepengene mine
- 3 Spør andre
- 4 Låner fra andre
- 5 Annet
- 6 Det er ikke mulig for meg

Selvutfyllingsskjema til barn 9-12 år

IO-nummer:

Under kommer det noen setninger som vi vil du skal svare på. Dette er ikke en prøve, og derfor er det ikke slik at noen svar er riktige og noen gale. Siden barn er forskjellige, vil kanskje hver og en av dere gi forskjellige svar.

La oss vise hvordan spørsmålene skal besvares.

	Stemmer helt på meg	Stemmer litt på meg		MENS		Stemmer litt på meg	Stemmer helt på meg
1	☒	☐	Noen barn er flinke på skolen		andre barn ikke er så flinke på skolen	☐	☐

Hva jeg synes om meg selv

A. Du skal bare sette ett kryss for hver setning. Noen ganger kan krysset havne på den ene siden av arket og noen ganger på den andre siden. Først bestemmer du deg for hvilken side som likner mest på deg. Er du for eksempel mest lik barna som er flinke på skolen eller barna som ikke er så flinke på skolen? Så bestemmer du deg for om beskrivelsen passer helt på deg eller litt på deg. Husk å sette bare ett kryss på alle setningene.

	Stemmer helt på meg	Stemmer litt på meg		MENS		Stemmer litt på meg	Stemmer helt på meg
1	☐	☐	Noen barn er flinke på skolen		andre barn ikke er så flinke på skolen	☐	☐
2	☐	☐	Noen barn har få venner		andre barn har mange venner	☐	☐
3	☐	☐	Noen barn gjør det bra i idrett		andre barn ikke gjør det så bra i idrett	☐	☐
4	☐	☐	Noen barn er usikre på seg selv		andre barn er sikre på seg selv	☐	☐
5	☐	☐	Noen barn liker seg ikke på skolen fordi de ikke gjør det så bra		andre barn liker seg på skolen fordi de gjør det bra	☐	☐
6	☐	☐	Noen barn er populære blant de andre elevene		andre barn ikke er så populære blant de andre elevene	☐	☐
7	☐	☐	Noen barn er ikke bedre enn andre		andre barn er bedre enn andre	☐	☐

	Stemmer helt på meg	Stemmer litt på meg			Stemmer litt på meg	Stemmer helt på meg	
8	☐	☐	Noen barn er fornøyd med seg selv	MENS	andre barn ikke er så fornøyd seg selv	☐	☐
9	☐	☐	Noen barn er like flinke som de andre i klassen	MENS	andre barn ikke er like flinke som de andre	☐	☐
10	☐	☐	Noen barn blir ikke godt likt av de andre	MENS	andre barn blir godt likt av andre	☐	☐
11	☐	☐	Noen barn gjør det bra i nye ting	MENS	andre barn ikke gjør det å bra i nye ting	☐	☐
12	☐	☐	Noen barn er misfornøyde med måten de er på	MENS	andre barn er fornøyd med måten de er på	☐	☐
13	☐	☐	Noen barn finner ikke så lett ut hva svarene på oppgaver er	MENS	andre barn lett finner ut hva svarene på oppgaver er	☐	☐
14	☐	☐	Noen barn gjør mange ting med andre	MENS	andre barn gjør mange ting alene	☐	☐
15	☐	☐	Noen barn er ikke så flinke i idrett	MENS	andre barn er gode nok i idrett	☐	☐
16	☐	☐	Noen barn er sikre på at det de gjør er riktig	MENS	andre barn ikke er så sikre	☐	☐
17	☐	☐	Noen barn gjør skolearbeidet raskt unna	MENS	andre barn bruker lang tid på skolearbeidet	☐	☐
18	☐	☐	Noen barn har vanskelig for å få venner	MENS	andre barn lett får venner	☐	☐

	Stemmer helt på meg	Stemmer litt på meg			Stemmer litt på meg	Stemmer helt på meg	
19	☐	☐	Noen barn blir valgt først i lek	MENS	andre barn blir valgt sist	☐	☐
20	☐	☐	Noen barn synes de er et dårlig menneske	MENS	andre barn synes de er et godt menneske	☐	☐
21	☐	☐	Noen barn gjør glemmer lett det de har lært	MENS	andre barn lett husker det de har lært	☐	☐
22	☐	☐	Noen barn er viktige for klassekameratene sine	MENS	andre barn ikke er viktige for klassekameratene sine	☐	☐
23	☐	☐	Noen barn ser heller på leken enn å delta	MENS	andre barn heller vil delta	☐	☐
24	☐	☐	Noen barn vil helst være den de er	MENS	andre barn helst vil være en annen	☐	☐
25	☐	☐	Noen barn forstår lett det de leser	MENS	andre barn har vanskelig for å forstå det de leser	☐	☐
26	☐	☐	Noen barn er dårlig likt av de fleste andre	MENS	andre barn er godt likt av de fleste andre	☐	☐
27	☐	☐	Noen barn er flinke i nye leker	MENS	andre barn ikke er så flinke	☐	☐
28	☐	☐	Noen barn gjør de fleste ting mindre bra	MENS	andre barn gjør de fleste ting bra	☐	☐

Hva jeg synes og tror om andre ting....

B. Her kommer noen andre setninger. Du skal svare ved å sette ring rundt ja eller nei. Hvis du er helt enig, setter du ring rundt stor JA, hvis du er litt enig setter du ring rundt liten ja. Hvis du er helt uenig setter du ring rundt stor NEI, hvis du er litt uenig setter du ring rundt liten nei. Du kan bare sette en ring for hver setning.

Eksempel:

1	Tror du de fleste problemer vil løse seg av seg selv?	JA	ja	nei	NEI
2	Tror du du kan hindre at du blir forkjølet?	JA	ja	nei	NEI
3	Er noen barn født heldige?	JA	ja	nei	NEI
1	Tror du de fleste problemer vil løse seg av seg selv?	JA	ja	nei	NEI
2	Tror du du kan hindre at du blir forkjølet?	JA	ja	nei	NEI
3	Er noen barn født heldige?	JA	ja	nei	NEI
4	Er det viktig for deg å gjøre det bra på skolen? - for eksempel få gode karakterer?	JA	ja	nei	NEI
5	Får du ofte skylden for ting som du ikke kan noe for?	JA	ja	nei	NEI
6	Tror du de som arbeider hardt nok på skolen får de beste resultatene?	JA	ja	nei	NEI
7	Mener du at det ikke er noen vits i å gjøre så godt du kan, siden det som regel ikke nytter likevel?	JA	ja	nei	NEI
8	Hvis du får en god start på morgenen, tror du det blir en god dag nesten uansett hva du gjør?	JA	ja	nei	NEI
9	Mener du foreldre som regel hører på hva barna deres har å si?	JA	ja	nei	NEI
10	Tror du ønsker kan gå i oppfyllelse?	JA	ja	nei	NEI
11	Får du ofte kjeft eller straff uten å ha gjort noe galt?	JA	ja	nei	NEI
12	Synes du det vanligvis er vanskelig å få en venn til å skifte mening?	JA	ja	nei	NEI
13	Tror du det er viktigere for et lag å bli heiet på enn å ha flaks for å vinne?	JA	ja	nei	NEI
14	Synes du det er vanskelig for deg å få foreldrene dine til å skifte mening om noe?	JA	ja	nei	NEI
15	Synes du foreldre burde la barna få bestemme mye selv?	JA	ja	nei	NEI
16	Hvis du har gjort noe galt, synes du da det er lite du kan gjøre for å gjøre det godt igjen?	JA	ja	nei	NEI
17	Mener du de fleste barn er født til å være gode i sport?	JA	ja	nei	NEI
18	Er de fleste barn på din alder sterkere enn deg?	JA	ja	nei	NEI
19	Synes du den beste måten å takle problemer på er ikke å tenke på dem?	JA	ja	nei	NEI
20	Har du mange å velge mellom når du skal være venn med noen?	JA	ja	nei	NEI
21	Hvis du finner en firkløver, tror du den bringer deg hell?	JA	ja	nei	NEI
22	Synes du at du lykkes på skolen hvis du gjør leksene dine?	JA	ja	nei	NEI
23	Når noen på din alder er sint på deg, synes du da det er lite du kan gjøre for å stoppe ham eller henne?	JA	ja	nei	NEI
24	Har du noen gang hatt en lykkegenstand? (Lykkedyr)	JA	ja	nei	NEI
25	Tror du måten du oppfører deg på har betydning for om folk liker deg eller ikke?	JA	ja	nei	NEI
26	Pleier foreldrene dine å hjelpe deg når du ber dem om det?	JA	ja	nei	NEI
27	Har du hatt følelsen av at folk har vært sinte på deg uten grunn?	JA	ja	nei	NEI
28	Tror du det du gjør i dag kan påvirke det som skjer i morgen?	JA	ja	nei	NEI
29	Tror du at når noe galt kommer til å skje, så vil det skje uansett hva du gjør?	JA	ja	nei	NEI

30	Tror du en kan få det som en vil hvis en ikke gir opp?	JA	ja	nei	NEI
31	Synes du vanligvis det er nytteløst å forsøke og få det som du vil hjemme?	JA	ja	nei	NEI
32	Når noe positivt skjer, tror du det er på grunn av hardt arbeid?	JA	ja	nei	NEI
33	Når noen på din alder er uvenn med deg, synes du det er lite du kan gjøre for å forandre på det?	JA	ja	nei	NEI
34	Synes du det er lett å få vennene dine til å gjøre det du vil de skal gjøre?	JA	ja	nei	NEI
35	Bestemmer du vanligvis lite over hva du får å spise hjemme?	JA	ja	nei	NEI
36	Når noen ikke liker deg, synes du det er lite du kan gjøre med det?	JA	ja	nei	NEI
37	Synes du det er liten vits i å gjøre så godt du kan på skolen fordi de andre elevene er mye flinkere enn deg?	JA	ja	nei	NEI
38	Tror du det er en fordel å legge planer for det som skal skje?	JA	ja	nei	NEI
39	Når familien din bestemmer seg for hva den skal gjøre, har du vanligvis lite du skal ha sagt?	JA	ja	nei	NEI
40	Synes du det er bedre å være flink enn heldig?	JA	ja	nei	NEI

Helt til slutt er det noen spørsmål om mobbing og fravær

C. Hvor ofte har du dette skoleåret...

	Omtrent hver dag	Omtrent hver uke	Av og til	Sjelden	Aldri
Mobbet/plaget andre elever på skolen?	☐	☐	☐	☐	☐
Mobbet/plaget andre elever på skolen ved å erte dem?	☐	☐	☐	☐	☐
Mobbet/plaget andre elever på skolen ved å isolere dem / stenge dem ute?	☐	☐	☐	☐	☐
Mobbet/plaget andre elever på skolen ved å slå, sparke eller dytte dem?	☐	☐	☐	☐	☐

D. Hvor ofte har du dette skoleåret...

	Omtrent hver dag	Omtrent hver uke	Av og til	Sjelden	Aldri
Mobbet/plaget av andre elever på skolen?	☐	☐	☐	☐	☐
Mobbet/plaget på skolen ved at du er blitt ertet av andre elever?	☐	☐	☐	☐	☐
Mobbet/plaget på skolen ved at du ikke lenger har fått være med de andre, blitt isolert / utestengt fra andre elever?	☐	☐	☐	☐	☐
Mobbet/plaget på skolen ved at du er blitt slått, sparket eller dyttet av andre elever?	☐	☐	☐	☐	☐

E. Har det hendt at du har vært borte fra skolen, uten at foreldrene dine visste om det?

- Ja → svar på spørsmål F.
 Nei → svar på spørsmål G.

F. Hvor ofte har du vært borte fra skolen den siste måneden uten at foreldrene dine visste om det?

- Har ikke vært borte siste måned
 En eller to ganger
 En gang i uken

G. Har du noen gang vært med på å gjøre noe ulovlig for å få penger eller ting?

- Ja
 Nei

Tusen takk for at du har fylt ut dette skjemaet!!

1. Her er noen spørsmål om hvordan du ser på seg selv. Kryss av for det som passer best for deg.

	Passer svært godt	Passer nokså godt	Passer nokså dårlig	Passer svært dårlig
Jeg synes jeg er like smart som andre på min alder	☐	☐	☐	☐
Jeg synes det er ganske vanskelig å få venner	☐	☐	☐	☐
Jeg er ikke fornøyd med utseendet mitt	☐	☐	☐	☐
Jeg klarer å få virkelig nære venner	☐	☐	☐	☐
Jeg er ofte skuffet over meg selv	☐	☐	☐	☐
Jeg er ganske sein med å bli ferdig med skolearbeidet mitt	☐	☐	☐	☐
Jeg har mange venner	☐	☐	☐	☐
Jeg ønsker at kroppen min var annerledes	☐	☐	☐	☐
Jeg har en nær venn som jeg kan dele hemmeligheter med	☐	☐	☐	☐
Jeg liker <u>ikke</u> den måten jeg lever livet mitt på	☐	☐	☐	☐
Jeg gjør det svært godt på skolen	☐	☐	☐	☐
Andre ungdommer har vanskelig for å like meg	☐	☐	☐	☐
Jeg ønsker at jeg så annerledes ut	☐	☐	☐	☐
Jeg har en venn jeg kan dele ting med	☐	☐	☐	☐
Jeg er stort sett fornøyd med meg selv	☐	☐	☐	☐
Jeg har vansker med å svare riktig på skolen	☐	☐	☐	☐
Jeg er populær blant jevnaldrende	☐	☐	☐	☐
Jeg synes at jeg ser bra ut	☐	☐	☐	☐
Jeg synes det er vanskelig å få venner som jeg virkelig kan stole på	☐	☐	☐	☐
Jeg liker meg selv slik jeg er	☐	☐	☐	☐
Jeg tror jeg er ganske intelligent	☐	☐	☐	☐
Jeg føler at jevnaldrende godtar meg	☐	☐	☐	☐
Jeg liker utseendet mitt veldig godt	☐	☐	☐	☐
Jeg har ikke noen god venn som jeg kan dele virkelig personlige ting med	☐	☐	☐	☐
Jeg er svært fornøyd med hvordan jeg er	☐	☐	☐	☐

Her er det beskrevet en del handlinger som har å gjøre med brudd på regler på skolen og i samfunnet. Andre spørsmål gjelder ting som er ulovlige eller på grensen til det ulovlige, men som mange gjør likevel.

2. Har du vært med på eller gjort noe av dette det siste skoleåret?

	0 ganger	1 gang	2-5 ganger	6-10 ganger	10-50 ganger	Mer enn50 ganger
Hatt en voldsom krangel med en lærer	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Blitt sendt ut av klasserommet	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Stjålet penger eller ting fra noen i familien din	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Tatt saker til en verdi av mindre enn 500 kroner fra en butikk eller kiosk uten å betale	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Bannet til en lærer	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Med vilje ødelagt eller knust vindusruter, busseter, telefonkiosker, postkasser eller lignende	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Blitt innkalt til rektor for noe galt du har gjort	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Lurt deg fra å betale på kino, buss, tog eller lignende	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Skulket skolen	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Vært borte en hel natt uten at foreldrene dine visste hvor du var, eller hvor du sa at du var et annet sted enn du var i virkeligheten	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Stjålet bil eller motorsykkel	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Stjålet noe til en verdi av mer enn tusen kroner	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Gjort hærverk eller skade for mer enn tusen kroner	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Brutt deg inn for å stjele noe	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Vært i slåsskamp hvor du har brukt våpen (for eksempel kniv)	☐	☐	☐	☐	☐	☐

3. Hvor ofte har du dette skoleåret ...

	Omtrent hver dag	Omtrent hver uke	Av og til	Sjelden	Aldri
Mobbet/plaget andre elever på skolen?.....	☐	☐	☐	☐	☐
Mobbet/plaget andre elever på skolen ved å erte dem?.....	☐	☐	☐	☐	☐
Mobbet/plaget andre elever på skolen ved å isolere dem/stenge dem ute?	☐	☐	☐	☐	☐
Mobbet/plaget andre elever på skolen ved å slå, sparke eller dytte dem?.....	☐	☐	☐	☐	☐

4. Hvor ofte har du dette skoleåret blitt ...

	Omtrent hver dag	Omtrent hver uke	Av og til	Sjelden	Aldri
Mobbet/plaget av andre elever på skolen?.....	☐	☐	☐	☐	☐
Mobbet/plaget på skolen ved at du er blitt ertet av andre elever?.....	☐	☐	☐	☐	☐
Mobbet/plaget på skolen ved at du ikke lenger har fått være med de andre, blitt isolert/utestengt fra andre elever?	☐	☐	☐	☐	☐
Mobbet/plaget på skolen ved at du er blitt slått, sparket eller dyttet av andre elever?	☐	☐	☐	☐	☐

Her kommer noen spørsmål om tobakk og alkohol

5. Røyker du? (Sett ett kryss)

- Jeg røyker daglig
 - Jeg røyker av og til
 - Jeg røyker aldri
-

6. Dersom du røyker, tror du at foreldrene dine vet om det? (Sett ett kryss)

- Ja, helt sikkert
 - Ja, trolig
 - De har kanskje en mistanke
 - Nei, helt sikkert ikke
 - Vet ikke
-

7. Har du noen gang drukket alkohol (dvs. mer enn et par slurker)?

- Nei
 - Ja, jeg var ____ år første gang
-

8. Har du noen gang drukket så mye at du kjente deg tydelig beruset?

- Nei, jeg har aldri vært ruset på alkohol
 - Ja, jeg var ____ år første gang
-

9. Har du noen gang brukt eller blitt tilbudt følgende stoffer? (Sett ett kryss for hver linje)

	Ja	Nei
Tilbudt hasj eller marihuana?	☐	☐
Brukt hasj eller marihuana?	☐	☐
Tilbudt andre stoffer?	☐	☐
Brukt andre stoffer?	☐	☐

Tusen takk for hjelpen!